

e-ISSN 2300-9918

HUMANITIES | AND SOCIAL | SCIENCES |

Quarterly, Volume XXII

(April - June)

Research Journal 24

(2/2017)

**Volume Editor
Justyna Stecko**

HSS Journal indexed, among others, on the basis of the reference of the Minister of Science and Higher Education in The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), ERIH PLUS and Index Copernicus Journal Master List 2015.

Issued with the consent of the Rector

Editor in Chief
Publishing House of Rzeszow University of Technology
Grzegorz OSTASZ

Composition of the Scientific Papers Council
of the Faculty of Management at Rzeszow University of Technology
„Humanities and Social Sciences”

Grzegorz OSTASZ – Chairman (Poland)
Justyna STECKO – Editorial assistant (Poland)

members:

Alla ARISTOVA (Ukraine), Heinrich BADURA (Austria), Guido BALDI (Germany)
Aleksander BOBKO (Poland), Zbigniew BOCHNIARZ (The USA)
Viktor CHEPURKO (Ukraine), Paweł GRATA (Poland), Zuzana HAJDUOVÁ (Slovakia)
Wilem J.M. HEIJMAN (The Netherlands), Tamara HOVORUN (Ukraine)
Beatriz Urbano LOPEZ DE MENESES (Spain), Nicanor Ursua LEZAUN (Spain)
Aleksandr MEREZHKO (Ukraine), Nellya NYCHKALO (Ukraine)
Krzysztof REJMAN (Poland), Annely ROTHKEGEL (Germany), Josef SABLİK (Slovakia),
Henryk SKOROWSKI (Poland), Mykoła STADNIK (Ukraine),
Anatoliy TKACH (Ukraine), Michael WARD (Ireland)

Editor in Chief
Grzegorz OSTASZ (Poland)

Editorial Committee (Thematic editors)
Stanisław GEDEK (Poland), Aleksandr GUGNIN (Poland), Eugeniusz MOCZUK (Poland)
Krzysztof TERESZKIEWICZ (Poland), Grzegorz ZAMOYSKI (Poland)

Editorial assistant
Justyna STECKO (Poland)

Statistical editor
Tomasz PISULA (Poland)

Members of editorial staff
Tadeusz OLEJARZ (Poland), Marta POMYKAŁA (Poland)
Hanna SOMMER (Poland), Beata ZATWARNICKA-MADURA (Poland)

Volume editor
Justyna STECKO (Poland)

Language editors
Glyn David GRIFFITHS (The United Kingdom), Tatiana GUGNINA (Poland)
Alewtina ŁAWRINIENKO (Russia), Ruth MALOSZEK (Germany)
Magdalena REJMAN-ZIENTEK (Poland), Piotr CYREK (Poland)

Project of the cover
Damian GĘBAROWSKI

The printed version of the Journal is an original version.

e-ISSN 2300-9918
p-ISSN 2300-5327

Publisher: Publishing House of Rzeszow University of Technology,
12 Powstańców Warszawy Ave., 35-959 Rzeszow (e-mail: oficyna@prz.edu.pl)
<http://oficyna.prz.edu.pl>
Editorial Office: Rzeszow University of Technology, The Faculty of Management,
10 Powstańców Warszawy Ave., 35-959 Rzeszów, phone: 17 8651383, e-mail: zeszyty@prz.edu.pl
<http://hss.prz.edu.pl>
Additional information and an imprint – p. 305

SPIS TREŚCI

From the Editorial Committee	7
Fryderyk Czekaj: Wykorzystanie urzędzeń noktowizyjnych w okresie II wojny światowej przez niemieckie jednostki pancerne	9
Katarzyna Filipowicz, Tomasz Tokarski: Oddziaływanie stopnia uzwiązkowienia na popyt na pracę w krajach OECD	21
Katarzyna Flisak: Formy zabezpieczenia społecznego osób bezrobotnych w Polsce w latach 90. XX wieku	35
Оксана Ганяйло, Елена Колесникова: Учетные оценки и учетная политика предприятия: особенности формирования	51
Lidia Gawlik: Opportunities and Threats for Hard Coal Mining in Poland	61
Aleksandr Gugin: Русский чёрный пр	77
Andriy O. Hachkevych: Ludwik Ehrlich. Cracow Period of His Life (1940-1968)	85
Anna Hanus: Profilowanie rzeczywistości w mediach. Językowy obraz Marcela Reicha-Ranickiego w dyskursie prasowym wokół publikacji Gerharda Gnaucka – perspektywa kontrastywna	93
Elżbieta Horoszewicz, Edyta Sweeklej, Roman Niedziółka, Krzysztof Tereszkiwicz: Wykorzystanie psów jako forma wzbogacenia oferty gospodarstw agroturystycznych	111
Ryszard Klamut, Agata Kantor: Ocena demokracji i poziom aktywności obywatelskiej i ich związki z poglądami politycznymi i udziałem w wyborach	123
Monika Klemke-Pitek: Wsparcie administracji samorządowej w ramach projektów dofinansowanych ze środków Unii Europejskiej	141
Michał Klimek: Effects of Road Transport on Human Safety in Mazowieckie Province	153
Grzegorz Lew: Budżetowanie kosztów klientów w przedsiębiorstwach handlowych	161

Rafal Matera: G8 – Suspension or Fall? From Cold War to Cold War. A Short History of Russian Participation in Major Industrial Democracies	171
Krzysztof Michalski: Programy etyczne w zarządzaniu organizacjami zainteresowania publicznego	181
Justyna Ołędzka: Stimulating the holdingisation of the Russian economy in 1991–2008. Outline of the problem	197
Anna Ostrowska-Dankiewicz, Katarzyna Tompalska: The Canadian Base Pension Plan Facing Contemporary Challenges	207
Kamilla Pękalska: Charakter prawny i funkcje wysokiego komisarza OBWE ds. mniejszości narodowych	217
Lesław Pietrewicz: Niepewność, postmodernizm i wzrost gospodarczy	233
Krzysztof Predecki, Krzysztof Rejman, Włodimir Demczenko, Kamil Kardis, Beáta Balogová: Different Approaches to Fans and Sports Arenas	247
Ryszard Pukała, Natalia Vnukova: Оценка развития страхового рынка Украины с учетом требований ЕС	259
Agnieszka Smarzewska, Ewelina Melaniuk, Agnieszka Dymicka, Adam Szepeluk: Kształtowanie bezpieczeństwa zawodowego absolwentów	273
Hanna Sommer: Flash mob – tłum spontaniczny...?	287
Marek Urbanik: Analysis of Consumer Expectations Related to the Services Provided by Gas Company	295
Additional Information	305

CONTENTS

From the Editorial Committee	7
Fryderyk Czekaj: The Use of Night Vision Devices in The World War II by German Panzer Units	9
Katarzyna Filipowicz, Tomasz Tokarski: An influence of Trade Union Density on Labour Demand in Oecd Countries	21
Katarzyna Flisak: Forms of Social Support Benefits for the Unemployed in the 1990s in Poland	35
Оксана Ганяйло, Елена Колесникова: Accounting Estimates and Accounting Policy of Enterprise: Features Of Formation	51
Lidia Gawlik: Opportunities and Threats for Hard Coal Mining in Poland	61
Aleksandr Gugin: Russian Black PR	75
Andriy O. Hachkevych: Ludwik Ehrlich. Cracow Period of His Life (1940-1968) ..	85
Anna Hanus: Profiling Reality in the Media. A Linguistic Picture of Marcel Reich-Ranicki in the Press Discourse Concerning Gerhard Gnauck's Publication – A Contrastive Perspective	93
Elżbieta Horoszewicz, Edyta Sweklej, Roman Niedziółka, Krzysztof Tereszkiwicz: Dogs as a Form of Enrichment Agroturistic Farms Offer	111
Ryszard Klamut, Agata Kantor: Democracy Evaluation and Level of Civic Engagement and Their Relationships with the Political Views and Participation in Election	123
Monika Klemke-Pitek: Assistance Granted to Local Authorities' Administration Personnel as Part of Projects Co-Financed From the EU Funds	141
Michał Klimek: Effects of Road Transport on Human Safety in Mazowieckie Province	153
Grzegorz Lew: Budgeting Customer Costs in Commercial Enterprises	161
Rafał Matera: G8 – Suspension or Fall? From Cold War to Cold War. A Short History of Russian Participation in Major Industrial Democracies	171

Krzysztof Michalski: Ethical Programs in the Public Interests Organizations Management	181
Justyna Olędzka: Stimulating the holdingisation of the Russian economy in 1991–2008. Outline of the problem	197
Anna Ostrowska-Dankiewicz, Katarzyna Tompalska: The Canadian Base Pension Plan Facing Contemporary Challenges	207
Kamilla Pękalska: Legal Status and Functions of the High Commissioner For National Minorities	217
Lesław Pietrewicz: Uncertainty, Postmodernism and Economic Growth	233
Krzysztof Predecki, Krzysztof Rejman, Włodimir Demczenko, Kamil Kardis, Beáta Balogová: Different Approaches to Fans and Sports Arenas	247
Ryszard Pukała, Natalia Vnukova: The Assessment of the Development of the Insurance Market of Ukraine Taking into Account EU Requirements	259
Agnieszka Smarzewska, Ewelina Melaniuk, Agnieszka Dymicka, Adam Szepeluk: Forming of the Graduates' Professional Safety	273
Hanna Sommer: Flash Mob – Spontaneous Crowd...?	287
Marek Urbanik: An Analysis of Consumer Expectations Related to the Services Provided by Gas Company	295
Additional Information	305

From the Editorial Committee

We are giving you the next 24th (2/2017) issue of the Scientific Journal of the Faculty of Management at the Rzeszow University of Technology entitled "Humanities and Social Sciences".

The aim of the Publisher is to raise the merits and the international position of the quarterly published by the Faculty of Management, that is why we are still developing the cooperation with foreign team of reviewers, as well as an international Scientific Council.

The Editors have also attempted to apply for international databases, currently the quarterly HSS is indexed in **Index Copernicus Journal Master List**, **The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)** and **ERIH PLUS**.

The articles published in this publication are devoted to the broader issues of the humanities and social sciences. They are the result both of theoretical and empirical research. The covered subjects vary considerably, reflecting the interdisciplinary nature of the Journal. We do hope that the published papers will meet your kind interest and will be an inspiration to further research and fruitful discussions.

On behalf of the Editorial Board of "Humanities and Social Sciences" we would like to thank the Authors for sending the results of their research. We would like to express particular gratitude to the Reviewers for their valuable feedback that greatly contributed to increasing values of the scientific publications.

With compliments
Editorial Committee

Fryderyk CZEKAJ¹

WYKORZYSTANIE URZĄDZEŃ NOKTOWIZYJNYCH W OKRESIE II WOJNY ŚWIATOWEJ PRZEZ NIEMIECKIE JEDNOSTKI PANCERNE

Lotnictwo, które w Wielkiej Wojnie po raz pierwszy zastosowano do wykrywania wojsk przeciwnika oraz do ich obezwładniania, wymusiło nowe sposoby prowadzenia działań bojowych. Marsz dużych kolumn wojsk, który poza rubieżą styczności wojsk był wykonywany swobodnie, został narażony na obserwację i uderzenia lotnictwa. Wojsko rozpoczynało przemieszczanie się w strefie wojennej z reguły w nocy. O ile piechota w nocnych marszach radziła sobie w miarę swobodnie, o tyle czołgi i samochody ze względu na ciemność miały duże utrudnienia. Aby zapewnić swobodne przemieszczanie się pojazdów mechanicznych w nocy opracowano urządzenia do obserwacji w nocy, zwane noktowizorami. Noktowizor to przyrząd elektroniczny umożliwiający widzenie obiektów w ciemności. Pierwsi badaniami i opracowaniem urządzeń do obserwacji w nocy zajęli się naukowcy niemieccy. Pierwsze urządzenia zastosowano w lotnictwie i artylerii przeciwlotniczej na przełomie 1941/42 roku. Kolejne urządzenia opracowano i zamontowano na czołgach typu Panthera. Badaniami i rozwojem urządzeń noktowizyjnych zajmuje się równoległe kilka zakładów produkcyjnych. Zamontowane urządzenia noktowizyjne na czołgach, wytypowanych jednostek, wykorzystane były w walkach wojsk niemieckich z aliantami. Niezależnie w tym samym okresie badaniami nad noktowizją zajmowali się naukowcy amerykańscy. Ich celem było opracowanie celownika noktowizyjnego dla karabinków. Pierwsze noktowizory zamontowano w USA na karabinkach M1, których w toku drugiej wojny światowej wyprodukowano i zamontowano 1700 sztuk. Podlegały one szczególnej ochronie.

Słowa kluczowe: noktowizor, Spanner I.

1. WPROWADZENIE

Sztuka wojenna od tysięcy lat poszukuje sposobów zaskoczenia przeciwnika po to, aby odnosić sukcesy i aby zwyciężać. „Od zawsze” starano się być „niewidzialnym” na polu walki. Początkowo dotyczyło to działań podejmowanych w nocy, czy nad ranem, kiedy przeciwnik zmożony nocnym czuwaniem spał. Później związane to było z użyciem odpowiedniego ubioru lub właściwego maskowania, które pozwalało zminimalizować możliwość wykrycia przez obserwatora. Dopiero w XX wieku rozpoczęły się badania, które miały nie tylko zminimalizować możliwość wykrycia, ale pozwalały widzieć w nocy, podobnie jak niektóre zwierzęta drapieżne, co w konsekwencji doprowadziło do badań nad noktowizją.

Noktowizja, to „dziedzina zastosowań techniki umożliwiającej widzenie w ciemności. Obserwacja różnych obiektów w ciemności może być realizowana przez wykorzystanie ich

---

¹ Gen. Fryderyk Czekaj, Politechnika Rzeszowska

promieniowania własnego lub odbitego. W związku z tym przyrządy noktowizyjne dzieli się na pasywne i aktywne. Inny podział, uwzględniający zasadę pracy, rozróżnia przyrządy noktowizyjne elektronowo-optyczne i termograficzne. Podstawowym elementem przyrządu elektronowo-optycznego jest przetwornik elektronowo-optyczny, w którym dokonuje się zamiany obrazu utworzonego w niewidzialnym dla oka promieniowaniu podczerwonym na obraz widzialny. Termograficzny przyrząd do wykrywania i obserwacji ma detektor promieniowania podczerwonego, umieszczony w płaszczyźnie ogniskowej układu optycznego, urządzenie do poszukiwania pola cieplnego i układ do przetwarzania sygnałów elektrycznych, proporcjonalnych do intensywności strumienia promieniowania, w obraz widzialny².

Zgodnie z definicją zawartą w *Encyklopedii techniki wojskowej*, noktowizor to „urządzenie optyczno-elektroniczne, umożliwiające obserwację terenu i obiektów w zakresie promieniowania podczerwonego bezpośrednio niewidocznego dla oka. Działanie noktowizora polega na wykorzystaniu promieniowania odbitego od otaczających przedmiotów, oświetlonych źródłem podczerwieni. Zasadnicze podzespoły noktowizora to źródło promieniowania podczerwonego z reflektorem (promiennikiem podczerwieni), służące do oświetlania terenu niewidzialnym dla oka promieniowaniem podczerwonym (detektor promieniowania podczerwonego), wykonany w postaci lornety, która spełnia rolę przetwornika elektronowo-optycznego (przetwornik podczerwieni) umożliwiającego przekształcanie odbitego od otaczających przedmiotów niewidzialnego promieniowania podczerwonego w obraz widzialny dla oka obserwatora oraz źródło prądu elektrycznego zasilające promiennik podczerwieni i przetwornik elektronowo-optyczny³.

W podobny sposób definiowany jest noktowizor w *Małej encyklopedii wojskowej*. Wskazuje on, że noktowizor to „przyrząd elektroniczny umożliwiający widzenie (obserwację) obiektów w ciemności. Zasada jego działania opiera się na wykorzystaniu promieniowania podczerwonego. Noktowizor składa się z trzech podzespołów: a) źródła promieniowania podczerwonego mającego postać reflektora oświetlającego teren niewidzialnym dla oka promieniowaniem podczerwonym, b) detektora promieniowania podczerwonego wykonanego w postaci lornety, która spełnia rolę przetwornika elektrooptycznego, umożliwiającego przekształcenie odbitego od przedmiotów otoczenia niewidzialnego promieniowania podczerwonego w obraz widzialny dla oka obserwatora, c) źródła prądu elektrycznego zasilającego reflektor i przetwornik elektrooptyczny⁴.

Noktowizorem jest „przyrząd elektroniczny umożliwiający widzenie (obserwację) obiektów w ciemności. Noktowizory są szeroko stosowane w technice wojskowej jako celowniki broni strzeleckiej oraz dział, jako urządzenie do skrytego prowadzenia w nocy pojazdów mechanicznych, do obserwacji terenu. Średni zasięg noktowizorów stosowanych jako celowniki broni strzeleckiej dochodzi do 300–400 m, a noktowizorów obserwacyjnych do 1000 m⁵.

Jugend Lexikon Militarwesen definiuje noktowizor jako „techniczne urządzenie działające na bazie wykorzystania promieniowania podczerwonego, które jest wykorzystywane

² S. Borkowski, *Noktowizja* [w:] *Encyklopedia techniki wojskowej*, red. Z. Mendiagrał, Warszawa 1978, s. 421.

³ *Ibidem*, s. 421–422.

⁴ *Noktowizor* [w:] *Mała encyklopedia wojskowa*, red. M. Odlewany, t. 2, Warszawa 1978, s. 446.

⁵ *Słownik podstawowych terminów wojskowych*, Warszawa 1977, s. N-9.

do dokładnego nocnego celowania uzbrojenia, a też prowadzenia pojazdów w nocy. Ich zasięg może wynosić około 1500 m”⁶.

Należy zaznaczyć, że stworzenie systemu noktowizyjnego związane było z zapewnieniem pojazdom wojskowym możliwości szybkiego i bezpiecznego przemieszczania się w nocy, szczególnie dlatego, że w dzień narażone były one na ataki lotnicze i dekonspirację dróg przemieszczania się i miejsc koncentracji. Ponadto wyposażone w takie urządzenia czołgi i inne pojazdy bojowe mogły atakować nieprzyjaciela w nocy, samemu będąc niewidzialnymi. Noktowizor pojazdu jest „przyrządem obserwacyjnym czołgu, samochodu lub transportera opancerzonego umożliwiającą obserwację przedpoła i prowadzenie ognia z pojazdu w nocy. (...) Noktowizory pojazdów są na ogół noktowizorami typu aktywnego, a pojazd wyposażony jest w reflektor podczerwieni, oświetlający przedpole niewidzialnym dla oka promieniowaniem”⁷.

Współcześnie noktowizory są wykorzystywane w większości wozów bojowych, w tym w czołgach. Jako przykład niech posłuży projekt polskiego czołgu PT-91. Tworząc czołg PT-91 Twardy, wyposażono go w sprzęt noktowizyjny. W skład kompletu przyrządów obserwacyjnych wchodził pasywny noktowizor dowódcy POD-72. Także kierowca wyposażony został w stereoskopowy pasywny noktowizor PNK-72 „Radomka” o kącie obserwacji 30 stopni i znacznym współczynniku wzmocnienia światła. Jak pisze T. Szulc: „O jakości Radomki może świadczyć przypadek, jaki zdarzył się grupie konstruktorów z Łabęd, asystującej w poligonowych, nocnych strzelaninach Twardego. Wyszli oni na spotkanie czołgu, wracającego ze strzelnicy w pochmurną, bezksiężycową noc. Z daleka usłyszeli zbliżający się wóz. Ale nie mogli go dostrzec. Zdążyli nawet pomyśleć o ucieczce z drogi niewidocznemu kolosowi, gdy ten zatrzymał się o kilka kroków od nich. Okazało się, że kierowca widział ich doskonale i nie sądził, że jego wóz jest całkowicie niewidoczny w gęstym mroku”⁸.

Noktowizory są standardowym urządzeniem montowanym na czołgach I i II generacji⁹, jednak ich „czas dobiega końca”. Od III generacji stosowane są termowizyjne urządzenia obserwacyjno-celownicze, których istotą działania jest detekcja ciepła (wykorzystywane jest zjawisko fotoprzewodzenia) i przetwarzania obrazu termicznego w widzialny. Dzięki temu możliwe jest ich wykorzystanie nie tylko w nocy, ale także w innych warunkach ograniczonej widoczności, w tym we mgle, w warunkach dużego zadymienia, śnieżycy i ulewie¹⁰.

Celem niniejszego opracowania jest zaprezentowanie podstawowej wiedzy na temat ge-nezy urządzeń noktowizyjnych, a także ich wykorzystania ich w podstawowej wersji w broni pancernej.

⁶ U. Berger, W. Wunsche, *Jugend Lexikon Militarwesen*, Berlin 1984, s. 186.

⁷ S. Borkowski, *Noktowizor* [w:] *Encyklopedia techniki wojskowej...*, s. 422.

⁸ T. Szulc, *Nowy polski czołg PT-91 Twardy*, „Nowa Technika Wojskowa” 1993, nr 5, s. 2-3.

⁹ Patrz: I. Witkowski, *Czołgi świata*, Warszawa 1992; G. Forster, N. Paulus, *Abriss der Geschichte der Panzerwaffe*, Berlin 1982, s. 268–329.

¹⁰ D. Użycki, T. Begier, S. Sobala, *Współczesne gąsienicowe wozy bojowe*, Warszawa 1996, s. 49.

2. PRACE NAD URZĄDZENIEM NACHTSICHTGERATEN W NIEMCZECH W LATACH 1938–1945

Urządzenia noktowizyjne były przedmiotem badań naukowych i prac koncepcyjnych w Niemczech od połowy lat trzydziestych. Zajmowały się tym firmy AEG, Mayer, Leitz, Zeiss, RPF (Reichspostforschungsanstalt). Ich prace koncepcyjne zaowocowały pojawieniem się na początku lat czterdziestych różnymi typami urządzeń noktowizyjnych, a w konsekwencji wykorzystaniem ich w działaniach bojowych w okresie 1944–1945.

Urządzenia noktowizyjne typu Spanner (Sp. I, II, IIa, IIb, III, IV), FG (1223, 1223a, 1223b, 1223c, 1250, 1251 Uhu, 1252, 1253, 1254,), Falker (Falker R, II, III), ZG (ZG 1221, 1229 Vampir), Habicht, Mucke, produkowane przez poszczególne zakłady produkcyjne używane były zarówno do badań, jak i skierowane zostały do produkcji w celu ich wykorzystania w działaniach bojowych.

Jednym z urządzeń noktowizyjnych były produkty typu Spanner. Były to produkty firm AEG i Mayer o nazwie Spanner I (Sp.I), typu Bildwandler, o ogniskowej soczewki $f = 20$ cm i promieniu obserwacji 12° , aktywnym zasięgu 300 m i pasywnym zasięgu do 10 000 m. Stosowano UR-Scheinwerfer o średnicy 330 mm i mocy od 100 do 1000 W. Sp.I był wyprodukowany w małej serii w latach 1941–1942, testowany był w ośrodku doświadczalnym w Rechlinie, a jego przeznaczeniem było wyszukiwanie celów dla artylerii. Innym z urządzeń noktowizyjnych był produkt firm AEG i Leitz o nazwie Spanner II (Sp.II), będący pasywnym przyrządem obserwacyjnym typu Beobachtungsgerat (BG), oparty konstrukcyjnie na bazie urządzenia Bildwandler, o ogniskowej soczewki $f = 15$ cm, promieniu obserwacji 30° , o zasięgu do 14 000 m. Wyprodukowano go w 1941 roku i przeznaczono dla nocnych myśliwców Messerschmit 110. W późniejszym czasie był produkowany seryjnie i stosowany w artylerii przeciwlotniczej. Kolejnym urządzeniem był produkt firm AEG, Leitz i Zeiss o nazwie Spanner IIa (Sp.IIa) i Spanner IIb (Sp.IIb), który był pasywnym przyrządem obserwacyjnym typu Beobachtungsgerat (BG), na bazie Bildwandler, o ogniskowej soczewki $f = 9$ cm, promieniu obserwacji 30° , o zasięgu do 8000 m. Był produkowany w dużej serii na bazie lampy typu 126 (trioda) i napięciu roboczym 17000 V. Następnym urządzeniem był produkt firm AEG, Leitz o nazwie Spanner III (Sp.III), który był pasywnym przyrządem obserwacyjnym typu Beobachtungsgerat (BG), na bazie Bildwandler, o ogniskowej soczewki $f = 15$ cm, promieniu obserwacji 18° lub 30° , o zasięgu 14 000 m. Był produkowany w 1942 roku. Ostatnim z nich był produkt firm AEG i Leitz o nazwie Spanner IV (Sp.IV). Był to prototyp pasywnego przyrządu obserwacyjnego w formie peryskopu na bazie urządzenia Bildwandler, przeznaczonego dla samolotów Dornier Do-215, o ogniskowej soczewki $f = 12,5$ cm, promieniu obserwacji 60° , wyprodukowany w 1943 roku¹¹.

Kolejnym typem urządzeń noktowizyjnych były produkty typu FG. Pierwszy z nich to urządzenie FG 1223, będący produktem firm AEG, Leitz i Zeiss. Był to aktywny przyrząd obserwacyjny dla kierowców pojazdów typu Fahrgerat (FG), mający także właściwości celownika, oparty na konstrukcji Bildwandlery, o ogniskowej soczewki $f = 9$ cm i promieniu obserwacji 30° , aktywnym zasięgu 400 m i pasywnym zasięgu do 8000 m. Był produkowany seryjnie. Kolejnym urządzeniem był FG 1223a, będący także produktem firm AEG, Leitz i Zeiss. Był aktywnym przyrządem obserwacyjnym dla kierowców samochodów ciężarowych LKW, typu Fahrgerat (FG), oparty na konstrukcji Bildwandlery, o ogniskowej

¹¹ W. Trojca, *PzKpfw. V Panther*, Vol. 2, Gdańsk 1999, s. 3–5.

soczewki $f = 9$ cm i promieniu obserwacji 30° , aktywnym zasięgu 400 m i pasywnym zasięgu do 8000 m. Był rozwojową wersją poprzedniego typu, produkowany seryjnie. Następnym urządzeniem był FG 1223b, będący też produktem firm AEG, Leitz i Zeiss. Był to aktywny przyrząd obserwacyjny dla kierowców czołgów Panther, umieszczony w peryskopie, typu Fahrgerat (FG), oparty na konstrukcji Bildwandlera, o ogniskowej soczewki $f = 9$ cm i promieniu obserwacji 30° , aktywnym zasięgu 400 m i pasywnym zasięgu do 8000 m. Ponadto urządzenie UR-Scheinwerfer o średnicy 200 mm i mocy 200 W, będące rozwinięciem urządzenia Spanner IIa. Był produkowany seryjnie. Następnym z nich był produkt tych samych firm, typu FG 1223c. Był to aktywny przyrząd obserwacyjny oraz celowniczy dla dowódców czołgów, umieszczony w wieżyczce obserwacyjnej czołgów Panther, typu Fahrgerat (FG), oparty na konstrukcji Bildwandlera, o ogniskowej soczewki $f = 9$ cm i promieniu obserwacji 30° , aktywnym zasięgu 400 m i pasywnym zasięgu do 8000 m. Ponadto urządzenie UR-Scheinwerfer o średnicy 200 mm i mocy 200W, będące rozwinięciem urządzenia Spanner IIa. Był produkowany seryjnie. Innym urządzeniem był aktywny przyrząd obserwacyjny i celowniczy dla dowódcy czołgu Panther-FG 1250, produkt firm AEG i Leitz. Był on mocowany do wieżyczki obserwacyjnej dowódcy. Zbudowany na bazie konstrukcji Bildwandlera, o ogniskowej soczewki $f = 9$ cm i promieniu obserwacji 30° , aktywnym zasięgu 400 m i pasywnym zasięgu do 8000 m. Był sprzężony z urządzeniem UR-Scheinwerfer o średnicy 200 mm i mocy 200 W. Był produkowany seryjnie. Urządzenie FG 1250 było także instalowane do podstawy karabinu maszynowego MG 34 w czołgach Panther i MG 42 w transporterach Sd.Kfz 251. Podobny przyrząd był instalowany w transporterze opancerzonym Sd.Kfz 251 przed wziernikiem kierowcy. Kolejnym urządzeniem był aktywny przyrząd obserwacyjny montowany na transporterze opancerzonym Sd.Kfz 251/20 Uhu – FG 1251 Uhu. Był produktem firm AEG i Leitz, w którym zastosowano węglową lampę łukową UR-Scheinwerfer o średnicy 600 mm i mocy 6kW. Zbudowany na bazie konstrukcji Bildwandlera, o ogniskowej soczewki $f = 40$ cm i promieniu obserwacji $4,5^\circ$, aktywnym zasięgu 1500 m i pasywnym zasięgu do 15 000 m. był umieszczony w transporterze opancerzonym na obrotowej podstawie. Był produkowany seryjnie, przy czym do końca wojny ukończono budowę 60 zestawów Uhu, a dalsze 600 było w różnych fazach produkcji. Następnym był aktywny przyrząd obserwacyjny dla kierowcy w zestawie Falke, dla transportera Sd.Kfz 251 – FG 1252, będący produktem firm AEG, Leitz, RPF, Zeiss. Był rozwinięciem urządzeń FG 1250, FG 1223a, 1223b, 1223c. Był produkowany seryjnie. Kolejnym był aktywny przyrząd obserwacyjny dla kierowców ciężarówek, a także czołgów Panther działający na zasadzie peryskopu, typu FG 1253, będący produktem firm AEG, Leitz, RPF, Zeiss, produkowanym seryjnie. Ostatnim z tych urządzeń był aktywny przyrząd obserwacyjny dla kierowców czołgów Panther działający na zasadzie peryskopu – FG 1254, będący produktem firm AEG, Leitz, RPF, Zeiss. Był produkowany seryjnie¹².

Produkowane były także pasywne urządzenia obserwacyjne Falter. Były produkowane przez firmy AEG, Leitz, RPF. Były to pasywne przyrządy obserwacyjne typu Beobachtungsgerat (BG), oparty konstrukcyjnie na bazie urządzenia Bildwandler, o ogniskowej soczewki $f = 7,5$ cm. Ponadto urządzenia obserwacyjne Falter R, Falter II i Falter III, o ogniskowej soczewki $f = 5$ cm, produkowane przez firmy Leitz i RPF. Były produkowane w krótkiej serii¹³.

¹² *Ibidem*, s. 5–12.

¹³ *Ibidem*, s. 6–7.

Należy zaznaczyć, że celowniki noktowizyjne były przedmiotem prac badawczych od wielu lat. Już w 1936 roku niemiecki Herreswaffenamt WaPruf 8 polecił firmie AEG rozpoczęcie prac nad urządzeniami obserwacyjnymi i celownikami noktowizyjnymi. Prace nad pierwszym takim urządzeniem ukończono w 1939 roku. Doświadczalnie zostało zamontowane na armacie przeciwpancernej Pak 36 kalibru 37 mm. Próby wykazały wiele usterek, lecz jednocześnie praktycznie potwierdziły możliwość używania promieni podczerwonych do wykrywania celów w nocy¹⁴. W 1942 roku zbudowano udany celownik dla armaty przeciwpancernej Pak 40, który wyposażony był w reflektor UR typu ZG 1221 o średnicy 36 cm¹⁵. Urządzenie działało w ten sposób, że cel musiał być najpierw „oświetlony” wiązką promieni podczerwonych wysyłanych ze „specjalnego” reflektora. Po oświetleniu celu mógł być użyty celownik noktowizyjny FG 1250¹⁶. Do 1944 roku wykonano 1000 takich urządzeń, lecz dowództwo niespodziewanie zakazało ich używania. W drugiej połowie 1944 roku Niemcy zdecydowali się jednak na użycie urządzeń noktowizyjnych. Urządzenie działało na zasadzie pasywnej. „Reflektor” (Infrarot-Schneiwferer) wysyłał w kierunku celu wiązkę promieni podczerwonych, które „oświetlały” cel i wracały do urządzenia odbiorczego (Bildwandler), gdzie były przetwarzane na obraz widzialny¹⁷. Podobne urządzenie zamontowane zostało na dziale samobieżnym Marder II, wyposażonym w armatę przeciwpancerną Pak 40¹⁸.

W tym czasie produkowano i używano trzech typów urządzeń celowniczych Zielgerat ZG 1128, 1221, 1222, urządzeń do kierowania pojazdami w nocy Fahrgerat FG 1250, 1252, 1253 oraz urządzenia obserwacyjnego 1251. Czołgi Panther wyposażone były w urządzenie Sperber A, składającego się z reflektora o średnicy 30 cm i mocy 200 W oraz urządzenia przetwarzającego. Urządzenie to zamontowane było na wieży czołgu na specjalnej podstawie zamontowanej na wierzchu włazu dowódcy. Pod koniec wojny używano także urządzenia wersji Sperber B, który dodatkowo składał się z urządzenia przetwarzającego, montowanego z przodu kadłuba, na stanowisku kierowcy i dodatkowo na stanowisku celowniczym. Czołgi z noktowizorami posiadały generatory GG 400 zamontowane z tyłu przedziału bojowego (w miejscu parku amunicyjnego, służące do przetwarzania prądu o napięciu 17 000 V do transformatora HS 5F urządzenia przetwarzającego. Urządzenia te montowane były w zakładach MNH w Hanowerze. We wrześniu 1944 roku zamontowano 20 urządzeń noktowizyjnych, a w październiku tego roku już 80¹⁹.

Powstały zestaw noktowizyjny, zamontowany w czołgu Panther, posiadał reflektor o średnicy 20 cm, emitujący promieniowanie podczerwone, które niewidoczne było dla oczu człowieka, a także w przyrząd obserwacyjno-celowniczy o powiększeniu 1,2 raza. Takie dobór niewielkiego powiększenia wynikał z faktu, że zadaniem dowódcy czołgu było nie tylko wyszukiwanie celów, ale także wskazywanie drogi kierowcy, który był pozbawiony podobnego urządzenia. Dla oddania skutecznego strzału dowódca czołgu musiał umieścić znak celowniczy na niszczonej obiekcie, a dzięki układowi mechanicznemu informacja o wymaganym kącie podniesienia armaty trafiała do działonowego. Zasięg efektywnej pracy urządzenia wynosił około 100 m. Mimo tak niskich właściwości urządzeń

¹⁴ J. Ledwoch, *PzKpfw. V Sd.Kfz 171 Panther*, Warszawa 1998, s. 22.

¹⁵ W. Trojca, *PzKpfw. V Panther*, Vol. 2..., s. 7.

¹⁶ J. Ledwoch, *PzKpfw. V Panther...*, s. 14–16.

¹⁷ J. Ledwoch, *PzKpfw. V Sd.Kfz 171 Panther*, Warszawa 1998, s. 22.

¹⁸ W. Trojca, *PzKpfw. V Panther*, Vol. 2..., s. 7.

¹⁹ J. Ledwoch, *PzKpfw. V Sd.Kfz 171 Panther...*, s. 24.

noktowizyjnych w czołgach w stosunku do pojazdów współczesnych, użycie ich dawało ogromną przewagę nad przeciwnikiem, który nie dysponował podobnym urządzeniem. Istotne jest także to, że poczynione zostały także kroki mające na celu wyposażenia w urządzenia noktowizyjne także kierowców pojazdów i strzelców karabinów maszynowych na transporterach opancerzonych. Widać w tym było dążenie do podjęcia nocnych działań przez kompletne zespoły składające się z czołgów, wspierających je transporterów opancerzonych i piechoty, a działających w zespole z samobieżnym reflektorem podczerwieni na bazie transportera Sdkfz. 251/20 Uhu²⁰.

Należy zaznaczyć, że w zakresie używania noktowizorów na wozach bojowych, Niemcy byli prekursorami ich skonstruowania i zastosowania na większą skalę. Ich pionierskie wykorzystanie w czołgach Panther wraz z zestawem Sdkfz. 251/20 zdeterminowało myśl techniczną innych krajów do zastosowania tego wynalazku w późniejszym czasie, stając się podstawą standaryzacji tego wyposażenia we wszystkich liczących się armiach świata. Pierwszeństwo niemieckiej myśli technicznej w tym zakresie jest bezsporne, chociaż podobne badania z wykorzystaniem prototypowych okularowych noktowizorów prowadzono w Wielkiej Brytanii, wyposażając w 1943 roku czołgi typu Churchill, Cavalier, Centaur.

3. WYKORZYSTANIE URZĄDZEŃ NOKTOWIZYJNYCH W WALKACH W OKRESIE 1944–1945

Zestawy noktowizyjne zamontowano przede wszystkim na czołgach typu PzKpfw. V Panther G. Planowano także wyposażać w standardowe urządzenia tego typu nowo konstruowane czołgi typu Panther Ausf. F i Panther II²¹. Istnieje też prawdopodobieństwo, że zestaw noktowizyjny planowany był do zamontowania w superciężkim czołgu E-100²².

Według J. Ledwocha czołgi z noktowizorami wykorzystane były w szerokim zakresie. Trafiały one do różnych jednostek bojowych w drugiej połowie 1944 roku. Czołgi wyposażone w urządzenia noktowizyjne trafiły między innymi do 3. szwadronu 24 DPanc (z uwagi na to, że 24. DPanc powstała z 1. DKawalerii jej pododdziały nosiły nazwy kawaleryjskie)²³. Jak wspominał jeden z żołnierzy 1. Pułku Pancernego SS 1. DPanc SS LSSAH, kilka czołgów wyposażonych w urządzenie noktowizyjne było używanych w jednostce na przełomie 1944/1945 roku. Czołgi były używane bojowo podczas ofensywy w Ardenach²⁴. Jeden z czołgów wraz z pojazdem SdKfz. 251/20 walczył na terenie Węgier w marcu 1945 roku. W lutym 1945 roku 1. kompania 101. Batalionu Panc. przydzielona do Fuhrer Grenadier Division prowadziła testy bojowe urządzeń noktowizyjnych. Kompania miała przy-

²⁰ D. Użycki, T. Begier, S. Sobala, *Współczesne gąsienicowe wozy bojowe*, Warszawa 1996, s. 48–49.

²¹ T.J. Lenz, H.L. Doyle, *Panzerkampfwagen Panther II and Panther Ausf. F*, Publisher Darlington Productions Inc., Darlington 2006, s. 50–53; J. Ledwoch, *PzKpfw. V Panther...*, Warszawa–Hannover–Speyer 1993, s. 13–14.

²² T.J. Lenz, H.L. Doyle, *Schwere Panzerkampfwagen Maus and E-100*, Publisher Darlington Productions Inc., Darlington 2008, s. 50; M. Lewandowski, *Pancerny kolos Hitlera – czołg superciężki E-100*, „Militaria. Ilustrowany Magazyn Historyczny” – wydanie specjalne 2014, nr 4, s. 81–85; W. Trojca, *German Secret Panzer Projects*, Katowice–Speyer 2005, s. 59–69.

²³ J. Ledwoch, *PzKpfw. V Sd.Kfz 171 Panther...*, s. 24.

²⁴ J. Ledwoch, *PzKpfw. V Panther...*, s. 16.

dzielone trzy transportery z urządzeniami obserwacyjnymi Beobachtergerat 1251. Ponadto czołgów z urządzeniami FG 1250 używały 1. batalion 6. Pułku Panc., a także 130. Pułku Panc., jak i 4. kompania 11. Pułku Panc.²⁵

Czołgi wyposażone w systemy noktowizyjne z 11. pułku pancernego 6. Dywizji Pancernej walczyły wiosną 1945 roku z jednostkami 3. Armii pod dowództwem gen. G.S. Pattona²⁶.

W kwietniu 1945 roku Dywizja Pancerna „Clausewitz” (z Ausbildung Lehrgang Falingbostel) znalazła się na drodze XIII Korpusu US Army, który nacierał w kierunku na Berlin, tracąc w walkach większość gąsienicowych wozów bojowych, w tym czołgi wyposażone w systemy noktowizyjne²⁷.

W kwietniu w ramach Dywizji Pancernej „Muncheberg” wykorzystano czołgi Panther z noktowizorami nad Odrą²⁸. Była to jedna z jednostek niemieckich, przystosowanych do działań nocnych II./Pz.Abt. Muncheberg, dowodzona przez majora Rolfa Marquarda. Posiadała 10 czołgów typu Panther Ausf. G, wyposażonych w celowniki na podczerwień typu Sperber FG1250, którym był pojedynczy reflektor o średnicy 30 cm i o zasięgu 600 m, a także konwerter obrazu sterowany przez dowódcę. Czołgi wspomagane były przez wyposażoną w noktowizory kompanię grenadierów pancernych na transporterach opancerzonych, którymi były 3 pojazdy typu Sdkfz. 251/20 Uhu z reflektorami 60 cm, przeznaczonymi do współdziałania z czołgami Panther i z 3 transporterami opancerzonymi Sdkfz. 251/21 Falke²⁹.

Na początku kwietnia 1945 roku zdecydowano się na wprowadzenie formacji do działań nocnych pod Reitwein. Kompania czołgów wyposażona w czołgi Panther z noktowizorami pod dowództwem oberleutnanta Rasima oraz transportery z noktowizorami, pod dowództwem hauptmanna Steuera i leutnanta Draegera przepuściła atak na pozycje wojsk sowieckich. Był to jeden z pierwszych przypadków użycia noktowizji w walce, a nocny atak, mimo że był mocno ograniczony, uznany został za sukces, mimo tego, że dokładne wyniki użycia jednostki wyposażone w systemy noktowizyjne nie są znane, zauważają G-U. Herrmann i U. Klr³⁰. Należy uznać, że zbliżający się koniec wojny uniemożliwił szersze wykorzystanie tego wyposażenia w oddziałach pancernych, a także jego jednoznacznej oceny.

Należy przy tym zaznaczyć, że wraz z czołgami Panther współdziałały transportery półgąsienicowe. Transporter opancerzony Sdkfz. 251/20 Uhu, określony mianem Infrarotscheinwerfer – Panzerkampfwagen, to wersja wyposażona w reflektor podczerwieni nazwana Uhu (Sowa). Budowana w niewielkiej ilości na podwoziu wersji Sd.Kfz.251 auf. D, posiadała reflektor podczerwieni o średnicy 60 cm, wraz z urządzeniami generującymi. Pojazd ten przeznaczony był do współpracy z pododdziałami czołgów PzKpfw. V Panther G, wyposażonych w noktowizory w celu wyszukiwania i podświetlania celów w nocy. Kierowca

²⁵ J. Ledwoch, *PzKpfw. V Sd.Kfz 171 Panther...*, s. 24.

²⁶ T. Jarmoła, *Za wschodnią granicą Rzeszy... Działania amerykańskiej 3. Armii w Czechosłowacji w 1945 roku*, „Militaria. Ilustrowany Magazyn Historyczny” – wydanie specjalne 2014, nr 2, s. 91.

²⁷ P. Langenfeld, *Przyczółek na Łabie. US Army podchodzi pod Berlin*, „Militaria. Ilustrowany Magazyn Historyczny” – wydanie specjalne 2013, nr 6, s. 44–46.

²⁸ T. Anderson, V. Wal, *Panther*, Hongkong 1996, s. 63–66.

²⁹ P. Krukowski, *Panzer Division Muncheberg. Bój o twierdzę Kostrzyn*, „Militaria” 2016, nr 3(49), s. 65.

³⁰ G-U. Herrmann, U. Klr, *Der Schlüssel für Berlin: Hintergründe, Vorbereitung und Verlauf der Schlacht um die Seelower Höhen*, Verlag Helios, Aachen 2010, s. 139–140.

Sdkfz. 251/20 Uhu także był wyposażony w peryskop na podczerwień, umożliwiający obserwację oświetlanego terenu. Miał on zamontowany mały noktowizor umożliwiający orientację w nieznanym terenie w nocy. Ponadto pojazd mógł mieć zamontowany noktowizor na swoim uzbrojeniu ochronnym (km-ie)³¹. Należy zaznaczyć, że transportery Sd.Kfz.251 Uhu w trakcie wspólnej akcji z czołgami Panther „oświetlały” teren, przekazywały informację o wykrytych celach do czołgów Panther, a te niszczyły cele, nawet z odległości około 800 m, same nie będąc widzianymi przez przeciwnika³².

4. ZAKOŃCZENIE

W zakończeniu należy zaznaczyć, że znaczące podwaliny w rozwój systemów noktowizyjnych położyli Niemcy, tworząc całe spektrum urządzeń, montowanych w pojazdach, w tym samochodach, czołgach, transporterach opancerzonych, a też w uzbrojeniu strzeleckim i wykorzystanych w działaniach bojowych w latach 1944–1945.

Wykorzystane w systemy noktowizyjne wozy bojowe faszystowskich Niemiec odnosiły sukcesy o znaczeniu lokalnym, nie mogąc w żaden sposób odwrócić losów wojny, niemniej jednak stworzone na początku lat czterdziestych urządzenia mogły w znaczący sposób zmienić taktykę prowadzenia działań bojowych, pozwalając na atakowanie przeciwnika także w nocy, a także na przemieszczanie się nocą, bez obawy wykrycia przez przeciwnika.

Nie bez znaczenia jest też informacja, że prowadzone badania w innych armiach, w okresie wojny w zasadzie nie wyszły poza fazę prototypów, chociaż Amerykanie skupili się na badaniach nad celownikiem noktowizyjnym. Ważnym etapem rozwoju amerykańskiego karabinka M1 było przystosowanie go do montowania celownika noktowizyjnego T120³³. Jego zmodyfikowana wersja nosiła nazwę T3, a wyprodukowano ich 1919 sztuk. Należy przy tym zaznaczyć, że w trakcie wojny Amerykanie opracowali trzy wersje noktowizorów do tej broni. Pierwszy z nich Sniperscope T120 opracowany był w 1943 roku, miał aktywny zasięg około 120 m, a oświetlane cele były barwy zielonej. W roku 1943 wersja ta została standaryzowana i wprowadzona na wyposażenie pod oznaczeniem Sniperscope M1. Kolejna wersja pod nazwą Sniperscope M2 miał aktywny zasięg około 100 m. Łącznie w czasie wojny wyprodukowano 1700 egzemplarzy noktowizorów T120, M1, M2, a ich wykorzystanie było limitowane klauzulą „tajne”³⁴. Karabiny M1 wraz z noktowizorami, na szeroką skalę, wykorzystane zostały w maju i czerwcu 1945 roku na Okinawie, przyczyniając się do znaczących strat wroga, poniesionych od ognia broni strzeleckiej³⁵.

Urządzenia noktowizyjne wykorzystane były na dużą skalę dopiero po II wojnie światowej, przy czym na szerszą skalę używane były od lat sześćdziesiątych w czołgach II generacji. W czołgach tych wykorzystywane były urządzenia, których zasięg nie przekraczał 100 m, a w czołgach III generacji mógł przy świetle księżycy sięgać 2500 m, a w świetle gwiazd 1500 m.

³¹ W. Rogowski, *Transporter opancerzony Sdkfz. 251*, cz. III, Małe Monografie nr 6, Łódź 1993, s. 1.

³² W. Trojca, *PzKpfw. V Panther*, Vol. 2..., s. 9.

³³ L. Erenfeicht, *Karabinek M1 i jego amunicja 7,62x33*, „Mundur i Broń” 2000, nr 2, s. 13-16.

³⁴ T. Piątkowski, *Rozwój broni strzeleckiej w czasie II wojny światowej – karabinki na nabój pośredni*, „Militaria. Ilustrowany Magazyn Historyczny” – wydanie specjalne 2009, nr 4, s. 7.

³⁵ R.S. Rush, *U.S. Infantryman In World War II. Pacific Area of Operations 1941-45*, Osprey Publishing, Oxford 2002, s. 53-60.

LITERATURA

- [1] Anderson T., Wal V., *Panther*, Concord Published, Hongkong 1996.
- [2] Berger U., Wunsche W., *Jugend Lexikon Militarwesen*, MilitarVerlag, Berlin 1984.
- [3] Borkowski S., *Noktowizja* [w:] *Encyklopedia techniki wojskowej*, red. Z. Mendygrał, Wydawnictwo MON, Warszawa 1978.
- [4] Borkowski S., *Noktowizor* [w:] *Encyklopedia techniki wojskowej*, red. Z. Mendygrał, Wydawnictwo MON, Warszawa 1978.
- [5] Forster G., Paulus N., *Abriss der Geschichte der Panzerwaffe*, MilitarVerlag, Berlin 1982.
- [6] Herrmann G-U., Klr U., *Der Schlüssel für Berlin: Hintergründe, Vorbereitung und Verlauf der Schlacht um die Seelower Höhen*, Verlag Helios, Aachen 2010.
- [7] Jarmoła T., *Za wschodnią granicą Rzeszy... Działania amerykańskiej 3 Armii w Czechosłowacji w 1945 roku*, „Militaria. Ilustrowany Magazyn Historyczny” – wydanie specjalne 2014, nr 2.
- [8] Krukowski P., *Panzer Division Muncheberg. Bój o twierdzę Kostrzyn*, „Militaria” 2016, nr 3(49).
- [9] Langenfeld P., *Przyczółek na Łabie. US Army podchodzi pod Berlin*, „Militaria. Ilustrowany Magazyn Historyczny” – wydanie specjalne 2013, nr 6.
- [10] Ledwoch J., *PzKpfw. V Panther*, Wydawnictwo Militaria, Warszawa 1992.
- [11] Ledwoch J., *PzKpfw. V Panther*, Wydawnictwo Militaria, Warszawa–Hannover–Speyer 1993.
- [12] Ledwoch J., *PzKpfw. V Sd.Kfz 171 Panther*, Wydawnictwo Militaria, Warszawa 1998.
- [13] Lenz T.J., Doyle H.L., *Panzerkampfwagen Panther II and Panther Ausfchurung F*, Publisher Darlington Productions Inc., Darlington 2006.
- [14] Lenz T.J., Doyle H.L., *Schwere Panzerkampfwagen Maus and E-100*, Publisher Darlington Productions Inc., Darlington 2008.
- [15] Lewandowski M., *Pancerny kolos Hitlera – czołg superciężki E-100*, „Militaria. Ilustrowany Magazyn Historyczny” – wydanie specjalne 2014, nr 4.
- [16] *Noktowizor* [w:] *Mała encyklopedia wojskowa*, red. M. Odlewany, t. 2, Wydawnictwo MON, Warszawa 1978.
- [17] Piątkowski T., *Rozwój broni strzeleckiej w czasie II wojny światowej – karabinki na nabój pośredni*, „Militaria. Ilustrowany Magazyn Historyczny” – wydanie specjalne 2009, nr 4.
- [18] Rogowski W., *Transporter opancerzony Sdkfz. 251, cz. III*, „Małe Monografie” nr 6, GPM, Łódź 1993.
- [19] Rush R.S., *U.S. Infantryman In World War II. Pacific Area of Operations 1941–1945*, Osprey Publishing, Oxford 2002.
- [20] *Słownik podstawowych terminów wojskowych*, MON, Sztab Generalny WP, Warszawa 1977.
- [21] Szulc T., *Nowy polski czołg PT-91 Twardy*, „Nowa Technika Wojskowa” 1993, nr 5.
- [22] Trojca W., *German Secret Panzer Projects*, Wydawnictwo PP Model Hobby, Katowice–Speyer 2005.
- [23] Trojca W., *PzKpfw. V Panther*, Vol. 2, TankPower, AJ-Press, Gdańsk 1999.
- [24] Użycki D., Begier T., Sobala S., *Współczesne gąsienicowe wozy bojowe*, Wydawnictwo Lampart, Warszawa 1996.
- [25] Witkowski I., *Czołgi świata*, Wydawnictwo WIS, Warszawa 1992.

THE USE OF NIGHT VISION DEVICES IN THE WORLD WAR II BY GERMAN PANZER UNITS

The aviation, used for the first time in the Great War to detect and overpower the enemy forces, forced the new ways of conducting combat activities. The marching of large columns of militaries, which was conducted freely away from the borders, was endangered by observation and air strike. Militaries began to move within the war zone at night, as a rule. While the infantry did quite well in marching at night, tanks and vehicles faced certain difficulties due to the darkness. To enable motor vehicles free movement at night, devices for observing objects at night, called night vision devices, were developed. A night vision device is an electronic device enabling observing objects at night. It was German scientists who as first dealt with the research and development of the devices for conducting observation at night. First devices were used in the aviation and anti-aircraft artillery, between 1941 and 1942. The next device was developed and installed in the Panther tank. A few manufacturers simultaneously worked on the research and development of night vision devices. The night vision devices installed on tanks of selected units were used in fights between German and Allied troops. Independently, at the same time American scientists conducted research on night vision. They aimed at developing night vision sight for carbines. The first night vision devices were installed in the USA on M1 carbines, produced and installed in the amount of 1700 pieces during the WWII. They were subject to a special protection.

Keywords: Night vision device, Spanner I. night observation.

DOI:10.7862/rz.1017.hss.16

Przesłano do redakcji: luty 2017 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

Katarzyna FILIPOWICZ¹
Tomasz TOKARSKI²

ODDZIAŁYWANIE STOPNIA UZWIĄZKOWIENIA NA POPYT NA PRACĘ W KRAJACH OECD³

Celem artykułu jest ocena wpływu stopnia uzwiązkowienia rynków pracy na zmiany popytu na pracę w krajach OECD. Stopień uzwiązkowienia mierzony jest udziałem liczby członków związków zawodowych wśród liczby pracujących ogółem. W opracowaniu opisano zróżnicowanie oraz zmiany stopnia uzwiązkowienia, stopy wzrostu PKB oraz stopy wzrostu liczby pracujących w krajach OECD w latach 2001–2014.

Chcąc zbadać wpływ stopnia uzwiązkowienia na popyt na pracę w krajach OECD posłużono się równaniem będącym rozszerzeniem keynesistowskiego modelu rynku pracy. Przyjęto hipotezę, że przy danej stopie wzrostu PKB, wzrost stopnia uzwiązkowienia początkowo przyspiesza tempo wzrostu liczby pracujących, a po osiągnięciu pewnego poziomu zaczyna się ograniczać. Analizy statystyczne nie potwierdziły przyjętej hipotezy. Z oszacowanych parametrów wynikało, że wzrost stopnia uzwiązkowienia zazwyczaj przekładał się na spadek stopy wzrostu liczby pracujących przy danej stopie wzrostu PKB.

Słowa kluczowe: związki zawodowe, stopa wzrostu PKB, stopa wzrostu liczby pracujących, rynek pracy.

1. WPROWADZENIE

Celem prezentowanego opracowania jest próba opisowych i statystycznych analiz oddziaływania stopnia uzwiązkowienia rynków pracy krajów OECD na zmiany popytu na pracę oraz zatrudnienia w tych krajach. Stopień uzwiązkowienia w prowadzonych analizach mierzony jest udziałem liczby członków związków zawodowych wśród liczby pracujących ogółem. Rozważania dotyczą lat 2001–2014, co wynika z dostępności odpowiednich danych statystycznych na stronie <https://stats.oecd.org>.

Wpływ stopnia uzwiązkowienia na zmiany popytu na pracę w krajach OECD prowadzony jest na bazie rozszerzonej, prostej, keynesistowskiej funkcji popytu na pracę. W podstawowej wersji tej funkcji zakłada się, że stopa wzrostu popytu na pracę jest rosnącą, liniową funkcją stopy wzrostu PKB. Rozszerzenie zaś owej funkcji polega na dołączeniu do argumentów tej funkcji stopnia uzwiązkowienia oraz kwadratu owego stopnia. Gdyby okazało się, że (po pierwsze) oszacowania współczynników przy obu zmiennych opisujących

¹ Mgr Katarzyna Filipowicz, Katedra Ekonomii Matematycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. Prof. S. Łojasiewicza 4, 30-348 Kraków, 12 664-57-87; e-mail: k.filipowicz@uj.edu.pl.

² Prof. dr hab. Tomasz Tokarski, Katedra Ekonomii Matematycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. Prof. S. Łojasiewicza 4, 30-348 Kraków, 12 664-58-47; e-mail: tomtok67@tlen.pl.

³ Opracowanie powstało w ramach projektu pt. „Instytucje rynku pracy a sytuacja na rynkach pracy w krajach OECD w okresie globalnego kryzysu”. Projekt sfinansowano ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2013/11/B/HS4/00684.

stopień uzwiązkowienia rynków pracy są istotne statystycznie i (po drugie) oszacowanie współczynnika przy kwadracie stopnia uzwiązkowienia jest ujemne, to oznaczałoby, że istnienie pewien optymalny stopień uzwiązkowienia $\bar{z} \in (0,1)$. Wówczas bowiem (przy stałej stopie wzrostu PKB) wzrost stopnia uzwiązkowienia z dla $z \in (0, \bar{z})$ powinien prowadzić do wzrostu stopy wzrostu popytu na pracę i liczby pracujących, zaś dla $z \in (\bar{z}, 1)$ wzrost owego stopnia uzwiązkowienia winien przekładać się na spadek stopy wzrostu popytu na pracę i liczby pracujących.

Struktura prezentowanego opracowania przedstawia się następująco. W pkt 2 scharakteryzowano stopień uzwiązkowienia rynków pracy w krajach OECD zarówno w całym badanym przedziale czasu, jak i w dwóch podokresach, tj. w latach 2001–2007 (czyli przed światowym kryzysem finansowym) i w latach 2008–2014 (czyli w czasie tego kryzysu). W pkt 3 przedstawiono analogiczne analizy dotyczące kształtowania się stóp wzrostu PKB i liczby pracujących w tych krajach. W pkt 4 znaleźć można opis wyników statystycznych analiz oddziaływania stopnia uzwiązkowienia krajowych rynków pracy na zmiany liczby pracujących. Opracowanie kończy pkt 5, w którym znajduje się podsumowanie prowadzonych w nim rozważań oraz ważniejsze wnioski.

2. STOPIEŃ UZWIĄZKOWIENIA W KRAJACH OECD W LATACH 2001–2014

Związki zawodowe można zdefiniować, jako „organizacje społeczne, zrzeszające na zasadzie dobrowolności pracowników najemnych w celu obrony i reprezentowania ich wspólnych interesów ekonomicznych i socjalnych, tworzone wg kryterium zawodu, gałęzi produkcji lub regionu”⁴. Pierwsze związki zawodowe (a dokładniej – kluby związkowe tzw. *trade clubs*) formowały się już w XVIII wieku w Wielkiej Brytanii. Na początku związki zawodowe funkcjonowały nielegalnie lub półlegalnie. Dopiero w drugiej połowie XIX wieku zniesiono zakazy zrzeszania się pracowników w Niemczech, w Austrii, w Wielkiej Brytanii i we Francji (w Rosji i w USA nastąpiło to nieco później – w Rosji na początku a w USA w latach 30. XX wieku). W kolejnych dekadach XX wieku postępował proces łączenia się związków zawodowych na szczeblu krajowym, którego efektem są działające w wielu państwach federacje związkowe⁵.

Chcąc porównać znaczenie związków zawodowych w poszczególnych krajach można posłużyć się wspomnianym wcześniej stopniem uzwiązkowienia rynków pracy. W tabeli 1 przedstawiono stopień uzwiązkowienia w krajach OECD średnio w latach 2001–2014 oraz w dwóch podokresach, w latach 2001–2007 i 2008–2014.

Bardzo wysokim poziomem analizowanej zmiennej cechowały się: Islandia, Szwecja, Dania, Finlandia, Luksemburg, Norwegia oraz Belgia. W Islandii średnio w latach 2001–2014 75,1% pracowników było członkami związków zawodowych. Główną centralą związkową tym kraju jest Federacja Islandzkich Związków Zawodowych (*The Icelandic Confederation of Labour – ASI*). Obecnie federacja ta zrzesza około 106 tys. członków, a w jej skład wchodzi 7 krajowych federacji związkowych i 5 głównych związków zawodowych⁶. W Szwecji średni stopień uzwiązkowienia w latach 2001–2014 równy był 63,6%. W kraju tym działają trzy główne centrale związkowe: Federacja Szwedzkich Związków

⁴ encyklopedia.pwn.pl.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Icelandic Confederation of Labour (ASI), <http://www.asi.is/engpol/>.

Zawodowych (*The Swedish Trade Union Confederation* – LO) zrzeszająca 14 związków z łączną liczbą około 1,5 miliona członków⁷; Szwedzka Federacja Pracowników Wykwalifikowanych (*The Swedish Confederation of Professional Employees* – TCO) obejmująca 14 związków zawodowych z łączną liczbą około 1,3 mln członków⁸; Szwedzka Federacja Zrzeszająca Związki Zawodowe Pracowników Wykwalifikowanych (*The Swedish Confederation of Professional Associations* – SACO) w jej skład wchodzi 23 związki zawodowe z łączną liczbą około 650 tys. członków⁹. Trzecim najwyższym stopniem uzwiązkowienia pośród krajów OECD cechowała się Dania (62,7%). W Danii, podobnie jak w Szwecji, wyróżnić można również trzy największe federacje związkowe tj. Federacja Duńskich Związków Zawodowych (*The Danish Confederation of Trade Unions* – LO) zrzeszająca ponad milion członków¹⁰; Federacja Pracowników Wykwalifikowanych w Danii (*The Confederation of Professionals in Denmark* – FTF) zrzeszająca 450 tys. członków¹¹ oraz Duńska Federacja Zrzeszająca Związki Zawodowe Pracowników Wykwalifikowanych (*The Danish Confederation of Professional Associations* – AC) z liczbą pod 300 tys. członków¹².

W drugiej grupie kwintylowej ze względu na stopień uzwiązkowienia, czyli w grupie krajów OECD z wysokim uzwiązkowaniem (jednak znacznie niższym niż państwa w pierwszej grupie kwintylowej), znalazły się Austria, Irlandia, Słowenia, Izrael, Włochy, Kanada oraz Wielka Brytania. Wartość analizowanej tu cechy oscylowała w tych krajach między 23,4% a 27,1%.

Niski średni stopień uzwiązkowienia (między 10% a 15%) cechował: Portugalię, Czechy, Grecję, Hiszpanię, Węgry, Polskę oraz USA. Członkowie związków zawodowych stanowili mniej niż 10% pracujących w: Meksyku, Chile, Estonii, Turcji, Francji oraz Korei Półd.

W latach 2008–2014 jedynie w szczęściu krajach OECD nastąpił wzrost stopnia uzwiązkowienia w stosunku do lat 2001–2007. Stopień uzwiązkowienia wzrósł wówczas. We Włoszech (o 2,6 pkt proc.), w Hiszpanii (o 2,4 pkt proc.), w Chile (o 1,4 pkt proc.), w Belgii (o 0,72 pkt proc.), w Grecji (o 0,19 pkt proc.) oraz w Korei Półd. (o 0,12 pkt proc.). W pozostałych krajach w analizowanym okresie liczba członków związków zawodowych w odniesieniu do liczby pracujących ogółem uległa zmniejszeniu. Największy spadek stopnia uzwiązkowienia odnotowano w Słowenii (o 11,4 pkt proc.), w Słowacji (o 8,5 pkt proc.) oraz w Luksemburgu (o 7,8 pkt proc.).

⁷ Swedish Trade Union Confederation (LO), http://www.lo.se/english/this_is_lo.

⁸ Swedish Confederation of Professional Employees (TCO), <http://www.tco.se/om-tco/This-is-TCO/>.

⁹ Swedish Confederation of Professional Associations, <http://www.saco.se/en/>.

¹⁰ The Danish Confederation of Trade Unions, <http://www.lo.dk/English%20version/About%20LO.aspx>.

¹¹ The Confederation of Professionals in Denmark, <http://www.ftf.dk/om-ftf/fakta/that-is-ftf-in-english/>.

¹² The Danish Confederation of Professional Associations, <http://www.ac.dk/english.aspx>.

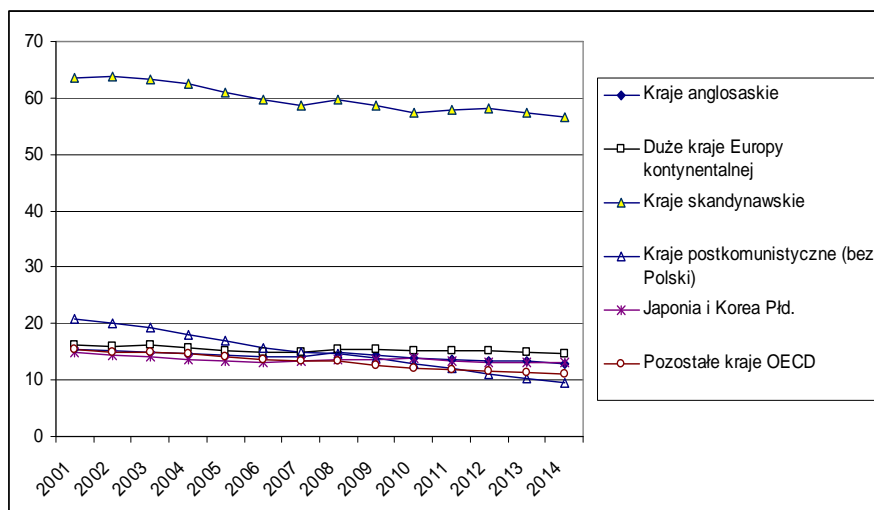
Tabela 1. Stopień uzwiązkowienia w krajach OECD w latach 2001–2014 (w % pracujących)

Grupa kwintylowa	Lata		
	2001–2007	2008–2014	2001–2014
I	Islandia (77,5), Szwecja (67,0), Dania (63,9), Finlandia (61,4), Luksemburg (59,9), Norwegia (49,1), Belgia (45,9)	Islandia (72,4), Dania (61,3), Szwecja (60,2), Finlandia (59,8), Luksemburg (52,1), Norwegia (48,5), Belgia (46,6)	Islandia (75,1), Szwecja (63,6), Dania (62,7), Finlandia (60,7), Luksemburg (56,7), Norwegia (48,8), Belgia (46,2)
II	Słowenia (31,8), Austria (29,1), Izrael (28,3), Irlandia (27,9), Kanada (24,7), Wlk. Brytania (24,6), Włochy (24,1)	Włochy (26,7), Irlandia (26,2), Austria (24,7), Kanada (24,4), Wlk. Brytania (22,2), Izrael (21,7), Słowenia (20,4)	Austria (27,1), Irlandia (27,0), Słowenia (26,6), Izrael (25,6), Włochy (25,3), Kanada (24,6), Wlk. Brytania (23,4)
III	Słowacja (21,2), Niemcy (19,2), Australia (18,6), Holandia (18,3), Szwajcaria (18,0), Czechy (17,2), Nowa Zelandia (17,0)	Nowa Zelandia (17,0), Niemcy (16,2), Japonia (15,9), Szwajcaria (15,9), Holandia (15,8), Austria (15,7), Portugalia (15,6)	Niemcy (17,8), Słowacja (17,3), Australia (17,1), Holandia (17,1), Nowa Zelandia (17,0), Szwajcaria (16,9), Japonia (16,2)
IV	Japonia (16,4), Portugalia (15,7), Grecja (15,1), Węgry (15,1), Polska (12,2) , Hiszpania (12,1), USA (11,1)	Grecja (15,3), Hiszpania (14,5), Czechy (12,9), Słowacja (12,7), Polska (10,9) , Węgry (10,7), USA (10,4)	Portugalia (15,6), Czechy (15,2), Grecja (15,2), Hiszpania (13,2), Węgry (13,1), Polska (11,7) , USA (10,8)
V	Turcja (10,6), Meksyk (10,5), Estonia (9,7), Chile (8,9), Francja (7,2), Korea Płd. (6,8)	Chile (10,3), Meksyk (9,3), Francja (7,0), Korea Płd. (7,0), Estonia (6,6), Turcja (5,0)	Meksyk (9,8), Chile (9,6), Estonia (8,4), Turcja (8,1), Francja (7,1), Korea Płd. (6,9)

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych na stronie <https://stats.oecd.org/>

Kontynuując analizę stopnia uzwiązkowienia podzielono kraje OECD na sześć grup, tj.: kraje anglosaskie (USA, Kanada, Australia, Nowa Zelandia, Wielka Brytania, Irlandia), duże kraje Europy kontynentalnej (Niemcy, Francja, Hiszpania, Włochy, Polska), kraje skandynawskie (Szwecja, Norwegia, Finlandia, Dania, Islandia), kraje postkomunistyczne bez Polski (Estonia, Węgry, Czechy, Słowacja), Japonia i Korea Płd. oraz pozostałe kraje OECD. Na wykresie 1 zaprezentowano stopień uzwiązkowienia w wyróżnionych grupach krajów w latach 2001–2014.

Wykres 1. Stopień uzwiązkowienia w wybranych grupach krajów OECD (w % pracujących)

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych na stronie <https://stats.oecd.org/>.

Z wykresu 1 wynika, że w latach 2001–2014 ze względu na stopień uzwiązkowienia zdecydowanie odstawały od pozostałych krajów kraje skandynawskie. W krajach tych analizowana zmienna oscylowała wokół 60%, z widoczną tendencją spadkową. W pozostałych grupach krajów również utrzymywała się tendencja spadkowa stopnia uzwiązkowienia. Na podkreślenie zasługuje szczególnie grupa krajów postkomunistycznych. W roku 2001 procent pracujących będących członkami związków zawodowych wynosił w tej grupie krajów ponad 20%, w roku 2014 spadł ponad dwukrotnie i wynosił mniej niż 10%.

3. ZMIANY PKB I LICZBY PRACUJĄCYCH W KRAJACH OECD W LATACH 2001–2014

W tabeli 2 zestawiono średnioroczne stopy wzrostu PKB w krajach OECD w latach 2001–2014 oraz w dwóch wyróżnionych uprzednio podokresach. Z zestawienia tego wynika co następuje:

- Najwyższymi, przekraczającymi 4% średniorocznie, stopami wzrostu owej zmiennej makroekonomicznej w całym rozważanym przedziale czasu cieszyły się: Chile, Turcja, Korea Płd. i Słowacja, a więc (poza Koreą Płd.) względnie słabo rozwinięte gospodarki OECD. Ponadto w gospodarkach: estońskiej, polskiej, izraelskiej i irlandzkiej średnioroczne stopy wzrostu PKB w latach 2001–2014 przekroczyły 3%.

Tabela 2. Średnioroczne stopy wzrostu PKB w krajach OECD w latach 2001–2014 (w %)

Grupa kwintylowa	Lata		
	2001–2007	2008–2014	2001–2014
I	Estonia (7,64), Słowacja (6,32), Irlandia (5,46), Turcja (5,01), Islandia (4,98), Korea Płd. (4,91), Chile (4,83)	Chile (3,63), Izrael (3,37), Korea Płd. (3,18), Turcja (3,15), Polska (2,86) , Australia (2,44), Meksyk (2,18)	Chile (4,23), Turcja (4,08), Korea Płd. (4,04), Słowacja (4,01), Estonia (3,78), Polska (3,50) , Izrael (3,31)
II	Czechy (4,59), Słowenia (4,37), Polska (4,13) , Luksemburg (4,04), Grecja (4,02), Nowa Zelandia (3,70), Węgry (3,67)	Słowacja (1,71), Kanada (1,60), Szwajcaria (1,49), Nowa Zelandia (1,12), USA (1,12), Luksemburg (1,09), Norwegia (1,00)	Irlandia (3,10), Australia (2,99), Islandia (2,64), Luksemburg (2,57), Czechy (2,54), Nowa Zelandia (2,41), Meksyk (2,35)
III	Hiszpania (3,56), Australia (3,54), Izrael (3,26), Finlandia (3,17), Szwecja (3,04), Wielka Brytania (2,76), Meksyk (2,52)	Niemcy (0,79), Irlandia (0,75), Szwecja (0,75), Wielka Brytania (0,73), Belgia (0,63), Austria (0,60), Czechy (0,49)	Kanada (2,04), Słowenia (1,91), Węgry (1,91), Szwecja (1,89), Szwajcaria (1,86), USA (1,79), Wielka Brytania (1,74)
IV	Kanada (2,48), USA (2,45), Norwegia (2,34), Szwajcaria (2,24), Austria (2,23), Belgia (2,14), Holandia (1,99)	Francja (0,40), Islandia (0,30), Holandia (0,24), Węgry (0,15), Japonia (0,14), Estonia (-0,07), Dania (-0,42)	Norwegia (1,67), Hiszpania (1,45), Austria (1,41), Belgia (1,39), Finlandia (1,21), Francja (1,13), Holandia (1,11)
V	Francja (1,86), Dania (1,63), Japonia (1,41), Niemcy (1,40), Portugalia (1,20), Włochy (1,17)	Słowenia (-0,55), Portugalia (-0,65), Hiszpania (-0,66), Finlandia (-0,75), Włochy (-1,24), Grecja (-4,20)	Niemcy (1,09), Japonia (0,77), Dania (0,60), Portugalia (0,27), Włochy (-0,04), Grecja (-0,09)

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych na stronie <https://stats.oecd.org/>

- Względnie wysokie stopy wzrostu PKB (ponad 2%) notowane były wówczas w: Australii, Islandii, Luksemburgu, Czechach, Nowej Zelandii, Meksyku oraz w Kanadzie.
- Gospodarki: japońska, duńska i portugalska cechowały się w całym badanym przedziale czasu średniorocznymi stopami wzrostu PKB niższymi niż 1%. Natomiast we Włoszech i w Grecji średnioroczne stopy wzrostu owej zmiennej makroekonomicznej w latach 2001–2014 były ujemne. Skutkiem tego w dwóch ostatnich wspomnianych gospodarkach zarówno PKB, jak i PKB *per capita* w 2014 roku był niższy, niż na początku XXI wieku. To z kolei musiało się przełożyć na

obniżenie realnego płac, świadczeń społecznych i dochodów gospodarstw domowych w ciągu niemal półtorej dekady.

- Przed światowym kryzysem finansowym najszybciej (powyżej 5% średnioroczna stopa wzrostu PKB) rozwijającymi się ekonomicznie krajami OECD były: Estonia, Słowacja, Estonia i Turcja, najwolniej zaś (poniżej 2% stopy wzrostu PKB) gospodarki: holenderska, francuska, duńska, japońska, niemiecka, portugalska i włoska.
- Natomiast w latach 2008–2014 ponad 2% stopy wzrostu PKB wśród krajów OECD osiągnęły tylko: Chile, Izrael, Korea Płd., Turcja, Polska, Australia i Meksyk. Natomiast gospodarki estońska, duńska, słoweńska, portugalska, hiszpańska, fińska, włoska i grecka notowały wówczas ujemne średnioroczne stopy wzrostu rozważanej tu zmiennej makroekonomicznej. Co więcej, gospodarki Włoch oraz Grecji charakteryzowały się w tym okresie ponad 1-proc. średniorocznymi spadkami PKB.
- We wszystkich krajach OECD (z wyjątkiem Izraela) średnioroczne stopy wzrostu PKB w latach kryzysu finansowego były niższe od tych, które notowano w latach 2001–2007. Najwyższe spowolnienie wzrostu gospodarczego notowano w drugim z rozważanych przedziałów czasu w gospodarkach: greckiej (spadek stóp wzrostu PKB o 8,22 pkt proc., z 4,02% w latach 2001–2007 do -4,20% w drugim z analizowanych podokresów), estońskiej (7,71 pkt proc., z 7,64 do -0,07), irlandzkiej (4,71 pkt proc., z 5,46% do 0,75%), islandzkiej (4,68 pkt proc., z 4,98% do 0,30%), słowackiej (4,61 pkt proc., z 6,32% do 1,71%), hiszpańskiej (4,22 pkt proc., z 3,56% do -0,66%) i czeskiej (4,10 pkt proc., z 4,59% do 0,49%). Najniższe spowolnienie rozwoju gospodarczego cechowało zaś: Kanadę (0,88 pkt proc., z 2,48% do 1,60%), Szwajcarię (0,75 pkt proc., z 2,24% do 1,49%), Niemcy (0,61 pkt proc., z 1,40% do 0,79%) oraz Meksyk (0,34 pkt proc., z 2,52% do 2,18%). W Izraelu zaś średnioroczne stopy wzrostu PKB w drugim z rozważanych przedziałów czasu były o 0,11 pkt proc. wyższe, niż w pierwszym podokresie.

W tabeli 3 podane są średnioroczne stopy wzrostu PKB w sześciu wyróżnionych uprzednio grupach krajów OECD zarówno w całym analizowanych w pracy przedziale czasu, jak i w dwóch podokresach.

Z danych zestawionych w tej tabeli wyciągnąć można kilka następujących wniosków. Po pierwsze, zdecydowanie najwyższymi średniorocznymi stopami wzrostu analizowanej tu zmiennej makroekonomicznej w latach 2001–2014 cieszyły się gospodarki anglosaskie (ponad 2%), następnie kraje skandynawskie i grupa krajów postkomunistycznych bez Polski (1,65%). Po drugie, najniższe stopy wzrostu PKB notowały wówczas duże kraje Europy kontynentalnej¹³. Po trzecie, w okresie przedkryzysowym najszybciej rozwijała się grupa krajów postkomunistycznych bez Polski (prawie 5% średniorocznie). Po czwarte, najwolniej rozwijały się w tym okresie duże gospodarki Europy kontynentalnej (nieco ponad 1,5%). Po piąte, w czasie światowego kryzysu finansowego najszybciej rozwijała się grupa krajów anglosaskich. Po szóste, w latach 2008–2014 najniższe tempo wzrostu PKB znów

¹³ Wynikało to głównie stąd, że we Włoszech PKB średniorocznie spadał wówczas o 0,07%, w Niemczech i we Francji rósł w tempie oscylującym wokół 1,1%, a w Hiszpanii rósł poniżej 1,5%. Średnioroczny wzrost polskiego PKB o ok. 3,5% nie wpłynął istotnie na ważoną średnioroczną stopę wzrostu PKB w tej grupie krajów, gdyż potencjał ekonomiczny gospodarki polskiej jest znacznie mniejszy od potencjału pozostałych krajów należnych do tej grupy gospodarek OECD.

notowały duże kraje Europy kontynentalnej. Po siódme, we wszystkich wyróżnionych grupach krajów OECD zanotowano spowolnienie wzrostu gospodarczego. Po ósme, najbardziej spowolnienie to odczuwalne było w krajach postkomunistycznych bez Polski (spadek o 4,37 pkt proc.), najmniej zaś – w Japonii i Korei Płd. (o 1,24 pkt proc.).

Tabela 3. Średnioroczne stopy wzrostu PKB w grupach krajów OECD w latach 2001–2014 (w %)

Grupy krajów	Lata		
	2001–2007	2008–2014	2001–2014
Kraje anglosaskie	2,86	1,30	2,08
Duże kraje Europy kontynentalnej	1,56	0,21	0,89
Kraje skandynawskie	2,83	0,46	1,65
Kraje postkomunistyczne (bez Polski)	4,83	0,46	1,65
Japonia i Korea Płd.	2,15	0,91	1,53
Pozostałe kraje OECD	2,40	0,52	1,46
OECD	2,31	0,69	1,50

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych na stronie <https://stats.oecd.org/>

W tabeli 4 zestawiono analogiczne (do przedstawionych w tabeli 2) dane statystyczne dotyczące tempa wzrostu liczby pracujących w krajach OECD¹⁴. Z przedstawionych w tej tabeli danych płyną następujące wnioski:

- Najwyższymi stopami wzrostu liczby pracujących w latach 2001–2014 (ponad 2% średniorocznie) cechowały się rynki pracy: Chile, Izraela, Luksemburgu i Meksyku. Wysokie (przekraczające 1%) stopy wzrostu tej zmiennej makroekonomicznej notowały również: Australia, Nowa Zelandia, Turcja, Korea Płd., Kanada, Szwajcaria, Norwegia oraz Islandia.
- W gospodarce japońskiej, portugalskiej i greckiej średnioroczne stopy wzrostu liczby pracujących w całym rozważanym przedziale czasu były ujemne. Natomiast w Czechach, Holandii, we Włoszech, w Finlandii, Danii oraz Słowenii nie przekroczyły one 0,5%.
- W latach 2001–2007 Hiszpania, Chile i Izrael cieszyły się ponad 3-proc. średniorocznymi stopami wzrostu liczby pracujących. Natomiast gospodarki: portugalska, japońska, węgierska oraz turecka zanotowały wówczas spadki liczby pracujących.
- W czasie światowego kryzysu finansowego Luksemburg i Turcja notowały ponad 3% stopy wzrostu liczby pracujących, zaś aż w 11 gospodarkach stopy te były ujemne (Słowacja, Estonia, Holandia, Włochy, Dania, Finlandia, Słowenia, Irlandia, Portugalia, Hiszpania oraz Grecja).
- W 28 z 34 rynków pracy krajów OECD stopy wzrostu liczby pracujących w latach 2008–2014 były niższe niż w latach 2001–2007¹⁵. Tempo wzrostu liczby pracujących najszybciej spadało w gospodarkach: hiszpańskiej (o 5,49 pkt proc., z 3,61% do -1,88%), greckiej (o 4,69 pkt proc., z 1,33% do -3,36%), irlandzkiej

¹⁴ Dane te dotyczą liczby pracujących mierzonych zgodnie z jednolitą metodologią badań aktywności ekonomicznej ludności (*Labour Force Survey*).

¹⁵ Wyjątkami w tym względzie były: Japonia, Szwajcaria, Węgry, Korea Płd., Luksemburg i Turcja.

(o 4,32 pkt proc., z 3,08% do -1,24%), słoweńskiej (o 2,38 pkt proc., z 1,22% do -1,16%) i słowackiej (o 2,01 pkt proc., z 1,97% do -0,04%).

Tabela 4. Średnioroczne stopy wzrostu liczby pracujących w krajach OECD w latach 2001–2014 (w %)

Grupa kwintylowa	Lata		
	2001–2007	2008–2014	2001–2014
I	Hiszpania (3,61), Chile (3,21), Irlandia (3,08), Izrael (2,81), Meksyk (2,67), Australia (2,52), Nowa Zelandia (2,39)	Luksemburg (3,52), Turcja (3,33), Chile (2,78), Izrael (2,63), Meksyk (1,53), Korea Płd. (3,37), Węgry (1,32)	Chile (3,00), Izrael (2,72), Luksemburg (2,40), Meksyk (2,10), Australia (1,91), Nowa Zelandia (1,78), Turcja (1,58)
II	Słowacja (1,97), Kanada (1,88), Islandia (1,70), Polska (1,56) , Estonia (1,54), Norwegia (1,48), Grecja (1,33)	Australia (1,30), Szwajcaria (1,21), Nowa Zelandia (1,16), Kanada (0,77), Szwecja (0,74), Norwegia (0,71), Wlk. Brytania (0,63)	Korea Płd. (1,33), Kanada (1,33), Szwajcaria (1,12), Norwegia (1,09), Islandia (1,07), Słowacja (0,97), Irlandia (0,92)
III	Belgia (1,33), Francja (1,31), Korea Płd. (1,28), Luksemburg (1,28), Słowenia (1,22), Wlk. Brytania (1,12), Austria (1,07)	Niemcy (0,57), Austria (0,54), Islandia (0,45), USA (0,36), Belgia (0,34), Polska (0,26) , Francja (0,25)	Polska (0,91) , Wlk. Brytania (0,88), Hiszpania (0,87), Belgia (0,83), Szwecja (0,82), Austria (0,81), Francja (0,78)
IV	Szwajcaria (1,03), Holandia (0,99), Finlandia (0,97), Włochy (0,94), Szwecja (0,90), USA (0,86), Niemcy (0,80)	Czechy (0,12), Japonia (0,02), Słowacja (-0,04), Estonia (-0,21), Holandia (-0,23), Włochy (-0,39), Dania (-0,50)	Niemcy (0,68), Estonia (0,67), Węgry (0,62), USA (0,61), Czechy (0,43), Holandia (0,38), Włochy (0,27)
V	Czechy (0,75), Dania (0,60), Portugalia (-0,03), Japonia (-0,06), Węgry (-0,07), Turcja (-0,17)	Finlandia (-0,53), Słowenia (-1,16), Irlandia (-1,24), Portugalia (-1,65), Hiszpania (-1,88), Grecja (-3,36)	Finlandia (0,22), Dania (0,05), Słowenia (0,03), Japonia (-0,02), Portugalia (-0,84), Grecja (-1,01)

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych na stronie <https://stats.oecd.org/>

Tabela 5 prezentuje średnioroczne stopy wzrostu liczby pracujących w analizowanych grupach krajów OECD zarówno w latach 2001–2014, jak i w latach 2001–2007 oraz 2008–2014.

Tabela 5. Średnioroczne stopy wzrostu liczby pracujących w grupach krajów OECD w latach 2001–2014 (w %)

Grupy krajów	Lata		
	2001–2007	2008–2014	2001–2014
Kraje anglosaskie	1,10	0,47	0,78
Duże kraje Europy kontynentalnej	1,45	-0,10	0,67
Kraje skandynawskie	0,97	0,20	0,59
Kraje postkomunistyczne (bez Polski)	0,79	0,34	0,56
Japonia i Korea Płd.	0,29	0,39	0,34
Pozostałe kraje OECD	1,57	1,46	1,52
OECD	1,12	0,52	0,82

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych na stronie <https://stats.oecd.org/>

Z danych w tabeli 5 wyciągnąć można kilka następujących wniosków. Po pierwsze, zdecydowanie najszybciej liczba pracujących rosła w grupie pozostałych krajów OECD (ponad 1,5%), najwolniej zaś – w Japonii i Korei Płd. (nieco ponad 0,3%). Po drugie, również w obu z wyróżnionych w pracy podokresów najwyższą dynamiką liczby pracujących cechowała się grupa pozostałych krajów OECD (odpowiednio: 1,57% i 1,46%). Po trzecie, w latach 2001–2007 najniższe średnioroczne stopy wzrostu liczby pracujących notowały Japonia i Korea Płd. (0,29%), zaś w latach 2008–2014 – grupa złożona z dużych gospodarek Europy kontynentalnej (-0,10%). Po czwarte, we wszystkich wyróżnionych grupach krajów (z wyjątkiem grupy złożonej z Japonii i Korei Płd.) tempo wzrostu liczby pracujących w czasie światowego kryzysu finansowego było niższe niż przed tym kryzysem (w Japonii i Korei Płd. tempo to wzrosło o 0,10 punktu procentowego). Po piąte, stopy wzrostu liczby pracujących najbardziej spadły w grupie dużych krajów Europy kontynentalnej (o 1,55 pkt proc., z 1,45% do -0,10%), najmniej zaś – w grupie pozostałych krajów OECD (o 0,11 pkt proc., z 1,57% do 1,46%).

4. STATYSTYCZNA ANALIZA ODDZIAŁYWANIA STOPNIA UZWIĄZKOWIENIA NA POPYT NA PRACĘ

Statystyczna analiza oddziaływania wzrostu PKB oraz stopnia uzwiązkowienia na zmiany popytu na pracę i liczby pracujących w krajach OECD oparta jest na prostym, keynesistowskim modelu rynku pracy nawiązującym do modelu wzrostu typu Harroda-Domara (por. np. Levacić, Rebmann¹⁶, Tokarski¹⁷ lub Filipowicz, Tokarski¹⁸). W tego typu modelach zakłada się, że podstawową zmienną wpływającą na kształtowanie się popytu na pracę

¹⁶ R. Levacić, A. Rebmann, *An Introduction to Keynesian-neoclassical Controversies*, Macmillan, London 1982, s. 70–76.

¹⁷ T. Tokarski, *Statystyczna analiza regionalnego zróżnicowania wydajności pracy, zatrudnienia i bezrobocia w Polsce*, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2005, rozdz. 1 i 3.

¹⁸ K. Filipowicz, T. Tokarski, *Podstawowe modele wzrostu gospodarczego w teorii ekonomii* [w:] *Zróżnicowanie rozwoju współczesnej Europy*, red. A. Nowosad, R. Wiśła, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016.

i zatrudnienia jest wielkość wytworzonej w gospodarce produkcji. Dlatego też zachodzi zależność:

$$\Delta \ln L_t = a + \gamma \Delta \ln Y_t \quad (1)$$

gdzie:

$\Delta \ln L_t$ oznacza stopę wzrostu popytu na pracę,

$\Delta \ln Y_t$ – stopę wzrostu produktu,

$a \in R$ – stopę wzrostu popytu na pracę, która wystąpiłaby przy zerowej stopie wzrostu produktu¹⁹,

$\gamma > 0$ – elastyczność popytu na pracę względem wielkości wytworzonej produkcji.

Następnie równanie (1) rozszerzono o dwumian $\alpha z_t + \beta z_t^2$ ($\alpha > 0$, $\beta < 0$), czyli:

$$\Delta \ln L_t = a + \alpha z_t + \beta z_t^2 + \gamma \Delta \ln Y_t \quad (2)$$

gdzie $z_t \in (0, 1)$ oznacza stopień uzwiązkowienia. Z równania (2) wynika, że przy danej stopie wzrostu produktu ($\Delta \ln Y_t$), jeżeli stopień uzwiązkowienia rośnie w przedziale $(0, -\alpha/2\beta)$, to powoduje to wzrost stopy wzrostu popytu na pracę ($\Delta \ln L_t$), zaś wzrost stopnia uzwiązkowienia w przedziale $(-\alpha/2\beta, 1)$ obniża stopę wzrostu popytu na pracę. A zatem optymalnym, z punktu widzenia rynku pracy, jest stopień uzwiązkowienia $\bar{z}_t = -\alpha/2\beta$. Niestety, autorom nie udało się stawianej tu hipotezy pozytywnie zweryfikować statystycznie.

Ostatecznie estymowano parametry równania:

$$\Delta \ln L_{it} = FE + \alpha z_{it} + \beta z_{it}^2 + \gamma \Delta \ln Y_{it} \quad (3)$$

gdzie:

$\Delta \ln L_{it}$ – stopa wzrostu liczby pracujących w kraju i w roku t (w %),

FE – efekt dywersyfikacji stałej (gospodarka bazowa – USA),

z_{it} – stopień uzwiązkowienia w kraju i w roku t (w %),

$\Delta \ln Y_{it}$ – stopa wzrostu realnego PKB w kraju i w roku t (w %).

Parametry równania (3) estymowano metodą najmniejszych kwadratów (MNK). Oszacowane MNK parametry owego równania (w różnych wersjach) zestawiono w tabeli 5.

¹⁹ Jeżeli $a < 0$, to przy zerowej stopie wzrostu produktu notowany jest spadek popytu na pracę wynikający ze wzrostu wydajności pracy. A zatem przy niskich stopach wzrostu produktu (niższych od $-a/\gamma$) występuje proces wzrostu bezzatrudnieniowego (szerzej na ten temat por. np. E. Kwiatkowski, S. Roszkowska, T. Tokarski, *Granice wzrostu bezzatrudnieniowego w Europie i krajach WNP*, „Ekonomista” nr 1/2004] lub E. Kwiatkowski, T. Tokarski, *Bezzatrudnieniowy wzrost gospodarczy: Polska i Unia Europejska – tendencje i oczekiwania na przyszłość* [w:] *Przyszłość pracy w XXI wieku*, red. S. Borkowska, IPiSS, Warszawa 2004).

Z przedstawionych w tabeli 6 oszacowań MNK parametrów równania (3) wyciągnąć można następujące wnioski:

- W każdym z oszacowań równania (3) elastyczność popytu na pracę względem PKB oscylowała wokół 0,3 i była istotna statystycznie.
- Oszacowanie parametru β okazało się (po pierwsze) nieistotne statystycznie oraz (po drugie) dodatnie, a zatem stawiana wcześniej hipoteza o oddziaływaniu stopnia uzwiązkowienia na zmiany popytu na pracę okazała się fałszywa.

Tabela 6. Oszacowane parametry równania (3)

Zmienne niezależne	Oszacowane parametry			
	nie	tak	tak	tak
z_{it}	-	-	-0,187* (-2,765)	-0,145* (-4,055)
z_{it}^2	-	-	0,0643 (0,729)	-
$\Delta \ln Y_{it}$	0,321* (11,176)	0,289* (9,533)	0,310* (10,301)	0,311* (10,138)
R ²	0,209	0,304	0,343	0,342
Skor. R ²	0,207	0,250	0,285	0,286
Próba	2001-2014			

W nawiasach pod oszacowaniami parametrów podano odpowiednie statystyki *t*-Studenta.

* oznacza zmienną istotną statystycznie na 1% poziomie istotności (pozostałe zmienne nie są istotne nawet na 10% poziomie istotności).

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych na stronie <https://stats.oecd.org/>

- Oszacowanie parametrów równania $\Delta \ln L_{it} = FE + \alpha z_{it} + \gamma \Delta \ln Y_{it}$ daje m.in. istotne statystycznie, ujemne oszacowanie parametru α , a zatem wzrost stopnia uzwiązkowienia gospodarki (przy danej stopie wzrostu PKB) zazwyczaj prowadził do spadku stopy wzrostu liczby pracujących. Porównując jednak wartości bezwzględne statystyki *t*-Studenta przy oszacowaniach parametrów α i γ można jednak wnioskować, że tempo wzrostu PKB oddziaływało na stopę wzrostu liczby pracujących znacznie silniej od stopnia uzwiązkowienia rynków pracy w krajach OECD.

5. PODSUMOWANIE

Podjęte w pracy rozważania można podsumować następująco:

- I. W latach 2001–2014 rynki pracy w krajach OECD były bardzo zróżnicowane pod względem stopnia uzwiązkowienia. Różnica pomiędzy wartością maksymalną a wartością minimalną tejże cechy wynosiła aż 68,2%. Zdecydowanie najwyższym (powyżej 60%) odsetkiem członków związków zawodowych w pracujących ogółem charakteryzowały się kraje skandynawskie (w szczególności Islandia, Szwecja i Dania). Najniższy stopień uzwiązkowienia (poniżej 9%) występował w Estonii, Turcji, Francji i w Korei Południowej. W latach 2008–2014 w większości państw OECD

nastąpił spadek stopnia uzwiązkowienia w odniesieniu do lat 2001–2007. Wyjątkiem były następujące kraje: Włochy, Hiszpania, Chile, Belgia, Grecja oraz Korea Południowa. W grupie krajów postkomunistycznych (bez Polski) stopień uzwiązkowienia w roku 2014 wynosił mniej niż 10% i był ponad dwukrotnie niższy niż w roku 2001. W Polsce zaś w latach 2008–2014 10,9% pracujących było członkami związków zawodowych (o około 1,3 pkt proc. mniej niż w latach 2001–2007).

- II. W latach 2001–2014 najwyższe (ponad 4%) średnioroczne stopy wzrostu PKB odnotowano w Chile, Turcji, Korei Płd. oraz Słowacji, najniższe (ujemne) we Włoszech i w Grecji. W Polsce średnioroczna stopa wzrostu PKB w analizowanych latach wyniosła 3,5%, co uplasowało gospodarkę polską pośród państw z najszybszym tempem wzrostu produkcji. Wzrost gospodarczy w krajach OECD bardzo mocno wyhamował w latach 2008–2014, co było związane z kryzysem finansowym. W latach 2001–2007 stopy wzrostu PKB oscylowały pomiędzy 1,2% a 7,6%, a w latach 2008–2014 pomiędzy -4,2% a 3,6%. Największy spadek tempa wzrostu PKB odnotowały gospodarki grecka i estońska.
- III. Najwyższą stopą wzrostu liczby pracujących (powyżej 2%) pośród państw OECD cechowały się Chile, Izrael, Luksemburg i Meksyk, najniższą (ujemną) Japonia, Portugalia i Grecja. W Polsce stopa wzrostu liczby pracujących w latach 2001–2014 wynosiła 0,9%. W wyniku kryzysu 28 z 34 gospodarek OECD odnotowało spadek stopy wzrostu liczby pracujących. Największy spadek tempa wzrostu liczby pracujących wystąpił w gospodarce hiszpańskiej, greckiej i irlandzkiej.
- IV. Chcąc zbadać wpływ stopnia uzwiązkowienia na popyt na pracę w krajach OECD w opracowaniu posłużono się równaniem będącym rozszerzeniem keynesistowskiego modelu rynku pracy. Przyjęto hipotezę, że przy danej stopie wzrostu PKB, wzrost stopnia uzwiązkowienia początkowo wpływa pozytywnie na stopę wzrostu popytu na pracę, a po osiągnięciu pewnego poziomu staje się przyczyną spadku tej stopy. Oszacowania parametrów strukturalnych również nie potwierdziły powyższej hipotezy. Z analiz statystycznych wynikało jedynie, że wzrost stopnia uzwiązkowienia przekładał się na spadek stopy wzrostu liczby pracujących przy danej stopie wzrostu PKB. Ponadto oddziaływanie stopy wzrostu PKB na stopę wzrostu liczby pracujących było znacznie silniejsze niż oddziaływanie stopnia uzwiązkowienia.

LITERATURA

- [1] Borkowska S. (red.), *Przyszłość pracy w XXI wieku*, IPiSS, Warszawa 2004.
- [2] Confederation of Professionals in Denmark, <http://www.ftf.dk/om-ftf/fakta/that-is-ftf-in-english/> (dostęp: 11.12.2016 r.).
- [3] Danish Confederation of Professional Associations, <http://www.ac.dk/english.aspx> (dostęp: 11.12.2016 r.).
- [4] Danish Confederation of Trade Unions, <http://www.lo.dk/English%20version/About%20LO.aspx> (dostęp: 11.12.2016).
- [5] Filipowicz K., Tokarski T., *Podstawowe modele wzrostu gospodarczego w teorii ekonomii* [w:] *Zróżnicowanie rozwoju współczesnej Europy*, red. A. Nowosad, R. Wiśła, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016.
- [6] *Internetowa Encyklopedia PWN*, encyklopedia.pwn.pl (dostęp: 11.12.2016 r.).
- [7] *Icelandic Confederation of Labour (ASÍ)*, <http://www.asi.is/engpol/> (dostęp: 11.12.2016 r.).

- [8] Kwiatkowski E., Roszkowska S., Tokarski T., *Granice wzrostu bez zatrudnieniowego w Europie i krajach WNP*, „*Ekonomista*” nr 1/2004.
- [9] Kwiatkowski E., Tokarski T., *Bezzatrudnieniowy wzrost gospodarczy: Polska i Unia Europejska – tendencje i oczekiwania na przyszłość* [w:] *Przyszłość pracy w XXI wieku*, red. S. Borkowska, IPISS, Warszawa 2004
- [10] Levacić R., Rebmann A., *An Introduction to Keynesian-neoclassical Controversies*, Macmillan, London 1982.
- [11] Nowosad A., Wiśła R. (red.), *Zróżnicowanie rozwoju współczesnej Europy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016.
- [12] *Swedish Trade Union Confederation (LO)*: http://www.lo.se/english/this_is_lo (dostęp: 11.12.2016 r.).
- [13] *Swedish Confederation of Professional Employees (TCO)*, <http://www.tco.se/om-tco/This-is-TCO/> (dostęp: 11.12.2016 r.).
- [14] *Swedish Confederation of Professional Associations*, <http://www.saco.se/en/> (dostęp: 11.12.2016 r.).
- [15] Tokarski T., *Statystyczna analiza regionalnego zróżnicowania wydajności pracy, zatrudnienia i bezrobocia w Polsce*, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa 2005.

INFLUENCE OF TRADE UNION DENSITY ON LABOUR DEMAND IN OECD COUNTRIES

The aim of this article is examination of the influence of trade union density on the changes in labor demand in the OECD countries. Trade union density is measured as the percentage of trade union members among total employment. In this paper there was described the diversity and changes in trade union density, the GDP growth rate and the employment growth rate in the OECD countries in the years 2001–2014.

To examine the impact of trade union density on the labor demand in the OECD countries, there was used equation, which is an extension of the Keynesian model of the labor market. It was assumed that, increase in the trade union density initially accelerates the employment growth rate (at a certain GDP growth rate), and after reaching a certain level starts to reduce them. Statistical analyzes did not confirm this hypothesis. The estimated parameters showed that the trade union density increase is usually reason of the employment growth rate decline (at a certain GDP growth rate).

Keywords: trade unions, GDP growth rate, employment growth rate, labor market.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.17

Przesłano do redakcji: luty 2017 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

Katarzyna FLISAK¹

FORMY ZABEZPIECZENIA SPOŁECZNEGO OSÓB BEZROBOTNYCH W POLSCE W LATACH 90. XX WIEKU

Celem artykułu jest przedstawienie kształtowania się form zabezpieczenia społecznego osób bezrobotnych w Polsce w latach 90., a także sposób ich realizacji, efekty i skutki. Jednym ze skutków przemian społeczno-ustrojowych i gospodarczych w Polsce na przełomie lat 80. i 90. XX w. było pojawienie się zjawiska bezrobocia, a zwłaszcza jego silnego natężenia już na samym początku okresu transformacji. W związku z tym zabezpieczenie społeczne stanowiło w latach 90. XX wieku jedną z ważniejszych sfer aktywności państwa mających na celu wsparcie osób bezrobotnych. Wobec tego konieczne było wprowadzenie zmian w polskim ustawodawstwie, poprzez które możliwe było zabezpieczenie społeczne osób bezrobotnych. W latach 90. prawo w tym zakresie zmieniało się wielokrotnie, ale nie oferowano w nim nowych form zabezpieczenia społecznego, a raczej wprowadzano niewielkie zmiany w ramach już funkcjonujących. Mimo że państwo gwarantowało pomoc w formie aktywnej, dużo częściej bezrobotni korzystali ze środków pasywnych, a przede wszystkim z zasiłków dla bezrobotnych. Bezrobotni korzystali również w dużym stopniu ze wszelkiego rodzaju świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej, w tym z zasiłków stałych, zasiłków okresowych oraz ze świadczeń celowych. Poza tym osoby bezrobotne miały możliwość skorzystania z uprawnień emerytalno-rentowych w ramach systemu ubezpieczeń społecznych. Dzięki liberalnym zasadom przyznawania wcześniejszych emerytur oraz świadczeń rentowych stały się one kolejnym z elementów zabezpieczenia dochodów osób tracących zatrudnienie. Pomimo że z czasem przepisy ulegały zaostrzeniu, przez cały okres lat 90. zabezpieczenie społeczne opierało się przede wszystkim na wsparciu finansowym osób bezrobotnych, a nie na motywowaniu ich do aktywności zawodowej.

Słowa kluczowe: transformacja, bezrobocie, zabezpieczenie społeczne, pomoc społeczna, system emerytalno-rentowy.

1. WPROWADZENIE

Transformacja gospodarcza i społeczno-ustrojowa zapoczątkowana w Polsce na przełomie lat 80. i 90. XX wieku przyniosła wiele korzyści, ale stała się również źródłem licznych problemów społecznych. Jednym z największych kosztów zachodzących zmian stało się znaczące obniżenie poziomu życia dużej części społeczeństwa polskiego, a bezspornie najbardziej dotkliwym skutkiem reform pozostawało od początku roku 1990 szybko zwiększające się bezrobocie. Było ono efektem wystąpienia wielu czynników, ale do najważniejszych zaliczyć należy konieczność niezbędnej restrukturyzacji zatrudnienia w sektorze państwowym i związane z tym zjawisko zwolnień grupowych oraz niewystarczającą w sto-

---

¹ Mgr Katarzyna Flisak, Wydział Socjologiczno-Historyczny, Uniwersytet Rzeszowski, al. Rejtana 16C, 35-959 Rzeszów; e-mail: katarzynaflisak@interia.pl.

sunku do potrzeb liczbę nowych miejsc pracy powstających w sektorze prywatnym. Już u progu transformacji okazało się zatem, że problem braku pracy obejmował coraz większy odsetek osób aktywnych zawodowo, a liczba pozbawionych zatrudnienia jeszcze w 1990 roku przekroczyła poziom miliona osób. W takiej sytuacji niezwykle istotnym zadaniem państwa stało się zabezpieczenie społeczne osób bezrobotnych. Poprzez działania w tym zakresie państwo starało się nie tylko ochronić bezrobotnych, ale także zapewnić osobom pozbawionym pracy warunki zapewniające godne życie².

2. POJĘCIE ZABEZPIECZENIA SPOŁECZNEGO

Pojęcie zabezpieczenia społecznego jest trudne do zdefiniowania i w polityce społecznej nie funkcjonuje jedna obowiązująca je definicja. Zabezpieczenie społeczne zostało zdefiniowane przez Jerzego Piotrowskiego „jako całokształt środków i działania instytucji publicznych, za pomocą których społeczeństwo stara się zabezpieczyć swych obywateli przed nie zawinionym przez nich niedostatkiem, przed groźbą niemożności zaspokojenia podstawowych, społecznie uznanych za ważne, potrzeb”³. Jest to ujęcie bardzo szerokie, które gromadzi w sobie poszczególne działy, a raczej techniki realizowania zabezpieczenia społecznego, tj. ubezpieczenie społeczne, pomoc społeczną oraz zaopatrzenie społeczne. Według Piotrowskiego w rzeczywistości zabezpieczenie społeczne jest realizowane w sposób węższy koncentrując się na pomocy osobom, które bez własnej winy nie są w stanie samodzielnie się utrzymać. W takich sytuacjach zabezpieczenie przyjmuje postać pomocy materialnej w formie świadczeń przydzielanych w różnych sytuacjach życiowych⁴.

Antoni Rajkiewicz zabezpieczenie społeczne określił natomiast jako „system świadczeń, do których obywatele mają prawo lub z których mają możliwość korzystania w wypadkach i na warunkach określonych odpowiednimi przepisami”. Główną jego cechą jest „dążenie do zapewnienia odczuwalnej pomocy jednostkom i rodzinom wówczas, gdy jest ona potrzebna oraz ciągłe rozszerzanie przez państwo podmiotowego zasięgu i przedmiotowych uprawnień do świadczeń socjalnych”⁵.

A. Rajkiewicz wyróżnił „części systemu zabezpieczenia społecznego, tj. ochronę zdrowia, ubezpieczenia społeczne, ubezpieczenia osobowe i majątkowe ludności, pomoc (opiekę) społeczną, rehabilitację inwalidów oraz uzupełniające świadczenia socjalne”, które łączy „wspólne zadanie udzielania różnego rodzaju świadczeń zapewniających obywatelowi poczucie bezpieczeństwa socjalnego”⁶.

Pojęcie zabezpieczenia społecznego znalazło trwałe miejsce w dokumentach międzynarodowych, między innymi w Deklaracji celów i zadań Międzynarodowej Organizacji Pracy i zasad z 10 maja 1944 r. w której zapewniono podstawowe dochody wszystkim, którzy tego potrzebują. Z kolei w myśl Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka ONZ z 10 grudnia

² J. Auleytner, *Transformacja w obszarze pracy i zabezpieczenia socjalnego* [w:] *10 lat transformacji w Polsce fakty i opinie*, Warszawa 1999, s. 52; M. Bałtowski, M. Miszewski, *Transformacja gospodarcza w Polsce*, Warszawa 2006, s. 113–115.

³ J. Piotrowski, *Zabezpieczenie społeczne. Problematyka i metody*, Warszawa 1966, s. 7–8.

⁴ *Ibidem*, s. 13, 85.

⁵ A. Rajkiewicz, *Zabezpieczenie społeczne, ubezpieczenia i uzupełniające świadczenia socjalne*, [w:] *Polityka społeczna*, red. A. Rajkiewicz, Warszawa 1979, s. 433, 436.

⁶ *Ibidem*, s. 432.

1948 r. każda osoba otrzymać winna prawo do zabezpieczenia społecznego, a w jego ramach ochronę przed bezrobociem⁷.

Jednym z ważniejszych dokumentów międzynarodowych z zakresu zabezpieczenia społecznego jest Konwencja nr 102 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca minimalnych norm zabezpieczenia społecznego z 28 czerwca 1952 r., a ratyfikowana przez Polskę 21 sierpnia 2003 r. Celem konwencji jest zapewnienie bezpieczeństwa, poprzez zaspokojenie podstawowych potrzeb, osobom będącym w trudnej sytuacji życiowej. Ważnym dokumentem jest również Europejska Karta Społeczna przyjęta 18 października 1961 r., gwarantująca prawo do zabezpieczenia społecznego. Dokument został ratyfikowany przez Polskę 10 czerwca 1997 r. Prawo do zabezpieczenia społecznego zostało również zapewnione w przyjętym 16 grudnia 1966 r. Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych ONZ, a przyjętym przez Polskę 3 marca 1997 r.⁸.

3. POJAWIENIE SIĘ PROBLEMU BEZROBOCIA W POLSCE W LATACH 90.

Transformacja ustrojowa i związane z nią przemiany społeczno-gospodarcze przyniosły pojawienie się w Polsce zjawiska bezrobocia. Było ono nieuniknionym skutkiem zachodzących w gospodarce zmian i przejścia z systemu gospodarki centralnie planowanej, w ramach którego obowiązywała zasada pełnego zatrudnienia, do systemu gospodarki rynkowej, w którym liczba oferowanych miejsc pracy zależna jest od popytu na nią. W warunkach transformacji do podstawowych przyczyn szybkiego wzrostu bezrobocia w Polsce zaliczyć należy nieuniknioną i połączoną ze zwolnieniami grupowymi pracowników restrukturyzującą przedsiębiorstw, spadek popytu konsumpcyjnego, załamanie produkcji przemysłowej oraz będący skutkiem wprowadzenia w życie programu stabilizacyjnego spadek produktu krajowego brutto⁹.

W latach 1990–1993 nastąpił szybki wzrost bezrobocia. Najintensywniej liczba osób bezrobotnych zwiększała się w latach 1990–1991, gdy ich przyrost wynosił około milion osób rocznie. W latach 1992–1993 miał miejsce dalszy wzrost liczby bezrobotnych ale o słabszym nasileniu, w związku z czym ich populacja wzrosła do blisko 3 mln w końcu roku 1993¹⁰. Stopa bezrobocia w tym okresie zwiększyła się z 6,3% do 16,4%. Większość wśród bezrobotnych stanowiły kobiety, których udział w grupie zarejestrowanych kształtował się na poziomie 50,9%–52,2%. O skali zjawiska zwolnień grupowych w tym okresie

⁷ *Deklaracja Filadelfijska*, http://www.mop.pl/html/index1.html#miedzynarodowe_standardy/deklaracja_filadelfijska.html (dostęp: 30.04.2016 r.); *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> (dostęp: 30.04.2016 r.).

⁸ T. Szumlicz, *O systemie zabezpieczenia społecznego – podobnie i inaczej* [w:] *O roztropną politykę społeczną. Księga pamiątkowa na jubileusz 80-lecia prof. dr hab. Antoniego Rajkiewicza*, red. nauk. J. Auleytner, Katowice 2002, s. 121; B. Rysz-Kowalczyk, *Europejska Karta Społeczna* [w:] *Leksykon polityki społecznej*, red. nauk. B. Rysz-Kowalczyk, Warszawa 2002, s. 48–49.

⁹ M. Tkaczuk, *Polityka ograniczania bezrobocia w roli moderatora konsekwencji przemian polskiej gospodarki* [w:] *Dylematy i osiągnięcia polskiej polityki transformacji gospodarczej. Stabilizacja, restrukturyzacja, rynki pracy i regionalna polityka gospodarcza w świetle teorii i wybranych aspektów praktyki europejskiej*, red. nauk. H. Ćwikliński, G. Szczodrowski, Gdańsk 1995, s. 314–315; M. Bałtowski, M. Miszewski, *Transformacja...*, s. 23.

¹⁰ M. Mitręga, *Bezrobocie i formy jego tagodzenia* [w:] *Polityka społeczna. Zarys wykładu...*, s. 182; A. Rajkiewicz, *Zatrudnienie i rynek pracy* [w:] *Społeczeństwo polskie w latach 1989–1995/96*, red. A. Rajkiewicz, Fundacja im. Friedricha Eberta, Warszawa 1997, s. 55.

dużo mówił fakt, że w latach 1991–1992 aż blisko $\frac{1}{4}$ wszystkich bezrobotnych straciła pracę właśnie w ten sposób¹¹.

Od 1994 r. wraz z poprawą koniunktury oraz przyspieszającym wzrostem gospodarczym sytuacja na rynku pracy również ulegała poprawie, a korzystny trend utrzymywał się do końca sierpnia 1998 r. Liczba osób bezrobotnych zmniejszyła się z 2,8 mln osób z 1994 r. do 1,8 mln w końcu 1998 r., w związku z tym obniżyła się również stopa bezrobocia, która jeszcze w 1994 r. wynosiła 16,0%, zaś w 1998 r. już tylko 10,4%¹². W tym okresie nadal wśród bezrobotnych przeważały kobiety, a ich odsetek stanowił na tle ogółu około 52%, przy czym w latach 1995–1997 uległ on zwiększeniu z 55,1% do 60,4% bezrobotnych. Wraz ze spadkiem poziomu bezrobocia nastąpił również spadek zwolnień z przyczyn zakładu pracy. W 1994 r. bezrobotni na skutek zwolnień grupowych stanowili 14%, a w 1997 6,8% ogółu nowo zarejestrowanych¹³.

Tabela 1. Liczba zarejestrowanych osób oraz stopa bezrobocia w Polsce w latach 1990–1999 (stan na koniec grudnia)

Rok	Liczba zarejestrowanych osób (w tys.)	Stopa bezrobocia (w %)
1990	1126	6,3
1991	2156	11,8
1992	2509	13,6
1993	2890	16,4
1994	2838	16,0
1995	2629	14,9
1996	2359	13,6
1997	1826	10,5
1998	1831	10,4
1999	2350	11,6

Źródło: Z. Dach, *Bezrobocie...*, s. 527.

W 1998 r. nastąpiło odwrócenie tendencji i zaczął się ponowny wzrost poziomu bezrobocia. Sytuacja pogarszała się dość szybko, ponieważ w 1999 r. liczba bezrobotnych zwiększyła się aż o 518 tys. osób i ponownie zaczęła zbliżać się do poziomu 2,5 mln osób poszukujących pracy. Wynikało to przede wszystkim z zahamowania wzrostu gospodarczego, a zasięg negatywnych zjawisk potęgowała dalsza restrukturyzacja przedsiębiorstw. Dodatkowo o zatrudnienie zaczęła starać się większa liczba osób niż do tej pory, tj. osoby z wyżu demograficznego. Równocześnie do urzędów pracy zaczęły zgłaszać się osoby pracujące do tej pory w szarej strefie rynku pracy. Część z tych osób rejestrowała się wyłącznie w celu uzyskania statusu uprawniającego do korzystania z bezpłatnej ochrony zdrowia, co wynikało ze zreformowanego w 1999 r. systemu służby zdrowia¹⁴.

¹¹ Z. Dach, *Bezrobocie – wczoraj, dziś i jutro* [w:] *Gospodarka Polski po 15 latach transformacji*, red. Z. Dach, A. Pollok, Kraków 2005, s. 527; M. Mitreęga, *Bezrobocie...*, s. 183.

¹² *Ibidem*, s. 182; Z. Dach, *Bezrobocie...*, s. 527.

¹³ M. Mitreęga, *Bezrobocie...*, s. 183.

¹⁴ E. Kryńska, *Dylematy polskiego rynku pracy*, Warszawa 2001, s. 167.

4. PRAWNE PODSTAWY WSPARCIA BEZROBOTNYCH

W latach 90. kwestie dotyczące bezrobocia i zabezpieczenia społecznego zostały uregulowane w wielu aktach normatywnych, z których część podlegała wielokrotnym nowelizacjom. Wśród nich szczególne znaczenie odgrywały przepisy określone przez kodeks pracy z 1974 r. (w tym po nowelizacji z dnia 2 lutego 1996 r.), ustawę o zwolnieniach grupowych z 1989 r., ustawę o zatrudnieniu z 1989 r. wraz z późniejszymi jej nowelizacjami oraz ustawę o pomocy społecznej z 1990 r. Dodatkowo kwestie dotyczące zabezpieczenia socjalnego zostały zawarte w ustawach z 1998 r., tj. w ustawie o systemie ubezpieczeń społecznych oraz w ustawie o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Prawo do zabezpieczenia społecznego w razie niezdolności do pracy ze względu na chorobę lub inwalidztwo oraz po osiągnięciu wieku emerytalnego znalazło się również w Konstytucji RP z 1997 r.¹⁵.

W 1989 r. zostały przyjęte dwie ustawy, które stworzyły podstawy zabezpieczenia społecznego dla osób tracących pracę u progu transformacji. Jedną z nich była ustawa o zatrudnieniu z 29 grudnia 1989 r., która gwarantowała bezrobotnym uzyskanie pomocy umożliwiającej prowadzenie godnego życia. W ramach zabezpieczenia społecznego odbywało się to poprzez przyznawanie zasiłku dla bezrobotnych oraz zasiłku szkoleniowego, w sytuacji braku możliwości zapewnienia zatrudnienia bezrobotnemu. Między innymi dla realizacji tego celu utworzony został Fundusz Pracy, z którego finansowano zasiłki¹⁶.

Drugim ze wspomnianych aktów prawnych była ustawa o szczególnych zasadach rozwiązywania z pracownikami stosunków pracy z przyczyn dotyczących zakładu pracy oraz o zmianie niektórych ustaw z 28 grudnia 1989 r., czyli tzw. ustawa o zwolnieniach grupowych. Przepisy ustawy miały zastosowanie w przypadku zakładów pracy, w których przeprowadzane były zwolnienia z przyczyn ekonomicznych lub w związku z wprowadzaniem zmian organizacyjnych, produkcyjnych, a także technologicznych. Odnosiły się również do zwolnień odbywających się w celu poprawy warunków pracy, warunków środowiska naturalnego oraz w przypadku upadłości lub likwidacji zakładu pracy¹⁷.

¹⁵ J. Auleytner, *Polska polityka społeczna. Ciągłość i zmiany*, Warszawa 2004, s. 189; M. Szyłko-Skoczny, *Bezrobocie wyzwaniem dla polityki społecznej [w:] O roztropną politykę społeczną...*, s. 227–228.

¹⁶ Ustawa o zatrudnieniu z dnia 29 grudnia 1989 r. (Dz.U. z 1989 r., nr 75, poz. 446), art. 10, pkt 4; art. 37, ust. 1.

¹⁷ Ustawa o szczególnych zasadach rozwiązywania z pracownikami stosunków pracy z przyczyn dotyczących zakładu pracy oraz o zmianie niektórych ustaw z dnia 28 grudnia 1989 r. (Dz.U. z 1990 r., nr 4, poz. 19), art. 1 ust. 1–2; Według poseł Teresy Liszcz ustawa o zwolnieniach grupowych miała zapewnić ochronę przed negatywnym wpływem, wdrażanych wówczas, reform gospodarczych. Celem było po pierwsze stworzenie zabezpieczeń i uprawnień głównie dla pracowników, którzy bez własnej winy stracili pracę, a po drugie ułatwienie zakładom pracy rozwiązywanie stosunku pracy. Dotyczyło to przede wszystkim pracowników, którzy podlegali szczególnej ochronie i rozwiązanie z nimi stosunku pracy było utrudnione. Poprzez ustawę dążono także do wprowadzenia instytucji wspólnego porozumienia dotyczącego zwolnień. Dodatkowo, dzięki ustawie, pracownicy, którzy podlegali zwolnieniom grupowym mieli prawo skorzystać ze szczególnych uprawnień, czego nie gwarantowały zwolnienia indywidualne. W ustawie zabezpieczenie społeczne miało być realizowane poprzez przyznawanie świadczeń materialnych, takich jak odprawa pieniężna i zasiłek wyrównawczy oraz dzięki zapewnieniu pierwszeństwa do ponownego zatrudnienia w tym samym zakładzie pracy i w danej grupie zawodowej w razie ponownego zatrudnienia

Ustawa o zatrudnieniu była nowelizowana 16 października 1991 r. oraz 14 grudnia 1994 r., jednak nowelizacje te nie przyniosły żadnych dodatkowych form zabezpieczenia społecznego osób bezrobotnych (utrzymano zasiłek dla bezrobotnych i zasiłek szkoleniowy). Kolejne zmiany do ustawy o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu z 1994 r., wprowadzono nowelą z 22 grudnia 1995 r., następną modyfikacją przepisów miała miejsce 6 grudnia 1996 r. Znowelizowana ustawa zaczęła obowiązywać od 1 stycznia 1997 r., poza kilkoma wyjątkami, które zostały wprowadzono w życie od 1 lipca tego roku. Dotyczyły one również wybranych kwestii zabezpieczenia społecznego, tj. okresów zatrudnienia umożliwiających nabycie prawa do zasiłku, a także zasad rozwiązywania stosunku pracy, mających wpływ na odmowę przyznania prawa do zasiłku oraz wysokości pobierania zasiłku¹⁸.

Kolejną ważną ustawą związaną z kwestią zabezpieczenia społecznego była ustawa o pomocy społecznej z 29 listopada 1990 r., która przewidywała udzielenie pomocy społecznej osobie, którą dotknęło zjawisko bezrobocia oraz jej rodzinie. Pomoc społeczna miała na celu zaspokajanie niezbędnych potrzeb życiowych tych osób oraz umożliwienie im bytowania w warunkach odpowiadających godności człowieka oraz w miarę możliwości doprowadzić do życiowego usamodzielnienia się osób i rodzin oraz ich integracji ze środowiskiem. Celem było także zapobieganie powstawaniu trudnych sytuacji życiowych. Dodatkowo ustawa gwarantowała świadczenia pieniężne, w tym zasiłek okresowy dla osób, które nie mogły zdobyć zatrudnienia¹⁹.

5. ZABEZPIECZENIE DOCHODÓW OSÓB BEZROBOTNYCH

W latach 90. polskie akty prawne regulujące kwestie zabezpieczenia społecznego osób bezrobotnych ulegały częstym zmianom. Świadczą o tym przyjęte w latach 1989–1996 trzy ustawy dotyczące wsparcia dla bezrobotnych oraz ich liczne nowelizacje. W tym okresie zabezpieczenie społeczne stanowiły przede wszystkim zasiłki dla bezrobotnych, będące najczęściej wykorzystywaną formą wsparcia bezrobotnych. Zasady przyznawania zasiłków ewoluowały wraz z przyjmowaniem kolejnych regulacji prawnych, zdecydowanie najbardziej liberalna była pod tym względem ustawa z 29 grudnia 1989 r. o zatrudnieniu. Na mocy ustawy zasiłki były przyznawane w sytuacjach, gdy dla bezrobotnego nie było propozycji odpowiedniej pracy, przyuczenia do zawodu, przekwalifikowania, a także gdy nie było ofert prac interwencyjnych oraz możliwości utworzenia dodatkowego miejsca pracy. Poza tym jako bezrobotny mógł zarejestrować się każdy, tj. nawet osoba, która nigdy wcześniej

---

pracowników. Zob. Sprawozdanie stenograficzne z 17. posiedzenia Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w dniach 27, 28, 29 grudnia 1989 r., s. 110–112, [http://orka2.sejm.gov.pl/StenogramyX.nsf/0/B9B4E117AA85BDC4C1257D20002CC708/\\$file/017_000006979.pdf](http://orka2.sejm.gov.pl/StenogramyX.nsf/0/B9B4E117AA85BDC4C1257D20002CC708/$file/017_000006979.pdf) (dostęp: 23.10.2016).

¹⁸ Ustawa o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu z dnia 14 grudnia 1994 r. (Dz.U. z 1995 r., nr 1, poz. 1); ustawa o zmianie ustawy o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu oraz o zmianie niektórych ustaw z dnia 6 grudnia 1996 r. (Dz.U. z 1996 r., nr 147, poz. 687; W. Ratyński, *Problemy i dylematy polityki społecznej w Polsce*, t. I, Warszawa 2003, s. 43.

¹⁹ Ustawa o pomocy społecznej z dnia 29 listopada 1990 r. (Dz.U. z 1990 r., nr 87, poz. 506), art. 1–3.

nie pracowała, a po zarejestrowaniu otrzymywała prawo do zasiłku. Dodatkowo ustawa przyznawała zasiłek na czas nieokreślony²⁰.

Ustawa z 1989 r. regulowała wysokość świadczeń w następujący sposób: przez pierwsze 3 miesiące pozostawania bez pracy zasiłek był wypłacany w wysokości 70% wynagrodzenia, przez kolejne 6 miesięcy zasiłek wynosił 50% wynagrodzenia, natomiast po upływie 9 miesięcy wypłacany był w wysokości 40% wynagrodzenia. Poza tym zasiłek nie mógł być niższy od najniższego wynagrodzenia oraz przekraczać przeciętnego wynagrodzenia. Tym, którzy do tej pory nie pozostawali w stosunku pracy przysługiwał zasiłek w wysokości najniższego wynagrodzenia²¹.

Zmiany w zakresie zasiłków dla bezrobotnych wprowadziła ustawa z dnia 16 października 1991 r. o zatrudnieniu i bezrobociu, w której zaostrzono reguły przyznawania zasiłków osobom bezrobotnym. Po pierwsze w ustawie określony został maksymalny okres pobierania świadczenia, tj. 12 miesięcy. Przy czym w przypadku absolwentów skrócono okres jego pobierania do 9 miesięcy poprzez wprowadzenie regulacji umożliwiającej otrzymanie zasiłku po upływie trzech miesięcy od zarejestrowania się absolwenta jako osoby bezrobotnej. Kolejną zmianą było określenie na nowo minimalnej wysokości zasiłku, która nie mogła być niższa od 33% kwoty przewidywanego przeciętnego wynagrodzenia (nie mogła też przekraczać kwoty tego wynagrodzenia). Wprowadzono również możliwość skrócenia i wydłużenia okresu pobierania zasiłków przez Radę Ministrów, która w rejonach administracyjnych, w których występowało znaczne nasilenie prac sezonowych mogła ograniczyć prawo do pobierania zasiłków do okresów poza sezonem. Z kolei wydłużenie okresu pobierania zasiłku mogło mieć miejsce w rejonach o szczególnym nasileniu bezrobocia²².

²⁰ Ustawa o zatrudnieniu z dnia 29 grudnia 1989 r., art. 15 ust. 1; K. Sipurzyńska-Rudnicka, *Zasiłki dla bezrobotnych jako forma zabezpieczenia społecznego* [w:] *Zabezpieczenie społeczne*, red. Z. Pisz, Wrocław 1998, s. 192.

²¹ *Ibidem*, art. 15 ust. 2–4; W lipcu 1990 r. poprzez nowelizację ustawy z 1989 r. wprowadzono wymóg dający prawo nabycia zasiłku przez osoby bezrobotne. Nabycie uprawnień było możliwe w sytuacji gdy bezrobotny pozostawał w stosunku pracy przez co najmniej 180 dni w ciągu 12 miesięcy poprzedzających rejestrację w Urzędzie Pracy. Przy czym w ustawie przewidziano pewne odstępstwa od tej zasady np. w przypadku absolwentów i osób, z którymi rozwiązano stosunek pracy z przyczyn dotyczących zakładu pracy. Ustalono również, że minimalna wysokość zasiłku nie może być niższa od 95% najniższego wynagrodzenia. Zob. W. Ratyński, *Problemy i dylematy...*, s. 47, 51.

²² Ustawa o zatrudnieniu i bezrobociu z dnia 16 października 1991 r. (Dz.U. z 1991 r., nr 106, poz. 457), art. 20 ust. 4, 7; art. 21 ust. 2; art. 30 ust. 2–3; K. Sipurzyńska-Rudnicka, *Zasiłki dla bezrobotnych...*, s. 193; Ustawa o zatrudnieniu i bezrobociu z 1991 r. była kilkakrotnie nowelizowana. W zakresie zasiłków dla bezrobotnych zmiany wprowadzały ustawy z 15 lutego 1992 r., 10 marca 1994 r. oraz 19 sierpnia 1994 r. Pierwsza ustawa o zmianie niektórych ustaw dotyczących zatrudnienia oraz zaopatrzenia emerytalnego ujednoliciła wysokość zasiłku dla bezrobotnych do 36% przeciętnego wynagrodzenia. Z kolei druga ustawa o zmianie ustawy o zatrudnieniu i bezrobociu umożliwiła pobieranie zasiłku przez bezrobotnego, który miał na utrzymaniu co najmniej jedno dziecko, a prawo do zasiłku przysługiwało aż do czasu otrzymania odpowiedniej propozycji pracy, wykonywania prac interwencyjnych lub robót publicznych, a także gdy współmałżonek bezrobotnego był również osobą bezrobotną. Dotyczyło to również bezrobotnych samotnie wychowujących dzieci będące na ich utrzymaniu. Ostatnia nowelizacja ustawy o zatrudnieniu i bezrobociu z 19 sierpnia 1994 r. rozszerzyła uprawnienia do zasiłku dla osób w wieku przedemerytalnym. Zob. K. Sipurzyńska-Rudnicka, *Zasiłki dla bezrobotnych...*, s. 193–194.

Znaczące zmiany w zakresie zasiłków dla bezrobotnych wprowadziła ustawa z 14 grudnia 1994 r. Prawo do otrzymania zasiłku otrzymywał bezrobotny gdy w okresie 12 miesięcy poprzedzających zarejestrowanie, łącznie przez okres co najmniej 180 dni był zatrudniony w co najmniej połowie wymiaru czasu pracy albo osiągnął wynagrodzenie co najmniej w wysokości połowy najniższego wynagrodzenia²³.

Zasiłek dla bezrobotnych został przyznany w wysokości 36% przeciętnego wynagrodzenia. Przy czym w przypadku młodocianych, do czasu osiągnięcia pełnoletności przyznano zasiłek w wysokości 12% przeciętnego wynagrodzenia, a w przypadku pełnoletnich – 28% wynagrodzenia. Kolejnym wyjątkiem byli bezrobotni, którzy posiadali prawo do zasiłku w wysokości 52% przeciętnego wynagrodzenia do czasu uzyskania uprawnień emerytalnych i którzy mieszkali w rejonach administracyjnych uznanych za zagrożone szczególnie wysokim bezrobociem strukturalnym. Przy czym zasiłek ten jednak nie mógł być wyższy od 75% wynagrodzenia i niższy od najniższego wynagrodzenia²⁴.

Według ustawy okres pobierania zasiłku nie mógł przekraczać 12 miesięcy z zastrzeżeniem szerokiego wykazu wyjątków, np. absolwenci, bezrobotni do czasu uzyskania uprawnień emerytalnych, bezrobotny samotnie wychowujący dzieci, który utracił prawo do zasiłku z powodu upływu okresu jego pobierania²⁵.

W dniu 22 grudnia 1995 r. przyjęto znowelizowaną ustawę „o zmianie ustawy o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu” oraz zmianie niektórych ustaw, w której dotychczasową wysokość zasiłku (36% przeciętnego wynagrodzenia) określono na poziomie 260 zł i kwota ta podlegać miała waloryzacji. Powodem wprowadzonych zmian była dotychczasowa niewielka różnica między wysokością zasiłku a najniższym wynagrodzeniem. Z kolei zasiłki dla absolwentów zastąpiono stypendiami wypłacanymi w czasie odbywania szkolenia, stażu pracy, nauki w szkole ponadpodstawowej dla dorosłych, co w praktyce oznaczało odebranie absolwentom prawa do zasiłku dla bezrobotnych²⁶.

W kolejnych latach wprowadzano dalsze zmiany w ustawach. 6 grudnia 1996 r. uchwalono nowelizację ustawy o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu, która poza pewnymi wyjątkami, zaczęła obowiązywać od 1 stycznia 1997 r. Do wyjątków należały przepisy związane z zabezpieczeniem społecznym, które wchodziły w życie od 1 lipca 1997 r. Po pierwsze prawo do zasiłku zostało przyznane bezrobotnemu za każdy dzień kalendarzowy po upływie 7 dni od dnia zarejestrowania się w Urzędzie Pracy, wprowadzono także nowe okresy zatrudnienia, które dawały prawo do nabycia zasiłku. Przysługiwało ono bezrobotnemu jeżeli w okresie 18 miesięcy poprzedzających dzień zarejestrowania był zatrudniony lub wykonywał pracę i osiągał wynagrodzenie w kwocie co najmniej najniższego wynagrodzenia łącznie przez okres co najmniej 365 dni²⁷.

Wysokość wypłacanego zasiłku także uległa zmianie. Została ona uzależniona od długości okresu uprawniającego do nabycia prawa do zasiłku. Na mocy ustawy bezrobotnemu, którego łączne okresy zatrudnienia, innej pracy zarobkowej oraz działalności pozarolniczej wynosiły do 5 lat przysługiwał zasiłek w wysokości 80% kwoty zasiłku. Natomiast w przy-

²³ Ustawa z dnia 14 grudnia 1994 r. o zatrudnieniu..., art. 23 ust. 1.

²⁴ *Ibidem*, art. 24 ust. 1–2; 5.

²⁵ *Ibidem*, art. 25.

²⁶ K. Sipurzyńska-Rudnicka, *Zasiłki dla bezrobotnych...*, s. 195–196.

²⁷ Ustawa z dnia 6 grudnia 1996 r. o zmianie ustawy o zatrudnieniu..., art. 23 pkt 2.

padku gdy okres ten wynosił co najmniej 20 lat, przysługiwał zasiłek w wysokości 120% kwoty zasiłku²⁸.

Ustawa zawierała również nowe regulacje dotyczące czasu pobierania zasiłku. Przysługiwał on przez okres 6 miesięcy bezrobotnym zamieszkałym na obszarze działania rejonowego urzędu pracy, jeżeli stopa bezrobocia na tym obszarze w dniu 30 czerwca roku poprzedzającego dzień nabycia prawa do zasiłku nie przekraczała przeciętnej stopy bezrobocia w kraju. Następnie przez okres 12 miesięcy w podobnej sytuacji, ale gdy stopa bezrobocia przekraczała przeciętną stopę bezrobocia kraju. Zasiłek mógł być także przyznawany na okres 18 miesięcy dla bezrobotnych w dwóch przypadkach. Po pierwsze gdy stopa bezrobocia przekraczała 2-krotnie przeciętną stopę bezrobocia w kraju oraz posiadających jednocześnie co najmniej 20-letni okres uprawniający do zasiłku lub tym, którzy mieli na utrzymaniu co najmniej jedno dziecko w wieku do 15 lat, a małżonek bezrobotnego był także bezrobotny i utracił prawo do zasiłku z powodu upływu okresu jego pobierania²⁹.

W Polsce w latach 90. zasiłki dla bezrobotnych były finansowane przez Fundusz Pracy, który przejął obowiązki oraz środki finansowe funkcjonującego na mocy ustawy z 1983 r. Państwowego Funduszu Aktywizacji Zawodowej. Źródłami dochodu Funduszu były obowiązkowe składki płacone przez pracodawców oraz inne jednostki organizacyjne, które uzupełniały dotacje budżetu państwa i inne wpływy np. odsetki od rachunków bankowych, dochody z tytułu posiadania i zbywania akcji nabytych ze środków Funduszu. W latach 90. środkami Funduszu dysponował Prezes Krajowego Urzędu Pracy. Ze środków tych finansowane były zasiłki dla bezrobotnych, zasiłki szkoleniowe, a także aktywne formy przeciwdziałania bezrobociu. Przy czym na zasiłki dla osób bezrobotnych Fundusz przeznaczal większą część swoich środków³⁰.

W latach 90. w Polsce na zasiłki dla bezrobotnych wydawano od blisko 70% wszystkich środków Funduszu Pracy w roku 1990 do nawet 95% w roku 1992. W latach 1990–1991 udział osób otrzymujących zasiłek dla bezrobotnych w ogólnej liczbie bezrobotnych był znaczący i wahał się w granicach 79%, następnie w związku z zaostrzeniem kryteriów przyznawania zasiłków odsetek osób pobierających świadczenie spadł z 44,2% w 1997 r. do 23,1% w 1998 r. 23,1% oraz 19,9% w 1999 r. Udział zasiłków w wydatkach zmniejszał się wraz z poprawą koniunktury na rynku pracy i zmianami prawnymi, które ograniczały dostęp do tych świadczeń. Równocześnie w związku z zaostrzeniem w latach 90. przepisów uprawniających do pobierania zasiłków odsetek osób otrzymujących świadczenie ulegał zmniejszeniu, a rosła grupa bezrobotnych pozbawionych tego prawa³¹.

6. DZIAŁANIA OPIEKI SPOŁECZNEJ NA RZECZ BEZROBOTNYCH

Do czasu transformacji ustrojowej obowiązywała w Polsce ustawa o opiece społecznej z 16 sierpnia 1923 r. W związku z przemianami ustrojowymi konieczne stało się wprowadzenie nowych aktów prawnych z zakresu pomocy społecznej, dostosowanych do nowej sytuacji społeczno-ekonomicznej kraju. Zapotrzebowanie na nowe regulacje prawne wy-

²⁸ *Ibidem*, art. 24 ust. 2–3.

²⁹ *Ibidem*, art. 25.

³⁰ A. Wierzbicki, *Fundusz pracy [w:] Leksykon polityki...*, s. 55.

³¹ J. Strzelecka, *Fundusz Pracy – źródła finansowania i przeznaczenie środków*, http://biurosejm.gov.pl/teksty_pdf_01/i-780.pdf, s. 1 (dostęp: 17.09.2016 r.); K. Sipurzyńska-Rudnicka, *Zasiłki dla bezrobotnych...*, s. 198.

kało przede wszystkim z redukcji zatrudnienia oraz braku nowych miejsc pracy. Poza tym nastąpiło ograniczenie działalności socjalnej zakładów pracy, a także wzrost kosztów eksploatacji mieszkań i kosztów leczenia³².

Podstawowym aktem prawnym odnoszącym się do omawianej tematyki stała się ustawa o pomocy społecznej, którą przyjęto 29 listopada 1990 r., a która zaczęła obowiązywać od 17 stycznia 1991 r. Skupiono się w niej na zakresie regulacji prawnych, organizacyjnych oraz finansowych pomocy społecznej. Dodatkowo na skutek wzrostu liczby osób potrzebujących wsparcia pomocy społecznej rozszerzono jej uprawnienia do zasiłków pieniężnych. Pozostały jej zakres świadczeń, zasady pomiaru ubóstwa i udzielania pomocy nie uległy zmianie i funkcjonowały na zasadach obowiązujących w latach 80.³³

W 1989 r. ogólna liczba osób objętych pomocą społeczną wynosiła 799 tys. osób, a rok później uległa ona podwojeniu i wyniosła już 1645 tys. osób. Największe zapotrzebowanie na pomoc społeczną występowało w latach 1992–1993, czyli w czasie szybkiego wzrostu bezrobocia. W ciągu każdego roku ze świadczeń korzystało ponad 3 mln osób. Z kolei wraz z poprawą sytuacji na rynku pracy, w latach 1994–1997, nastąpił spadek liczby świadczeniobiorców. W 1994 r. z pomocy skorzystało blisko 2,3 mln osób, a dla porównania w 1997 r. 2 mln osób. Ponowny wzrost liczby świadczeniobiorców nastąpił w 1998 r., a niewielki ich spadek odnotowano w roku następnym³⁴.

Tabela 2. Liczba osób, którym udzielono świadczeń pomocy społecznej w latach 1989–1999

Lata	Liczba osób (w tys.)
1989	799
1990	1645
1991	2328
1992	3040
1993	3001
1994	2284
1995	2127
1996	2049
1997	2034
1998	2123
1999	2084

Źródło: A. Rajkiewicz, *Pomoc społeczna* [w:] *Spółeczeństwo polskie...*, s. 134; I. Rybka, *Diagnoza pomocy społecznej w Polsce w latach 1990-2006. Możliwości i bariery zastosowania instrumentów w ekonomii społecznej w pomocy społecznej*, „Ekonomia Społeczna”. Teksty 2006, 23/2006, http://es.teksty.ekonomiaspoleczna.pl/pdf/2006_23_es_teksty.pdf, s. 27 (dostęp: 17.09.2016 r.).

³² L. Frąckiewicz, *Polityka społeczna. Zarys wykładu*, Katowice 1998, s. 208–211; *Pomoc społeczna wobec zjawiska bezrobocia. Raport z badań*, red. M. Szyłko-Skoczny, Warszawa 1993, s. 15.

³³ A. Niewiadomska, *Pomoc społeczna w polskim systemie zabezpieczenia społecznego* [w:] *Zabezpieczenie społeczne...*, s. 170, 175.

³⁴ A. Rajkiewicz, *Pomoc społeczna*, [w:] *Spółeczeństwo polskie...*, s. 134; J. Lustig, *Pomoc społeczna* [w:] *Polityka społeczna. Zarys wykładu wybranych problemów*, red. L. Frąckiewicz, Katowice 2002 s. 303.

W latach 90. wśród świadczeń pieniężnych dominowały zasiłki celowe oraz zasiłki okresowe, które wypłacano przede wszystkim z powodu braku możliwości zatrudnienia. przy czym zasiłki stałe były przyznawane w dużo mniejszym stopniu³⁵.

Tabela 3. Zakres pomocy społecznej w latach 1989-1995 (w tys.)³⁶

Wyszczególnienie	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Osoby otrzymujące:											
- zasiłki stałe	84	88	108	118	136	155	176	200,4	58,3	31,0	60,9
- zasiłki okresowe	37	53	221	377	1014	754	840	1031,9	784,2	918,2	648,6
- świadczenia celowe	620	796	1302	1201	1525	1277	1092	869,9	790,9	803,4	860,3

Źródło: J. Auleytner, *Polska polityka społeczna...*, s. 150; B. Kłós, J. Szymańczak, *Świadczenia na rzecz rodziny w latach 1990-1996*. Raport nr 111, <http://biurose.sejm.gov.pl/teksty/r-111.htm> (dostęp: 11.09.2016 r.); A. Rajkiewicz, *Pomoc społeczna [w:] Społeczeństwo polskie...*, s. 134.

Ustawa z 1990 r. o pomocy społecznej była kilkakrotnie nowelizowana. Jedną z pierwszych nowelizacji przyjęto 1 sierpnia 1992 r. Określono w niej na nowo wysokość zasiłków pieniężnych. Dotychczas obowiązujący wskaźnik, tj. 90% najniższej emerytury zastąpiono 28% przeciętnego wynagrodzenia, rozbudowano przepisy o zasiłkach celowych, a także dokonano zmian w podziale zadań gmin i administracji państwowej³⁷.

Nowelizacja ustawy o pomocy społecznej z 14 czerwca 1996 r. wprowadziła nowe regulacje, które zaczęły obowiązywać od 15 września 1996 r. Wprowadzone zostało nowe kryterium dochodowe, które zostało uzależnione od liczby członków gospodarstwa domowego oraz wieku dzieci. Wysokość zasiłku stałego została określona w wysokości 268 zł miesięcznie (od 1 marca 1997 r.). W związku z brakiem możliwości podjęcia pracy ustawa przyznawała prawo do gwarantowanego zasiłku okresowego, który należał się osobom, które utraciły prawo do zasiłku dla bezrobotnych i jednocześnie samotnie wychowywały co najmniej jedno dziecko w wieku poniżej 15. roku życia. Zasiłek ten przyznawany był na okres 36 miesięcy, w tym przez okres 12 miesięcy w kwocie 295 zł, a przez okres pozostałych miesięcy w wysokości 80% zasiłku³⁸.

7. INNE FORMY WSPARCIA DLA TRACĄCYCH PRACĘ

Ważnym elementem wsparcia osób tracących pracę stał się w latach 90. system emerytalno-rentowy. W jego ramach liczne grono bezrobotnych otrzymywało niezbędne środki finansowe w części przynajmniej zastępujące utracone dochody z pracy. Możliwości takie dawały obowiązujące w tym względzie przepisy dopuszczające ewentualność uzyskania wcześniejszej emerytury, a także praktyka przyznawania uprawnień inwalidzkich.

³⁵ J. Lustig, *Pomoc...*, s. 303.

³⁶ Liczbę osób pobierających świadczenia w postaci zasiłku stałego i okresowego w 1996 r. podaje się w dwóch wartościach, tj. zgodnie z ustawą z listopada 1990 r., która obejmuje okres styczeń-wrzesień i zgodnie z ustawą z września 1996 r. (okres październik – grudzień). Zasiłki stałe w pierwszym okresie pobierało 188,8 tys. osób, a w drugim 11,6 tys. osób, zaś zasiłki okresowe otrzymywało odpowiednio 761,8 tys. osób i 270,1 tys. osób. Zob. J. Auleytner, *Polska polityka społeczna...*, s. 150.

³⁷ A. Rajkiewicz, *Pomoc społeczna [w:] Społeczeństwo polskie...*, s. 133.

³⁸ B. Kłós, J. Szymańczak, *Świadczenia na rzecz...*, <http://biurose.sejm.gov.pl/teksty/r-111.htm>

Przed 1989 rokiem podstawowym aktem prawnym z tego zakresu była ustawa o zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin z 14 grudnia 1982 r. Ustawa regulowała zasady przechodzenia na wcześniejszą emeryturę. Na jej podstawie kobiety mogły skorzystać z tego prawa w przypadku, gdy osiągnęły wiek 55 lat, miały 30-letni okres zatrudnienia albo w sytuacji, gdy miały 20-letni okres zatrudnienia i zaliczone zostały do I lub II grupy inwalidów. W przypadku mężczyzn obowiązywały następujące warunki: osiągnięcie 60 lat, 25-letni okres zatrudnienia oraz I lub II grupa inwalidów. W przypadku renty inwalidzkiej przysługiwała ona pracownikowi, który był inwalidą, miał wymagany okres zatrudnienia, a inwalidztwo powstało w czasie zatrudnienia lub w okresie równorzędnym z okresem zatrudnienia albo nie później niż w ciągu 18 miesięcy od ustania tych okresów³⁹.

W zakresie emerytur i rent wprowadzono w omawianym okresie kilka zmian, a jedną z ważniejszych było podwyższenie świadczeń emerytalno-rentowych osobom, które do 31 grudnia 1990 r. osiągnęły wiek 80 lat. Ważne zmiany wprowadziła także przyjęta w dniu 17 października 1991 r. ustawa o rewaloryzacji emerytur i rent i zasadach ustalania emerytur i rent oraz o zmianie niektórych ustaw, która zaczęła obowiązywać od 15 listopada 1991 r. i obejmowała pozostałych emerytów i rencistów, a także wszystkich, którzy przechodzili od tego czasu na emeryturę lub rentę. Ustawa wprowadziła nowe warunki nabywania praw do emerytur i rent, górną granicę wysokości świadczeń. Zmianie uległ także sposób ustalania prawa i obliczania wysokości świadczeń, w którym zaczęto brać pod uwagę okresy opłacania składek na ubezpieczenia społeczne, czyli tzw. okresy składkowe, a także tzw. okresy nieskładkowe⁴⁰.

Przechodzenie na wcześniejsze emerytury od 1990 r. stało się sposobem na ukrywanie problemów związanych z bezrobociem. Dodatkową motywacją do przechodzenia na wcześniejsze emerytury lub renty był ich dość wysoki poziom w porównaniu do przeciętnego wynagrodzenia. Wskutek tego w latach 1990–1991 z możliwości przejścia na wcześniejsze emerytury skorzystało około 400 tys. osób, co stanowiło blisko połowę emerytur przyznanych w tym okresie. Podobnie działało się w przypadku przyrostu liczby osób pobierających rentę inwalidzką. W 1990 r. świadczeniobiorców było 2,6 mln, później ich liczba ulegała ciągłemu wzrostowi dochodząc w 1996 r. do poziomu 3,5 mln osób⁴¹.

Przyjęte zasady przyznawania świadczeń przyczyniały się do zmniejszania się aktywności zawodowej ludności, ale także ograniczania poziomu bezrobocia wśród osób starszych. Pozwalały również na trwałe zabezpieczenie socjalne części zwolnionych z pracy, którzy formalnie bezrobotnymi wprawdzie nie byli, ale ich status zawodowy wprost wynikał ze zmian zachodzących wskutek transformacji na rynku pracy. Zjawisko przechodzenia bezrobotnych do systemu ubezpieczeń społecznych najmocniej występowało na początku

³⁹ Ustawa o zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin z dnia 14 grudnia 1982 r. (Dz.U. z 1982 r., nr 40, poz. 267, art. 27, art. 32); J. Krasucka, *Niektóre cechy bezrobocia w Polsce* [w:] *Polityka społeczna. Stan i perspektywy*, red. J. Auleytner, Warszawa 1995, s. 186; W. Nagel, *Ubezpieczenia społeczne w Polsce w latach 1990–1994* [w:] *Polityka społeczna. Stan...*, s. 308.

⁴⁰ Ustawa o rewaloryzacji emerytur i rent o zasadach ustalania emerytur i rent oraz o zmianie niektórych ustaw z dnia 17 października 1991 r. (Dz.U. z 1991 r., nr 104, poz. 450), art. 2, art. 4; W. Muszalski, *Ubezpieczenia społeczne* [w:] *Spółeczeństwo polskie...*, s. 111; W. Nagel, *Ubezpieczenia...*, s. 309.

⁴¹ W. Muszalski, *Ubezpieczenia...* s. 113, 115–116; H. Zarychta, *Redystrybucyjne oddziaływanie świadczeń społecznych a minimum socjalne*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica” nr 144, 1997, <http://repozytorium.uni.lodz.pl:8080/xmlui/handle/11089/6344>, s. 194 (dostęp: 17.09.2016 r.); K. Gilga, *Ubezpieczenia społeczne* [w:] *Zabezpieczenie społeczne...*, s. 45.

lat 90., w okresie późniejszym system przyznawania rent i emerytur coraz bardziej ograniczał tego typu możliwość skorzystania ze świadczeń⁴².

8. WNIOSKI

Zabezpieczenie społeczne stanowiło w latach 90. XX wieku jedną z ważniejszych sfer aktywności państwa mające na celu wsparcie osób bezrobotnych. Wśród rodzajów zabezpieczenia społecznego dominowały formy pasywne, z założeniami mającymi umożliwić bezrobotnym i ich bliskim utrzymanie odpowiedniego poziomu życia. Najważniejszą formą zabezpieczania społecznego pozostawały w tym okresie zasiłki dla bezrobotnych, które zdecydowanie dominowały wśród wykorzystywanych instrumentów, funkcje wspierające pełniły świadczenia z tytułu pomocy społecznej, a istotnym elementem zabezpieczenia społecznego bezrobotnych stały się również uprawnienia emerytalne i rentowe dość liberalnie przyznawane w ramach systemu ubezpieczeń społecznych.

Podsumowując kształtowanie się form zabezpieczenia społecznego bezrobotnych w latach 90. XX wieku warto skonstatować, iż było ono oparte na działaniach reaktywnych, nie nastawionych na zmianę sytuacji bezrobotnych, ale jedynie na doraźne (zasiłki), bądź stałe (renty, emerytury) ich wsparcie finansowe. Widoczna była w całym omawianym okresie ewolucja zasad gwarancji socjalnych dla bezrobotnych. Początkowo możliwości korzystania z wszelkich form zabezpieczenia społecznego były dość liberalne i w sposób naturalny rodziły liczne nadużycia. Z czasem jednak przepisy ulegały zaostrzeniu, a prawo korzystania ze wsparcia w ramach zabezpieczenia społecznego stawało się w coraz większym stopniu uzależnione od spełnienia mniej lub bardziej restrykcyjnych kryteriów.

LITERATURA

- [1] Auleytner J., *Polska polityka społeczna. Ciągłość i zmiany*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, Warszawa 2004.
- [2] Auleytner J., *Transformacja w obszarze pracy i zabezpieczenia socjalnego [w:] 10 lat transformacji w Polsce fakty i opinie*, Oficyna Wydawnicza Warszawskiej Szkoły Zarządzania Szkoły Wyższej, Warszawa 1999.
- [3] Bałtowski M., Miszewski M., *Transformacja gospodarcza w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- [4] Dach Z., *Bezrobocie – wczoraj, dziś i jutro [w:] Gospodarka Polski po 15 latach transformacji*, red. Z. Dach, A. Pollok, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Kraków 2005.
- [5] Deklaracja Filadelfijska, http://www.mop.pl/html/index1.html#miedzynarodowe_standardy/deklaracja_filadelfijska.html.
- [6] Frąckiewicz L., *Polityka społeczna. Zarys wykładu*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 1998.
- [7] Gilga K., *Ubezpieczenia społeczne [w:] Zabezpieczenie społeczne*, red. Z. Piszca, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 1998.
- [8] Kłós B., Szymańczak J., *Świadczenia na rzecz rodziny w latach 1990–1996*. Raport nr 111, <http://biurose.sejm.gov.pl/teksty/r-111.htm>.

⁴² M. Pilc, *Determinanty bezrobocia w Polsce w latach 1993–2012*, Warszawa 2014, s. 185.

- [9] Krasucka J., *Niektóre cechy bezrobocia w Polsce* [w:] *Polityka społeczna. Stan i perspektywy*, red. J. Auleytner, Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Warszawa 1995.
- [10] Kryńska E., *Dylematy polskiego rynku pracy*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2001.
- [11] Lustig J., *Pomoc społeczna* [w:] *Polityka społeczna. Zarys wykładu wybranych problemów*, red. L. Frąckiewicz, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2002.
- [12] Mitręga M., *Bezrobocie i formy jego łagodzenia* [w:] *Polityka społeczna. Zarys wykładu wybranych problemów*, red. L. Frąckiewicz, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2002.
- [13] Muszalski W., *Ubezpieczenia społeczne* [w:] *Spółczesność polskie w latach 1989–1995/96*, red. A. Rajkiewicz, Fundacja im. Friedricha Eberta, Warszawa 1997.
- [14] Nagel W., *Ubezpieczenia społeczne w Polsce w latach 1990–1994* [w:] *Polityka społeczna. Stan i perspektywy*, red. J. Auleytner, Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Warszawa 1995.
- [15] Niewiadomska A., *Pomoc społeczna w polskim systemie zabezpieczenia społecznego* [w:] *Zabezpieczenie społeczne*, red. Z. Pisz, Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Wrocław 1998.
- [16] Pile M., *Determinanty bezrobocia w Polsce w latach 1993–2012*, CeDeWu, Warszawa 2014.
- [17] Piotrowski J., *Zabezpieczenie społeczne. Problematyka i metody*, „Książka i Wiedza”, Warszawa 1966.
- [18] *Pomoc społeczna wobec zjawiska bezrobocia. Raport z badań*, red. M. Szyłko-Skoczny, Fundacja im. Friedricha Eberta. Przedstawicielstwo w Polsce, Urząd Pracy, Warszawa 1993.
- [19] Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html>.
- [20] Rajkiewicz A., *Pomoc społeczna* [w:] *Spółczesność polskie w latach 1989–1995/96*, red. A. Rajkiewicz, Fundacja im. Friedricha Eberta, Warszawa 1997.
- [21] Rajkiewicz A., *Zabezpieczenie społeczne, ubezpieczenia i uzupełniające świadczenia socjalne* [w:] *Polityka społeczna*, red. A. Rajkiewicz, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1979.
- [22] Ratyński W., *Problemy i dylematy polityki społecznej w Polsce*, t. I, Difin, Warszawa 2003.
- [23] Rybka I., *Diagnoza pomocy społecznej w Polsce w latach 1990–2006. Możliwości i bariery zastosowania instrumentów w ekonomii społecznej w pomocy społecznej*, „Ekonomia Społeczna”. Teksty 2006, 23/2006, http://es.teksty.ekonomiaspoleczna.pl/pdf/2006_23_es_teksty.pdf.
- [24] Rysz-Kowalczyk B., *Europejska Karta Społeczna* [w:] *Leksykon polityki społecznej*, red. nauk. B. Rysz-Kowalczyk, Oficyna Wydawnicza „Aspra-JR”, Warszawa 2002.
- [25] Sipurzyńska-Rudnicka K., *Zasiłki dla bezrobotnych jako forma zabezpieczenia społecznego* [w:] *Zabezpieczenie społeczne*, red. Z. Pisz, Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Wrocław 1998.
- [26] Sprawozdanie Stenograficzne z 17 posiedzenia Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w dniach 27, 28, 29 grudnia 1989 r., Warszawa 1989, [http://orka2.sejm.gov.pl/StenogramyX.nsf/0/B9B4E117AA85BDC4C1257D20002CC708/\\$file/017_000006979.pdf](http://orka2.sejm.gov.pl/StenogramyX.nsf/0/B9B4E117AA85BDC4C1257D20002CC708/$file/017_000006979.pdf).
- [27] Strzelecka J., Fundusz Pracy – źródła finansowania i przeznaczenie środków, http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_01/i-780.pdf.

- [28] Szumlicz T., *O systemie zabezpieczenia społecznego – podobnie i inaczej* [w:] *O roztropną politykę społeczną. Księga pamiątkowa na jubileusz 80-lecia prof. dr hab. Antoniego Rajkiewicza*, red. nauk. J. Auleytner, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2002.
- [29] Szyłko-Skoczny M., *Bezrobocie wyzwaniem dla polityki społecznej* [w:] *O roztropną politykę społeczną. Księga pamiątkowa na jubileusz 80-lecia prof. dr hab. Antoniego Rajkiewicza*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2002.
- [30] Tkaczuk M., *Polityka ograniczania bezrobocia w roli moderatora konsekwencji przemian polskiej gospodarki* [w:] *Dylematy i osiągnięcia polskiej polityki transformacji gospodarczej. Stabilizacja, restrukturyzacja, rynki pracy i regionalna polityka gospodarcza w świetle teorii i wybranych aspektów praktyki europejskiej*, red. nauk. H. Ćwikliński, G. Szczodrowski, Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1995.
- [31] Ustawa o pomocy społecznej z dnia 29 listopada 1990 r. (Dz.U. z 1990 r., nr 87, poz. 506).
- [32] Ustawa o rewalforyzacji emerytur i rent o zasadach ustalania emerytur i rent oraz o zmianie niektórych ustaw z dnia 17 października 1991 r. (Dz.U. z 1991 r., nr 104, poz. 450).
- [33] Ustawa o szczególnych zasadach rozwiązywania z pracownikami stosunków pracy z przyczyn dotyczących zakładu pracy oraz o zmianie niektórych ustaw z dnia 28 grudnia 1989 r. (Dz.U. z 1990 r., nr 4, poz. 19).
- [34] Ustawa o zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin z dnia 14 grudnia 1982 r. (Dz.U. z 1982 r., nr 40, poz. 267).
- [35] Ustawa o zatrudnieniu i bezrobociu z dnia 16 października 1991 r. (Dz.U. z 1991 r., nr 106, poz. 457).
- [36] Ustawa o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu z dnia 14 grudnia 1994 r. (Dz.U. z 1995 r., nr 1, poz. 1).
- [37] Ustawa o zatrudnieniu z dnia 29 grudnia 1989 r. (Dz.U. z 1989 r., nr 75, poz. 446).
- [38] Ustawa o zmianie ustawy o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu oraz o zmianie niektórych ustaw z dnia 6 grudnia 1996 r. (Dz.U. z 1996 r., nr 147, poz. 687).
- [39] Wierzbicki A., *Fundusz pracy* [w:] *Leksykon polityki społecznej*, red. B. Rysz-Kowalczyk, Oficyna Wydawnicza „Aspra-JR”, Warszawa 2002.
- [40] Zarychta H., *Redystrybucyjne oddziaływanie świadczeń społecznych a minimum socjalne*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica” 1997, nr 144, <http://repozytorium.uni.lodz.pl:8080/xmlui/handle/11089/6344>.

FORMS OF SOCIAL SUPPORT BENEFITS FOR THE UNEMPLOYED IN THE 1990s IN POLAND

The article focuses on the approximation of social benefits for the unemployed in the 1990s in Poland, their realization, effects and results. Social-political transformations in the 1980s and 1990s in Poland resulted in the phenomenon of unemployment, especially its intensification in the beginning of the process. Consequently, the social benefits represented in the 1990s one the most important areas of of state activity aimed at supporting unemployed. It was necessary to introduce amendments to Polish legislation to provide support for the unemployed. The law repeatedly changed in the 1990s, but it had not offered new forms of social benefits. Instead, only the contemporary forms were slightly adjusted. Even though active forms were guaranteed by the state, the unemployed were more interested in passive ones, especially in unemployment benefits. Unemployed also benefited greatly from all kinds of cash benefits from social assistance, including the benefits of fixed, periodic benefits and benefits pur-

poseful. Besides the unemployed were able to benefit from retirement-allowance rights of the national insurance system. Thanks to liberal rules of granting allowances and early retirements they became just another element of providing incomes for the unemployed. Although the law became strict, in the whole period of 1990s social benefits were based on financial support of the unemployed instead of increasing their activity in the labor market.

Keywords: transformation, unemployment, social benefits, social aid, retirement-allowance system.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.18

Przesłano do redakcji: luty 2017 r.
Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

Оксана ГАНЯЙЛО¹
Елена КОЛЕСНИКОВА²

УЧЕТНЫЕ ОЦЕНКИ И УЧЕТНАЯ ПОЛИТИКА ПРЕДПРИЯТИЯ: ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ

В статье раскрыты вопросы использования учетных оценок и учетной политики при формировании показателей финансовой отчетности. Уделено внимание различиям учетных оценок и учетной политики предприятия.

Формируя показатели финансовой отчетности, субъекты хозяйствования обязаны, согласно законодательству, соблюдать уместность, достоверность и сопоставимость финансовой информации. Выполнение этих требований зависит от качественной учетной политики.

Основная цель учетной политики предусматривает оптимизацию организации, ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности предприятия, а также предполагает выбор и декларирование определенных методов и учетных процедур.

Для ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности предприятия используют методы учета, которые основываются на определенных оценках. При этом субъекты хозяйствования имеют право осуществлять оценку активов и обязательств на основе профессиональных суждений.

Методика определения учетных оценок имеет определенные особенности, и как показывает практика, существует потребность ее совершенствования. Принципиальным для бухгалтеров должно стать понимание разницы между изменениями учетных оценок и учетной политики предприятия, определение особенностей формирования учетных оценок, а также порядок разработки учетной политики предприятия, с целью обеспечения достоверных и сопоставимых показателей финансовой отчетности.

Ключевые слова: учетная оценка, учетная политика, финансовая отчетность, международные стандарты финансовой отчетности, положения (стандарты) бухгалтерского учета, эффективность управления хозяйственной деятельностью.

1. ВВЕДЕНИЕ

На сегодня, развитие национальной системы бухгалтерского учета в Украине происходит под влиянием различных концепций как отечественных, так и международных стандартов. Опыт реализации международных стандартов бухгалтерского учета в Украине обнаружил недостатки методологического обеспечения, в частности, предоставление руководству предприятий права через учетную поли-

---

¹ Оксана Ганяйло – канд. эконом. наук, доц. кафедры бухгалтерского учета и аудита Национального университета биоресурсов и природопользования Украины, Киев 03040, ул. Героев обороны, 11 Тел.: +38 (044) 527-83-61; e-mail: obox@list.ru (corresponding author)

² Елена Колесникова – канд. эконом. наук, доц. кафедры бухгалтерского учета и аудита Национального университета биоресурсов и природопользования Украины.

тику влиять на финансовую информацию и так называемое профессиональное суждение бухгалтера, в некоторых случаях, приводит к игнорированию интересов собственников и инвесторов. Поэтому необходимо усовершенствование бухгалтерского учета в Украине и создание национальной модели учета, которая должна обеспечить защиту прав и интересов собственников и инвесторов.

Анализ последних исследований и публикаций показывает, что широкое освещение данной проблемы нашло отражение в работах многих отечественных ученых С. Голова, В.Деря, Л. Ловинской, Л. Чижевской, Я. Соколова, М. Пушкаря, В. Шевчука и других. Именно в их трудах раскрываются проблемы формирования и практической реализации учетной политики и учетных оценок на предприятиях. Вместе с тем, несмотря на значительные достижения в исследовании указанной проблемы, остаются вопросы, требующие дальнейшего изучения и уточнения.

Целью статьи является исследование особенностей формирования учетных оценок и порядок разработки учетной политики предприятия, с целью обеспечения достоверных и сопоставимых показателей финансовой отчетности.

2. ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Методологические основы формирования учетной политики и учетной оценки в Украине регулируются национальными и международными стандартами бухгалтерского учета, в частности, НПБУ 1 «Общие требования к финансовой отчетности», П(С)БУ 6 «Исправление ошибок и изменения в финансовых отчетах» МСБУ 1 «Представление финансовой отчетов», МСБУ 8 «Учетная политика, изменения в бухгалтерских оценках и ошибки». В соответствии с указанными стандартами для ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности предприятие использует методы учета, основанные на определенных оценках. Несмотря на высокую точность, именно оценка является основным фактором, который приводит к условности бухгалтерского учета.

Учетная оценка – это предварительная оценка, которая используется предприятием с целью распределения расходов и доходов между соответствующими отчетными периодами³.

Учетная оценка определяет приблизительное значение денежной суммы при отсутствии точных способов оценки⁴. То есть, это процесс присвоения объектам бухгалтерского учета определенных денежных величин, по которым они должны признаваться и отражаться в финансовой отчетности.

Вследствие неопределенности, присущей хозяйственной деятельности, некоторые статьи финансовой отчетности не могут быть точно измерены, к ним применяется предварительная бухгалтерская оценка. Такая оценка основывается на имеющейся достоверной информации.

---

³ Положение (стандарт) бухгалтерского учета 6 „Исправление ошибок и изменения в финансовых отчетах”: утв. Приказом МФУ от 28.05.1999 г., № 137 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0392-99>.

⁴ Международный стандарт бухгалтерского учета 8 «Учетная политика, изменения в бухгалтерских оценках и ошибки» [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=92410&cat_id=92408.

Примером предварительных оценок является расчет:

- 1) безнадежных долгов;
- 2) старения запасов;
- 3) справедливой стоимости финансовых активов или финансовых обязательств;
- 4) сроков полезного использования амортизируемых активов или ожидаемой модели потребления экономических выгод, заключенных в них;
- 5) гарантийных обязательств⁵.

Для практических работников понимание учетных оценок является важным при формировании финансовой отчетности и отражении изменений в учете.

Согласно МСФО 8 «Учетная политика, изменения в бухгалтерских оценках и ошибки» и П(С)БУ 6 «Исправление ошибок и изменения в финансовых отчетах» предприятия должны раскрывать в финансовой отчетности информацию о характере учетных оценок и их изменениях, указывать, влияют ли они на текущий период или, как ожидается, будут иметь влияние на будущие периоды.

Принципиальным для бухгалтеров должно стать понимание разницы между изменениями учетных оценок и учетной политики предприятия. Изменение применяемой основы оценки является изменением учетной политики, а не изменением учетной оценки. Отображение таких изменений в учете имеет свои последствия, в частности, влияние изменения учетной политики на события и операции прошлых периодов предусматривает ретроспективный просмотр и пересчет статей отчетности, тогда как изменения в учетных оценках показывают только перспективно.

При формировании учетных оценок и составлении на их основе показателей финансовой отчетности, необходимо учитывать следующие факторы:

- 1) обоснование учетных оценок, в том числе учетные оценки по справедливой стоимости, признанные или раскрытые в финансовой отчетности;
- 2) достаточность раскрытия уместной информации в финансовой отчетности.

То есть, нужно определить, обосновано ли оценочное значение и раскрыта ли необходимая информация о нем. При формировании учетных оценок важно удостовериться, являются ли учетные оценки принятыми в конкретных обстоятельствах и есть ли исчерпывающее понимание использованных методов оценки. Для этого применяются следующие подходы:

- идентификация операции, события и условия, которые могут привести к необходимости признания учетных оценок;
- получение данных, на которых основываются учетные оценки;
- обзор результатов учетных оценок предыдущих периодов;
- изучение влияния учетных оценок на существенное искажение финансовой информации⁶.

Учет данных подходов помогает при формировании учетных оценок, поскольку каждый этап является исключительно необходимым и обеспечивает осуществление следующего этапа.

---

⁵ *Ibidem.*

⁶ О.М. Ганяйло, *Аудит облікових оцінок* [Электронный ресурс] О.М. Ганяйло – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2012_3_48/Ganiailo.pdf.

Учетная политика предприятия формируется на основе совокупности основополагающих принципов и правил, выбор для использования которых требует системного подхода с целью их максимальной оптимизации.

Согласно НПБУ 1 „Общие требования к финансовой отчетности” предприятие освещает выбранную учетную политику путем описания: принципов оценки статей отчетности, а также методов учета по отдельным статьям отчетности.

Положения, которые должны быть определены в распорядительном документе об учетной политике предприятия, представлены в таблице 1.

Таблица 1. Основные положения учетной политики предприятия

Объект учета	Элементы учетной политики	Законодательно-нормативные акты
Организация учета	<ul style="list-style-type: none"> – применение класса 8 и/или 9 Плана счетов; – количественные критерии и качественные признаки существенности информации о хозяйственных операциях, события и статьи финотчетности; – составление отдельного баланса филиалами, представительствами, отделениями и другими обособленными подразделениями предприятия; – периодичность и объекты проведения инвентаризации 	Закон Украины «О бухгалтерском учете в Украине»
Запасы	<ul style="list-style-type: none"> – методы оценки выбытия запасов; – периодичность определения средневзвешенной себестоимости единицы запасов, порядок учета и распределения транспортно-заготовительных расходов; – определение единицы аналитического учета запасов 	П(С)БУ 9 «Запасы»
Необоротные активы	<ul style="list-style-type: none"> – методы амортизации основных средств, других необоротных материальных активов, нематериальных активов, а также долгосрочных биологических активов и инвестиционной недвижимости; – стоимостные признаки предметов, входящих в состав малоценных необоротных материальных активов; – подходы к переоценке необоротных активов; – подходы к периодичности зачисления сумм дооценки необоротных активов в нераспределенную прибыль; – подходы к отнесению расходов, связанных с улучшением объекта основных средств, в первоначальную стоимость или расходов отчетного периода⁷. – дату первоначального признания необоротных активов и группы выбытия как удерживаемых для продажи; 	П(С)БУ 7 П(С) БУ 8 П(С)БУ 27

⁷ О.М. Колеснікова, *Облік поліпшення основних засобів в світлі актуальних змін*// *Ефективна економіка*, 2012, №11 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1589>

Таблица 1. Основные положения учетной политики предприятия

Объект учета	Элементы учетной политики	Законодательно-нормативные акты
Дебиторская задолженность	метод исчисления резерва сомнительных долгов ⁸ ;	П(С)БУ 10
Обязательства	перечень создаваемых обеспечений будущих расходов и платежей;	П(С)БУ 11
Доходы	порядок оценки степени завершенности операций по предоставлению услуг;	П(С)БУ 15
	сегменты деятельности, приоритетный вид сегмента, принципы ценообразования во внутрихозяйственных расчетах;	П(С)БУ 29
Расходы	– перечень и состав переменных и постоянных общепроизводственных расходов, базы их распределения; – перечень и состав статей калькулирования производственной себестоимости продукции (работ, услуг); – номенклатура статей калькуляции предприятия может учитывать особенности технологии и организации производства предприятия, удельный вес отдельных видов затрат в себестоимости продукции;	П(С)БУ 16
Строительные контракты	порядок определения степени завершенности работ по строительному контракту;	П(С)БУ 18
Финансовые активы	дату определения приобретенных в результате систематических операций финансовых активов;	П(С)БУ 13
Собственный капитал	базу распределения расходов по операциям с инструментами собственного капитала;	
Налог на прибыль	периодичность отражения отсроченных налоговых активов и отложенных налоговых обязательств ⁹ ;	П(С)БУ 17
Инвестиционная недвижимость	критерии разграничения объектов операционной и инвестиционной недвижимости;	П(С)БУ 32
Связанные стороны	подходы к классификации связанных сторон;	П(С)БУ 23
Акции	дату включения простых акций, выпуск которых зарегистрирован, в расчет среднегодового количества простых акций в обращении;	П(С)БУ 24
Финансовая отчетность	способ составления отчета о движении денежных средств	НПБУ 1

⁸ О.М. Колеснікова, *Проблемні питання обліку резерву сумнівних боргів в контексті Податкового кодексу України*// Ефективна економіка, 2011, №11 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=772>

⁹ О.М. Ганяйло, *Проблемні аспекти обліку податку на прибуток* [Електронний ресурс] / О.М. Ганяйло, О.М. Колеснікова – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_1/Ganiailo,Kolesnikova.pdf

Нужно учитывать, что учетную политику необходимо формировать последовательно, без повторов содержания действующих нормативных документов, раскрывать все методические элементы, выбранные предприятием, не касаться организационных аспектов, быть лаконичным и кратким.

Согласно Закону о бухгалтерском учете в Украине, применять выбранную учетную политику субъекты хозяйствования обязаны постоянно (из года в год), то есть по правилам учетная политика неизменна. Однако, возникают ситуации, которые требуют изменения учетной политики. В частности, учетную политику разрешено менять в случае:

- изменения уставных требований;
- по требованию органа, который утверждает положения (стандарты) бухгалтерского учета;
- если изменения обеспечат достоверное отражение событий или операций в финотчетности предприятия¹⁰.

В то же время, учетная политика применяется в отношении событий и операций с момента их возникновения. Исключение – невозможность определения достоверной суммы корректировки нераспределенной прибыли на начало отчетного года. В таком случае учетная политика распространяется только на события и операции, происходящие после даты изменения.

Изменения в учетной политике предприятие раскрывает в примечаниях к финансовым отчетам, указывая:

- причины и суть изменения;
- сумму корректировки нераспределенной прибыли на начало отчетного года или обоснование невозможности ее достоверного определения;
- факт повторного представления сопоставимой информации в Финансовый отчет или нецелесообразности ее пересчета.

Изменение учетных оценок осуществляются при изменении обстоятельств, на которых базировалась оценка, или в результате новой информации или приобретении большего опыта. По своему характеру пересмотр оценок не касается предыдущих периодов и не является исправлением ошибки.

МСФО 8 «Учетная политика, изменения в бухгалтерских оценках и ошибки» определяет два подхода к изменениям в учетной политике и учетных оценках, которые называют ретроспективным и перспективным.

Ретроспективное применение – это применение новой учетной политики в отношении операций, других событий и условий так, как будто эта политика применялась всегда. В свою очередь, ретроспективный пересчет требует исправления определения, оценки и раскрытия информации о суммах элементов финансовой отчетности так, как будто ошибок в предыдущем периоде не было.

Перспективное применение изменений в учетной политике (в исключительных случаях – если сумма корректировки нераспределенной прибыли на начало отчетного года невозможно определить достоверно) – применение новой учетной

---

¹⁰ Положение (стандарт) бухгалтерского учета 6 „Исправление ошибок и изменения в финансовых отчетах”: утв. Приказом МФУ от 28.05.1999 г., № 137 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0392-99>

политики к операциям (кроме событий и условий), произошедших после даты ее изменения¹¹.

Последствия изменения учетных оценок следует включать в отчет о финансовых результатах в том периоде, в котором произошло изменение, а также в последующих периодах (если изменение влияет на эти периоды) и в той же статье отчета, ранее применялась для отражения доходов или расходов, „связанных с объектом такой оценки“¹². То есть, при изменении оценки наблюдается перспективный подход без необходимости проведения ретроспективного пересчета.

Изменения в учетной политике применяют ретроспективно, за исключением тех случаев, когда невозможно определить влияние на конкретный период или кумулятивное влияние изменения. Если невозможно определить влияние на конкретный период изменения учетной политики по сравнительной информации за один или несколько представленных предыдущих периодов, предприятие должно применять новую учетную политику к балансовой стоимости активов и обязательств по состоянию на начало первого периода, по которому возможно ретроспективное применение и который может быть текущим периодом. Предприятие должно делать также и соответствующие корректировки остатков на начало периода каждого компонента собственного капитала, на который он влияет, за тот период. Объекты учетной оценки и учетной политики порой очень похожи и различить их бывает непросто. Поэтому, нормативными актами указано: если невозможно различить изменение учетной политики и изменение учетных оценок, то это рассматривается и отражается как изменение учетных оценок. При изменении оценок наблюдается перспективный подход без необходимости проведения ретроспективного пересчета.

3. ВЫВОДЫ

Формирование учетной политики имеет большое значение для предприятий различной величины, всех форм собственности, организационно-правовых форм и видов деятельности. В значительной степени от умело сформированной учетной политики зависит эффективность управления текущей хозяйственной деятельностью предприятия и, что чрезвычайно важно – стратегия его развития в перспективе. При этом нужно заметить, что едиными (общими) будут только исходные положения, а в дальнейшем она будет иметь свои особенности на каждом предприятии.

Действующая законодательно нормативная база и рыночная экономика предоставляют субъектам хозяйствования самостоятельность в решении тех или иных вопросов, в частности, и в оценке активов и обязательств. При выборе метода оценки активов и обязательств субъекты хозяйствования должны учитывать цель финансовой отчетности, которая определяется необходимостью интерпретации отчетных данных в интересах пользователей, а также действующие национальные и международные стандарты бухгалтерского учета. Поэтому рекомендации по

---

¹¹ Международный стандарт бухгалтерского учета 8 «Учетная политика, изменения в бухгалтерских оценках и ошибки» [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=92410&cat_id=92408

¹² Положение (стандарт) бухгалтерского учета 6 „Исправление ошибок и изменения в финансовых отчетах“: утв. Приказом МФУ от 28.05.1999 г., № 137 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0392-99>

составлению учетной политики и использованию бухгалтерских оценок позволяют представить объективную финансовую отчетность, в которой будут отражаться особенности хозяйственной деятельности предприятий.

БИБЛИОГРАФИЯ

- [1] Международный стандарт бухгалтерского учета 8 «Учетная политика, изменения в бухгалтерских оценках и ошибки» [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=92410&cat_id=92408.
- [2] Положение (стандарт) бухгалтерского учета 6 „Исправление ошибок и изменения в финансовых отчетах”: утв. Приказом МФУ от 28.05.1999 г.. № 137 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0392-99>.
- [3] МСА 540 „Аудит учетных оценок, в том числе учетных оценок по справедливой стоимости, и связанные с ними раскрытия информации” [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://aru.com.ua/content.php?c=shownews.php&lang=ukr&news=links>.
- [4] Ганяйло О.М., *Проблемні аспекти обліку податку на прибуток* [Электронный ресурс]. / О.М. Ганяйло, О.М. Колеснікова – Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_1/Ganiailo,Kolesnikova.pdf.
- [5] Ганяйло О.М., *Аудит облікових оцінок* [Электронный ресурс]. О.М. Ганяйло – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2012_3_48/Ganiailo.pdf.
- [6] Колеснікова О.М., *Проблемні питання обліку резерву сумнівних боргів в контексті Податкового кодексу України, „Ефективна економіка” 2011, №11* [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=772>.
- [7] Колеснікова О.М., *Облік поліпшення основних засобів в світлі актуальних змін, „Ефективна економіка” 2012, №11* [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1589>.

ACCOUNTING ESTIMATES AND ACCOUNTING POLICY OF ENTERPRISE: FEATURES OF FORMATION

The article deals with questions of the use of accounting estimates and accounting policy in the formation of the financial statements. Attention is paid to the differences in accounting estimates and accounting policy of the company.

Business entities are required, by law, to observe the relevance, reliability and comparability of financial information, shaping the financial reporting figures. Implementation of these requirements depends on the quality of accounting policy.

The main purpose of accounting policy provides for optimizing the organization, accounting and preparation of financial statements and assumes selection and declaration of certain methods and accounting procedures.

The companies use accounting methods that are based on certain estimates for accounting and preparation of financial statements. At the same time economic entities have the right to carry out the assessment of assets and liabilities on the basis of professional opinions.

Methods of determining the accounting estimates related to certain characteristics, and as practice shows, there is a need to improve it. The principle for accountants should understand the difference between changes in accounting estimates and accounting policy of the company, defining features of formation of accounting estimates and procedure for the development of accounting policy of the enterprise, in order to ensure reliable and comparable indicators of financial statements.

Keywords: accounting estimate, accounting policies, financial reporting, International Financial Reporting Standards, Provisions (standards) of accounting, business management efficiency

EWIDENCYJNE OCENY I POLITYKA KSIĘGOWOŚCI PRZEDSIĘBIORSTWA: OSOBLIWOŚCI KSZTAŁTOWANIA

W artykule naświetlono kwestie wykorzystania ewidencyjnych ocen i zasad prowadzenia księgowości przy kształtowaniu wskaźników sprawozdawczości finansowej. Autorzy skupili uwagę na odmiennościach ewidencyjnych ocen i zasad prowadzenia księgowości przedsiębiorstwa.

Kształtując wskaźniki sprawozdawczości finansowej przedsiębiorstwo zobowiązane jest do gospodarowania zgodnie z prawem, przestrzegania stosowności, wiarygodności i porównywalności informacji finansowej. Realizacja tych żądań zależy od jakościowych zasad prowadzenia księgowości. Prowadzenie księgowości przewiduje optymalizację organizacji, zarządzania księgowością sprawozdawczością finansową przedsiębiorstwa, a także wybór i deklarowanie metod i procedur ewidencji.

W zarządzaniu księgowością i sprawozdawczością finansową przedsiębiorstwo stosuje metody ewidencji, które powstają na ocenach obliczonych. Przy tym podmioty gospodarowania posiadają prawo do urzeczywistniania oceny aktyw i zobowiązań, opartych na profesjonalnych sugestiach. Metodyka określenia ewidencyjnych ocen związana jest z obliczonymi właściwościami, jednak, jak wykazuje praktyka, istnieje potrzeba jej doskonalenia. Zasadnicze znaczenie dla księgowych ma dogłębne rozumienie różnicy między zmianami ewidencyjnych ocen i zasadami prowadzenia księgowości przedsiębiorstwa, określenie właściwości kształtowania ewidencyjnych ocen i reguły opracowania zasad prowadzenia księgowości przedsiębiorstwa, w celu zapewnienia wiarygodnych i porównywalnych wskaźników sprawozdawczości finansowej.

Słowa kluczowe: ewidencyjna ocena, zasady prowadzenia księgowości, sprawozdawczość finansowa, międzynarodowe standardy sprawozdawczości finansowej, standardy księgowości, wydajność kierowania przedsiębiorstwem.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.19

Przesłano do redakcji: luty 2017 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

Lidia GAWLIK¹

OPPORTUNITIES AND THREATS FOR HARD COAL MINING IN POLAND

In the recent years, hard coal mining in Poland has been in a deep crisis, which would have led to a number of bankruptcies if no countermeasures had been taken. The mentioned actions, though still insufficient, stabilized the situation. However, there is still a lot to do. Further steps, aimed at carrying out a radical reform of the hard coal mining and to build a profitable, efficient, and modern sector, are needed. In order to develop the strategy for the hard coal mining industry, a diagnosis of the present state and identification of the conditions in which it is functioning and will function in future is necessary. This can be done by analyzing the strengths and weaknesses of mining companies – taking into account internal conditions, as well as opportunities and threats – identified as objective, external conditions of the mining environment. There is a relative balance between the weak and strong sides of mining, but the biggest problem that needs to be solved is the high cost of production. The primary cause of the crisis, threatening the future development of the industry, is the situation in the world and domestic coal markets. The oversupply of coal and its low prices are the reasons for current production losses, menacing the viability of the industry. The fact that the majority owner of mining entities is the State (pursuing a favorable policy towards the industry, taking rescue actions, and introducing legal solutions for the sector) is a chance for a positive outcome. The rationale for such an attitude is the conviction that the energy security of Poland can be strengthened by the use of indigenous resources. In the long-term profit and loss account, further support for the sector, including tax reliefs, should be considered due to the fact that the potential liquidation of mining would not only result in high losses in the area of energy security, but would also bring negative social consequences, devastating effects on the mining region, and a loss of revenue for the state and local budgets.

Keywords: hard coal mining industry, strategic analysis, SWOT analysis, reforms.

1. INTRODUCTION

Coal has always been an important energy source in Poland. It was called black gold. During the bygone times of centrally planned economy, it was a source of foreign currency and the basic raw material which constituted the foundation of the country's development. Unfortunately, in the market economy (after the change of political system in Poland) the coal industry turned out to be unable to compete on the market. Hence, in the entire period since 1989, a continuous restructuring of the sector is taking place. In 2011 it seemed that the sector was in good shape, but unfortunately the situation deteriorated in subsequent years, and from 2013 on the financial results of coal mining are negative. Currently, the coal mining sector is in the next stage of restructuring, which is not an easy process.

---

¹ D.Sc, Mineral and Energy Economy Research Institute, Polish Academy of Sciences, Wybickiego 7A, 31-261 Kraków; e-mail: lidia.gawlik@min-pan.krakow.pl.

Before the official program for the hard coal mining sector was announced, intensive efforts aimed at saving a number of coal mines were already carried out. In the years 2015–2016, the Act of 7 September 2007 on the functioning of the hard coal mining industry in the years 2008–2015² was amended five times. The January³ and December⁴ 2015 amendments allowed extending financing of activities of SRK SA (Mine Restructuring Company) from budget subsidies, subsidizing production losses, extending the deadline for repayment of outstanding debts to the Social Insurance Institution (ZUS), and establishing the protective measures for employees of liquidated mines. The amendments made in 2016 (in February⁵, September⁶, and November⁷) were the basis for the implementation of organizational and ownership changes in mining entities, some of which were carried out.

Further steps, aimed at carrying out a radical reform of the hard coal mines and to build a profitable, efficient, and modern hard coal mining sector, are being planned.

The subject of this article is to analyze the present situation and to assess both internal and external conditions in which the mentioned renewal of the sector is planned.

2. THE STATE OF HARD COAL MINING IN POLAND

For many years, the global coal market is highly unstable. It is susceptible to structural changes in the energy markets, changes in market conditions, and global economic conditions. The characteristic feature of the coal market in the second decade of the 21st century is the oversupply of this raw material and low prices on international markets. This problem has affected all coal producers in the world in recent years. The increase in production is accompanied by a decrease in demand, which is the consequence of slowing down the pace of development in countries that are the main users and importers of coal (this applies particularly to China, which experiences the slowest growth rate for more than two decades). As a result, the coal prices are currently lower than those observed between 2008 and 2009 during the global financial crisis⁸.

In 2015, the worldwide coal production has dropped by 3.5% but was 6% higher than in 2010, while the global steam coal trade has decreased by about 8%. Coal prices have been on a downward trend for the fifth year in a row. In 2015 they decreased by 21% compared to the average of the previous year.

This has a major impact on the economic efficiency of Polish producers of this raw material. Since 2012, a rapid decrease in the demand for steam coal can be observed. In the

---

² The Act of 7 September 2007 on functioning of hard coal mining in 2008–2015 (Journal of Laws, 2007 No. 192, item 1379, as amended).

³ The Act of 22 January 2015 on amending the act on the functioning of hard coal mining sector in the years 2008–2015 and some other acts (Journal of Laws, 2015, item 143).

⁴ The Act of 22 December 2015 on amending the act on the functioning of hard coal mining sector (Journal of Laws, 2015, item 2300).

⁵ The Act of 11 February 2016 amending the Government Administration Branches Act and certain other acts (Journal of Laws, 2016, item 266).

⁶ The Act of 14 September 2016 on amending the act on the functioning of hard coal mining sector and some other acts (Journal of Laws, 2016, item 1592).

⁷ The Act of 30 November 2016 on amending the act on the functioning of hard coal mining sector and some other acts (Journal of Laws, 2016, item 1991).

⁸ U. Lorenz, U. Ozga-Blaschke, *The influence of changing market conditions on forecast prices of coal in international trade*, "Przegląd Górniczy" 2016, No. 5, pp. 3–12.

previous years, with improving financial results related to a rapid increase in the selling prices of coal mining companies, coal production costs have also increased (Fig. 1).

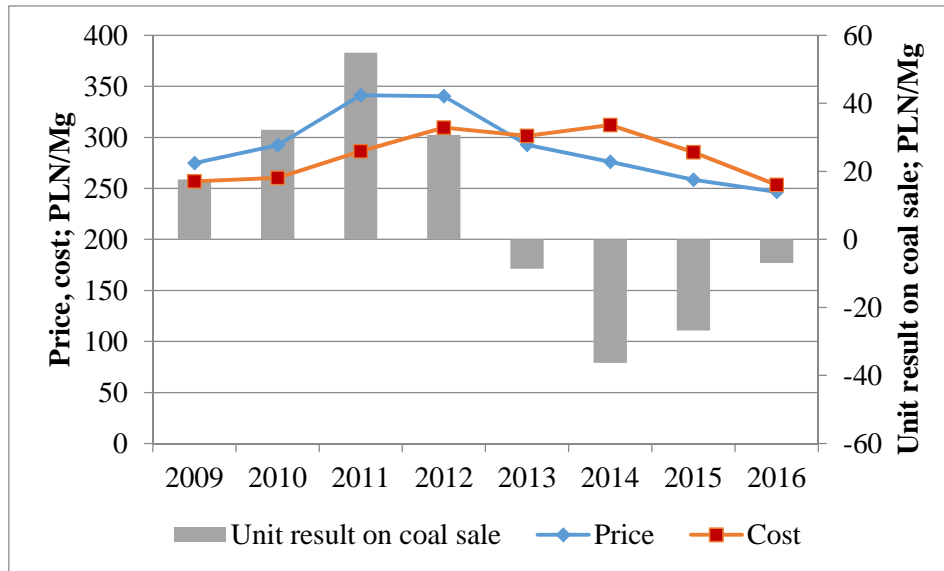

Fig. 1. Costs of hard coal production and coal prices in the years 2009–2016

Source: own work based on data from the Industrial Development Agency (ARP)⁹.

The increase in costs occurred also in the next years. This is a consequence of the increasing involvement of third parties carrying out mining services, higher costs of equipment, materials, increased lease or rental costs of mining machinery and equipment, as well as of the increase in labor costs resulting from excess employment. The coal sales in the industry started to drop sharply from nearly 55 PLN/tonne in 2011 to about 30.7 PLN/tonne in 2012, while in 2013 the negative accumulation (loss) of -8.56 PLN/tonne was reported. At the same time, a decrease in coal sales was observed, which further diminished the revenues from coal sales, while the production, not adjusted to market demand (that is too high), has contributed to the increase of coal stocks and, in addition, price reduction. The loss per tonne of coal sold, more than 36 PLN in 2014, put the Polish hard coal mining industry on the verge of bankruptcy. Emergency rescue measures, supported by anti-crisis acts and regulations (see above), organizational and ownership changes, and government decisions to finance the restructuring process from the state budget (state aid approved by the European Union) were introduced. In 2014 the Polish Mining Group (PGG) was established, which took over the mines with the potential for efficiency increase, firstly from the former Kompania Węglowa SA, and eventually also Katowicki Holding Węglowy SA. In 2015, the increase in unit cost of coal sold was halted, but the result from coal sales, though

⁹ ARP. The Industrial Development Agency – online: <https://katowice.arp.pl/o-nas> (access on 31.05.2017).

improved against the record-breaking year of 2014 (-2.2 billion PLN loss), remained negative (about -2 billion in 2015 and -0.5 billion in 2016)¹⁰.

The aim of further restructuring efforts is to achieve sustainable economic efficiency of the sector and to maintain rational use of the existing internal potential of coal mining: resources: geological, technical, and human. It is obvious that hard coal mining in Poland has the potential for development (strengths), but a number of features (weaknesses) limit the ability to effectively achieve goals and success.

3. INTERNAL CONDITIONS AFFECTING THE FUNCTIONING OF HARD COAL MINING

The main advantage of Polish coal mining industry is the abundance of hard coal resources while their use is seen as an element increasing the country's energy security. At the end of 2015, the balance resources in the currently exploited deposits amounted to 20.2 billion tonnes, while the economic (industrial) resources were 3.3 billion tonnes¹¹. In addition, in 58 documented and currently undeveloped deposits, the balance resources amount to 31 billion tonnes¹².

The amount of coal that can be extracted from the developed deposits, i.e. economic resources minus the losses, will last for another several decades of exploitation. It should be noted, however, that the size of the documented resources does not determine the possibility of coal production because:

- Some of them are located in mining protection areas such as pillars or under heavily urbanized areas, making it difficult or even technically impossible to extract coal,
- Substantial part of the resources is found in deposits with a thickness less than 1.5 m where mining activities require expensive exploitation systems,
- The amount of economic (industrial) resources and extractable resources in undeveloped deposits is not known,
- The majority of currently active coal mines have mining licenses valid until 2020. It should be noted that obtaining new or renewing the existing mining licenses is a lengthy and costly process. Hence, in the near future, unless preventive actions are taken, mines can face the unresolved formal and legal problems making it impossible to carry out mining activities.

In Poland, coal was mined already in the twenties of the previous century. After the Second World War, the development of coal mining has become one of the priorities of the country's economy. By 1980 a total of 18 new mines were built while the coal output continued to grow to reach the level of 200 million tonnes in the late seventies. Despite a slowdown in the pace of development, Poland has a significant technological potential associated with the production of coal, including modern coal exploitation and processing methods allowing customizing the product to the needs of the consumer. Strengths include technological know-how, countermeasures against natural hazards associated with the coal mining process in specific mining conditions, and the significant potential of human resources including both senior management and qualified employees. Coal sales companies

---

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ PIG-PIB, The balance of mineral resources deposits in Poland as of 31.12.2015. The Polish Geological Institute – National Research Institute. Warszawa 2016.

¹² *Ibidem*.

are also well developed and qualified. These include both own departments of the mining companies and a nationwide network of authorized resellers.

Weaknesses include the current unfavorable economic and financial situation, characterized by high losses, shortage of funds for current operations, low financial liquidity or lack thereof, and high liabilities. The profitability of the sector must be achieved and maintained under changing external conditions in order to carry out long term production of coal.

This is hampered by the conditions under which mining operations are conducted, resulting in difficulties in reducing costs and low decision-making flexibility in crisis situations, including:

- Weak organizational structures, especially in large companies consisting of many mines, resulting in delays in the flow of information and lengthening the decision-making process,
- Ineffective work organization systems limiting the degree of utilization of productive assets; the working time of machinery and equipment in many mines does not exceed 40% of the time of longwall availability, while longwall downtimes – for example after days off – make it difficult to carry out operating conditions due to the convergence of mine workings,
- Low flexibility in adjusting the production capacity to coal demand,
- Unfavorable employment structure and limited occupational mobility of employees,
- Low labor productivity,
- Ineffective remuneration systems, poorly linked to productivity,
- Low cost flexibility resulting from the high share of fixed costs (exceeding 80% of production costs in some of mines), the high level of costs associated with difficult geological and mining conditions (exploitation at deep depths or under natural hazards), and the impact of mining activities on the surface (mining damages).

Successful restructuring processes must be associated with overcoming or reducing of these weaknesses and lead to a reduction in excessive production costs. An additional difficulty is the overrepresentation of social side and its fragmentation. This makes the agreement between employees and employers more difficult.

The economic difficulties of mines that have occurred in the past few years have resulted in low levels of expenditures, including replacement investments. The limited level of financial resources spent on investments in relation to real investment needs worsens the operating conditions of mines, increases production costs, and leads to lower productivity. Time-consuming mining investment and high investment risk limit access to external sources of financing. Neglected investments and limited financial resources for development are the reason for the low innovativeness of the production, processing, and sales in the mining industry. Coal is produced and used primarily as a raw material for the production of electricity and heat. It should be noted, however, that the potential for innovation lies in the technology of coal gasification. Scientific studies and implementation attempts apply to both surface and underground gasification and may change the spectrum of use of this raw material.

Due to the long-term exploitation of large mining areas, a lot of mines have a very extensive underground structure, long underground transport system, and carry out sublevel mining. In the case of mines with rich deposits, modernizations and expenditures for better and more optimal access to these raw materials are needed. The solution could be technical integration of individual mines into complex mines. Such actions are possible because the

mining areas are located close to each other, and since the majority owner of almost all mining enterprises is the State. In spite of theories that public enterprises have proved to be less efficient than the privatized ones^{13, 14} in this case the public enterprises could be re-structured using the strategies prepared and implemented on a scale that goes beyond one company.

An analysis of internal factors affecting the development of hard coal mining, presented and summarized in Table 1, does not show the advantage of strengths over weaknesses

Table 1. Internal conditions affecting the state of hard coal mining in Poland

Strengths	Weaknesses
Large balance resources of hard coal;	Depleting operational resources; Ending concessions for mining activities;
Comprehensive management of the entire production and sales process; High storage capacity and efficient material logistics;	Ineffective organizational structures resulting in lengthening decision-making processes and low efficiency of information flow;
High technological potential; High degree of longwall mechanization;	Low utilization of the potential of the machinery;
Proper identification of natural hazards and effective countermeasures;	Difficult mining and geological conditions in mines;
Proper analysis of the domestic market of consumers; Wide assortment of offered products;	Limited efforts to adjust the production capacity to coal demand;
Developed network of authorized sellers;	No stable coal distribution network for households;
The high level of post-mining waste management in the underground workings of mines;	Production process with a negative impact on the environment;
High potential for coal processing;	Low innovativeness of the production, processing and sales of coal;
Experience and qualifications of employees;	Unfavorable employment structure and limited occupational mobility of employees, including the internal mobility;
The willingness and commitment of the social partners to cooperate in solving problems related to the implementation of employment policy;	Low optimization of work systems, resulting in, among others, insufficient efficiency of working time and remuneration systems that are not motivating for increased productivity;
Possibility of applying various solutions to individual mines, including their technical integration into multi-branch enterprises;	The need to modernize and incur high costs of excavation works in some of mines, in which coal deposits are abundant and coal is commercially attractive;
One majority owner (direct or indirect) of all entities in the hard coal mining sector.	Critical economic and financial situation of mining companies; Lack of investment funds;

Source: own elaboration.

¹³ M. Boycko, A. Shleifer, R.W. Vishny, *A Theory of Privatisation*, "The Economic Journal" 1996, 106(435), pp. 309–319.

¹⁴ Z. Liu, *The Comparative Performance of Public and Private Enterprises: The Case of British Ports*, "Journal of Transport Economics and Policy" 1995, 29(3), pp. 263–274.

of the sector. The identified weaknesses of coal mining can be eliminated, but this requires certain investments and therefore is associated with a corresponding and adequate decision-making process.

4. EXTERNAL FACTORS AFFECTING HARD COAL MINING

The current coal mining crisis is mainly due to external factors, on which the Polish mining industry, under the conditions of international competition, has no influence.

The functioning of the hard coal mining industry in Poland largely depends on the situation of available energy carriers on the domestic and global markets¹⁵.

A characteristic feature is the high dependence of the domestic coal market on the situation on the global markets of coal and other energy resources, which is not good. There is a surplus of coal on the global market. Also in Poland the supply exceeds demand. Due to the fact that the production volume was not adjusted to the current sales, 8.2 million tonnes of coal were deposited in dumping grounds at the end of 2014. In 2015, coal stocks decreased to 5.2 million tonnes but the sale of coal from the dumping grounds has contributed to a significant reduction in the average price of coal by over 6%¹⁶.

The prices of steam coal on the world markets have stabilized at a low level. Moreover, forecasts for the coming years do not predict their growth due to overcapacity in the world and the declining demand. Although in the second half of 2016 an upward trend in the price of steam and coking coal was observed, the forecasts are not favorable and hard coal prices will remain low at least until 2020. In the long run, no significant increase in coal prices is expected¹⁷. This means that achieving the profitability of Polish coal mining will require a significant reduction in coal production costs. The low USD exchange rate against PLN is another factor deteriorating the competitiveness of Polish coal on the domestic market in relation to imported (especially from the East) coal.

Poland has become an importer of coal. Since 2008, coal imports surpassed coal exports, thus reducing the domestic market. At the same time coal exports have declined. Polish producers have lost their markets abroad and due to the appearance of new, previously marginal importers on the European market, returning to these markets will be difficult.

Another important factor for the future of coal mining in Poland is the EU climate policy. Within the framework of climate and energy policy until 2030, The EU is pursuing three key targets: at least 40% cut in greenhouse gas emissions (compared to 1990 levels), at least 27% of total energy consumption from renewable energy, and at least 27% increase in energy efficiency. The framework was adopted by EU leaders in October 2014. It builds on the 2020 climate and energy package¹⁸. It is also in line with the longer term perspective

---

¹⁵ J. Dubiński, M. Turek, *Szanse i zagrożenia rozwoju górnictwa węgla kamiennego w Polsce*, „Wiadomości Górnicze” 2012, No. 11, pp. 625–633.

¹⁶ ARP 2015. The Industrial Development Agency, 2015. The Industrial Development Agency. Katowice Branch, data processed on the basis of the results of the survey of public statistics by the Minister of Economy “Coal mining”, executed by ARP SA, Katowice Branch.

¹⁷ IEA 2016. Coal. Medium Term Market Report 2016. Market Analysis and Forecast to 2021. International Energy Agency, Paris.

¹⁸ European Commission, EU climate action. European Commission [online] https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2030_pl access on 23.06.2017.

set out in the Roadmap for moving to a competitive low carbon economy in 2050¹⁹, the Energy Roadmap 2050²⁰, and the Transport White Paper²¹.

The consistently implemented EU policy towards reducing greenhouse gas emissions is targeted at fossil fuels, especially solid fuels (hard coal and lignite), as those associated with high emissions. In the so-called “Winter Package”²² of the European Commission proposes changes to reorganize the electricity market, revisions to the Renewable Energy Directive and Energy Efficiency, and a CO₂ limit of 550 grams of CO₂ per kilowatt hour for power plants, which would exclude coal-fired power stations from CAT mechanism eligibility.

The prospects for the development of coal market are unfavorable due to the increasing competitiveness of other energy carriers on both domestic and foreign electricity markets, which is further stimulated by falling oil and gas prices and the growing use of renewable energy sources. With growing pollution, there is growing social opposition against the so-called low stack emissions produced as a result of, among others, burning of coal for heating purposes. The tightening of environmental standards is slowly becoming a fact, and this means that an increase in CO₂ emission charges is expected, which will affect coal power industry while the use of coal for household purposes will be limited by local resolutions and national laws. It is estimated²³ that the demand for hard coal in Poland in 2030 may be 20% lower than in 2015 unless measures to reverse this trend are taken.

Another factor impeding the development of the mining industry is the seasonal demand for coal, with a peak in the winter season, and the lack of instruments to mitigate the negative effects. Adapting the production to such sales conditions requires complex activities in the area of production management and logistics (product storage and sales).

In addition to market factors, there are difficulties with access to the existing and documented, yet undeveloped, deposits. There are no legal solutions to secure these deposits as strategic and to introduce surface development restrictions. This makes the access to the deposits and their future exploitation difficult or even impossible. Local Spatial Management Plans, which do not take into account the existence of deposits, lengthen the process of opening up coal deposits. The lengthy and costly licensing process is another obstacle. Therefore, it may soon become apparent that there will be not enough reserves for the preparation of new exploitation fronts.

---

¹⁹ European Commission 2011. A Roadmap for moving to a competitive low carbon economy in 2050. Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions. COM(2011) 112 final, European Commission, Brussels, 8.3.2011. [online] [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2011\)0112/_com_com\(2011\)0112_pl.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2011)0112/_com_com(2011)0112_pl.pdf) access on 23.06.2017.

²⁰ European Parliament resolution of 14 March 2013 on the Energy roadmap 2050, a future with energy (2012/2103(INI)). OJ C 36, 29.1.2016, pp. 62–76 [online] <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52013IP0088> access on 23.06.2017.

²¹ White Paper. Roadmap to a Single European Transport Area – Towards a competitive and resource efficient transport system. COM/2011/0144 final. European Commission, Brussels, 28.3.2011 [online] <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0144&from=PL> access on 23.06.2017.

²² Clean Energy for All Europeans – unlocking Europe's growth potential. European Commission – Press release Brussels, 30 November 2016.

²³ The Ministry of Development, Program for the bituminous coal mining sector in Poland (draft), Warsaw, February 2017.

A significant consolidation of the suppliers for hard coal industry results in higher costs of materials, services, machines, and equipment, which translates into higher production costs in mining industry. On the revenue side, the threat is a strong position of power sector when negotiating coal prices and, when it comes to coal shipment, a high degree of dependence on a single transport provider.

Table 2. The structure of electricity production in domestic power plants, the volume of electricity exchange with foreign countries, and the energy consumption in Poland in 2015 and 2016, GWh

No.	Item	2015	2016	Dynamics
1	Total production	161 772	162 626	0.53
1.1	Professional power plants	141 901	140 727	-0.83
1.1.1	Professional hydropower plants	2 261	2 399	6.10
1.1.2	Professional thermal power plants	139 640	138 328	-0.94
1.1.2.1	Hard coal power plants	81 883	81 348	-0.65
1.1.2.2	Lignite power plants	53 564	51 204	-4.41
1.1.2.3	Gas power plants	4 193	5 776	37.75
1.2	Other renewable power plants	73	146	100.00
1.3	Wind power	10 041	11 623	15.76
1.4	Industrial power plants	9 757	10 130	3.82
2	The foreign exchange balance	-334	1 999	-
3	The domestic electricity consumption	161 438	164 625	1.97

Source: PSE 2016²⁴.

Fossil energy resources: petroleum, natural gas, and coal currently have no substitutes able to meet the current energy demand²⁵. To some extent, nuclear energy can be used as alternative energy source; however, there are psychological objections to its use and, what is more, not all technological problems of the fourth generation reactors²⁶, nor the problems of safe disposal of radioactive waste generated in the production and processing of nuclear fuel have been solved yet²⁷. The fact that there is no alternative to meet the energy needs of the country is a fundamental opportunity for the mining industry.

Polish energy sector is based on solid fuels. The share of hard coal in electricity production, despite a downward trend, is over 50% while the domestic electricity consumption tends to increase (Table 2).

The high primary energy dependence on coal, including electricity and heat, means that, in the medium-term, coal will remain the primary raw material for the production of electricity in Poland, although attention should be paid to the lack of investment (or excessive delays in their implementation) in the coal-fired power sector.

²⁴ PSE 2016. Polskie Sieci Elektroenergetyczne SA. [online] http://www.pse.pl/index.php?modul=8&y=2015&m=12&id_rap=212 access on 20.06.2017.

²⁵ J. Dubiński, M. Turek, *Szanse i zagrożenia...*

²⁶ E. Mokrzycki, R. Ney, J. Siemek, *Global reserves of energy fossil resources – conclusions for Poland*, "Energy market" 2008, No. 6 p. 3.

²⁷ K. Probiez, *Polish coal mining in 2015 – opportunities and threats*, "Przegląd Górniczy" 2015, No. 4, pp. 22–37.

The development of renewable energy is a source of instability in the power system. The existing coal-fired power plants could be used as peak power sources to maintain an adequate power volume of the power system, which would ensure the demand for hard coal.

The growing popularity of Low Emission Reduction Programmes reduces the demand for coal and its substitution with other household energy carriers, but the dynamic development of the building industry, including areas beyond access to gas networks, provides an opportunity to increase the demand for steam coal for low-power household boilers. Another favorable factor is the ability to adapt commercial products to the market needs. There are opportunities, knowledge, and technologies to increase the production of qualified coal fuels that are feasible for efficient use in low emission boilers. The cooperation of coal producers with the producers and sellers of these boilers combined with the strong research base of the sector are prerequisites for the development of market for this coal.

The biggest opportunity for mining, which allows an optimistic look at the future of the industry, is a favorable government policy. The rationale for such an attitude is the conviction that the energy security of Poland can be strengthened by the use of indigenous resources.

Poland, without significant oil reserves and with more than 70% of its domestic demand for natural gas met by imports, is one of the least energy-dependent countries in the European Union thanks to the abundance of solid fuels (hard coal and lignite). In 2014, Poland's import dependency ratio was 28.6%, putting it in fourth place among the countries least dependent on the imported energy, followed by Estonia (8.9%), Denmark (12.8%) and Romania (17.0%). Meanwhile, the average European Union dependence on energy imports amounted to 53.5%²⁸. Maintaining this relatively high energy independence is particularly important in the Polish geopolitical situation on the eastern flank of the European Union, with Russia being the largest importer of energy resources and under the conditions of hindered diversification of oil and gas supplies.

The number of people employed in coal mining is also of great importance. By the end of 2015, more than 92.000 peoples were employed in the bituminous coal mining sector²⁹. Due to the fact the vast majority of mines are located in the Upper Silesian Coal Basin, the possible liquidation of mining activities would contribute to social problems in the region.

5. CONCLUDING REMARKS

The presented diagnosis of the mining industry and its external surroundings is aimed at gathering information and identifying the factors that determine its development potential. These data are collected in the course of strategic analysis dedicated to companies trying to overcome crisis or difficult situations³⁰. Their identification and evaluation is essential for developing a strategy for the future, because overcoming the crisis, renewal, and effective functioning can be achieved by taking advantage of the strengths and opportunities in the environment and by avoiding risks and strengthening weaknesses.

---

²⁸ EU 2016. Energy, transport and environment indicators. 2016 edition. European Union, Luxembourg.

²⁹ H. Paszcza, *Górnictwo węgla kamiennego w liczbach*. Materiały Szkoły Eksploatacji Podziemnej, Kraków 25.02.2016.

³⁰ G. Gierszewska, M. Romanowska, *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa*, Warszawa 2009.

Internal factors can be, to some extent, modified by management decisions, although overcoming weaknesses (or only strengthening them) is usually associated with the need to incur expenditure on process changes, technological base, work organization, or adaptation to the environment and prevailing conditions³¹.

The source of failure of strategic operations may be due to external negative processes, phenomena, and trends in the business environment, which constitute or may constitute a barrier to the development of the mining industry, hindering its functioning, increasing operating costs and, consequently, leading to collapse. These hazards are difficult to mitigate as they are not dependent on the internal decisions of the industry. Overcoming them will depend on strengthening the weaknesses of coal mining and on the dominance of opportunities over threats. Hard coal mining industry is taking a number of measures to reorganize the structure of the sector; some mines, considered to be permanently unprofitable, are being closed, while there are ongoing efforts on reducing production costs.

The main problem is the lack of funds for investments, including the development of exploitation fronts and preparatory works. The fact that the State is taking rescue actions and is introducing legal solutions for the hard coal mining sector is a chance for a positive outcome. The strategic decisions taken at the government level are associated with the determination to effectively use the resource, social, and economic capital of the coal mining industry while paying attention to energy independence of the country and supporting the competitiveness of the national economy. An important element of the action program for the coming years is to define the role of coal in the structure of electricity production. Poland cannot move away from coal-based power generation; the processes of capital integration (vertical integration) between hard coal producers and the energy sector is the expression of this approach.

After the organizational and capital changes made in the last year, the mining industry operates in a completely different structure. A relative stabilization of the economic situation can be observed. However, there is a need for actions aimed at increasing the competitiveness and innovativeness of mining, including a number of R & D works.

Between other measures, that could help the industry to achieve the new equilibrium, the possibility of temporary co-financing of mining activities, also in the form of special tax relief, should be considered. This conclusion is a result of the profit and loss account, that takes into consideration all the consequences of the possible liquidation of Polish coal mining, including: negative social consequences (a loss of jobs in the mining sector and other jobs generated by the industry), devastating effects on civilization (environmental degradation of mining areas and lack of development opportunities for Silesians), adverse fiscal consequences (the loss of public revenue that is currently generated by the mining companies and enterprises operating within the mining industry), and the negative impact on national security (increased dependence on imported energy carriers).

REFERENCES

- [1] Act of 7 September 2007 on functioning of hard coal mining in 2008–2015 (Journal of Laws, 2007 No. 192, item 1379, as amended).
- [2] Act of 22 January 2015 on amending the act on the functioning of hard coal mining sector in the years 2008–2015 and some other acts (Journal of Laws, 2015, item 143).

---

³¹ J. Dubiński, M. Turek, *Szanse i zagrożenia...*

- [3] Act of 22 December 2015 on amending the act on the functioning of hard coal mining sector (Journal of Laws, 2015, item 2300).
- [4] Act of 11 February 2016 amending the Government Administration Branches Act and certain other acts (Journal of Laws, 2016, item 266).
- [5] Act of 14 September 2016 on amending the act on the functioning of hard coal mining sector and some other acts (Journal of Laws, 2016, item 1592).
- [6] Act of 30 November 2016 on amending the act on the functioning of hard coal mining sector and some other acts (Journal of Laws, 2016, item 1991).
- [7] ARP. Industrial Development Agency – online: <https://katowice.arp.pl/o-nas> (access on 31.05.2017).
- [8] ARP, 2015. The Industrial Development Agency, 2015. The Industrial Development Agency. Katowice Branch, data processed on the basis of the results of the survey of public statistics by the Minister of Economy “Coal mining”, executed by ARP SA, Katowice Branch.
- [9] Boycko M., Shleifer A., Vishny R.W., *Theory of Privatisation*, “The Economic Journal” 1996, 106(435), pp. 309–319.
- [10] Clean Energy for All Europeans – unlocking Europe's growth potential. European Commission – Press release Brussels, 30 November 2016.
- [11] Dubiński J., Turek M., *Szanse i zagrożenia rozwoju górnictwa węgla kamiennego w Polsce*, „Wiadomości Górnicze” 2012, No. 11, pp. 625–633.
- [12] EC. European Commission, EU climate action. European Commission [online] https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2030_pl access on 23.06.2017.
- [13] EC 2011. European Commission 2011. A Roadmap for moving to a competitive low carbon economy in 2050. Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions. COM(2011) 112 final, European Commission, Brussels, 8.3.2011 [online] [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2011\)0112/_com_com\(2011\)0112_pl.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2011)0112/_com_com(2011)0112_pl.pdf) access on 23.06.2017.
- [14] Energy, transport and environment indicators. 2016 edition. European Union, Luxembourg.
- [15] EP, 2013. European Parliament resolution of 14 March 2013 on the Energy roadmap 2050, a future with energy (2012/2103(INI)). OJ C 36, 29.1.2016, pp. 62–76 [online] <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52013IP0088> access on 23.06.2017.
- [16] Gierszewska G., Romanowska M., *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa (Strategic analysis of the enterprise)*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2009.
- [17] IEA 2016. Coal. Medium Term Market Report. Market Analysis and Forecast to 2021. International Energy Agency, Paris 2016.
- [18] Liu Z., *The Comparative performance of Public and private Enterprises: The case of British Ports*, “Journal of Transport Economics and Policy” 1995, 29(3), pp. 263–274.
- [19] Lorenz U., Ozga-Blaschke U., *The influence of changing market conditions on forecast prices of coal in international trade*, “Przegląd Górniczy 2016, No. 5, ZG SITG Katowice, pp. 3–12.
- [20] Ministry of Development, Program for the bituminous coal mining sector in Poland (draft), Warsaw, February 2017.
- [21] Mokrzycki E., Ney R., Siemek J., *Global reserves of energy fossil resources - conclusions for Poland*, “Rynek Energii” 2008, No. 6 p. 3.
- [22] Paszcza H., *Górnictwo węgla kamiennego w liczbach*. Materiały Szkoły Eksploatacji Podziemnej, Kraków 25.02.2016.

- [23] PIG-PIB, The balance of mineral resources deposits in Poland as of 31.12.2015. The Polish Geological Institute – National Research Institute. Warszawa 2016.
- [24] Probiez K., *Polish coal mining in 2015 – opportunities and threats*, “Przegląd Górniczy” 2015, No. 4, pp. 22–37.
- [25] PSE 2016. Polskie Sieci Elektroenergetyczne SA. [online] http://www.pse.pl/index.php?modul=8&y=2015&m=12&id_rap=212 access on 20.06.2017.
- [26] White Paper. Roadmap to a Single European Transport Area – Towards a competitive and resource efficient transport system. /COM/2011/0144 final, European Commission, Brussels, 28.3.2011 [online] <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0144&from=PL> access on 23.06.2017.

SZANSE I ZAGROŻENIA DLA GÓRNICICTWA WĘGLA KAMIENNEGO W POLSCE

Górnictwo węgla kamiennego w ostatnich kilku latach jest w kryzysowej sytuacji, która bez podjęcia działań ratunkowych, mogła doprowadzić wiele jego podmiotów do bankructwa. Podjęte kroki, choć wciąż niewystraszające, ustabilizowały nieco sytuację. Jest jednak jeszcze bardzo wiele do zrobienia. Potrzebne są dalsze działania, których celem ma być budowa rentownego, efektywnego i nowoczesnego sektora górnictwa węgla kamiennego. Aby zbudować strategię górnictwa węgla kamiennego na przyszłość potrzebna jest diagnoza stanu obecnego oraz identyfikacja uwarunkowań jego funkcjonowania. Służy temu przeprowadzona analiza mocnych i słabych stron przedsiębiorstw górniczych – uwzględniająca wewnętrzne warunki działalności oraz szans i zagrożeń, identyfikowanych jako obiektywnie występujące warunki w otoczeniu górnictwa. Pomiędzy słabymi i mocnymi stronami górnictwa istnieje względna równowaga, jednak największym problemem, który wymaga interwencji jest wysoki koszt produkcji. Podstawową przyczyną kryzysu oraz zagrożeniem dla przyszłego rozwoju jest sytuacja na rynku węgla, przede wszystkim światowym, ale również krajowym. Nadpodaż węgla i niskie jego ceny są powodem ponoszonych strat na bieżącej produkcji, co zagraża długoterminowej efektywności funkcjonowania. Szansę na pozytywne rozwiązanie stanowi fakt, że większościowym właścicielem podmiotów górnictwa jest Państwo, które reprezentuje postawę sprzyjającą, prowadząc działania interwencyjne i wprowadzając sektorowe rozwiązania prawne. Przesłanką dla takiej postawy jest przeświadczenie, że bezpieczeństwo energetyczne kraju może być wzmocnione poprzez wykorzystanie rodzimych zasobów. W długoterminowym rachunku zysków i strat, należy rozważyć dalsze wsparcie dla sektora, w tym również ulgi podatkowe, bo ewentualna likwidacja sektora wiązałaby się z wysokimi stratami nie tylko w obszarze bezpieczeństwa energetycznego, ale również przyniosłaby negatywne skutki społeczne, cywilizacyjne i ubytek dochodów dla budżetu państwa i budżetów lokalnych.

Słowa kluczowe: górnictwo węgla kamiennego, analiza strategiczna, analiza SWOT, reforma.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.20

*Przesłano do redakcji: luty 2017 r.
Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.*

Aleksandr GUGNIN¹

РУССКИЙ ЧЁРНЫЙ ПР

Статья посвящена рассмотрению значения одного из наиболее эффективных современных средств массовой коммуникации – public relations. Автора интересует одна из его форм, так называемы черный пиар. Объектом исследования являются коммерческий и политический рынки Российской Федерации. Указывается, что несмотря на западный генезис черного пиара, его можно рассматривать сегодня как чисто российское явление и специфический маркетинговый инструмент.

Автор обращает внимание на причины появления в России черного пиара в начале 90-х годов прошлого века, то есть в эпоху сложной трансформации социализма в «дикий капитализм». В этой связи российские исследователи определяют данное маркетинговое средство как беспощадный метод создания образа врага в лице конкурентов и политических оппонентов.

Подчеркивается, что главная цель русского черного пиара – вытеснение конкурентов с рынка и устранение политических противников. Однако, автор статьи указывает, что в некоторых работах выделяется позитивное значение пиара в России как орудия защиты прав потребителей и избирателей. В статье показаны также некоторые способы противодействия черному пиару и сформулированы выводы о его роли в экономическом и политическом развитии страны.

Ключевые слова: черный пиар, политический рынок, массовая коммуникация.

На тему черного пиара в научном мире можно встретить неизмеримое количество публикаций, анализировать которые было бы смешно и абсурдно. Цель данной статьи намного уже и проще : выяснить особенности этого коммуникационного феномена в современной России, анализируя местные источники и примеры.

Планируется рассмотреть его генезис, историческую, экономическую и маркетинговую необходимость, цели и особенности его применения, а также и способы противодействия ему. Что касается происхождения пиара как социального явления, то российский автор Алексей Санаев выдвигает такую версию: «ПР ниоткуда не появился и никуда не исчезал – он, как атмосфера, всегда жил и сосуществовал с человеком там, где функционировало общество. В доисторическую эпоху охотник возвращался в стойбище с охоты, бросал дубину у порога и с ходу рассказывал соплеменникам, какие героические поступки ему только что пришлось совершить, чтобы добыть вот этого, лежащего перед слушателями, дохленького на вид протозверя. Если он путался в собственных словах или забывал, с чего вообще начал, на него прочно ставили клеймо: врет, а зверя принес никчемного. Потому что народ не обманешь. Но если рассказ был захватывающим, и лес как живой пугал

---

¹ Prof. dr hab. Aleksandr Gugin, Katedra Marketingu, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, al. Powstańców Warszawy 10, 35-959 Rzeszów; e-mail: guga@prz.edu.pl

слушателей загадочными шорохами, а жесты рассказчика заставляли содрогаться, то первобытная целевая аудитория замирала от волнения, костер отбрасывал зловещие тени на лежащий у порога пещеры трофей, и всем казалось, что перед ними истинный герой, а зверя он принес небывалой величины. При этом фактическая сторона вопроса оставалась неизменной – вот охотник, вот добыча. Но результаты абсолютно разные, что неизбежно отражалось на расстановке политических сил в данном конкретном племени. В случае успешного ПР парня могли избрать вождем, в противном случае – прибить»².

Понятие «черный пиар», считает Дмитрий Старицкий, ввел в русскоязычный оборот писатель Виктор Пелевин в книге «Генерация Р», но понимал под ним только «пиар за деньги в отличие от белого пиара, который делается СМИ за интерес»³. От фамилии политмаркетолога Кошмарова, который первым применил эту грязную технологию в начале 90-х на выборах в Законодательное собрание Петербурга, возник даже производный термин среди пиарщиков: «кошмарить население».

С этого времени, свидетельствуют исследователи, черный пиар в России прошел долгий и насыщенный путь. Оценивая его, Александр Колесников вполне серьезно утверждает, что «русский пиар после 1996 года стал самым продвинутым в мире. Даже по степени беспринципности и цинизма наши политические технологии догнали и перегнали Америку»⁴. С этим утверждением трудно не согласиться. Начиная со второй половины 90-х годов СМИ, в соответствии с рыночной формулой «спрос рождает предложение», по свидетельству аналитиков стали продавать свои полосы и эфирное время под черный пиар. (Расценки на эти неофициальные услуги периодически появлялись на сайте www.comproamat.ru). Как замечает Старицкий, к «началу третьего тысячелетия некоторые средства массовой информации превратились в шантажистские конторы по выколачиванию денег из бизнеса»⁵.

Однако, следует вернуться к основополагающему материалу. Прежде всего следует выяснить, что понимают под черным пиаром специалисты – ученые и практики

1. ДЕФИНИЦИИ

Пиар, по своей сути, это информирование потребителя о том, что товар существует, что он сам по себе качественный, и о том, чем он отличается в хорошую сторону от других схожих товаров. Но опыт конкурентной борьбы показывает, что выиграть только на захваливании своего товара нельзя. Не меньшую, а иногда и большую роль в маркетинговой конкуренции играет негативная информация о товарах-конкурентах. Это и есть черный пиар⁶. По мнению Антона Вуймы «черный пиар – это целенаправленное распространение негативной информации, касающейся

² А. Санаев, *Русский пиар в бизнесе и политике*, Изд. «Ось-9», Москва 2005, с. 4.

³ Д. Старицкий, *Черный пиар в корпоративных конфликтах*, «Слияния и воплощения», 2003, №2, Москва 2003, с. 105.

⁴ См.: Д. Ольшанский, В. Песков, *Политический консалтинг*, Питер, СПб, 2005, с. 105.

⁵ Д. Старицкий, *Черный пиар в корпоративных конфликтах...*, с. 2.

⁶ См.: Д. Еремеев, *Черный пиар*, Academia, eau/3666442.

какого-либо одушевленного или неодушевленного предмета»⁷. Автор разъясняет свою позицию следующим образом: это «любые информационные атаки, направленные на разрушение бизнеса, имиджа, корпоративных связей. Можно сказать, что черный пиар – своего рода метод ведения информационных войн»⁸. Вместе с тем, А.Вуйма видит и позитивное значение черного пиар: он очень часто способствует защите прав потребителей, защищая их от некачественного товара. Он содействует эффективности работы властей и часто охраняет население от произвола и беспредела различных, в том числе и государственных, органов.

Однако, следует отметить, что подобные определения носят скорее публицистический, а может, и популистский характер. Большинство же ученых единодушно констатирует, что данное средство массовой коммуникации используется для «манипулирования общественным мнением» (Цуладзе); причем под манипулированием понимают «систему способов идеологического и социально-психологического воздействия с целью изменения мышления и поведения людей вопреки их объективным интересам»⁹. Краткое, но выразительное определение находим у Лукашева и Пониделко: технологии, «имеющие целью убрать с дороги наиболее опасных конкурентов по предвыборной борьбе»¹⁰. Обобщая подобные дефиниции Дмитрий Ольшанский пишет: «Объективно черный пиар – это попытка скомпрометировать неугодного политика, партию или организацию в глазах общественного мнения и настроить против них массовое сознание. Как правило, для этого используется либо относительно правдоподобная, либо, напротив, абсолютно неправдоподобная, совершенно невероятная ложь. В подавляющем большинстве случаев это провокация, направленная против массового сознания и конкурентов. Она выбивает противников из колеи, ставит перед необходимостью оправдываться и отталкивает от них «добропорядочного обывателя»¹¹.

2. ЦЕЛЬ И ФУНКЦИИ ЧЕРНОГО ПИАРА В РОССИИ

Исходя из приведенных дефиниций и рассуждений политтехнологов, в научном и общественном сознании России утвердилось мнение, что главная цель черного пиара – создание «образа врага» в лице оппонентов с использованием различных техник по следующим направлениям:

- недоверие: все, что исходит от оппонента, неприемлемо;
- негативное ожидание: ото врага нельзя ждать ничего хорошего;
- возложение вины и отождествление со злом: все беды и несчастья связываются с оппонентом;

⁷ А.Ю. Вуйма, *Черный PR. Защита и нападение и не только*, http://royallib.com/book/vuyma_anton/cherniy_PR_zashchita_i_napadenie_v_biznese_i_ne_tolko.htm

⁸ А. Вуйма, *Что за зверюга этот черный ПР?*, <http://www.vuima.ru/blackpr.html>.

⁹ Цит. по А. Гугнин, *Паблик-релейшнз – маркетинговое орудие управления и манипулирования общественным мнением* [w:] *Aktualne problemy zarzadzania*, t. 2, Rzeszów 2008, s. 22.

¹⁰ А. Лукашев, В. Пониделко, *Черный PR как способ овладения властью*, 3 изд., Изд. дом Бизнес-пресса, Спб 2002, с. 24.

¹¹ Д. Ольшанский, *Политический PR*, Изд. Питер, Спб 2003, с. 504.

- отказ в сочувствии: чем хуже врагам, тем лучше нам;
- дегуманизация: враг не может обладать человеческими чертами¹².

В соответствии с главной считается, что черный пиар может быть использован:

- 1) Для ведения конкурентной борьбы. Черный пиар может применяться для вытеснения конкурентов с рынка или устранения с поля политической борьбы. Можно таким образом снизить уровень сбыта товаров конкурента, можно просто уничтожить его бизнес и деловые связи.
- 2) Можно оказывать влияние на партнеров и поставщиков. Партнеры и поставщики могут выполнять условия соглашения, но могут выполнять их неправильно или не выполнять вовсе. Можно воздействовать через суд, но есть возможность использовать черный пиар. Особенно в ситуации, когда заведомо известно, что судебный процесс ничего не даст.
- 3) Для оказания влияния на власть. В России чиновники разных уровней часто недостаточно добросовестно выполняют свои обязанности. Они могут также иметь собственные интересы, отличные от государственных. При этом высшее руководство не знает этих обстоятельств, либо же предпочитает их не знать. Обратив же внимание общественности при помощи маркетинговых средств, можно изменить ситуацию коренным образом. Практика показывает, что пиар в этом случае является одним из наиболее эффективных методов. Высшее руководство хочет, чтобы чиновники работали исправно или, по меньшей мере, стремятся заставить общество думать, что они этого действительно хотят. Поэтому, когда негативная информация попадает в центральные СМИ, можно ждать активных действий верхних властей.
- 4) Для нейтрализации негативно настроенной группы населения или организаций. Чаще всего в России таковыми являются оппозиционные движения и их сторонники, в столице и в провинции.
- 5) Исследователи проблемы указывают, что черный пиар в России, как впрочем и в других странах, можно с успехом использовать для саморекламы. Иногда политики или коммерческие компании создают черную пиар-кампанию против самих себя и своего бизнеса; но делают это так, что вместо разрушения популярности политика или предприятия, напротив, увеличивается. Этот метод неоднократно использовал В.Жириновский. Иногда с этой же целью используются чужие, враждебные пиар-кампании. Примером могут служить проводимые в странах Европы пропагандистские акции, направленные против Газпрома.

3. МАРКЕТИНГОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ РУССКОГО ПИАРА

У русского пиара, отмечает Старицкий, есть одна важная особенность: он персонифицирован. Особенности же национального менталитета таковы, что личная война может продолжаться на уничтожение даже после того, как она стала противоречить логике и здравому смыслу¹³. Так было в случае борьбы властей против оппозиционного движения, возглавляемого Навальным.

---

¹² *Ibidem*, с. 498–499.

¹³ Д. Старицкий, *Черный пиар в корпоративных конфликтах...*, с. 7.

Персонификация черного пиара – явление закономерное, как в сети развития рынка, так и смысле драматургии политических конфликтов. Однако, легче демонизировать человека, чем крупную фирму. «На кличку «вор» даже не оборачиваются. Обвинения сыплются в гомосексуализме, педофилии и враждебности к президенту Путину. Чем забористее, тем лучше. Потому как наш обыватель уже стал привыкать к черному пиару, как к наркотику. И для воздействия на него требуется все большая доза»¹⁴.

В избирательной кампании известного специалиста по политическому маркетингу Сергея Лисовского, за которой следил Ольшанский, в городе Дзержинске накануне голосования, когда любая агитация уже запрещена, появились фальшивые листовки. Одна от имени Альбины Листьевой (вдовы убитого журналиста-демократа Влада Листьева) призывала не голосовать «за убийцу ее мужа». Другая от лица Московской ассоциации геев и лесбиянок призывала «братьев и сестер однополый любви» голосовать именно за Лисовского – «подвижника свободы во всем»¹⁵.

Отсюда – вторая специфическая особенность русского черного пиара: вечное противопоставление идей, персон, структур и организаций ради овладения властью вследствие отсутствия или недостаточного развития демократических традиций в этой стране. Например, в 90-х годах для компрометирования нового, молодого премьер-министра Сергея Кириенко достаточно было публично объявить, что он – «член секты сайентологов». Не было никаких доказательств этому, но массовому сознанию они и не нужны. В памяти людей Кириенко так и остался «сектантом».

Впрочем, это не самый яркий пример черного пиара – в истории можно найти и посильнее. Когда Сталин обвинил старых революционеров – Зиновьева, Сокольникова, Радека и других – в том, что они «агенты гестапо», поверить было просто невозможно, потому, что они были евреями, а отношение гестапо к евреям было общеизвестно. Но тем не менее, советский народ поверил, а Сталину нужно было просто избавиться от серьезных конкурентов-противников его диктаторских методов построения социализма вопреки здравой логике, от опытных и дальновидных оппонентов.

И еще одна особенность черного пиара, на которую обращает внимание Антон Вуйма. Он отмечает, что черный пиар как форма маркетингового воздействия появился на Западе, «но сейчас он перешел в такую стадию, что черные пиар-кампании воспринимаются как исключительное благо. На Западе черный пиар развит намного больше, он намного профессиональнее и намного опаснее. Причем, если у нас заказные статьи обычно не приносят ощутимого ущерба, так как видна их заказанность, то там профессиональный черный пиар способен достаточно быстро разрушить чей-то бизнес»¹⁶. И там, считает автор, пиар не менее эффективен, чем судебные процессы и агрессивная конкуренция.

В подтверждение своего тезиса Вуйма пишет, что в торговой информации о магнитофонах в России постоянно завывались их технические характеристики: «Вместо 200 Вт мощности магнитофон может воспроизвести лишь 150 Вт. Но

---

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Д. Ольшанский, *Политический PR...*, с. 506.

¹⁶ А. Вуйма, *Что за зверюга этот черный ПР?...*

в рекламе подают завышенные цифры, так как знают, что в России с этим проблем не будет»¹⁷.

Давно замечено, подытоживает полемику Старицкий, что западные методики и разработки в области связей с общественностью в России просто не действуют. «Это всем известно, кроме разве выпускников вузов, где связи с общественностью преподают бывшие профессора научного коммунизма, честно проштудировавшие учебники американских гуру от пиара, но с практикой пиара никогда не сталкивавшиеся»¹⁸. Далее. Бытует мнение, что черный пиар в России – это прерогатива крупного бизнеса и выдающихся политиков. Однако и в мелком бизнесе черный пиар имеет место. «Он распространен везде и на всех уровнях. Все же в России пока далеко не все умеют им пользоваться»¹⁹.

А началось, как писал Василий Аксенов, «с баловства». В начале 90-х годов прошлого века, в период расцвета демократии в прессе, появилось, особенно в коммерческих газетах, «два вида противоположных публикаций: заказные рекламные хвалебные статьи и такие же заказные, но порочащие публикации, которые нельзя было назвать рекламой, так как заказчик одычно просто уходил в тень»²⁰.

Приведу пример. Алюминиевый магнат Лев Черный для продвижения собственной общественно-медиаальной организации опубликовал в подвласных ему органах печати ряд статей, подписанных профессорами, докторами наук, заслуженными деятелями, но начинавшиеся одной и той же фразой – «Известный предприниматель Лев Черный...». Этот семантический факт уже поставил всю пиар-кампанию на грань провала, да и противники не дремали. В конкурирующих газетах появились публикации противоположного содержания, начинавшиеся фразами: «Печально известный...», «Скандально известный...», «Известный в криминальных кругах...». Исследователь Д.Старицкий спросил исполнителей пиар-кампании, на чем же они прокололись. Ответ был простой: «Человек заплатил 150 000 долларов, и если он собственноручно вписывает в каждую статью эту фразу, то он имеет на это право»²¹.

4. ПРИНЦИПЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РОССИЙСКИХ СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБЛАСТИ ЧЕРНОГО ПИАРА

О схеме применения черного пиара в России авторы пишут следующее: любой объект обладает как набором положительных качеств, так и неразделимым с ним комплексом отрицательных. Распространение информации об этих отрицательных чертах можно назвать черным пиаром.

Для существования такого черного пиара необходимо соблюдение нескольких условий. Во-первых, наличие фактов, которые можно интерпретировать как разрушающие существующий образ товара (в том числе, политического). Во-вторых, наличие каналов распространения, которые максимально быстро доведут инфор-

---

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Д. Старицкий, *Черный пиар в корпоративных конфликтах...*, с. 10.

¹⁹ Д. Еремеев, *Черный пиар...*, с. 11.

²⁰ *Ibidem*, с. 12.

²¹ Д. Старицкий, *Черный пиар в корпоративных конфликтах...*, с. 12.

мацию до трансляторов, а те, в свою очередь, вполне реально донесут сообщение до потребителей²².

По утверждению российской прессы, умение «кинуть» – переиграть, перехитрить, обмануть – сегодня многими в России рассматривается как достоинство, а не недостаток. Поэтому до последнего времени разработка методов защиты была не очень популярна.

Практически, на протяжении 90-х лет прошлого столетия российским государственным чиновникам было глубоко безразлично, что о них пишут или показывают по «голубому ящику для идиотов». Но после того, как федерального министра юстиции Ковалева сняли с должности после телевизионной передачи, в которой его показали обнаженным в обществе женщин легкого поведения, в сомнительной бане, входной билет в которую стоил больше месячной зарплаты министра, поведение чиновников резко изменилось. И хотя каждый из них знал, что материал заказной и сколько уплачено за публикацию, появился страх перед последствиями. С этого момента высокопоставленные чиновники, политики и бизнесмены начали искать средства противодействия черному пиару²³.

5. СРЕДСТВА ПРОТИВОСТОЯНИЯ ЧЕРНОМУ ПИАРУ В РОССИИ

Сразу же отмечу, что таких средств мало, как в России, так и в мире. Дэн Еремеев, подробно исследовавший вопрос, рассматривает два варианта. Первый – когда провокационные сообщения не соответствуют действительности. Сегодня средства массовой информации не станут публиковать непроверенные известия: ведь цена, уплаченная за публикацию подобного сообщения, в десятки раз меньше той, которую придется компенсировать газете или каналу телевидения, в случае, если пострадавшая сторона подаст иск в суд. «Если же такое информационное сообщение все-таки вышло, на начальной стадии оно может вызвать сильный общественный резонанс, но с последствиями можно справиться достаточно быстро и, как показывает практика, легко. Достаточно выпустить серию опровергающих материалов, сделать несколько заявлений, а также успокоить общественность необходимыми доказательствами, если этого требуют обстоятельства»²⁴.

Второй вариант появления в СМИ компрометирующей информации более проблематичен: не всегда в руки конкурентов попадает информация, не имеющая под собой реального события. Организованная утечка информации, как отмечает Еремеев, ставить перед предприятиями и политиками более серьезные задачи – но и они разрешимы²⁵. Главным правилом в сложившейся ситуации является честность, открытость и оперативность организации или политического лидера во время переживаемого кризиса. «Быстрое прохождение в прессе подготовленных контрматериалов приостанавливает распространение слухов»²⁶.

²² Д. Еремеев, *Черный пиар...*, с. 13.

²³ А. Гугнин, Т. Гугнина, *Маркетинг в политике – инструменты и технологии*, Изд. Классического частного университета, Запорожье 2012, с. 192.

²⁴ Д. Еремеев, *Черный пиар...*, с. 27–28.

²⁵ *Ibidem*, с. 29.

²⁶ *Ibidem*.

Государство также старается вносить свою лепту в борьбу с черным пиар. Например, поправка к закону «Об основных гарантиях избирательных прав и прав на участие в референдуме граждан» в 2005 году предусматривает комплекс мер по противодействию черному пиару²⁷. Там, в частности, зафиксирована норма, по которой пиар-технологи обязаны уведомлять избирательные комиссии о своем участии в процессе и указывать перечень услуг и расценки на них.

6. ВЫВОДЫ

1. Черный пиар в России – особенная форма маркетинговой коммуникации, возникшая на фоне острой конкурентной борьбы в начале возрождения капитализма (90-е годы). В отличие от западной практики эта форма коммуникации не связана с классическим public relations (так называемым «белым пиаром»).
2. Черный пиар в России определяется как попытка скомпрометировать неугодного политика, организацию или предприятие в общественном мнении и направить против них массовое сознание.
3. Основной целью черного пиара является создание образа врага в лице оппонентов с применением различных методов.
4. Русский черный пиар – агрессивный, беспощадный и опасный для объектов, в отношении которых он применяется; требует немедленной реакции при помощи медийных и других средств.
5. Лучшее средство противостояния ему – ведение бизнеса или политической борьбы честно, открыто, с соблюдением законов и принципа социальной ответственности.
6. Учитывая сложившуюся политическую и экономическую реальность, прекращение применения черного пиара не предвидится. Впрочем, прогноз касается не только России – недавно мировая общественность была свидетелем конкурентной борьбы в президентской избирательной кампании президента США. Победа одного из кандидатов была достигнута благодаря широкому использованию черного пиар.

БИБЛИОГРАФИЯ

- [1] Вуйма А.Ю., *Черный PR. Защита и нападение и не только*, http://royallib.com/book/vuima_anton/cherniy_PR_zashchita_i_napadenie_v_biznese_i_ne_tolko.htm
- [2] Вуйма А., *Что за зверюга этот черный ПР?*, <http://www.vuima.ru/blackpr.html>
- [3] Гугнин А., *Паблик-релейинз – маркетинговое орудие управления и манипулирования общественным мнением* [w:] *Aktualne problemy zarzadzania*, t. 2, Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów 2008.

---

²⁷ Федеральный закон „Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации”, 22 мая 2002 года, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102076507>.

- [4] Гугнин А., Гугнина Т., *Маркетинг в политике – инструменты и технологии*, Изд. Классического частного университета, Запорожье 2012.
- [5] Еремеев Д., Черный пиар, <http://www.academia.edu/3666442>.
- [6] Санаев А., *Русский пиар в бизнесе и политике*, Изд. „Ось-9”, Москва 2005.
- [7] Старицкий Д., *Черный пиар в корпоративных конфликтах*, „Слияния и воплощения” 2003, №2, Москва.
- [8] Ольшанский Д., Песков В., *Политический консалтинг*, Питер, СПб, 2005.
- [9] Лукашев А., Пониделко В., *Черный PR как способ овладения властью*, 3 изд., Издат.дом „Бизнес-пресса”, Санкт-Петербург 2002.
- [10] Ольшанский Д., *Политический PR*, Изд. Питер, СПб 2003.
- [11] Федеральный закон „Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации”, 22 мая 2002 года, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102076507>.
- [12] Milewski P., *Śłużba prezydentowi nie drużba*, „Newsweek” 2017, nr 5.

RUSSIAN BLACK PR

The article considers the value of one the most effective modern means of mass communication – public relations. Author interested in one of its forms, the so-called black PR. The object of research are commercial and political markets of the Russian Federation. It is stated that in spite of the genesis of the Western black PR, it can be seen today as a purely Russian phenomenon and specific marketing tool.

The author draws attention to the causes of black PR in Russia in the early 90-ies of the last century, that is, in an era of complex transformation of socialism in the "wild capitalism". In this regard, the Russian researchers define this marketing tool as a ruthless method of creating an enemy image in the face of competitors and political opponents.

It is emphasized that the main goal of Russian black PR - ousting competitors from the market and the elimination of political opponents. However, the author points out that some studies highlighted the positive value of public relations in Russia as the protection of consumers and implements the rights of voters. The article also shows some ways to counteract black PR and formulated conclusions about its role in the economic and political development of the country.

Keywords: black PR, political market, mass communication.

CZARNY PR W ROSJI

W artykule rozpatruje się znaczenie jednego z najskuteczniejszych nowoczesnych środków komunikacji masowej – *public relations*. Autor skupił uwagę na jednej z jego form – tak zwanym czarnym PR. Przedmiotem badań są ekonomiczny i polityczny rynki Federacji Rosyjskiej. Stwierdzono, że pomimo zachodniej genezy czarnego PR, dzisiaj można go rozpatrywać jako zjawisko ściśle rosyjskie i konkretne narzędzie marketingowe. Autor naświetla przyczyny powstania czarnego PR w Rosji na początku lat 90. ubiegłego wieku, czyli w dobie złożonej transformacji socjalizmu w „dziki kapitalizm”. W związku z tym rosyjscy naukowcy określają to narzędzie marketingowe jako bezwzględny sposób tworzenia obrazu wroga w obliczu konkurencji i przeciwników politycznych.

Podkreślono, że głównym celem rosyjskiego czarnego PR jest wyeliminowanie konkurentów z rynku i eliminacja przeciwników politycznych. Jednak autor zwraca uwagę, że niektórzy badacze upatrują pozytywną wartość public relations w Rosji jako narzędzia ochrony praw konsumentów i wyborców. W artykule przedstawiono również kilka sposobów przeciwdziałania czarnemu PR oraz sformułowano wnioski na temat jego roli w rozwoju gospodarczym i politycznym kraju.

Słowa kluczowe: czarny PR, rynek polityczny, komunikacja społeczna.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.21

Przesłano do redakcji: luty 2017 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

Andriy O. HACHKEVYCH¹

LUDWIK EHRLICH. CRACOW PERIOD OF HIS LIFE (1940-1968)

Being outstanding Polish scholar of the XXth century, representing the science of international law, Ludwik Ehrlich (1889-1968) is recognized as the author of one of the first textbooks on international law, published in the Eastern Europe, after he had released his book titled "Law of Nations" in 1927. The article has been dedicated to the Cracow period of his life, which covers the period 1940-1968. The author has reviewed main events of Ehrlich's career at the Jagiellonian University and paid attention to his relevant scientific heritage, generalizing scope of research. During Cracow period Ehrlich was focused on the history of the Polish science of international law. Assuming that the ideas of two rectors of the University of Cracow Stanislaus de Scarbimiria and Paul Vladimir were progressive for the XVth century, he tried to popularize them by re-issuing original works of both authors. It is worth taking into consideration that Ehrlich, in collaboration with J. Langrod, has prepared the list of eminent Polish scholars in the fields of international, political and administrative law estimating their contributions. The development of international relations concerning maritime spaces after the Second World War provoked the interest of the scholar in researching actual problems of the law of the seas, as he published the results of his fundamental study considering Polish science. The greatest masterpiece of his life is undoubtedly a textbook on international law (last edition dated 1958). The author has prepared the bibliography of Ehrlich including publications of Cracow period.

Keywords: Ludwik Ehrlich, the Jagiellonian University, textbook on international law.

There are plenty of prominent scholars who still remain unknown to the public. Fortunately, international lawyer *Ludwik Ehrlich* (1889–1968) is not one of them due to the efforts of Polish writers not only of the past such as Stanislaw Nahlik and Tadeusz Gorski, but also of nowadays like Adam Redzik, whose article on Diplomatic Studies at Lviv University contains a brief description of his biography². In spite of this, many details of his career and full list of bibliography are uncertain. The aim of the present research is to investigate Cracow period of Ehrlich's life which requires the completion of two tasks: the examination of the most important events and the review of published works. For the purposes of the research we have distinguished three periods of his life: the establishment of a scholar (1889–1923), Lviv period (1923–1939) and Cracow period (1940–1968).

---

¹ Andriy O. Hachkevych, Senior Lecturer in International Law PhD in Law (the Candidate of Legal Sciences, Lviv Polytechnic National University Institute of Applied Mathematics and Fundamental Sciences Department of International Information

² A. Redzik, *Lwowska Szkoła Dyplomatyczna. Zarys historii Studium Dyplomatycznego przy Wydziale Prawa Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2006, No. 5.

1. THE MOST IMPORTANT DATES OF HIS LIFE

Ehrlich was born in Ternopil on April 11, 1889. He attended the local gymnasium and entered the Faculty of Law at Jan Kazimierz University in 1907. After the graduation, he taught at Halle, Berlin and Oxford. In 1917 Ehrlich moved to the United States. He worked as a lecturer in Political Sciences at the University of California in years 1917–1920. From 1921 to 1923 Ehrlich performed duties as New York's Representation of the Polish Embassy in The United States Information Bureau chief³. Having come to Lviv, he was appointed firstly as a docent, and later as an extraordinary professor of Political Law at Jan Kazimierz University. In 1929 Ehrlich became an ordinate professor of International Law and General Science of State. One should consider that he was also elected an *ad hoc* judge of the Permanent Court of International Justice representing Poland (1927-1928). Moreover, he edited the series "Library of Political Law and International Law" including 11 volumes (1925–1937).

When the Second World War broke out, Ehrlich participated in a conference in Norway. Shortly he returned to Poland. After the United States Congress had declared war upon Germany in 1941 he was told that his life was in danger. He decided to go under an alias as Farley while working at The Bureau of Information and Propaganda of the Home Army. Despite Ehrlich had tried to skulk he was captured by German soldiers near Bilgoraj, but he did not tell them either his name or his targets under the threat of torture⁴. In the autumn of 1943 he was released from captivity by the squad of captain Tadeusz Sztumberk-Rychter (Żegota)⁵.

Upon the termination of the war Ehrlich continued his career at the Jagiellonian University. He headed the Department of International Public Law in years 1945-1960 lecturing in international public law and ancient Polish law⁶. In 1946 he initiated the establishment of the School of Political Sciences. It is worth mentioning that he had necessary experience in managing academic studies as he organized the Diplomatic Courses at Jan Kazimierz University in 1930, which were unique in Europe⁷. One of the first Ehrlich's works published in Cracow was "The Charter of the United Nations and the Statute of the International Court of Justice: Introductory Notes, Texts and Comments" (1946). In 1947 he was elected as a Corresponding Member of the Polish Academy of Arts (*Polska Akademia Umiejętności*). Even after retirement in 1961, he was still engaged in social and political activity. He took an active part in the Association for the Development of Western Territories (*Towarzystwo Rozwoju Ziem Zachodnich*), chairing Cracow Section. Ehrlich was elected to be a judge of the Permanent Arbitration Tribunal (*Stały Trybunał Rozjemczy*) in years 1958–1963. His lifetime achievement was honored by the invitation of the Hague Academy of International Law where he delivered lectures in 1962.

Ehrlich passed away at the age of 79 in Cracow on October, 31 1968. He was buried in Rakowicki Cemetery at Cracow. The huge authority of the scholar had been proved by the fact that not only the relatives were present at the funeral but also his apprentices,

³ DALO, f. 27, p. 5, spr. 2198 – Teczka osobowa Ludwika Ehrlicha.

⁴ A. Klich, *Papież i zakonnica*, „Gazeta Wyborcza” z 23–25 kwietnia 2011 r., p. 9.

⁵ T. Górski, *Prof. dr. Ludwik Ehrlich*, „Życie i Myśl” 1969, No. 2, p. 138.

⁶ *Biogramy uczonych polskich: materiały o życiu i działalności członków AU w Cracowie*, Wrocław 1983, p. 330.

⁷ L. Ehrlich, J.S. Langrod, *Zarys historii prawa narodów, prawa politycznego i administracyjnego w Polsce*, Kraków 1949, p. 18.

colleagues, students, famous figures of science and culture, the representatives of state authorities headed by Miechyslaw Klimashevski, the rector of Jagellonian University. It is worth taking into consideration that the words of goodbye were announced by the dean of the Faculty of Law Kazimierz Buchala, the head of the Department of International Law Stanislaw Nahlik and docent Marian Iwanejko⁸. Ludwik Ehrlich was awarded high Polish national honours (*Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski*, *Order Sztandaru Pracy II klasy* and *Nagroda im. Włodzimierza Pietrzaka*).

2. A REVIEW OF EHRLICH'S WORKS PUBLISHED AFTER 1947

In the first half of the twentieth century there were hardly any special publications concerning the field of international relations as opposed to nowadays. That was the reason why his "Introduction to the Science of International Relations" (1947) became one of the first to be published in the Eastern Europe⁹. The author emphasized the importance of the difference between the science of international relations and of international law indicating a widespread belief that both sciences were similar in the minds of his uneducated coevals. As he wrote in the introduction: "The science of international relations deals with the large-scale part of human coexistence considered to be the coexistence of mankind, the coexistence of nations¹⁰". Ehrlich paid attention to the necessity of investigation international relations phenomena under different visual angles and also listed the branches of its study. He was named to be one of the founders of Polish science of international relations¹¹.

"The Outline of the History of International Law, Political Law and Administrative Law of Poland" (published in collaboration with Jerzy Stefan Langrod in 1949) was devoted to the development of Polish legal science from the very beginnings. Ehrlich prepared two parts of the book concerning international and political law preparing periodization and estimating the contribution of the most prominent scholars. He distinguished four periods in the history of Polish science of international law: XV-XVI centuries; XVII century – first three quarters of the XIXth century; last quarter of the XIXth century; XX century. The author did not explain the criteria for such classification but one can assume that the peculiarities of international law development had been taken into account. For example, at the end of the XIXth century the international community was deeply concerned about war prevention and maintenance of peace. The personalities of Julian Makowski and Zygmunt Cybichowski were mentioned by Ehrlich as distinguished Polish international lawyers of the XXth century¹². Both scholars made huge contributions to Polish legal science publishing pioneer textbooks on international law.

While working in Cracow he was interested in Polish legal history. Considered to be the most famous scholar among Ehrlich's apprentices Nahlik supposed that the atmosphere of Cracow, full of historical traditions, had been the reason for it¹³. Ehrlich was deeply engaged

⁸ T. Górski, *Prof. dr. Ludwik Ehrlich...*, p. 137.

⁹ L. Ehrlich, *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Kraków 1947, p. 80.

¹⁰ *Ibidem*, p. 5.

¹¹ T. Pugaczewicz, *Dorobek badawczy i organizacyjny Ludwika Ehrlicha na tle rozwoju nauki o stosunkach międzynarodowych w Polsce do 1950 roku*, "Przeszłość – Teraźniejszość – Przyszłość. Problemy badawcze młodych politologów" 2010, pp. 142–143.

¹² L. Ehrlich, J.S. Langrod, *Zarys historii...*, pp. 17–19.

¹³ S. Nahlik, *Ludwik Ehrlich (1889-1968)*, „Państwo i Prawo” 1969, No. 2, p. 384.

in studying works of two rectors of the University of Cracow: Stanislaus de Scarbimiria (1400–1413) and Paul Vladimir (1413–1414). He argued that the Polish school of international law was founded in the XVth century in “Paweł Włodkowić i Stanisław ze Skarbimierza” (1954) and stated that both scholars had formulated “fundamental ideas of Christian and heathen states coexistence”. In 1955 he decided to reissue *De bellis iustis*, written by Stanislaus de Scarbimiria in approximately 1410, supplementing the edition with Polish translation (unfortunately, the original of the book was lost, but a copy is preserved in Wrocław). Ehrlich considered the treatise to be “the first recital of public war in the history of world literature”¹⁴. Stanislaus de Scarbimiria made an attempt to list causes, which would be regarded as justifiable for wars, e.g. the prohibition to conduct armed actions by a person independently, and tried to persuade that the aim of war was peace¹⁵.

Paul Vladimir was selected to represent Poland at the Council of Constance (1415–1417). Having examined the views expressed by Paul Vladimir at the meeting Ehrlich came to the conclusion that this medieval scholar was worth to be included in the list of “classical international lawyers with worldwide recognition”¹⁶. He emphasized the correctness of Vladimir’s ideas concerning the absence of right to conduct war against infidels in the name of conversion to Christianity. He also attached importance to similar ideas of Stanislaus de Scarbimiria considering the opinions of both writers regarding wars against infidels to be expounded earlier than the doctrine of Vittoria¹⁷. Ehrlich published three-volume collection in Latin, Polish and English which provided scholars with a large quantity of his works including *Saevientibus* (1415), *Opinio Ostiensis* (1415), *Ad aperiendam* (1416), *Iste tractatus* (1417), *Oculi* (1420), *Ad vivendum* (1421).

In addition to legal history in the course of Cracow period Ehrlich paid much attention to international maritime law. His article entitled *Law of Maritime Zones and Underwater Spaces* was published in Polish journal “Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” (1959, №4) and later was republished as a separate work. In one of his most important books, *The Sovereignty and the Sea* (1961), he has examined the peculiarities of different types of maritime zones: territorial sea, internal waters, high seas, contiguous zone and continental shelf. There were no sole international convention including law norms considering different types of maritime zones, except for Geneva Conventions and international customs, at the time when the book was written, as the United Nations Convention on Law of the Sea was adopted only in 1982. The scholar investigated historical aspects of marine law and examined the notion of sovereignty through the lens of interstate relations regarding seas and oceans. Ehrlich participated in the 5th International Congress of Comparative Law held in Brussels in August 1958 reporting on the legal regulation of maritime spaces and continental shelf (*La réglementation juridique des espaces maritimes et de la plate-forme sous-marine*).

Among other works written by Ehrlich during this period it is necessary to mention the article William of Rennes and the beginnings of the law of war study (Guillaume de Rennes et les origines de la science du droit de la guerre) contained in the collection dedicated to the memory of professor Gilbert Gidel (1880–1958), prominent French scholar in the field of marine law (*Mélanges en l'honneur de Gilbert Gidel*). Ehrlich wrote one more article on

¹⁴ L. Ehrlich, *Międzynarodowe prawo*, Warszawa 1958, pp. 44–45.

¹⁵ L. Ehrlich, J.S. Langrod, *Zarys historii...*, p. 6.

¹⁶ S. Nahlik, *Ludwik...*, p. 384.

¹⁷ L. Ehrlich, J.S. Langrod, *Zarys historii...*, pp. 7–8.

the history of international law, *The development of international law as a science*, published in authoritative "Recueil des Cours" by the Hague Academy of International Law in 1962. He pointed out three periods in the history of international law science: the canonistic period; the period of naturalists and positivists; the period of transition¹⁸. Moreover, he tried to ground the sovereignty of Poland within Western and Southern territories arguing that there were no other states whose rights had been violated by Poland (*Suwerenność Polski na ziemiach zachodnich i północnych: zagadnienia prawne* 1962, *Suwerenność Polski na ziemiach zachodnich i północnych: zagadnienia prawa międzynarodowego* 1967). Throughout his life he was concerned with the problem of international treaties interpretation. In 1929 "L'Interprétation des Traités" was published in French, almost 30 years later "Interpretacja traktatów" (1957), based on the latter, appeared in Polish. The researcher explored theoretical basics of interpretation in international law and demonstrated how to use them in practice. Both books mentioned above were presented by Ehrlich in the time when there were no special international agreements and different approaches to interpretation were prevalent among international lawyers.

The scholar's name can be found in Polish and Ukrainian encyclopedias mainly by virtue of his textbook on international law published for the first time under the title *Law of Nations* in 1927 (Lviv). Although the work is not considered to be the first Polish textbook on international law, its role for the development of Polish legal science should not be overlooked. Along with "International Law" of Julian Makowski, Ludwik Ehrlich's work was defined as one of the most influential Polish textbooks on international law¹⁹. In the course of Cracow period the book was republished twice: in 1948 and 1958.

3. CONCLUSION

After the Second World War Ehrlich worked at the Jagiellonian University performing important duties of the chairman of the Department of International Public Law and the head of the School of Political Sciences. He represented Polish legal science at the international level lecturing at the Hague Academy of International Law and being engaged in practical reasoning as a judge of the Permanent Court of Arbitration. Considering Cracow period one may come to the conclusion that Ehrlich succeeded in academic field as well as in legal practical activity. He was also an active public figure participating in different social and political organizations, e.g. Association for the Development of Western Territories. The scope of scholar's research covered many areas: firstly, the history of Polish science of international law, including writings of Stanislaus de Scarbimiria and Paul Vladimir, secondly, the theory of contemporary international law, preparing two editions of his famous textbook, thirdly, maritime law, investigating peculiarities of different maritime zones. Moreover, Ehrlich made an attempt to write one of the first methodological books on the science of international relations in the Eastern Europe. He stood for Polish national interests Western and Southern lands and formulated the principles of international treaties interpretation presented from practical point of view. Comparing to Lviv period during his stay in Cracow the fields of research interests such as English administrative procedure law

---

¹⁸ L. Ehrlich, *The development of international law as a science*, "Recueil des Cours" 1962, Tome 105, pp. 173–265.

¹⁹ S. Nahlík, *Nauka prawa międzynarodowego w Polsce*, Encyklopedia prawa międzynarodowego i stosunków międzynarodowych, Warszawa 1976, pp. 207–209.

of the Middle Ages, comparative public law et al. changed, but he was still discussing most interesting problems of international law. On the basis of the research the author has prepared the bibliography of Ehrlich in chronological order (1946–1969):

Year of publication	Original title	English translation
1946	Karta Narodów Zjednoczonych wraz ze statutem Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości: uwagi wstępne, teksty, komentarze	Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice: Introductory Notes, Full Texts and Comments
1947	Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych	Introduction to the Science of International Relations
1948	Prawo narodów	Law of Nations
1949	Zarys historii nauki prawa narodów, politycznego i administracyjnego w Polsce (z J. Langrodem)	The Outline of the History of International Law, Political Law and Administrative Law of Poland (with J. Langrod)
1954	Paweł Włodkowić i Stanisław ze Skarbimierza	Paul Vladimir and Stanislaus de Scarbimiria
1955	Polski wykład prawa wojny XV wieku; kazanie Stanisława ze Skarbimierza De bellis iustis.	Polish Outline of the XVth Century Law of War. Treatise on De Bellis Iustis, by Stanislaus de Scarbimiria
1957	Interpretacja traktatów	Interpretation of International Treaties
1958	La Réglementation Juridique des Espaces Maritimes et de la Plate-Forme Sous-Marine	Legal Regulation of Maritime Spaces and Continental Shelf
1958	Międzynarodowe prawo	International Law
1959	Prawo obszarów morskich i podmorskich	Law of Maritime Zones and Underwater Spaces
1961	Guillaume de Rennes et les origines de la science du droit de la guerre	William of Rennes and the Beginnings of the Law of War Study
1961	Suwerenność a morze w prawie międzynarodowym	The Sovereignty and the Sea
1962	Suwerenność Polski na ziemiach zachodnich i północnych: zagadnienia prawne	The Sovereignty of Poland over Western and Southern Lands. Legal Questions
1963	Rektor Paweł Włodkowić rzecznik obrony przeciw krzyżakom	Arguments of Rector Paul Vladimir in the Struggle against the Teutonic Knights
1963	The development of international law as a science	
1966, 1968, 1969	Pisma wybrane Pawła Włodkowica	Works of Paul Vladimir
1967	Suwerenność Polski na ziemiach zachodnich i północnych: zagadnienia prawa międzynarodowego	The Sovereignty of Poland over Western and Southern Lands. The Questions of International Law

REFERENCES

- [1] *Biogramy uczonych polskich: materiały o życiu i działalności członków AU w Krakowie, TNW, PAU, PAN*. Cz. 1, *Nauki społeczne. Z. 1, A-J*, oprac. A. Śródka, P. Szczawiński, Wrocław 1983.
- [2] DALO, f. 27, p. 5, spr. 2198 – *Teczka osobowa Ludwika Ehrlicha*.
- [3] Ehrlich L. *Międzynarodowe prawo*, Warszawa 1958.
- [4] Ehrlich L., Langrod J.S., *Zarys historii prawa narodów, prawa politycznego i administracyjnego w Polsce*, Kraków 1949.
- [5] Ehrlich L., *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Kraków 1947.
- [6] Górski T., *Prof. dr. Ludwik Ehrlich*, "Życie i Myśl" 1969, No. 2.
- [7] Klich A. *Papież i zakonnica*, "Gazeta Wyborcza" z 23-25 kwietnia 2011 r.
- [8] *Ludwik Ehrlich*, "Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni niemieckich w Polsce" 1970, No. 20.
- [9] Nahlik S., *Ludwik Ehrlich (1889-1968)*, "Państwo i prawo" 1969, No. 2.
- [10] Nahlik S., *Nauka prawa międzynarodowego w Polsce*, Encyklopedia prawa międzynarodowego i stosunków międzynarodowych, Warszawa 1976.
- [11] *Міжнародне право XXI століття: сучасний стан та перспективи розвитку (до 60-ліття проф. В.М. Ренецького)*, Львів 2013.
- [12] Редзюк А., *Ерліх (Ehrlich) Людвік*, Encyklopedia Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 т. Т. 1.: А – К, Львів 2011.

KRAKOWSKI OKRES ŻYCIA LUDWIKA EHRLICHA (1940–1968)

Wielki polski uczony Ludwik Ehrlich (1889–1968), autor jednego z pierwszych podręczników z zakresu prawa międzynarodowego na terenach Europy Wschodniej (*Prawo narodów*, 1927), należy do najwybitniejszych międzynarodowych prawników XX wieku w Polsce. W artykule przeanalizowano Krakowski okres jego życia, czyli lata 1940–1968. Autor przedstawia najważniejsze wydarzenia w życiu L. Ehrlicha, związane z Uniwersytetem Jagiellońskim, a także koncentruje się na pracach, napisanych przez uczonego w Krakowie, wyznaczając główne kierunki badań naukowych. Podczas okresu Krakowskiego uczony interesował się przede wszystkim historią polskiej nauki prawa międzynarodowego. Oprócz badań nad dorobkiem twórczym dwóch rektorów Akademii Krakowskiej Stanisława ze Skarbimierza i Pawła Włodkowica, uważając ich poglądy za progresywne dla nauki XV stulecia, L. Ehrlich (we współautorstwie z J. Langrodem) opublikował książkę, w której szczegółowo wymienia znanych uczonych polskich prawa międzynarodowego i prawa politycznego wszystkich czasów do 1949 roku. Rozwój stosunków międzynarodowych w zakresie wykorzystania mórz i oceanów w okresie powojenny spowodował zainteresowanie uczonego prawem morza. Na początku lat 60. została napisana jedna z zasadniczych polskich prac na ten temat, jednak największym dziełem L. Ehrlicha jest podręcznik z prawa międzynarodowego, wydany ostatni raz w Krakowie w roku 1958. Autor podaje w artykule także zestawienie prac Krakowskiego okresu życia uczonego.

Słowa kluczowe: Ludwik Ehrlich, Uniwersytet Jagielloński, historia polskiej nauki podręcznik z prawa międzynarodowego.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.22

Przesłano do redakcji: styczeń 2017 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

Anna HANUS¹

PROFILOWANIE RZECZYWISTOŚCI W MEDIACH. JĘZYKOWY OBRAZ MARCELA REICHA-RANICKIEGO W DYSKURSIE PRASOWYM WOKÓŁ PUBLIKACJI GERHARDA GNAUCKA – PERSPEKTYWA KONTRASTYWNA

Wydana drukiem w 2009 r. przez Gerharda Gnaucka biografia Marcela Reicha-Ranickiego po raz drugi, po sensacyjnych odkryciach dokonanych w 1994 r. przez Tilmana Jensa, postawiła pod znakiem zapytania wiarygodność tego najwybitniejszego niemieckiego krytyka literackiego, wywołując dyskurs medialny na skalę międzynarodową. Interesujące jest przy tym, jak na te wydarzenia zareagowała prasa. Niniejszy artykuł ma na celu ukazanie profilowania sylwetki Reicha-Ranickiego w prasie polskiej oraz prasie poszczególnych krajów niemieckiego obszaru językowego na tle dyskusji wokół książki *Wolke und Weide: Marcel Reich-Ranickis polnische Jahre/Marcel Reich-Ranicki. Polskie lata*. By ukazać i skonfrontować podejście mediów do krytyka w obliczu nowych kontrowersyjnych faktów, autorka sięgnie po metody lingwistycznej analizy dyskursu, skupiając się na wybranych aspektach profilowania postaci w mediach, wykorzystując model DIMEAN opracowany przez Ingo Warnke i Jürgena Spitzmüllera. Badania zawężone zostaną do wypróbowania wybranych metod z poziomu *aktorów dyskursu* modelu DIMEAN, a ściślej mówiąc *ról*, w jakich dany aktor występuje w analizowanym dyskursie oraz analizy *nominacji* i *predykcji*, mającej na celu określenie sądów wartościujących w odniesieniu do konkretnych zjawisk czy postaci, użytych w odniesieniu do Reicha-Ranickiego. Na podstawie wybranych analiz podjęta zostanie próba ustalenia, w jaki sposób użycie nominacji i predykcji wpływa na stworzenie językowego obrazu Reicha-Ranickiego w prasie oraz zaobserwowania, czy w zależności od obszar kulturowego, obraz ten może ulegać zmianie.

Słowa kluczowe: profilowanie w mediach, obraz rzeczywistości w mediach, Marcel Reich-Ranicki, badania kontrastywne, dyskurs medialny, nominacje i predykcje, role w dyskursie.

1. WPROWADZENIE

Media masowe nie tylko przekazują i dokumentują rzeczywistość, ale też ją tworzą, wpływają na nasze wzorce myślowe, sposób postrzegania świata, mogą nadać rozgłosu, wypromować, przysporzyć splendoru, ale także zaszkodzić, podważyć czyjąś pozycję, a nawet na zawsze przekreślić czyjeś dokonania.

Podobną władzę jak ta, którą dysponują media, cieszył się w Niemczech na polu literatury zmarły w 2013 roku Marcel Reich-Ranicki. Ten najbardziej wpływowy niemiecki krytyk literacki polsko-żydowskiego pochodzenia, bezkompromisowy w sądach, wydawał

---

¹ Dr Anna Hanus, Instytut Filologii Germańskiej, Zakład Teorii Komunikacji Językowej, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów.

wyroki, wielokrotnie decydując o przyszłości autorów i ich dzieł, miał moc wynoszenia na piedestał i 'pograżania', przy tym nie tylko wschodzących literatów. Jako gospodarz popularnego w Niemczech w latach 1988–2001 *Kwartetu literackiego*, dowcipny, ostry i bezlitosny w sądach, kontrowersyjny. Urodzony showman 'uczył Niemców czytać i dyskutować o książkach' zyskując miano 'ikony publicystyki kulturalnej' i 'papieża niemieckiej literatury'. Kapryśny, zarozumiąły, egocentryczny był przez Niemców uwielbiany i podziwiany².

Książka Gerharda Gnaucka³ *Wolke und Weide: Marcel Reich-Ranickis polnische Jahre [Chmura i wierzba: Marcel Reich-Ranicki. Polskie lata – A.H.]* (2009) odkrywająca nieznaną bądź mało znaną⁴ dotychczas fakty z życia wybitnego krytyka w Polsce w latach 1920–1958 wywołała w Niemczech, ale i w Polsce, gdzie Reich-Ranicki spędził pierwszych 38 lat swego życia, spore poruszenie i sprowokowała do dyskusji na temat wyborów i postaw tej kontrowersyjnej postaci uznawanej w Niemczech za ocaloną ofiarę holokaustu.

Na temat biografii, która równoległe pod tytułem *Marcel Reich-Ranicki. Polskie lata* ukazała się w Polsce, głos zabrali w prasie nie tylko dziennikarze, publicyści oraz naukowcy obu krajów. Praca Gnaucka dyskutowana była także w mediach austriackich i szwajcarskich, wywołując tym samym rodzaj debaty międzynarodowej wokół książki, jej autora, ale i bohatera.

Podstawy materiałowej badań przedstawionych w niniejszym artykule nie stanowi jednak książka Gnaucka ani też kontrowersyjne wybory czy postawa Reicha-Ranickiego. W obrębie analiz znalazł się dyskurs prasowy wokół biografii napisanej przez niemieckiego korespondenta dziennika „Die Welt” w Polsce. Badania ogniskują się wokół sposobu ukazania w dyskursie prasowym postaci Reicha-Ranickiego⁵. Pytania, jakie w tym kontekście zostały zadane, brzmią: jaki obraz niemieckiego krytyka wyłania się z dyskursu wokół jego biografii, w jakich rolach występuje w nim krytyk w zależności od obranej perspektywy oraz jak ukazały go polskie i zagraniczne media niemieckojęzyczne i czy w tym kontekście można mówić o konstruowaniu rzeczywistości przez media? Metoda do zbadania wskazanych kwestii, zaczerpnięta została z metodologicznych propozycji zakotwiczonych w tradycji germanistycznej, a konkretnie z modelu tzw. wielopoziomowej lingwistycznej analizy dyskursu (DIMEAN)⁶ opracowanej przez Ingo Warnke i Jürgena Spitzmüllera.

² Por. ogólnodostępne publikacje książkowe i materiały prasowe na temat Reicha-Ranickiego w Polsce i krajach niemieckiego obszaru językowego oraz korpus zebrany z artykułów, które ukazały się w prasie polskiej (28) i niemieckojęzycznej (41) po publikacji książki Gerharda Gnaucka w okresie od 01.03.2009 r. do 05.09.2009 r.

³ Gerhard Gnauck, z wykształcenia historyk i politolog, doktor nauk humanistycznych od 1999 roku jest stałym korespondentem dziennika „Die Welt” w Polsce. Zainteresowania naukowo-zawodowe tego urodzonego w Warszawie dziennikarza o polskich korzeniach oscylują wokół polskiej historii i kultury oraz stosunków polsko-niemieckich.

⁴ Pewne niewygodne dla Reicha-Ranickiego fakty na temat jego polskich lat odkrył już w 1994 roku i opublikował w prasie dziennikarz Tilman Jens.

⁵ Korpus stanowią wszystkie, dostępne autorce, artykuły prasowe, które ukazały się drukiem oraz online w prasie niemieckojęzycznej (41) i polskiej (28) jako reakcja na publikację biografii Marcela Reicha-Ranickiego autorstwa Gerharda Gnaucka. Reakcje dziennikarzy i ekspertów można było śledzić w okresie od 01.03.2009 r. do 05.09.2009 r. Po tym czasie dyskusja prasowa ustała.

⁶ Skrót pochodzi od pierwszych liter niemieckiej nazwy tego modelu Diskurslinguistische Mehr-Ebenen-Analyse.

2. UGRUNTOWANIE TEORETYCZNO-METODOLOGICZNE NARZĘDZI WYKORZYSTANYCH W BADANIU

By wyznaczyć profil Marcela Reicha-Ranickiego prezentowany i propagowany na łamach prasy polskiej i niemieckojęzycznej, uzasadnione wydaje się skorzystanie z metod analizy wypracowanych w ramach lingwistycznej analizy dyskursu⁷. Badania prowadzone w ramach tego nurtu podejmują bowiem foucaultowski aspekt wiedzy i władzy w dyskursach społecznych, medialnych, politycznych, na tematy ważne społecznie. Wspomniane badania opierają się na analizach dyskursu⁸ polegających na eksploracji warstwy językowej i tekstu w kompleksach tekstowych/sieciach tekstów powiązanych ze sobą tematycznie, gdyż struktury wiedzy i władzy manifestują się właśnie w użyciu języka, a zatem w tekstach dyskursu.

Badania formacji ponadtekstowych stanowiących dyskursy prowadzone były w różnych kierunkach z wykorzystaniem licznych heterogenicznych narzędzi i metod. Charakteryzował je relatywny pluralizm metodyczno-metodologiczny i brak wspólnego homogenicznego modelu analizy. Pewien porządek w metodologii analizy dyskursu zaprowadzili przedstawiciele lingwistycznej analizy dyskursu Ingo Warnke i Jürgen Spitzmüller, proponując model analiz stanowiący swego rodzaju konglomerat metodologiczny, inspirowany w dużej mierze podejściami lingwistycznymi i uwzględniający także narzędzia i metody lingwistyczne używane w dotychczasowych analizach dyskursu. Model, jak piszą sami jej twórcy, to: „metodologiczny zestaw możliwości lingwistycznej analizy dyskursu, który

---

⁷ I. Warnke, J. Spitzmüller, *Methoden und Methodologie der Diskurslinguistik – Grundlagen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen* [w:] *Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*, red. I. Warnke, J. Spitzmüller, Berlin–New York 2008, s. 3–54. Syntetyczne omówienie etymologii, podstaw teoretycznych, kierunków rozwoju i metod, badań nad dyskursem w tradycji germanistycznej w tym lingwistyki dyskursu zarówno w jej odmianie zorientowanej tekstologicznie, jak i tej o nachyleniu epistemologicznym zainteresowany czytelnik znajdzie m.in. w pracy Z. Bilut-Homplewicz, *Prinzip Perspektivierung. Germanistische und polonistische Textlinguistik – Entwicklungen, Probleme, Desiderata*, cz. I: *Germanistische Textlinguistik*, Frankfurt/M. 2016.

⁸ Pojęcie dyskursu w badaniach germanistycznych, mimo często odmiennych sposobów jego pojmowania, powoli się krystalizuje. Na pierwszy plan stopniowo wysuwa się dyskurs rozumiany jako zbiór wypowiedzi na określony temat (por. np. D. Busse, W. Teubert, *Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Zur Methodenfrage der historischen Semantik* [w:] *Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte. Methodenfragen und Forschungsergebnisse der historischen Semantik*, red. D. Busse, F. Hermanns, W. Teubert, Opladen 1994, s. 14; K. Adamzik, *Sprache. Wege zum Verstehen*, Tübingen 2001, s. 254; I. Warnke, *Adieu Text – bienvenue Diskurs? Über Sinn und Zweck einer poststrukturalistischen Entgrenzung des Textbegriffs* [w:] *Brauchen wir einen neuen Textbegriff? Antworten auf eine Preisfrage*, red. U. Fix, K. Adamzik, G. Antos, M. Klemm, Frankfurt/M 2002; W. Heinemann, *Textlinguistik versus Diskurslinguistik?* [w:] *Moderne deutsche Texte. Beiträge der Internationalen Germanistenkonferenz*, red. M. Wierzbicka, M. Sieradzka, J. Homa, Frankfurt am Main 2005), których wzajemne powiązania wychodzą poza odniesienia intertekstualne (por. K. Adamzik, *Sprache...*). Odniesienia pomiędzy wypowiedziami (tekstami) wynikają zaś z ich wzajemnych relacji, relacji pomiędzy formacjami wiedzy i aktorami dyskursu (por. I. Warnke, J. Spitzmüller, *Methoden und Methodologie der Diskurslinguistik – Grundlagen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen* [w:] *Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*, red. I. Warnke, J. Spitzmüller, Berlin–New York 2008, s. 40).

każdorzazowo pozwala określić ramy analityczne własnego badania⁹, integrujący zarazem podstawowe kategorie lingwistycznej analizy dyskursu na jej poszczególnych, ściśle ze sobą powiązanych płaszczyznach: *intertekstualnej*, *intratekstualnej* oraz na płaszczyźnie pośredniczącej pomiędzy oboma wcześniej wspomnianymi, czyli *płaszczyźnie aktorów*. Propozycja ta nie zawiera ściśle określonych wytycznych, którymi należy się kierować według określonego porządku. Model integracyjny ma umożliwić przede wszystkim orientację w dyskursie i jego analizie. Według autorów DIMEAN, badacz podejmujący analizę dyskursu powinien z zestawu zaproponowanych przez nich metod wybrać jedynie te, które najbardziej odpowiadają specyfice, celom i założeniom jego dociekań badawczych. W modelu, na *płaszczyźnie intratekstualnej*, czyli na płaszczyźnie tekstu, proponuje się m.in. analizy słów kluczowych, tropów, figur retorycznych, funkcji tekstu czy relacji tekst-obraz. Na *płaszczyźnie transtekstualnej* analizy obejmować powinny kontekst toczącego się dyskursu (ramy, topoty, intertekstualność). Zaś na *płaszczyźnie aktorów dyskursu* warto przywrócić się rolom interakcyjnym, pozycjom dyskursu, wzorcom działania, czy nominacjom i predykcjom odnoszącym się do aktorów dyskursu.

W celu ustalenia, jaki obraz rzeczywistości przekazują media, czy jest on spójny w odniesieniu do postaci poddanej eksploracji, warto ze zbioru metod zaproponowanych w modelu DIMEAN wybrać taką bądź takie, których specyfika będzie najbardziej odpowiadać ustalonym pytaniom badawczym. Sięgając po kryteria z płaszczyzny aktorów dyskursu¹⁰, można mieć nadzieję na wyprowadzenie interesujących wniosków na temat Reicha-Raniciego, występującego w analizowanym przypadku w roli bohatera dyskursu, czyli jednego z jego aktorów. W niniejszym opracowaniu ze względu na ograniczone ramy, badania zawężone zostaną wybranych metod z tego właśnie poziomu, a mianowicie ról, w jakich dany aktor występuje w analizowanym dyskursie oraz analizy nominacji i predykcji użytych w odniesieniu do Reicha-Raniciego. W przypadku nominacji i predykcji, analiza nie będzie mieć na celu ustaleń czysto językowych. Na ich podstawie podjęta zostanie próba określenia, w jaki sposób użycie określonych nominacji i predykcji wpływa na stworzenie językowego obrazu Reicha-Raniciego w prasie. Ten rodzaj analizy szczególnie dobrze sprawdza się w odniesieniu do obszernych korpusów tekstowych, a z takim też jest korpus zebrany na temat publikacji biografii Marcela Reicha-Raniciego autorstwa Gerharda Gnaucka.

Analizę nominacji i predykcji mającą na celu określanie sądów wartościujących w odniesieniu do konkretnych zjawisk czy postaci wykorzystywali już badacze pod koniec lat osiemdziesiątych. Szczegółowe ustalenia teoretyczne w tym zakresie zawdzięcza się m.in.

⁹ W oryginale: „Ein methodologisches Set an Möglichkeiten einer linguistischen Diskursanalyse (...), das die Grenzen des je eigenen Ansatzes zu verdeutlichen hilft“.

¹⁰ Model Spitzmüllera i Warnke łączy ze sobą główne kategorie lingwistycznej analizy dyskursu na trzech ściśle ze sobą powiązanych płaszczyznach. Obejmuje on kategorie językowe na *płaszczyźnie intratekstualnej*, czyli na płaszczyźnie tekstu (słowa kluczowe, tropy i figury retoryczne, funkcje tekstu, relacje tekst – obraz), na *płaszczyźnie transtekstualnej* analizując kontekst toczącego się dyskursu (ramy, topoty, intertekstualność) oraz na *płaszczyźnie aktorów dyskursu* (role interakcyjne, pozycje dyskursu, wzorce działania). Schemat modelu wielopoziomowej analizy dyskursu (DIMEAN) według Spitzmüllera i Warnke można znaleźć w ich publikacji (Spitzmüller/Warnke 2011, s. 201).

Bellmannowi, Büscherowi, Girnthowi czy Reisiglowi¹¹. Przejrzysty podział oparty na sprostowaniach wymienionych badaczy, który także wykorzystany zostanie w tym opracowaniu, zaproponowała Dorota Miller. Nominacje w jej rozumieniu to „wszystkie, zarówno wartościujące jak i neutralne, formy referencji”¹². Do środków językowych, za pomocą których wyrażane mogą być nominacje, należą: rzeczowniki, zaimki oraz frazy nominale, również te o kompleksowej strukturze. Predykcje natomiast, w oparciu m.in. o ustalenia Reisigla, powstają w wyniku przypisywania konkretnym obiektom określonych przymiotów, czy to w sposób eksplicytny, czy też implicytny¹³. Ich językowa realizacja następuje za pomocą orzeczeń a precyzując, za pomocą orzeczników¹⁴.

Na podstawie analizy nominacji i predykcji danego dyskursu bądź jego wycinka, można wnioskować na temat stosunku podmiotów, w tym w naszym wypadku mediów do opisywanych obiektów, określać wzorce myślowe konkretnych grup społecznych, czy badać wiedzę kolektywną danego społeczeństwa, narodu, obszaru kulturowego.

3. RANICKI W DYSKURŚIE WOKÓŁ PUBLIKACJI GNAUCKA

W biografii *Marcel Reich-Ranicki. Polskie lata* Gnauck podał w wątpliwość uczciwość uznanego i cenionego, nie tylko w Niemczech, krytyka, zakwestionował jego zasady moralne a także zasiał wątpliwości co do statusu ofiary.

Role, w jakich do ukazania się książki Gnauck występował w niemieckiej prasie Marcel Reich-Ranicki, to rola: wyroczni w kwestiach literatury, eksperta, który mocą swojego autorytetu decydował o losach pisarzy, a nawet ich wydawców oraz rola ofiary Holocaustu rozsławiającej niemiecką literaturę. Reich-Ranicki, polski Żyd, który przeżył piekło Warszawskiego Getta i przetrwał okropności wojny, który powinien potępiać naród niemiecki za zbrodnie hitlerowskie przeciwko ludzkości, emigrował do kraju swoich prześladowców i poświęcił się propagowaniu wśród zachodnich Niemców wielkiej niemieckiej literatury.

¹¹ Zainteresowanego czytelnika odsyłam do lektury: G. Bellmann, *Zur Nomination und Nominationsforschung* [w:] *Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache* 9/1989; H. Büscher, *Emotionalität in Schlagzeilen der Boulevardpresse. Theoretische und empirische Studien zum emotionalen Wirkungspotential von Schlagzeilen der Bildzeitung*. Frankfurt/M. 1996; H. Girnth, *Einstellung und Einstellungsbekundung in der politischen Rede. Eine sprachwissenschaftliche Untersuchung der Rede Philipp Jenningers vom 10. November 1988*. Frankfurt/M. 1993. Herbig, A., Sandig, B., *Das kann doch wohl nur ein Witz sein! Argumentieren, Bewerten und Emotionalisieren im Rahmen persuasiver Strategien* [w:] *Überredung in der Presse. Texte, Strategien, Analysen*, red. M. Moilanen, Berlin/New York 1994; M. Reisigl, *Nationale Rhetorik in Fest- und Gedenkeden. Eine Diskursanalytische Studie zum „österreichischen Millennium“ in den Jahren 1946 und 1996*, Stauffenburg, Tübingen 2007; O. Stenschke, *Rechtschreiben, Recht sprechen, recht haben – der Diskurs über die Rechtschreibreform. Eine linguistische Analyse des Streits in der Presse*. Tübingen 2005..

¹² D. Miller, *Emotionalität und Wertung im Diskurs. Eine kontrastive Analyse deutscher und polnischer Presstexte zum EU-Beitritt Polens* (=Studien zur Text- und Diskursforschung, Bd. 9), Frankfurt/M. 2014.

¹³ Por. M. Reisigl, *Nationale Rhetorik in Fest- und Gedenkeden. Eine Diskursanalytische Studie zum „österreichischen Millennium“ in den Jahren 1946 und 1996*, Stauffenburg, Tübingen 2007.

¹⁴ Szczegółowe ustalenia teoretyczne odnoszące się do predykcji i nominacji w dyskursie oraz pewne wnioski wysnute na podstawie egzemplarycznych analiz korpusowych można znaleźć także w artykule A. Hanus, *Was wird hier überhaupt kritisiert? Kritisieren im deutschen Pressediskurs zu „Kapuściński non-fiction“* [w:] *Studia Germanica Gedanensia* 31, 2014;

Taka postawa wywołała w narodzie „prześladowców” podwójny podziw dla Reicha-Ranickego. Mimo swojej bezwzględności w sądach, mimo wielu kontrowersyjnych wyroków, egocentryzmu i kapryśnej natury, był w Niemczech powszechnie szanowany, a przez czytelników i widzów *Kwartetu Literackiego* – telewizyjnego talk-show na temat literatury – wręcz uwielbiany.

Czy po publikacji biografii o polskich latach krytyka jego prasowy profil uległ zmianie, czy dokonano w nim jedynie nieznacznych, koniecznych modyfikacji, czy może uległ radykalnej reorganizacji/przebudowie?

Odpowiedzieć na tak szeroko sformułowane pytanie z całą pewnością nie jest łatwo, gdyż w zależności z jakiego punktu widzenia spojrzymy na tę nietuzinkową postać, profil Reicha-Ranickego może ukazać się nam w innej odsłonie, by wymienić tu chociażby wymiar regionalno-kulturowy, czyli sposób konceptualizacji postaci krytyka w mediach w wymiarze regionalnym, narodowym, ponadnarodowym etc. Ponadto można spojrzeć na niego z perspektywy społecznej, kulturowej, historycznej czy też moralnej.

3.1. Ranicki jako alfa i omega literatury, fachowiec w swojej dziedzinie, człowiek kultury cieszący się powszechnym uznaniem

Jedną z ról, w jakiej obsadza i profiluje Reicha-Ranickego prasa patrząc z perspektywy kompetencji, to rola eksperta w swojej dziedzinie, który zdołał zyskać powszechne uznanie.

Niezależnie, czy przeanalizujemy teksty, które ukazały się na temat krytyka w prasie, polskiej, niemieckiej, austriackiej, czy szwajcarskiej, wszędzie odnajdziemy nagromadzenie nominacji wartościujących pozytywnie, wskazujących na wybitne osiągnięcia w dziedzinie literatury i krytyki literackiej. Polska prasa określa Reicha-Ranickego mianem: *papieża niemieckiej krytyki* bądź też *papieża krytyki niemieckiej*, *papieża literatury*, *papieża krytyki literackiej*, *władcy książek*, *cesarza krytyków*, *czołowego krytyka literackiego*, *wyroczeni dla niemieckich pisarzy*, *człowieka-wyroczeni* czy *wybitnego literaturoznawcy*.

Oprócz uznania dla kompetencji, wskazuje się na ogromną, niebywałą wręcz władzę, jaką krytykowi literackiemu udało się zyskać w Niemczech. W prasie austriackiej i szwajcarskiej dominują nominacje wartościujące pozytywnie, wskazujące na eksponowaną pozycję Reicha-Ranickego w obszarze literatury i krytyki literackiej oraz jego zasługi jako ambasadora/popularyzatora literatury i kultury wśród przeciętnych obywateli, niemających na co dzień styczności z literaturą: *erfolgreicher Kritiker* [krytyk odnoszący sukcesy¹⁵], *Chefkritiker* [naczelnny krytyk], *Kritikerpapst* [papież krytyki], *einflussreichster deutschsprachiger Literaturkritiker* [najbardziej wpływowego niemieckojęzyczny krytyk literacki], *Literaturvermittler* [ambasador literatury], *Kulturvermittler* [ambasador kultury], *echter Kritiker* [prawdziwy krytyk]. W niemieckiej prasie natomiast, obok wymienianych już popularnych nominacji podkreślających kompetencje krytyka i niekwestionowaną pozycję w dziedzinie literatury i krytyki literackiej: *Literaturpapst* [papież literatury], *deutscher Kritikerpapst* [niemiecki papież krytyki] *unbestrittene Nummer eins der deutschen Literaturkritik* [niekwestionowany numer jeden niemieckiej krytyki literackiej], oraz jego potężnej władzy i wpływowości: *einflussreichster deutschsprachiger Literaturkritiker*, [najbardziej wpływowego niemieckojęzyczny krytyk literacki] oraz tych wskazują-

¹⁵ W niektórych przypadkach tłumaczenia na język polski nie została zachowana nominacja z tą samą strukturą gramatyczną. W takich wypadkach w tłumaczeniu oddana została jednak ich zawartość treściowa.

cych na wytrwałość i kompetencje krytyka *unermüdtlich tätiger „Kritikerpapst“* [niezmordowanie/niestrudzenie aktywny „papież krytyki”], *maßgeblicher Kritiker* [miarodajny krytyk], znalazły się także nominacje ukazujące jego mniej pozytywne cechy jak bezwzględność i brak litości w wydawaniu sądów: *Literaturoberzensor* [główny cenzor literatury], czy też nieustępliwość: *streitlustige Großkritikerikone* [kłótniwa ikona wielkiej krytyki]. Ciekawy przykład w tym kontekście stanowi także nominacja, która kilkakrotnie pojawiała się w artykułach niemieckich dziennikarzy: *unser deutscher Literaturpapst* [nasz niemiecki papież literatury], wskazująca na dumę, z jaką wypowiadają się oni o Reichu-Ranickim. Podkreślają bowiem, iż ten, „jak by na to nie spojrzeć”, polski Żyd jest ich „niemieckim” znawcą literatury, ekspertem i autorytetem.

Innym aspektem podkreślanym w tym kontekście i wartym uwagi jest wykreowanie krytyka na postać niemalże mityczną, wyniesienie Reicha-Ranickiego do rangi ikony, symbolu swojej epoki, co wiąże się z podziwem ze strony nie tylko znawców tematu, fachowców, ale całego społeczeństwa, bez względu na wiek i przekonania. Reichowi-Ranickiemu, na wzór gwiazd rocka, sportu czy kina, udało się oczarować tak młodych, niedoświadczonych jak i tych mocno stąpających po ziemi, statecznych obywateli. W prasie niemieckiej określany był bowiem jako: *Ikone der Populärkultur* [ikona popkultury], *Medienstar* [gwiazda mediów], *Symbolfigur* [postać symbol], *Jahrhundertgestalt* [postać stulecia], *Star des Literarischen Quartetts* [gwiazda Kwartetu Literackiego]. Podobne określenia pojawiły się także w polskich mediach: *ikona publicystyki kulturalnej*, *instytucja kulturalna* oraz w prasie austriackiej i niemieckiej: *Ikone der Populärkultur* [ikona popkultury], *Jahrhundertfigur* [postać stulecia].

3.2. Reich-Ranicki – kłótniwy egocentryk

Kolejny istotny element wpływający na obraz Reicha-Ranickiego w prasie to jego charakter. Na podstawie analizy zebranego korpusu wyłania się kolejny profil krytyka: Reich-Ranicki jako choleryk i egocentryk. W prasie wszystkich poddanych analizie krajów pojawiają się nominacje wartościujące, wskazujące na niełatwy charakter krytyka. Prasa zagraniczna nie rozbudowuje jednak tego wątku, ograniczając się do pojedynczych informacji sygnalizujących ten fakt: *für seine Ungeduld berühmter Choleriker* [słynny ze swojej niecierpliwości choleryk], *Besserwisser* [przemądrzalec], *selbtherrlicher Pfau* [despotyczny paw]. Mimo iż to pojedyncze nominacje, to jednak bardzo wyraziście rysują profil krytyka.

W prasie niemieckiej, która dokładniej przygląda się Reichowi-Ranickiemu z perspektywy jego osobowości, więcej uwagi poświęca się związkowi, a nawet wpływowi charakteru krytyka na jego pracę zawodową. W kontekście charakteru krytyka podkreśla się, iż nie należy on do osób łagodnych i uступliwych. Profiluje się go na bezwzględnego i nieustępliwego choleryka, nie wskazując, w odróżnieniu do chociażby prasy polskiej, która pisze o błyskotliwości i poczuciu humoru, na żadne pozytywne cechy jego charakteru. Najczęściej stosowaną nominacją pojawiającą się w kontekście charakteru opisywanej tu postaci jest bez wątpienia wartościująca negatywnie nominacja: *streitlustige Großkritikerikone*, (kłótniwa ikona wielkiej krytyki). Pozostałe indykatory, wykazujące trudny charakter krytyka, reprezentowane są licznie przez predykcje wartościujące.

- (1) *wurde bekannt wie ein bunter Hund, mit seinen zahllosen, oft rücksichtslosen, zuweilen in der Ablehnung eines Buches schneidenden Kritiken und dank seiner Machtposition als langjähriger Leiter des Literaturreports der FAZ* [stał się powszechnie znany za sprawą licznych, często bezwzględnych, niekiedy w przypadku

dezaprobaty druzgocących krytyk i dzięki swojej pozycji jako długoletni szef działu literatury FAZ¹⁶] (Roland H. Wiegenstein, *Gerhard Gnaucks neues Buch „Wolke und Weide“*, „Neue Züricher Zeitung“ 2009);

- (2) *hat er sich unter Literaten Feinde sonder Zahl gemacht und viele gefunden, die seinem Urteil beinah blind vertrauten* [wśród literatów zaskarbił sobie niebywałą liczbę wrogów, ale znalazł też wielu, którzy jego osądom niemalże ślepo ufali] (Roland H. Wiegenstein, *Gerhard Gnaucks neues Buch „Wolke und Weide“*, „Neue Züricher Zeitung“ 2009);
- (3) *wies letztes Jahr den Deutschen Fernsehpreis für seine Verdienste als Literaturvermittler mit der Begründung zurück, das Niveau auf der Mattscheibe werde mit «viel Blödsinn» immer erbarmungsloser abgesenkt* [odmówił w tamtym roku Niemieckiej Nagrody Telewizji za swoje zasługi jako ambasador literatury uzasadniając, iż poziom telewizji z jej «wieloma bzdurami» bezlitośnie spada] (*Neue Beweise: Als Geheimdienstler warb Reich-Ranicki Spitzel an, Tages – Anzeiger* 2009);
- (4) *Dabei hat er seine Fähigkeit, herb zu urteilen und sich Feinde zu machen, wenn es sich denn ergab, bis zur Perfektion entwickelt* [Przy tym swoją umiejętność ostrej krytyki i zaskarbił sobie wrogów, jeżeli tak się akurat złożyło, rozwinął do perfekcji]. (Roland H. Wiegenstein, *Gerhard Gnaucks neues Buch „Wolke und Weide“*, „Neue Züricher Zeitung“ 2009).

Najczęściej pojawiające się predykcje, odnoszące się do charakteru Reicha-Ranickiego wskazują na bezwzględność i nieustępliwość krytyka, który nie zważając na to, ilu przysporzy sobie wrogów, formułuje bardzo odważne, często kontrowersyjne, niejednokrotnie zbyt ostre i druzgocące sądy. Refleksja na tym, jak bardzo komuś zaszkodzi, rujnując nawet karierę, zdawała się nie zaprzętać mu głowy. Prasa niemiecka najlepiej znająca zawilosci i złożoność charakteru krytyka ukazuje go także jako egocentryka, chętnie zwracającego uwagę na swoją postać, uwielbiającego wręcz sytuację, gdy znajdował się w centrum uwagi mediów. Wskazuje ponadto, iż kontrowersyjne wyroki i oryginalne, często zdziwacze zachowanie, pozwalało Reichowi-Ranickiemu utrzymywać się w centrum zainteresowania całego niemal społeczeństwa. Krytyk nie dbał jednak przy tym, czy swoimi wyrokami i zachowaniem powiększy grono swoich adoratorów, czy zyska kolejnych przeciwników.

3.3. Oszust, karierowicz, manipulant, kat, funkcjonariusz bezpieczeństwa

Najwięcej miejsca media wszystkich wymienionych krajów poświęciły kwestiom budzącym w przypadku Reicha-Ranickiego najwięcej emocji, a mianowicie kwestii jego niejasnej i wywołującej wiele kontrowersji przeszłości w Polsce, skrupulatnie przestudiowanej i opisanej w książce Gnaucka. W tym wypadku jednak dziennikarze reprezentujący poszczególne kraje nie byli już zgodni w swoich sądach, nie mówili jednym głosem.

Analizując językowy obraz wielkiego krytyka pod kątem moralno-etycznym, należy zauważyć, iż z tej perspektywy nominacje nie są już tak sugestywne jak w przypadku profilowania sylwetki Reicha-Ranickiego, wyroczni w kwestiach literatury. Nominacje odnoszące się do tego aspektu życia krytyka stanowią głównie określenia funkcji, jakie pełnił w poszczególnych okresach życia do roku 1958: *funkcjonariusz polskich tajnych służb, główny tłumacz Judenratu, kierownik Konsulatu Generalnego i rezydent wywiadu w Londynie, etatowy funkcjonariusz UB, Mitarbeiter des polnischen Geheimdienstes* [współpra-

¹⁶ FAZ to skrót od pełnego tytułu niemieckiego dziennika „Die Frankfurter Allgemeine Zeitung”.

ownik polskiego tajnego wywiadu], *Geheimdienstler* [agent wywiadu], *Militärzensor in Oberschlesien* [cenzor wojskowy na Górnym Śląsku], – *Sekretär des Judenrates* [sekretarz Judenratu], *Angehöriger des Sicherheitsdienstes* [członek służ bezpieczeństwa], *Sicherheitsmann* [pracownik służ bezpieczeństwa]. Bez wątplenia wskazują one na funkcje i stanowiska, z których dzisiaj nikt nie miałby powodu do dumy, mówią jednak niewiele o samej postaci pełniącej te urzędy, o motywach jej działań i motywach dokonanych wyborów, o stosunku do powierzonych obowiązków, o przekonaniach, o słuszności tej drogi życiowej. Predykcje okazują się zatem najlepszym źródłem wiedzy na temat tego aspektu życia Reicha-Ranickiego.

Stosunek prasy szwajcarskiej i austriackiej do polskiej przeszłości Reicha-Ranickiego i jego przemilczeń, a nawet tuszowania niektórych niewygodnych dla krytyka faktów, najlepiej ukazują predykcje występujące w artykułach zawartych w poniższych przykładach:

- (1) *hat die problematischen Seiten seiner Biografie stets heruntergespielt* [banalizował drażliwe aspekty swojej biografii] (Ulrich M. Schmid, *Ein moderner Wallenrod*, „Neue Züricher Zeitung“ 2009);
- (2) *hat seine Lebenserzählung dem deutschen Schulddiskurs der Nachkriegszeit angepasst* [dopasował historię swojego życia do niemieckiego powojennego dyskursu winy] (Ulrich M. Schmid, *Ein moderner Wallenrod*, „Neue Züricher Zeitung“ 2009);
- (3) *behandelt in der Autobiografie seine Kriegstätigkeit als Militärzensor in Oberschlesien mit wenigen Sätzen* [w autobiografii swojej działalności wojennej jako cenzor wojskowy na Górnym Śląsku poświęca zaledwie kilka zdań] (Ulrich M. Schmid, *Ein moderner Wallenrod*, „Neue Züricher Zeitung“ 2009);
- (4) *Ranicki ist gleichzeitig Autor und Held seines biografischen Spiels* [Ranicki jest jednocześnie autorem i bohaterem swojej gry biograficznej] (Ulrich M. Schmid, *Ein moderner Wallenrod*, „Neue Züricher Zeitung“ 2009);
- (5) *in seiner Autobiografie bestätigte der Autor eher wortkarg seine Geheimdienstmitarbeit* [W autobiografii autor potwierdził raczej lakonicznie swoją pracę w tajnym wywiadzie] (Alexander Sury, *Gestern, als ich jung war*, „Der Bund“ 2009);
- (6) *der große Kritiker nicht mit jener Offenheit damit umgeht* [mit der Vergangenheit – A.H.], *die in Deutschland erwartet wird* [ten wielki krytyk nie zawsze podchodzi do niej (przeszłości – A.H.)] otwarcie, jak oczekuje się tego w Niemczech] (*Heikle Gratwanderungen*, „Die Presse“ 2009);
- (7) *schildert gewisse Ereignisse nicht ganz präzise und ehrlich* [pewne wydarzenia opisuje nie całkiem precyzyjnie i szczerze] (*Heikle Gratwanderungen*, „Die Presse“ 2009);
- (8) *ließ Details seiner Tätigkeit für den polnischen Geheimdienst aus* [pomiął szczegóły dotyczące swojej działalności w polskich tajnych służbach wywiadu] (*Heikle Gratwanderungen*, „Die Presse“ 2009).

Stosunek prasy obu krajów do postawy Reicha-Ranickiego względem jego własnej biografii oddaje następujący fragment artykułu Ulricha M. Schmida: *Ein moderner Wallenrod*: Vor dem Zusammenbruch des Sowjetimperiums wusste man wenig über die polnische Vergangenheit des erfolgreichen Kritikers, der sich 1958 in die BRD abgesetzt hatte und in kürzester Zeit durch geschickte Selbstinszenierung zur dominanten Figur des Literaturbetriebs aufgestiegen war. Für den öffentlichen Gebrauch hatte Reich-Ranicki seine Lebenserzählung dem deutschen Schulddiskurs der Nachkriegszeit angepasst: Er habe

den Holocaust im Warschauer Ghetto überlebt und sei vor der kommunistischen Diktatur geflohen. („Neue Zürcher Zeitung” 2009)

[Przed upadkiem imperium sowieckiego nie wiele było wiadomo o polskiej przeszłości cenionego krytyka, który w 1958 osiedlił w RFN i w niebywale krótkim czasie dzięki umiejętnej autoprezentacji awansował na dominującą postać branży literackiej. Dla publicznego użytku dopasował historię swojego życia do powojennego niemieckiego dyskursu na temat winy: Miał przeżyć holokaust w Warszawskim Getcie i uciec przez dyktaturą komunistyczną.] („Neue Zürcher Zeitung” 2009).

Predykcje o podobnym charakterze i wymowie można znaleźć także w prasie polskiej. Tu również zarzuca się Reichowi-Ranickiemu tuszowanie jego własnej przeszłości oraz próby zatajenia pacy dla Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego:

- (1) Ranicki świadomie budował swój własny mit, przemilczając niewygodne fakty i dość dowolnie interpretując własną biografię (Agata Szwedowicz, *Ukazała się biografia Marcela Reicha-Ranickiego*, *pozytywy.com*, 02.05.2009);
- (2) bardzo niechętnie mówił i mówi o wszystkim, co mogłoby się wydawać plamą na jego życiorysie (Wojciech Pięciak, *Papież, który służył diabłu*, „Rzeczpospolita” 2009);
- (3) Fakt powojennej pracy Ranickiego w służbach bezpieczeństwa znany jest już od 1991 roku, jednak sam zainteresowany marginalizował dotąd znaczenie tego „epizodu”, pełnił jedną z ważniejszych funkcji w ubeckim wywiadzie (Agata Szwedowicz, *Ukazała się biografia Marcela Reicha-Ranickiego*, *pozytywy.com*, 02.05.2009);

Prasa niemiecka niezwykle rzadko zwraca uwagę na zasygnalizowane powyżej problemy. Jedynie w trzech artykułach zebranego korpusu ich autorzy wskazują na fakt tworzenia przez Reicha-Ranickiego własnej wersji jego życiorysu.

W artykułach zaczerpniętych z prasy austriackiej odnajdziemy wskazania na jeszcze inny aspekt polskiej przeszłości krytyka z czasu okupacji, stanowiące mocne oskarżenia pod adresem wielkiego autorytetu, nauczyciela Niemców:

- (1) *war involviert bei den Transporten in die Gaskammern* [był zamieszany w transporty do komór gazowych] (*Heikle Gratwanderungen*, „Die Presse“ 2009);
- (2) *in dieser furchtbaren Ghettosituation schrieb seelenruhig Musikrezensionen* [w tych strasznych warunkach getta najspokojniej w świecie pisał recenzje muzyczne] (*Heikle Gratwanderungen*, „Die Presse“ 2009);

Nie bez znaczenia są także predykcje odnoszące się do powojennej działalności Reicha-Ranickiego. Te reprezentowane są w prasie wszystkich krajów uwzględnionych w analizach:

Prasa austriacka:

- (1) *war für das Sicherheitsministerium tätig* [pracował dla Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego] (Vladimir Vertlieb, *Vom Zensor zum Papst*, „Die Presse“ 2009),
- (2) *seine Tätigkeit für die Staatssicherheit ein „Pakt mit dem Teufel“ gewesen sei* [jego działalności dla służb bezpieczeństwa była „paktem z diabłem“] (Vladimir Vertlieb, *Vom Zensor zum Papst*, „Die Presse“ 2009),
- (3) *war Mitglied jener polnischen Sicherheitskräfte, die zusammen mit Sondereinheiten des sowjetischen Geheimdienstes NKWD im eben erst eroberten Oberschlesien „Säuberungen“ durchführten* [był członkiem tych polskich służb bezpieczeństwa, które z jednostkami specjalnymi tajnych służb NKWD przeprowadzały „czystki” na

ledwie zdobytym Górnym Śląsku] (Jurij Below, *Mehr Licht ins Dickicht*, „Readers Edition“ 2009).

Prasa polska:

- (1) był etatowym pracownikiem komunistycznego aparatu terroru (Wojciech Pięciak, *Papież, który służył diabłu*, „Rzeczpospolita” 2009);
- (2) pilnował kolegów – czy są lojalni, czy nie planują uciec na Zachód? (Wojciech Pięciak, *Papież, który służył diabłu*, „Rzeczpospolita” 2009);
- (3) nadzorował siatkę szpiegów zajmujących się m.in. rozpracowywaniem polskiej emigracji (Piotr Buras, *Biografii nie oddam*, „Gazeta Wyborcza” 2009).

Prasa szwajcarska:

- (1) *treten Marcel und Tosia ins Ministerium für öffentliche Sicherheit* [Marcel i Tosia¹⁷ zaczynają działalność w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego] (Alexander Sury, *Gestern, als ich jung war*, „Der Bund” 2009);
- (2) *hat im Oktober 1944 eigenhändig einen Fragebogen ausgefüllt, um in den Geheimdienst aufgenommen zu werden* [w październiku 1944 własnoręcznie podpisał kwestionariusz, by przyjęto go do tajnych służb wywiadu] (*Neue Beweise: Als Geheimdienstler warb Reich-Ranicki Spitzel an*, *Tages – Anzeiger* 2009);
- (3) *als Geheimdienstler warb Spitzel an* [Jako agent wywiadu werbował donosicieli] (*Neue Beweise: Als Geheimdienstler warb Reich-Ranicki Spitzel an*, *Tages – Anzeiger* 2009).

Prasa niemiecka:

- (1) *war für das polnische Kriegsentschädigungsbüro in Berlin tätig* [pracował dla polskiego biura reparacji wojennych] (Gerrit Bartels, *Reich-Ranicki und Polen Die halbe Heimat*, „Der Tagesspiegel“ 2009);
- (2) *hat 1946 als Agent bei der polnischen Militärmission in Berlin Dienst getan* [w 1946 odbywał służbę jako agent w polskiej misji wojskowej w Berlinie] (Ingo Langner, *Alle Sünder, außer Gerhard*, *www.achgut.com* 2009);
- (3) *Als Mitarbeiter der polnischen Mission sammelte er Hinweise auf gestohlenen polnisches Eigentum* [jako pracownik polskiej misji zbierał wskazówki na temat skradzionego mienia polskiego] (Franziska Augstein, *Gerhard Gnauck „Wolke und Weide“*, „Süddeutsche Zeitung“ 2009);
- (4) *1948 war er unter dem Namen „Marceli Ranicki” als Vize-Konsul mit 32 Untergebenen und Resident an die Polnische Botschaft in London entsandt worden* [w 1948 pod nazwiskiem „Marceli Ranicki“ został oddelegowany jako wicekonsul z 32 podwładnymi i rezydent do polskiej ambasady w Londynie] (Jurij Below, *Mehr Licht ins Dickicht*, „Readers Edition“ 2009);
- (5) *Resident Ranicki war vor allem für Informationsbeschaffung zuständig* [rezydent Ranicki był przede wszystkim odpowiedzialny za zdobywanie informacji] (Jurij Below, *Mehr Licht ins Dickicht*, „Readers Edition“ 2009);
- (6) *Von Februar 1947 an war Marceli Reich zunächst Vizekonsul und später Konsul in London* [od lutego 1947 Marceli Reich był najpierw wicekonsulem a później konsulem w Londynie] (Franziska Augstein, *Gerhard Gnauck „Wolke und Weide“*, „Süddeutsche Zeitung“ 2009);

---

¹⁷ Imię żony Reicha-Ranickiego.

(7) *In London oblag ihm unter anderem die Aufsicht über das Pass- und Visareferat* [w Londynie podlegał mu przede wszystkim nadzór nad wydziałem paszportowym i wizowym] (Franziska Augstein, *Gerhard Gnauck „Wolke und Weide“*, „Süddeutsche Zeitung“ 2009).

Analiza powojennej działalności Reicha-Ranickiego podjęta z perspektywy prasy poszczególnych krajów wyraźnie wskazuje na heterogeniczność podejść do tego okresu życia literata i ukazuje różne, nawet rozbieżne językowe profile *władcy książek*. O powojennych losach Reicha-Ranickiego austriacka i szwajcarska prasa pisze zgodnie, iż krytyk świadomie wstąpił do służb bezpieczeństwa, czyniąc tym samym wiele zła innym. Z artykułu zamieszczonego 12.03.2009 r. w szwajcarskim dzienniku „Der Tages-Anzeiger” dowiadujemy się nawet, iż Marceli Reich¹⁸ zabiegał o przyjęcie go do tajnych służb bezpieczeństwa a także, że istnieją dowody, iż własnoręcznie podpisał odpowiedni kwestionariusz. O charakterze działalności jednostek, w których służył Reich, czytelnik dowie się z tekstu zamieszczonego w austriackiej „Die Presse”. Vladimir Vertlieb w swoim artykule *Vom Zensor zum Papst [Od cenzora do papieża]* wskazuje na analogie form aktywności formacji, w których działał Reich do służb NKWD, z którym te jednostki współpracowały. We wspomnianym już dzienniku „Der Tages-Anzeiger” z 12.03.2009 r. jest też mowa o werbowaniu przez Ranickiego¹⁹ informatorów do tajnej służby wywiadowczej w Londynie. Gros predykcji, które znajdziemy w prasie szwajcarskiej i austriackiej, to predykcje o charakterze neutralnym. Niewiele pojawia się w tym kontekście predykcji wartościujących, przeważa relacjonowanie faktów zaczerpniętych z książki Gnaucka, a udokumentowanych kwerendami w IPN archiwach MBP. W tym kontekście praca dla UB, współpraca z NKWD, czy też stanowiska głównego tłumacza i sekretarza Judenratu mówią same za siebie. Już sam fakt takiej działalności wystarczająco waloryzuje postawę krytyka. W jakiej roli we wspomnianej prasie występuje Reich-Ranicki nie może być kwestią sporną.

Więcej predykcji wartościujących, a zarazem zabarwionych emocjonalnie, czytelnik znajdzie w polskiej prasie, co zdaje się być zrozumiałe, bo ktoś może mieć bardziej emocjonalny stosunek do służb, niż ten, kto sam, we własnym kraju poznał ich metody działania. Stąd zapewne sformułowania „był etatowym pracownikiem komunistycznego aparatu terroru”, czy „rozpracowywał” polską emigrację.

Jakże zatem diametralnie różny, w porównaniu z przedstawionymi, jest powszechny obraz Reicha-Ranickiego ukazany w niemieckiej prasie, w większości sympatyzującej z krytykiem²⁰. Żadnych śladów pracy agenturalnej dla UB, jak pisze się, Reich-Ranicki: „pracował dla polskiego biura reparacji wojennych, odbywał służbę jako agent w polskiej misji wojskowej w Berlinie, jako pracownik polskiej misji zbierał wskazówki na temat skradzionego mienia polskiego, był najpierw wicekonsulem a później konsulem w Londynie”. A jeśli już w jakimś artykule pojawi się wzmianka, iż pracował jako tajny agent, to

¹⁸ Tak brzmiało pierwotnie imię i nazwisko późniejszego wielkiego niemieckiego krytyka Marcela Reicha-Ranickiego.

¹⁹ To drugie nazwisko, którym Reich-Ranicki posługiwał się podczas swojej misji w Londynie.

²⁰ W niemieckiej prasie ukazały się także pojedyncze artykuły potępiające polską część „kariery” Reicha-Ranickiego, ale ich głos nie był tak mocny, jak głos zwolenników krytyka.

nigdy nie ma mowy o UB, a o polskim wywiadzie, czy tajnym wywiadzie. Żaden z autorów nie wspomina, iż UB było odpowiednikiem działającej w NRD Stasi²¹.

3.4. Reich-Ranicki – ofiara Holokaustu

Nie sposób pominąć jeszcze jednej roli, w jakiej postać wielkiego krytyka pojawia się w prasie. Jest to co prawda rola, w której obsadza go jedynie prasa niemiecka, ale rola bardzo ważna, pozwalająca zrozumieć pewne reakcje prasy niemieckiej bądź też brak reakcji Niemców jako społeczeństwa pośrednio winnego masakry II wojny światowej na zarzuty Gnaucka, a także zachowanie i pozycję w tej dyskusji samego Reicha-Ranickiego.

Już sama analiza użytych nominacji: *der Betroffene* [dotknięty (w kontekście kolejnych przeciwności losu)], *das Opfer* [ofiara], *mittelloser Flüchtling* [uchodźca bez środków do życia], *der Flüchtling* [uchodźca] wskazuje na fakt, iż prasa niemiecka współodczuwa z krytykiem i czuje się współwinna takiej sytuacji.

Jeszcze sugestywniej postawę prasy niemieckiej względem Reicha-Ranickiego, jego rolę ofiary, pozbawionej niejednokrotnie wyboru, pozbawionej środków do życia oddają przejmujące predykcje przewijające się w artykułach zaczerpniętych z prasy niemieckiej:

- (1) *nur durch Zufall seiner Ermordung durch die Deutschen entgangen* [tylko za sprawą przypadku uszedł Niemcom] (Martin Lüdke, *Reich-Ranicki. Der Denkmalsturz bleibt aus*, „Frankfurter Rundschau“ 2009);
- (2) *äußerst knapp den Nazis entkommen* [ledwie umknął nazistom] (Martin Lüdke, *Reich-Ranicki. Der Denkmalsturz bleibt aus*, „Frankfurter Rundschau“ 2009);
- (3) *er und seine Familie wurden im Herbst 1938 wie tausende Juden mit polnischer Staatsangehörigkeit in einer Nacht-und-Nebel-Aktion nach Polen vertrieben* [on i jego rodzina, jak tysiące Żydów posiadających polskie obywatelstwo, zostali w jesieni 1938 roku wypędzeni do Polski w ramach akcji *Nacht-und-Nebel*²²] (Markus Roth: *Wolke und Weide. Marcel Reich-Ranickis polnische Jahre*, www.wla-online.de 2009);
- (4) *als Übersetzer für den Judenrat im Warschauer Ghetto konnte er sich zunächst über Wasser halten* [jako tłumacz Judenratu w warszawskim getcie mógł na początku wiązać koniec z końcem] (Markus Roth: *Wolke und Weide. Marcel Reich-Ranickis polnische Jahre*, www.wla-online.de 2009);
- (5) *er und seine Frau entgingen der Ermordung in den Gaskammern in Treblinka durch die Hilfe der polnischen Familie Gawin* [uniknął wraz z żoną śmierci w komorze gazowej w Treblince dzięki pomocy polskiej rodziny Gawinów] (Markus Roth: *Wolke und Weide. Marcel Reich-Ranickis polnische Jahre*, www.wla-online.de 2009);
- (6) *in diesen Jahren kämpfte er vor allem aber auch ums Überleben, im Warschauer Ghetto und bei der Familie Gawin* [ale w tych latach walczył przede wszystkim o przeżycie zarówno w getcie warszawskim, jak i u rodziny Gawinów] (*Reich-Ranicki und Polen. Die halbe Heimat*, „Der Tagesspiegel“ 2009).

²¹ Stasi, pełna nazwa: Ministerium für Staatssicherheit to w tłumaczeniu na język polski Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego Niemieckiej Republiki Demokratycznej.

²² Mowa jest o akcji „Noc i mgła”.

Wszyscy bez mała niemieccy dziennikarze wskazują na to, czego ten wielki krytyk musiał doświadczyć, jak wielkim musiało to być dla niego przeżyciem i jakie piętno niewątpliwie wywarło na jego psychice: wypędzenie młodego człowieka wraz z rodziną z Niemiec, walka o przeżycie w getcie i pod podłogą Gawinów, a także trudne lata powojenne aż do czasu emigracji do kraju oprawców. Często podkreślają też, iż Reich-Ranicki tylko cudem uszedł z życiem i cały czas musiał walczyć o przetrwanie. Nie potępiają go więc za pracę w administracji getta, za służbę w tajnym wywiadzie tłumacząc to „walką o przeżycie”. Znakomicie podejście do Reicha-Ranickiego i jego roli ofiary oddaje następujący fragment z artykułu Ingo Langnera: *Alle Sünder, außer Gerhard* [Wszyscy grzeszni poza Gerhardem]

Wodurch Marcel Reich-Ranicki zum vierten Mal da angelangt war, wo er 1938 (als das nationalsozialistische Deutsche Reich den Achtzehnjährigen gewaltsam aus seiner Wahlheimat Berlin zurück nach Polen abschoß) und 1939 (als ihn die SS ins Warschauer Ghetto verbannte) und 1945 (da ist er aus seinem Überlebensversteck gekrochen) schon gewesen ist: nämlich buchstäblich bei Null. Diese Null nahm dann übrigens 1958 in Marcel Reich-Ranickis Biographie ein fünftes Mal Platz. In jenem Jahr ist der „halbe Pole, halbe Deutsche und ganze Jude“ (so MRR 1958 zu Günter Grass) mit einem Handkoffer voller Manuskripte, einer Schreibmaschine und ansonsten kaum mehr, als was er auf dem Leibe trug - offiziell nur für kurz, in Wirklichkeit aber für fünfzig Jahre – nach Frankfurt am Main gefahren.

[W wyniku czego Marcel Reich-Ranicki po raz czwarty znalazł się tam, gdzie już był w 1938 r. (gdy narodowo-socjalistyczna Rzesza Niemiecka siłą wydalila go z Berlina, jego ojczyzny z wyboru, do Polski) i 1939 r. (gdy SS wypędziły go do Warszawskiego Getta) i w 1945 r. (wtedy wyczołgał się z kryjówek, która uratowała mu życie) a mianowicie w punkcie zero. W tym punkcie zresztą znalazł się Marcel Reich-Ranicki jeszcze raz, po raz piąty w 1958. W owym roku ten „pół Polak, pół Niemiec i cały Żyd” (tak wypowiedział się MRR w 1958 r. do Güntera Grassa) z podręczną walizką pełną manuskryptów, maszyną do pisania i właściwie niczym więcej niż to, co miał na sobie – wyjechał – oficjalnie jedynie na krótko, w rzeczywistości na pięćdziesiąt lat – do Frankfurtu nad Menem.]

Jak bez trudu można zauważyć, niełatwo autorom artykułów potępić za działalność w Polsce wybitną postać niemieckiej krytyki literackiej, która, przeżywszy okropności okupacji hitlerowskiej, prześladowania i dyskryminację, wybrała kraj oprawców za własny i której literaturę cały czas popularyzowała i rozślawiała.

4. PODSUMOWANIE

Analiza predykcji i nominacji w dyskursie prasowym wokół publikacji Gnaucka zastosowana względem najważniejszego aktora tegoż dyskursu w celu ustalenia językowego obrazu Reicha-Ranickiego, powstałego w wyniku zderzenia z sobą niejednorodnych sądów, dyskusji na łamach prasy, polemik z innymi autorami, daje nader heterogeniczny obraz krytyka. W ostatecznym rozrachunku ten wielki niemiecki krytyk jawi się odbiorcom tekstów o nim jako wybitny, ale nader surowy w sądach i bezwzględny znawca literatury, ceniący rozgłos i życie w świetle reflektorów, indywidualista, który emigrując do innego kraju stworzył autorską kreację własnego życiorysu, ale także człowiek, który przeżył Holokaust,

cudem unikając eksterminacji. Z językowego obrazu stworzonego przez prasę poddaną analizie wynika, iż świetnie wykorzystał ten fakt, by w Niemczech mieć status ofiary, która jednak emigrowała nie gdzie indziej, a do kraju swoich prześladowców, by tam rozsławiać i krzawić literaturę Goethego, Schillera czy Manna.

Jak wynika z przeprowadzonych analiz, obraz krytyka, jeśli wziąć pod uwagę różne perspektywy i obszary kulturowe, nie jest jednolity.

Polska prasa podkreśla zasługi Reicha-Ranickiego dla kształtowania świadomości i wrażliwości współczesnych Niemców na literaturę, jednak głównie w tym celu, by skonstruować je z ujawnionymi faktami na temat jego mrocznej przeszłości, ukazać jak bardzo egoistycznie kierował swoimi wyborami, jak obojętne były mu losy i krzywda innych, jak bezduszenie podchodził do drugiego człowieka a także, jak skrupulatnie ukrywał swoją polską przeszłość i jak zjadle odpierał zarzuty na temat jego służby w UB.

Językowy obraz Reicha-Ranickiego w prasie austriackiej i szwajcarskiej przedstawia się porównywalnie. W obu krajach autorzy artykułów nie negują zasług krytyka, wskazując na zaszczytną pozycję, którą ten uchodźca cieszy się w Niemczech, a także na władzę niemalże absolutną w zakresie wyrokowania na tematy literackie. Jednakże, mimo tego samego obszaru językowego i zbliżonego kręgu kulturowego, Austriacy i Szwajcarzy tworzą profil Reicha-Ranickiego dalece odmienny od tego, który wykreowała zdecydowana większość prasy niemieckiej. W prasie tych krajów po ukazaniu się biografii Gnaucka, w profilu Reicha-Ranickiego kreuje manipulanta i karierowicza, który historię swojego życia 'dopasował do niemieckiego powojennego dyskursu winy'. Postać, która zataiła swoje niechlubne wybory i czyny z przeszłości. W końcu człowiek, który 'zawarł kontrakt z diabłem' decydując się na współpracę a ostatecznie na etatową pracę w UB, na służbę w komunistycznych „organach terroru”²³.

W zdecydowanej większości artykułów, które ukazały się w prasie niemieckiej do głosu dochodzi Reich-Ranicki jako wielki autorytet. Przedstawiany jest tam jako kompetentny, powszechnie ceniony, uznany krytyk i znawca literatury. Ale tylko w prasie niemieckiej współczesny profil ikony pokazany jest także w jego ciemniejszej odsłonie, bo z jednej strony Reich-Ranicki to wielki autorytet, z drugiej zaś postać o bezwzględnej i nieustępliwej naturze, przekonana o swojej racji, przekorny egocentryk, chętnie zwracający na siebie uwagę mediów, przy tym autonomiczny, niedbający o to, czy jego głos będzie się podobał, czy nie. Krytyczny profil współczesnego Reicha-Ranickiego diametralnie różni się jednak od jego obrazu z perspektywy historycznej. Tu Reich-Ranicki jest uchodźcą z kraju, który opanował stalinizm, ofiarą hitlerowskich prześladowań, która cudem przeżyła eksterminację Żydów w Polsce, ale mimo to nie potępiła narodu niemieckiego za zbrodnie wyrządzone jej rodakom. Wręcz przeciwnie, została ambasadorem literatury niemieckiej zarówno w kraju Goethego, jak i poza jego granicami. Nie jest przedstawiany jako zbrodniczy funkcjonariusz UB, ale człowiek, który wielokrotnie otarłszy się o śmierć, nie chce znów ryzykować życia i decyduje się na współpracę z tajną policją w imię walki o własne przetrwanie. Ostatecznie w niemieckim profilu Ranickiego zarysowana zostaje postać prześladowanego przez dwa systemy totalitarne Żyda, który emigrując do RFN wybaczył swoim prześladowcom i poświęcił całe swoje życie niemieckiej literaturze.

²³ Określenie pochodzi z artykułu Wojciecha Pięciaka, *Papież, który służył diabłu* („Rzeczpospolita” z 2.05.2009 r.).

Zastosowanie metody analizy nominacji i predykcji oraz wyróżnienie i zdefiniowanie ról aktorów dyskursu świetnie sprawdza się w przypadku analiz dyskursów o dużych korpusach tekstowych, sprawdziło się także podczas próby eksploracji profilowania obrazu Reicha-Ranickiego w prasie. Pozwoliło ujawnić różnice i podobieństwa w profilowaniu sylwetki krytyka w prasie poszczególnych krajów a także jego profile w zależności od obranej perspektywy: moralnej, historycznej, charakterologicznej, społecznej.

Na podstawie przeprowadzonych analiz należy stwierdzić, iż media ponad wszelką wątpliwość kreują, a nawet konstruują obraz rzeczywistości przekazywany swoim odbiorcom. Reich-Ranicki w prasie polskiej, szwajcarskiej i austriackiej to co prawda wybitny, ale oszust i karierowicz, współpracownik tajnych organów terroru, który z całą pewnością wiele ma na sumieniu i powinien zostać napiętnowany. Niemiecki Reich-Ranicki natomiast jest wybitnym, chociaż kapryśnym literaturoznawcą, idolem wielu pokoleń Niemców, który wielokrotnie otarł się o śmierć, cudem przeżył holokaust a mimo to wybaczył swoim prześladowcom i rozśławia ich literaturę. Dokonał może pewnych niefortunnych wyborów, ale uczynił to w obawie o własny los, a nawet życie. Na powyższym przykładzie wyraźnie widać, iż niemieckie media nie chcą stracić swojego idola, nie chcą zrzucić go z piedestału, dlatego też konstruują obraz Reicha-Ranickiego w taki sposób, by jego polskie lata ukazać jako niewiele znaczący epizod niemający wpływu na całokształt osiągnięć i zasług, a czynienie zła jako niefortunne wybory podyktowane obawami o życie.

Podsumowując, warto jeszcze odnieść się do metody zastosowanej w zaprezentowanych analizach. Wykorzystanie analizy nominacji i predykcji do analiz korpusów złożonych z tekstów publicystycznych o charakterze perswazyjnym może nastręczyć pewnych trudności, szczególnie w przypadku maszynowego abstrahowania nominacji i predykcji z obszernych korpusów. Niejednokrotnie bowiem uwikłanie kontekstowe decyduje o roli/funkcji danej nominacji, czy predykcji. Wyabstrahowanie zatem z tekstu takich środków językowych bez uwzględnienia kontekstu może doprowadzić do pewnych przekłamań w wynikach badań. Dlatego niezmiernie ważne w tym kontekście jest uchwycenie intencji poszczególnych tekstów korpusu w celu zapewnienia miarodajnych badań.

LITERATURA

- [1] Adamzik K., *Sprache. Wege zum Verstehen*. Tübingen 2001.
- [2] Bellmann G., *Zur Nomination und Nominationsforschung* [w:] *Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache* 9/1989, s. 28–31.
- [3] Bilut-Homplewicz Z., *Prinzip Perspektivierung. Germanistische und polonistische Textlinguistik – Entwicklungen, Probleme, Desiderata*, cz. I: *Germanistische Textlinguistik*, Frankfurt/M. 2016.
- [4] Busse D., Teubert W., *Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Zur Methodenfrage der historischen Semantik* [w:] *Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte. Methodenfragen und Forschungsergebnisse der historischen Semantik*, red. D. Busse, F. Hermanns, W. Teubert, Opladen 1994.
- [5] Büscher, H., *Emotionalität in Schlagzeilen der Boulevardpresse. Theoretische und empirische Studien zum emotionalen Wirkungspotential von Schlagzeilen der Bildzeitung*. Frankfurt/M. 1996.
- [6] Girmth H., *Einstellung und Einstellungsbekundung in der politischen Rede. Eine sprachwissenschaftliche Untersuchung der Rede Philipp Jenningers vom 10. November 1988*. Frankfurt/M. 1993.

- [7] Hanus A., *Was wird hier überhaupt kritisiert? Kritisieren im deutschen Pressediskurs zu „Kapuściński non-fiction“* [w:] *Studia Germanica Gedanensia* 31, 2014, s. 155–165.
- [8] Heinemann, W., *Textlinguistik versus Diskurslinguistik?* [w:] *Moderne deutsche Texte. Beiträge der Internationalen Germanistenkonferenz*, red. M. Wierzbicka, M. Sieradzka, J. Homa, Frankfurt/M. 2005.
- [9] Herbig, A., Sandig, B., *Das kann doch wohl nur ein Witz sein! Argumentieren, Bewerten und Emotionalisieren im Rahmen persuasiver Strategien* [w:] *Überredung in der Presse. Texte, Strategien, Analysen*, red. M. Moilanen, Berlin/New York 1994, s. 59–98.
- [10] Miller D., *Emotionalität und Wertung im Diskurs. Eine kontrastive Analyse deutscher und polnischer Presstexte zum EU-Beitritt Polens* (=Studien zur Text- und Diskursforschung, Bd. 9), Frankfurt/M. 2014.
- [11] Reisl M., *Nationale Rhetorik in Fest- und Gedenkreden. Eine Diskursanalytische Studie zum „österreichischen Millennium“ in den Jahren 1946 und 1996*, Stauffenburg, Tübingen 2007.
- [12] Spitzmüller J., Warnke I., *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*, Berlin–Boston 2011.
- [13] Warnke I., *Adieu Text – bienvenue Diskurs? Über Sinn und Zweck einer poststrukturalistischen Entgrenzung des Textbegriffs* [w:] *Brauchen wir einen neuen Textbegriff? Antworten auf eine Preisfrage*, red. U. Fix, K. Adamzik, G. Antos, M. Klemm, Frankfurt/M. 2002.
- [14] Stenschke, O., *Rechtschreiben, Recht sprechen, recht haben – der Diskurs über die Rechtschreibreform. Eine linguistische Analyse des Streits in der Presse*. Tübingen 2005.
- [15] Warnke I., Spitzmüller J., *Methoden und Methodologie der Diskurslinguistik – Grundlagen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen* [w:] *Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*, red. I. Warnke, J. Spitzmüller, Berlin–New York 2008.

PROFILING REALITY IN THE MEDIA.

A LINGUISTIC PICTURE OF MARCEL REICH-RANICKI IN THE PRESS DISCOURSE CONCERNING GERHARD GNAUCK'S PUBLICATION – A CONTRASTIVE PERSPECTIVE

Marcel Reich's biography by Gerhard Gnauck, published in 2009, called into question the reliability of this most eminent German literary critic – once again, after the sensational findings published by Tilman Jens in 1994 – and triggered off a media discourse on an international scale. The press response to this situation is of special interest. This article is aimed at presenting how Reich Ranicki was profiled in the Polish press, as well as in the press of particular German-speaking countries, against the background of the discussion on the book *Wolke und Weide: Marcel Reich-Ranickis polnische Jahre* (Marcel Reich-Ranicki. His Polish Years). In order to present and juxtapose the media approaches to the critic in view of the new controversial facts, linguistic discourse analysis methods will be applied to focus on selected aspects of profiling a personality in the media, using the DIMEAN model developed by Ingo Warnke and Jürgen Spitzmüller. The scope of research will be restricted to the application of the selected methods at the *discourse actors* level of the DIMEAN model. In particular, analysed will be the *roles* performed by a given actor in the discourse, as well as the *denominatives* and *predicatives* intended at determining the value judgements regarding particular phenomena or persons, as applied with reference to Reich-Ranicki. Based on selected analyses,

an attempt will be made to establish how the application of denominatives and predicatives influences the creation of the linguistic picture of Reich-Ranicki in the press, as well as to observe whether this picture can change, depending on the cultural area.

Keywords: profiling in the media, picture of reality in the media, Marcel Reich-Ranicki, contrastive studies, media discourse, denominatives²⁴ and predicatives²⁵, roles in discourse, Gerhard Gnauck.

DOI: 10.7862/rz.2017.hss.23

Przesłano do redakcji: styczeń 2017 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

---

²⁴ Denominatives – lexical items used to denote the objects, ideas and facts relevant to the particular discourse.

²⁵ Predicatives attributing certain properties to reference objects.

Elżbieta HOROSZEWICZ¹
Edyta SWEKLEJ²
Roman NIEDZIÓŁKA³
Krzysztof TERESZKIEWICZ⁴

WYKORZYSTANIE PSÓW JAKO FORMA WZBOGACENIA OFERTY GOSPODARSTW AGROTURYSTYCZNYCH

Agroturystyka jest coraz częściej docenianą formą spędzania wolnego czasu, na co wskazuje wzrost liczby gospodarstw agroturystycznych. Zmiana trendu wypoczynku z pasywnego na aktywny, której przykładem mogą być psie zaprzęgi. Dobrym przykładem umiejętnego połączenia edukacji kulturowej i aktywnego wypoczynku również z udziałem psów jest questing. W Polsce intensywnie przybywa szlaków questingowych, a ich liczba przekracza 250. W badaniach oceniano oferty aktywnych form spędzania wolnego czasu w gospodarstwach agroturystycznych w aspekcie jej wzbogacenia poprzez możliwość wypoczynku z psem. Niniejsza praca powstała na podstawie ankiet przeprowadzonych wśród właścicieli gospodarstw agroturystycznych z terenu całej Polski. Ponadto w badaniu udział brały osoby zainteresowane aktywnym spędzaniem wolnego czasu na wsi lub na łonie natury. Dla tych turystów najbardziej aktywną formą spędzania czasu były spacery i ognisko, a w okresie zimowym kulię. Natomiast formą spędzania wolnego czasu z udziałem psich zaprzęgów stanowiła 60%. Na uwagę zasługuje z jednej strony fakt posiadania psów przez turystów (59%) i chęć zabrania go na urlop (51%). Jednocześnie najbardziej powszechną ofertą gospodarstw agroturystycznych był dostęp do boiska (69%), a psie zaprzęgi występowały tylko w 2,5%. Wśród oferty psich zaprzęgów najliczniej występowały treningi z psami zaprzęgowymi, czy nauka poszczególnych komend i pracy na wózku czy saniach. Natomiast pokazy zachowań psów w warunkach ekstremalnych należały do najmniej licznych ofert, dlatego że gospodarstwo często było zmuszone korzystać z usług wykwalifikowanych firm. Jednak dużym zainteresowaniem cieszyła się odpłatna forma szkolenia psów pod okiem trenera oraz nauka komend i instruktażu zachowania z psem w różnych sytuacjach. Pokazały one, że profesjonalnie

---

¹ Dr inż. Elżbieta Horoszewicz, Instytut Bioinżynierii i Hodowli Zwierząt, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, ul. Prusa 14, 08-110 Siedlce, tel. (25) 643 1256; e-mail: ehoroszewicz@wp.pl

² Mgr Edyta Sweklej, Instytut Bioinżynierii i Hodowli Zwierząt, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach; e-mail: edi_007@poczta.onet.pl

³ Dr hab. Roman Niedziółka, prof. nadzw. UPH, Instytut Bioinżynierii i Hodowli Zwierząt, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, e-mail: romann@uph.edu.pl

⁴ Dr hab. inż. Krzysztof Tereszkievicz, Zakład Informatyki w Zarządzaniu, Politechnika Rzeszowska w Rzeszowie, Al. Powstańców Warszawy 8, 35-959 Rzeszów, tel. (17) 865 13 43; e-mail: kteres@prz.edu.pl

zorganizowany wypoczynek aktywności ruchowej z udziałem psich zaprzęgów ma swoje uzasadnienie w gospodarstwach agroturystycznych, szczególnie dla turystów posiadających własne psy.

Słowa kluczowe: agroturystyka, oferta wypoczynku, atrakcja turystyczna, aktywność, psie zaprzęgi.

1. WSTĘP

Światowe prognozy dotyczące ruchu turystycznego pokazują, że do roku 2020 przyjazdy turystów do Europy będą najwyższe na świecie i wyniosą około 717 mln osób. Tak więc Europa (głównie Unia Europejska) stała się najpopularniejszym kierunkiem turystycznym na świecie. W porównaniu do obecnej sytuacji liczba przyjazdów turystów do Europy jeszcze wzrośnie o około 200 mln i w 2020 r. będzie stanowiła 45% w turystycznym rynku globalnym⁵.

W dobie pogoni za karierą trudno się zrelaksować, nawet w czasie wolnym. Kolejne atrakcje turystyczne powszednieją i ludzie poszukują nowych, atrakcyjnych form spędzania czasu wolnego. Z badań Głównego Urzędu Statystycznego wynika, że w 2010 r. usługi agroturystyczne świadczyło blisko 5,8 tys. gospodarstw, które dysponowały ponad 51 tys. miejsc. Z danych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi wynika, że w 2015 r. w Polsce było ponad 10 tys. gospodarstw agroturystycznych. W Polsce w 2013 r. funkcjonowało 45 stowarzyszeń agroturystycznych⁶. Stwarza to szansę nie tylko do odpoczynku, ale i trwałego przekierowania życia na spokojniejsze, związane z naturą tory. Łączenie turystyki aktywnej z przygodową wyzwala niezbędny poziom endorfin, co skutkuje doskonałym samopoczuciem. Prowadzenie usług agroturystycznych na atrakcyjnych turystycznie obszarach charakteryzuje się wysoką dochodowością, niezależnie od tego, czy jest ono głównym, czy dodatkowym źródłem dochodu w gospodarstwie. Właściciele podejmujący działalność agroturystyczną bardzo krótko czekają na zwrot inwestycji, szczególnie w gospodarstwach znajdujących się w rejonach o wysokich walorach przyrodniczych i kulturowych⁷.

Należy podkreślić, że na świecie promocja turystyki aktywnej, w tym także agroturystyki jest słaba. Nawet wiodące kraje takie jak Włochy, Hiszpania, Francja wypoczynku agroturystycznego nie traktują priorytetowo (przynajmniej nie wszystkie regiony) w stosunku do innych intratnych biznesowo działań sektora turystyki. Lepiej ta sytuacja wygląda między innymi w: Niemczech, Wielkiej Brytanii, Holandii, gdzie taka forma wypoczynku jest traktowana priorytetowo. Również w Polsce, aż 8 regionów jest priorytetowo zaangażowanych w promocję i marketing wypoczynku czynnego w ramach agroturystyki.

⁵ B. Walas, A. Cichońska, T. Buczek, D. Zientarska, M. Nalazek, K. Celuch, *Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2012–2020*. Polska Organizacja Turystyczna, 2011, s. 1–215.

⁶ C. Marcinkiewicz, *Rozwój i stan polskiej agroturystyki*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie”, 2013, nr 1, s. 21–35.

⁷ K. Duczkowska-Małysz, *Agroturystyka jako źródło alternatywnego zarobkowania w rolnictwie* [w:] L. Powichrowski, *Gospodarstwo Agroturystyczne*, MPiPS, 1998, s. 7–25; T. Nawrocki, *Opłacalność inwestycji w gospodarstwach agroturystycznych położonych na terenie „Podlaskiego Przełomu Bugu*, Zeszyty Naukowe AR we Wrocławiu, nr 540, Rolnictwo. LXXXVII, 2006, s. 361–365; W. J. Cynarski, J. Słupecki, *Treści turystyki kulturowej w obszarze badań agroturystyki i turystyki wiejskiej w świetle polskiej literatury przedmiotu*, Turystyka Kulturowa, 2011, s. 25–34.

Wskazuje to na większą działalność pod względem promocji i marketingu agroturystyki w Polsce, niż na przykład na Węgrzech czy Słowacji – krajach bardziej postrzeganych jako turystyczne⁸.

Natomiast mieszkańcy miast i gmin turystycznych Podkarpacia najbardziej wskazywali, że charakter turystyczny podkreśla obecność naturalnego środowiska (czystość powietrza, czy wód) oraz walory kulturowe związane z danym miejscem. Dodatkowo istotnym czynnikiem wspierającym turystykę okazały się usługi turystyczne, a szczególnie: baza, informacja turystyczna i oznaczenie szlaków. Dla mieszkańców gmin o charakterze turystycznym ważne są walory kulturowe i krajobrazowe. Wpływ pozytywnego postrzegania miejsca o charakterze turystycznym był bardziej doceniany przez mężczyzn niż kobiety i dotyczyła sieci dróg, sieci kanalizacyjnej i wodociągowej oraz czystości powietrza⁹.

Wśród licznych atrakcji oferowanych przez właścicieli gospodarstw agroturystycznych na uwagę zasługują psie zaprzęgi, które mogą być przykładem turystyki aktywnej, przygodowej – pieszej i rowerowej, zimą zaś narciarskiej, mogą stać się także szlakiem questingowym¹⁰. Turystykę rowerową i jej odmianę w postaci 3- lub 4-kołowych wózków można odnaleźć w psich zaprzęgach. Coraz liczniej wytyczane szlaki turystyczne uatrakcyjnają ofertę gospodarstw agroturystycznych i mogą być bazą dla wypraw psim zaprzęgiem, który niewątpliwie zapewnia aktywny wypoczynek nie tylko rodzinie, ale także pupilom, na co dzień niedoświadczających tego typu atrakcji. Na ścianie wschodniej Polski, w obszarze województwa podlaskiego sklasyfikowano 70 szlaków turystycznych o łącznej długości 2653 km, z czego tylko w Puszczy Białowieskiej znajdują się 33 szlaki turystyczne i ścieżki edukacyjne, o długości 0,3–206 km, w woj. lubelskim zaś 56 szlaków o łącznej długości 2334,2 km¹¹. Ze względu na to, że połowa społeczeństwa polskiego posiada psy, często „wakacyjny”, co zrobić z psem podczas urlopu można zmienić na wspólne spędzanie urlopu, aktywne zarówno dla właściciela, jak i pupila. Środowisko przyrodnicze ściany wschodniej charakteryzuje wysoki stopień lesistości – około 29,2%, co sprzyja aktywnemu wypoczynkowi z psami¹².

W ramach sportu zaprzęgowego obecnie występuje wiele dyscyplin, wśród których można wyróżnić nie tylko te klasycznie kojarzące się z sankami czy wózkami ciągniętymi przez psy, ale są to również: skijoring, pulka, bikejoring, canicross, rollpulka¹³.

Przykładem innowacyjnego produktu turystycznego utworzonego w oparciu na lokalnym dziedzictwie kulturowym i przyrodniczym jest questing. Jako forma zwiedzania i metoda w edukacji regionalnej został zastosowany po raz pierwszy w połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku w Stanach Zjednoczonych, w Polsce zaś na szerszą skalę został

⁸ B. Walas, A. Cichońska, T. Buczek, D. Zientarska, M. Nalazek, K. Celuch, *Marketingowa strategia Polski...*

⁹ K. Kud, M. Woźniak, *Percepcja środowiskowych czynników jakości życia na obszarach wiejskich w województwie podkarpackim*, „Humanities and Social Sciences”, 204, (2013), s. 63–74.

¹⁰ T. Nawrocki, *Oplacalność inwestycji...*; M. Nowacki, *Czym jest turystyka przygodowa?* [w:] W. Siwiński, D.R. Tauber, E. Mucha-Szajek, *Teoria i praktyka usług turystycznych, rekreacyjnych i hotelarsko-żywnościowych w świetle badań*, WSHiG, Poznań 2011, s. 281–290.

¹¹ T. Nawrocki, *Oplacalność inwestycji...*

¹² E. Biernacka, *Walory przyrodnicze Ściany Wschodniej Polski szansą rozwoju turystyki i rekreacji*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej”, „Ekonomia i Zarządzanie”, 2009/14, s. 75–83.

¹³ M. Młocka, *Startować można nawet z jamnikiem*, „Rzeczpospolita”, 2011, 8/9, <http://www.rp.pl/artykul/699103.html?p=2>; B. Tyrna, *Długi spacer z psem*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej” 2008/40, s. 5.

rozpowszechniony w 2011 roku. Szlaki questingowe, nazywane są questami (*quest* – „poszukiwanie”, „śledztwo”), to szlaki lub ścieżki tematyczne (w zależności od zajmowanej powierzchni). Charakterystycznymi cechami tego rodzaju szlaków jest określona tematyka (kulturowa, historyczna lub przyrodnicza), brak oznaczenia w terenie, możliwość samodzielnego zwiedzania według schematycznych map i wierszowanych wskazówek oraz rozwiązywanie zagadek w czasie przejścia trasą.

Questing stanowi połączenie metody zwiedzania, edukacji regionalnej, aktywnego wypoczynku oraz promocji dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. Metoda questingu łączy edukację regionalną z turystyką, rozrywkę ze zdobywaniem wiedzy i aktywnym spędzaniem czasu wolnego. Popularne określenie questingu to „poszukiwanie skarbów”. W Polsce utworzono już około 250 szlaków questingowych. Sukcesywnie tworzona jest ogólnopolska sieć szlaków questingowych mająca objąć wszystkie województwa¹⁴. Motywy przewodnie i walory turystyczne, na których podstawie są tworzone szlaki questingowe są bardzo różnorodne. Niewykluczone jest utworzenie ścieżki tematycznej „Psie zaprzęgi”, którą można zaliczyć do Questu „środki transportu”, zgodnie z podziałem questów według Clarka i Glazera¹⁵. Wymienione formy turystyczne można znaleźć w agroturystyce przy okazji rozszerzonej oferty gospodarstw oferujących dodatkowe atrakcje dla wczasowiczów zainteresowanych aktywnym spędzaniem czasu wolnego.

Celem badań była ocena aktualnej oferty aktywnych form spędzania wolnego czasu w gospodarstwach agroturystycznych w aspekcie jej wzbogacenia poprzez możliwości wypoczynku z psem.

2. MATERIAŁ I METODY

Materiał stanowiły wyniki ankiet przeprowadzonych w 2013 i 2014 roku wśród właścicieli losowo wybranych 120 gospodarstw agroturystycznych z terenu całego kraju. Zebrano informacje dotyczące oferowanych atrakcji turystycznych w analizowanych gospodarstwach takich jak kuligi, bryczki, kąpiele, wędkowanie, jazda konna, ognisko lub grill, spacer, zbieranie runa, uczestnictwo w pracach gospodarskich, gry zespołowe. Znalazło się pytanie dotyczące umożliwienia urlopowiczom aktywnego spędzenia czasu z psem – udział w psich zaprzęgach, przy opracowanej własnej ofercie lub korzystanie z usług firm zewnętrznych. Wśród zorganizowanych form oferty zaprzęgowej gospodarstw lub firm z nimi współpracujących znalazły się: treningi z psami zaprzęgowymi lub własnymi, nauka od podstaw ubierania i zaprzęgnięcia psów, nauka poszczególnych komend i pracy na wózku czy saniach, przyzwyczajanie do zachowań w ekstremalnych sytuacjach, nauczanie umiejętnego czerpania radości z posiadania psa zaprzęgowego oraz ze sportu zaprzęgowego, przejażdżki na saniach lub w warunkach bezśnieżnych – na wózkach (w tym z możliwością samodzielnego powożenia), przygotowanie obozowiska, rozbicie namiotów, rozstawienie sprzętu, opowieści o rasach i historii zaprzęgów, szersza oferta (canicross, pulka, bikejoring, skijoring), kontakt z psami, fotografie, pokaz siły uciągu psów, projekcje filmów i slajdów, ognisko maszerskie.

¹⁴ A. Pawłowska, *Questing jako innowacja w turystyce kulturowej*, „Turystyka Kulturowa”, 2014/1, s. 30–46.

¹⁵ D. Clark, S. Glazer, *Questing. A Guide to Creating Community Treasure Hunts*, Questing University Press of New England, Lebanon 2004, s. 17–27.

Od właścicieli gospodarstw zebrano dane dotyczące kosztów uczestnictwa w poszczególnych imprezach związanych z psami.

Przeprowadzono jednocześnie ankiety wśród 100 osób w wieku 18–55 lat, zamieszkających w miejscowościach liczących 10–500 tys. mieszkańców, zainteresowanych aktywnym spędzaniem wolnego czasu. Wszystkie badane osoby spędzały wcześniej urlop na wsi lub na łonie natury. W formularzu ankiety pytano o: spacery, wycieczki, jazdę konną, gry zespołowe, zbieranie runa leśnego, pływanie, przejażdżki bryczką, kulig, wędkowanie, ognisko, uczestnictwo w pracach gospodarskich. W drugiej części ankiety znalazły się pytania dotyczące psów: posiadanie psa a wybór miejsca urlopu, możliwość zabrania psa ze sobą na urlop a pozostawienie go w miejscu zamieszkania, u znajomych, rodziny czy w hotelu dla zwierząt. W tym celu ankietowani zostali zapytani o to, czy możliwość udziału w ofercie psich zaprzęgów skłoniłaby ich do wyboru na miejsce urlopu gospodarstwa agroturystycznego oferującego tę atrakcję, a także o wcześniejsze uczestniczenie w takich formach oferty gospodarstw agroturystycznych.

Wszystkie ankiety zostały zestawione w poszczególne grupy w celu dalszego ich omówienia z literaturą fachową.

3. SPOSÓB SPĘDZANIA WOLNEGO CZASU W GOSPODARSTWACH AGROTURYSTYCZNYCH

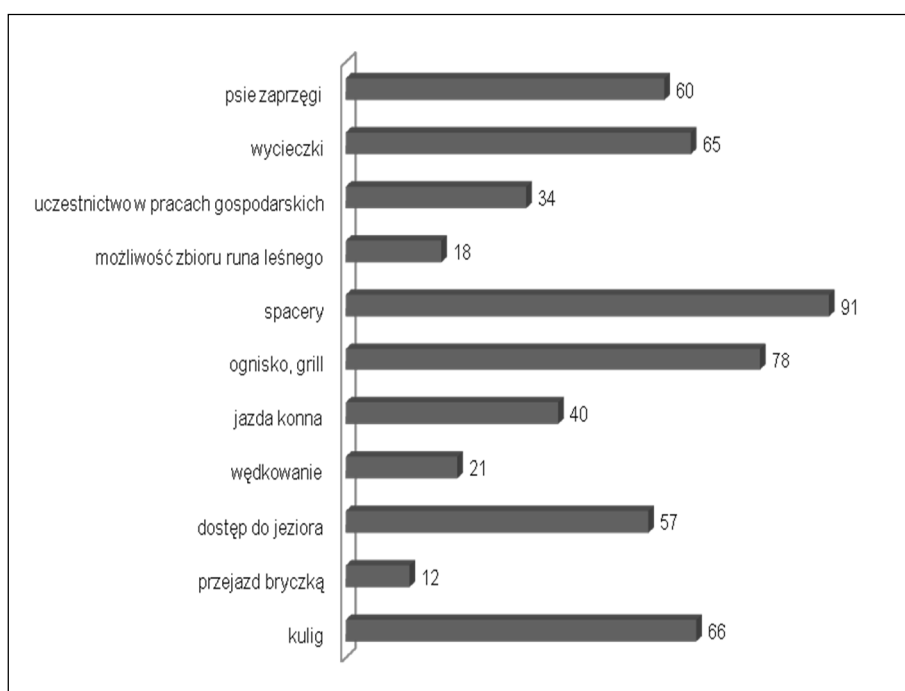
Jak wynika z badań Zarębskiego¹⁶, w 2013 r. w gminach wiejskich znajdowało się 29,6% miejsc noclegowych, natomiast w gminach miejsko-wiejskich – 22,1%. W analizowanym roku na obszarach wiejskich (gminy wiejskie i miejsko-wiejskie) 57% miejsc noclegowych miało charakter całoroczny, przy czym w gminach miejskich udział miejsc noclegowych całorocznych wyniósł aż 80,6%. Zróżnicowany charakter bazy noclegowej analizowanych gmin wpływa na liczbę udzielonych noclegów. W gminach wiejskich i miejsko-wiejskich w badanym roku, udzielono 38,5% wszystkich noclegów w Polsce (dla porównania udział gmin miejskich wyniósł 61,5%). Obszary wiejskie niezbyt licznie były odwiedzane przez turystów zagranicznych, którzy wykorzystali bazę noclegową na tym obszarze w 15,5%.

Na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych wśród 100 osób w wieku 18–55 lat (rys. 1), które mieszkają w miejscowościach liczących 10–500 tys. mieszkańców stwierdzono, że wszystkie osoby brały wcześniej udział w wypoczynku w gospodarstwie agroturystycznym. W badaniach uwzględniono wskazania na jedną lub więcej niż jedną formę spędzania wolnego czasu w gospodarstwie agroturystycznym. Osoby, które spędzały już wcześniej urlop na wsi lub na łonie natury, wskazały najbardziej preferowaną aktywność spędzania wolnego czasu w formie: spacerów (91% osób), ognisko/grill (78%), wycieczek (65%). Ponad połowa respondentów w wyborze miejsca odpoczynku kierowała się dostępnością ośrodka do jeziora bądź stawu (57%). W okresie zimowym chęć uczestnictwa w kuligu zgłosiło około 66% badanych.

Analiza odpowiedzi respondentów pokazała, że w obiektach agroturystycznych wolny czas chętnie spędziliby oni, uprawiając różne formy ruchowe. Do takich należy zaliczyć chociażby jazdę konną czy wycieczki psich zaprzęgów. Zapytani o to, czy możliwość

¹⁶ P. Zarębski, *Wybrane elementy turystyki kulturowej jako czynnik rozwoju bazy noclegowej na obszarach wiejskich w Polsce*, „Turystyka Kulturowa”, 2015/1, s. 63–78.

udziału w psich zaprzęgach skłoniłaby ich do wyboru danego gospodarstwa agroturystycznego oferującego tę atrakcję, aż 60% wszystkich odpowiedzi była twierdząca. Natomiast nikt z ankietowanych dotychczas nie zetknął się z podobną ofertą. W badanej grupie 59% posiadała psy, z czego 51% nie zamierza rozstawać się z pupilem podczas urlopu, dlatego możliwość zabrania pupila jest priorytetem przy wyborze miejsca noclegowego. Wśród badanych 49% z nich w czasie urlopu organizuje opiekę dla psa wśród znajomych lub w hotelach dla zwierząt, których nadal jest jeszcze niewiele, szczególnie w małych miejscowościach. Dlatego urlop połączony z aktywną formą i możliwością zabrania własnego pupila jest jedną z szans dla agroturystyki.

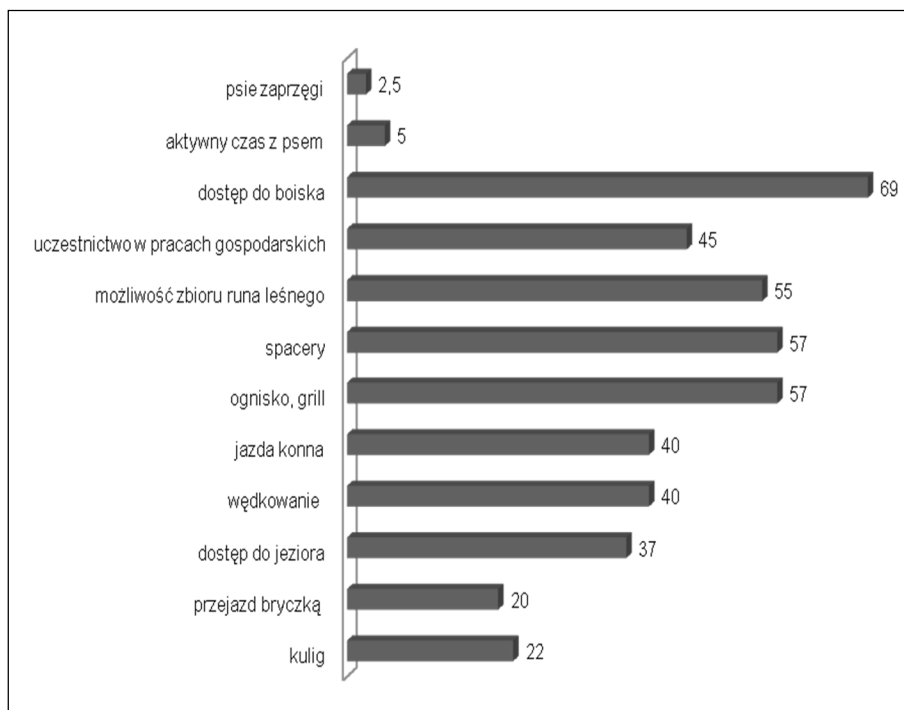

Rys. 1. Formy spędzania wolnego czasu preferowane przez turystów (%)

Źródło: badania własne.

Najpowszechniej występującą ofertą (69%) w gospodarstwach agroturystycznych było miejsce do gier zespołowych (boisko) jako sposób uatrakcyjnienia miejsca wypoczynku (rys. 2). Możliwość uczestnictwa w pracach gospodarskich (najczęściej przy obsłudze zwierząt w przydomowych mini ZOO – 45%), możliwość korzystania z darów lasu deklarowało około 55% badanych. Oferta miejsca do wspólnego ogniska czy grillowiska podobnie jak spacery były dość ważne dla agroturystów i stanowiły po 57%. Natomiast możliwość aktywnego spędzenia czasu z psem oferowało jedynie 5% gospodarstw, a tylko 2,5% z przebadanych proponowało udział w psich zaprzęgach. Tak więc gospodarstwa agroturystyczne nie miały rozwiniętej oferty w zakresie psich zaprzęgów, jakiej oczekują turyści. Dlatego należałoby do tych gospodarstw wprowadzić zwierzęta podnoszące atrakcyjność miejsca –

niewątpliwie należą do nich psy, ale również konie i inne małe zwierzęta. W bardziej korzystnej sytuacji są gospodarstwa agroturystyczne oferujące jazdę konną (40%) czy przejazdki bryczką (20%), ponieważ badani chętniej wybierali gospodarstwa z taką ofertą na urlop (często krótki, trwający tydzień) lub weekendowy odpoczynek. W dobrze zorganizowanych ośrodkach agroturystycznych z końmi wiązało się to z cyklicznymi przyjazdami.

Rys. 2. Oferowane atrakcje gospodarstw agroturystycznych

Źródło: badania własne.

Ponadto osoby korzystające obecnie z agroturystyki nie preferują na przykład możliwości zbioru runa leśnego, czy uczestnictwa w pracach gospodarskich. Z takich form mogli korzystać powszechnie na miejscu wypoczynku, blisko połowa gospodarstw agroturystycznych, bowiem miała je w ofercie. Świadczy to o zmieniających się nawykach i podejściu do aktywnej formy wypoczynku na wsi.

Oferty rekreacyjne gospodarstw agroturystycznych ograniczały się głównie do organizowania polowań, kąpielisk, wędkarstwa, jazdy konnej czy uczestniczenia w pracach gospodarskich¹⁷. Takie atrakcje przestają być w pełni satysfakcjonujące. Poszukuje się nowych form spędzania wolnego czasu. Jednym ze sposobów uatrakcyjnienia działalności gospodarstw agroturystycznych jest chów zwierząt, na przykład koni. Możliwość jazdy

¹⁷ E. Niczyporuk, *Stan i możliwości rozwoju wybranych gospodarstw agroturystycznych Podlasia*, praca magisterska, AWF w Warszawie, IWFiS w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska 1999.

konnej to jedna z najczęściej spotykanych atrakcji oferowanych turystom przez właścicieli gospodarstw agroturystycznych. Obecność koni jest czynnikiem przyciągającym turystów do gospodarstwa¹⁸.

W gospodarstwach agroturystycznych z powiatu siedleckiego najczęściej oferowana atrakcją była jazda konno i przejażdżka bryczką. Stanowiły one odpowiednio 21–32% w zależności od gospodarstwa. Na drugim miejscu były rowery, ale tylko 11% turystów korzystało z takiej formy ruchowej. W tych gospodarstwach nie oferowano żadnych imprez ruchowych z udziałem psów, mimo że turyści zgłaszali zapotrzebowanie na rozszerzenie oferty ruchowej¹⁹.

4. PSIE ZAPRZĘGI JAKO OFERTA SPĘDZANIA WOLNEGO CZASU W GOSPODARSTWACH AGROTURYSTYCZNYCH

Grupa 33% spośród ankietowanych gospodarstw agroturystycznych dysponowała własną ofertą, a 67% współpracowało z organizacjami zajmującymi się prowadzeniem kursów i popularyzacją psich sportów między innymi psich zaprzęgów. Najbardziej rozpowszechnione formy oferty z udziałem psów to: kontakt z psem, przejażdżki, nauka komend i trening z psami (rys. 3).

W tych wypadkach gospodarstwo oferowało tylko jedną zorganizowaną ofertę dla turysty, która wypełniała cały czas aktywności ruchowej. Wśród zorganizowanych form oferty zaprzęgowej gospodarstw lub firm z nimi współpracujących znalazły się: treningi z psami zaprzęgowymi lub własnymi psami (100%), nauka od podstaw ubierania i zaprzęgnięcia psów (67%), nauka poszczególnych komend i pracy na wózku czy saniach (100%). Natomiast rzadziej przekazywano turystom możliwość przyzwyczajania się do zachowań z psem w ekstremalnych sytuacjach (33%), nauczanie umiejętnego czerpania radości z posiadania psa zaprzęgowego oraz ze sportu zaprzęgowego (33%). Wśród turystów zaobserwowano wciąż wysoki odsetek chętnych do przejażdżki na saniach lub w warunkach bezśnieżnych – na wózkach (100%, w tym 67% z możliwością samodzielnego powożenia).

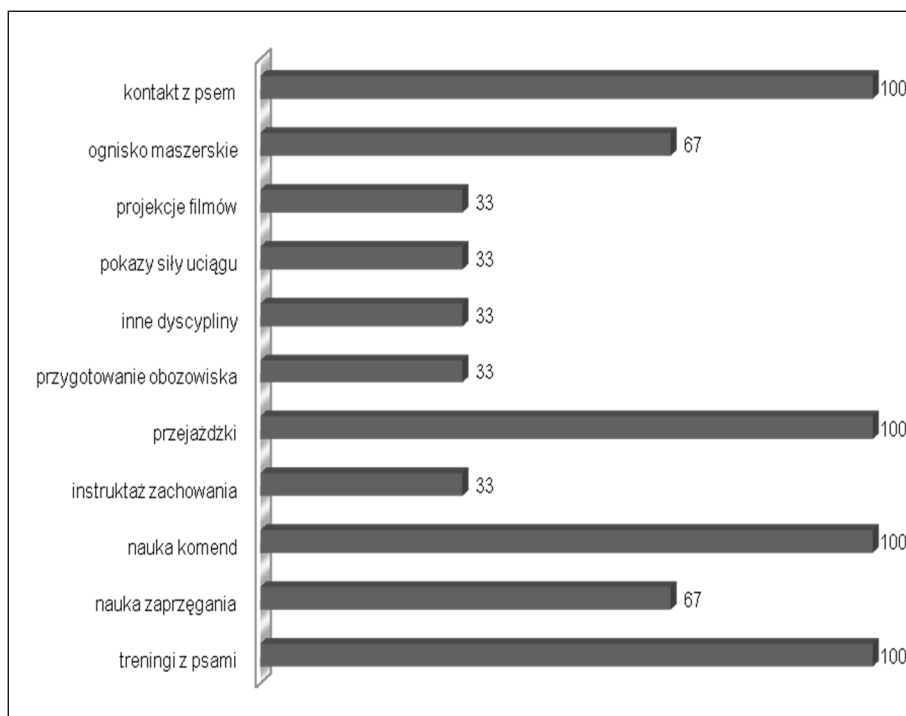
W tych wypadkach wymaga to zaangażowania osób fachowo wyszkolonych, z umiejętnościami praktycznej nauki obchodzenia się z psem w różnych sytuacjach dlatego jest jeszcze niewielka grupa gospodarstw, które takie formy realizują. Mimo że są one bardzo atrakcyjne dla turystów, szczególnie z własnymi psami, czasami może być problem ze zgromadzeniem odpowiedniej grupy chętnych.

Inne formy zajęć, takie jak przygotowanie obozowiska, rozbicie namiotów, rozstawienie sprzętu, stanowiły w gospodarstwie tylko 1/3 aktywnego czasu, a zajęciom tym często towarzyszyły opowieści o rasach i historii zaprzęgów i na przykład pokazy siły uciągu psów.

Zawody psów jucznych stają się coraz popularniejsze dzięki wzrastającemu zainteresowaniu rekreacją na łonie natury i pieszymi wędrówkami. Juki składają się z dwóch toreb połączonych taśmą przełożoną przez grzbiet psa. Treningowo zakłada się zwierzęciu puste

¹⁸ J.L. Sokół, J. Boruch, *Ekologizacja gospodarstw agroturystycznych w powiecie białostockim*, „Kwartalnik Wydziału Zarządzania, Ekonomia i Zarządzanie”, 3/1, (2011), s. 95–112.

¹⁹ T. Nowogródzka, K. Pieniak-Lendzion, *Propozycje ofert gospodarstw agroturystycznych, a oczekiwania konsumentów*, „Zeszyty Naukowe UPH w Siedlcach. Administracja i Zarządzanie”, 100/27, (2014), s. 97–108.

Rys. 3. Oferta psich zaprzęgów w analizowanych gospodarstwach agroturystycznych

Źródło: opracowanie własne.

juki, następnie stopniowo zwiększa się ich ciężar oraz dystans wędrówki. Docelowo praktykuje się obciążanie psa bagażem o wadze równej 1/3 masy ciała psa, równo rozłożonym w obu jukach. Wśród typowych psów zaprzęgowych, takich, którym wysiłek sprawia szczególnie dużo radości i które same potrafią kontrolować zmęczenie, można wymienić: alaskan malamute, syberian husky, samojeda²⁰.

W literaturze wymieniane są również inne rodzaje aktywności z psem, między innymi maratony (temperatura nie może przekraczać wówczas 15°C, ponieważ wysiłek w wyższej temperaturze może być niebezpieczny dla psów), triathlony, skutery (podobnie jak w bikejoringu pies ciągnie nieco zmodyfikowany skuter, z dospawanym uchwytem, wzmocnionymi progami, na których można stanąć), survival z psami, rakiety śniegowe, łyżwy²¹.

Szersza oferta w analizowanych gospodarstwach była wypełniona ciekawymi formami wykorzystania psów zaprzęgowych (canicross, pulka, bikejoring, skikjoring) – wyniosła 33%. Te zajęcia często łączono z pokazem siły uciągu psów – oferta 1/3 gospodarstw. W ostatnim czasie coraz częściej gospodarstwa (2/3 czasu oferty ruchowej) oferują ogniska maszerskie, które w ciekawy sposób łączą środowisko kynologiczne z turystami w okresie urlopu.

²⁰ M. Szmurło, I. Szmurło, *Husky i inne. Sport psich zaprzęgów*, Warszawa 2002.

²¹ A. Wieczorek, *Husky syberyjski*, Łódź 2005.

Wypoczynek w gospodarstwie agroturystycznym z ofertą zajęć z psami pod okiem opiekuna może być ciekawie spędzonym czasem, tym bardziej, gdy turysta zdobędzie fachową i praktyczną wiedzę. Osoby uczestniczące odpłatnie w takich zajęciach chętnie brały w nich udział szczególnie z własnymi psami.

Tabela 1. Średnie ceny za poszczególne usługi oferty zaprzęgowej w analizowanych gospodarstwach agroturystycznych

Forma oferty zaprzęgowej	Średnia cena	Przedział cenowy (min.-maks.)
Kontakt z psem (zł/godz.)	40	30-55
Ognisko maszerskie + wyżywienie (zł/os./grupa)	65	50-90
Projekcje filmów (zł/os./grupa)	12	10-15
Pokazy siły uciągu (zł/os./grupa)	30	25-35
Inne dyscypliny (zł/godz.)	35	25-50
Przygotowanie obozowiska (zł/os.)	23	20-30
Przejażdżki (zł/os./grupa)	50	35-250
Instruktarz zachowania indywidualnie (zł/godz.)	40	35-70
Nauka komend indywidualnie (zł/godz.)	50	40-80
Nauka zaprzęgnięcia indywidualnie (zł/os.)	20	15-30
Treningi z psami indywidualnie (zł/godz.)	55	40-100

Źródło: opracowanie własne; ceny zależą od wielkości grupy i dystansu.

W tabeli 1 przedstawione zostały średnie ceny poszczególnych usług z udziałem psich zaprzęgów i mają one charakter informacyjny dla zainteresowanych gości. Ceny uczestnictwa w imprezach zaprzęgowych kształtują się na poziomie 65 zł/osobę przy grupie liczącej 35 osób. Ceny przejażdżek psimi zaprzęgami zależą głównie od dystansu i kształtują się na poziomie 35–250 zł. Średnia cena takich usług to koszt 50 zł/osobę i jest on wyższy w wypadku mało licznej grupy. Natomiast dłuższe wyprawy to wydatek od 120 zł od osoby za godzinę. Zainteresowaniem turystów cieszyła się forma odpłatnego szkolenia psów pod okiem trenera. Średni koszt kształtował się w gospodarstwach na poziomie 55 zł za godzinę z maksymalną ceną nawet 100 zł za godzinę indywidualnej lekcji. Należy podkreślić, że koszt znacznie wzrastał w wypadku opłacania trenera przez gospodarzy. Podobną zależność obserwowano w wypadku nauki komend czy instruktażu zachowania z psem w różnych sytuacjach.

5. PODSUMOWANIE

W ostatnich latach także w naszym kraju obserwujemy ciągły rozwój agroturystyki, czego dowodem jest stale przybywająca liczba miejsc świadczących całoroczne usługi

agroturystyczne. Z tej formy w naszym kraju korzysta już ponad 38 % naszych rodaków i 15% gości z zagranicy. Istotnym atutem agroturystyki jest możliwość aktywnego spędzania urlopu, co na dużą skalę obserwujemy już w Niemczech, Wielkiej Brytanii czy Holandii. Wśród atrakcji turystyki aktywnej na uwagę zasługują psie zaprzęgi realizowane na szlakach turystycznych typu questing o interesujących walorach krajobrazowych i edukacyjnych. Możliwość posiadania w ofercie psich zaprzęgów skłoniłaby turystów do wyboru danego gospodarstwa agroturystycznego, co pokazują badania własne. Jednak gospodarstwa agroturystyczne oferowały gry zespołowe jako forma aktywności ruchowej. Natomiast aktywne spędzanie czasu z psem miało tylko 5%, w tym psie zaprzęgi 2,5% gospodarstw. W analizowanych gospodarstwach oferujących psie zaprzęgi duże uznanie wśród gości posiadających własne psy były treningi z psami zaprzęgowymi, nauka komend i pracy na wózku lub na saniach. Jednak ta forma aktywności wymagała często od właścicieli gospodarstw korzystania z firm zewnętrznych, aby spełnić oczekiwania turystów. Dlatego proponowane odpłatne szkolenia psów pod okiem trenera były akceptowane przez gości i wychodziły naprzeciw ich zainteresowaniom.

LITERATURA

- [1] Biernacka E., *Walory przyrodnicze Ściany Wschodniej Polski szansą rozwoju turystyki i rekreacji*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej Ekonomia i Zarządzanie” 2009/14, s. 75–83.
- [2] Clark D., Glazer S., Questing. A., *Guide to Creating Community Treasure Hunts*, Questing University Press of New England, Lebanon 2004, s. 17–27.
- [3] Cynarski W.J., Słupecki J., *Treści turystyki kulturowej w obszarze badań agroturystyki i turystyki wiejskiej w świetle polskiej literatury*, „Turystyka Kulturowa” 2011, s. 25–34.
- [4] Duczkowska-Małysz K., *Agroturystyka jako źródło alternatywnego zarobkowania w rolnictwie* [w:] L. Powichrowski, *Gospodarstwo agroturystyczne*, „MPiPS” 1998, s. 7–25.
- [5] Kud K., Woźniak M., *Percepcja środowiskowych czynników jakości życia na obszarach wiejskich w województwie podkarpackim*, „Humanities and Social Sciences” 20/4 (2013), s. 63–74.
- [6] Marcinkiewicz C., *Rozwój i stan polskiej agroturystyki*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas w Sosnowcu. Zarządzanie” 14/1, (2013), s. 21–35.
- [7] Młocka M., *Startować można nawet z jannikiem*, „Rzeczpospolita” 2011/8/9, <http://www.rp.pl/artykul/699103.html?p=2>.
- [8] Nawrocki T., *Opłacalność inwestycji w gospodarstwach agroturystycznych położonych na terenie „Podlaskiego Przetomu Bugu”*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Rolnictwo” 2006/540, s. 361–365.
- [9] Niczyporuk E., *Stan i możliwości rozwoju wybranych gospodarstw agroturystycznych Podlasia*, praca magisterska, AWF w Warszawie, IWFis w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska 1999.
- [10] Nowacki M., *Czym jest turystyka przygodowa?* [w:] W. Siwiński, D.R. Tauber, E. Mucha-Szajek, *Teoria i praktyka usług turystycznych, rekreacyjnych i hotelarsko-żywnieniowych w świetle badań*, WSHiG, Poznań 2011, s. 281–290.
- [11] Nowogródzka T., Pieniak-Lendzion K., *Propozycje ofert gospodarstw agroturystycznych a oczekiwania konsumentów*, „Zeszyty Naukowe UPH w Siedlcach, Administracja i Zarządzanie”, 100/27, (2014), s. 97–108.

- [12] Pawłowska A., *Questing jako innowacja w turystyce kulturowej*, „Turystyka Kulturowa” 2014/1, s. 30–46.
- [13] Sokół J.L., Boruch J., *Ekologizacja gospodarstw agroturystycznych w powiecie białostockim*, „Kwartalnik Wydziału Zarządzania. Ekonomia i Zarządzanie” 3/1 (2011), s. 95–112.
- [14] Szmurło M., Szmurło I., *Husky i inne. Sport psich zaprzęgów*, Agencja Wydawnicza Egros, Warszawa 2002.
- [15] Tyrna B., *Długi spacer z psem*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej” 2008/40, s. 5.
- [16] Walas B., Cichońska A., Buczek T., Zientarska D., Nalazek M., Celuch K., *Marketingowa strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2012–2020*, „Polska Organizacja Turystyczna” 2011, s. 1–215.
- [17] Wieczorek A., *Husky syberyjski*, „Galaktyka”, Łódź 2005.
- [18] Zarębski P., *Wybrane elementy turystyki kulturowej jako czynnik rozwoju bazy noclegowej na obszarach wiejskich w Polsce*, „Turystyka Kulturowa” 2015/1, s. 63–78.

DOGS AS A FORM OF ENRICHMENT AGROTURISTIC FARMS OFFER

Agrotourism is frequently appreciated form of spending the leisure time, which is indicated by increase of the number of touristic farms. Change of the trend of rest from passive into active is observed and participation in sled dog racing can be an example for it. Competent connection of cultural education and the active leisure is also a good example of touristic form which is questing, where participation of dogs is also desired. In Poland there is noticed intensive increase of the number of questing trails, which exceeds 250. Offers of active forms of spending the free time in tourist farm in the aspect of enhancing them in possibilities of rest with the dog were studied. The research is based on survey conducted amongst owners of touristic farms from the area of Poland. Moreover persons interested in active spending the leisure time in the village or in the bosom of nature were investigated. Survey revealed that for these tourists walks and a campfire were the most active forms of spending summer time, and in the winter period sleigh ride was preferred. Spending the free time with the participation of sled dog teams constituted the 60% of surveyed. It is worth noticing that 59% of tourists possesses dogs and 51% declares the willing of spending vacation with them. The most universal offer of agrotouristic farms was an access to the playground (69%); dog racing appeared only in the 2.5% of farms offers. Trainings with sled dogs, learning of commands and the work on the cart or the sledge appeared the most numerous offer of dog racing. Displays of behaviours of dogs in extreme conditions were the least numerous offers, because farms owners have often been obliged to use services of qualified external persons, however a paid form of training dogs under the coach control, learning of commands and instructions of leading the dog in different situations, have been popular. The study revealed that professionally organised rest of the physical activity with the participation of sled dogs had its grounds in agrotourism, above all for tourists having own dogs.

Keywords: agrotourism, offer recreation, tourist attraction, activity, sledge dogs.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.24

Przesłano do redakcji: luty 2017 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

Ryszard KLAMUT¹
Agata KANTOR²

OCENA DEMOKRACJI I POZIOM AKTYWNOŚCI OBYWATELSKIEJ I ICH ZWIĄZKI Z POGŁĄDAMI POLITYCZNYMI I UDZIAŁEM W WYBORACH³

Artykuł ma na celu zbadanie powiązań pomiędzy oceną demokracji i zaangażowaniem w aktywność obywatelską z jednej strony a poglądami politycznymi i udziałem w wyborach politycznych z drugiej. Badane czynniki stanowią elementy funkcjonowania człowieka w rzeczywistości społeczno-politycznej. Ocena demokracji i poglądy polityczne budują jej aspekt poznawczy, zaś udział w wyborach oraz uczestniczenie w aktywności obywatelskiej budują aspekt behawioralny. W badaniach przyjęty został złożony model zależności. Ocena demokracji była badana na trzech poziomach: ogólnych przekonaniach (legitymizacja systemu), aktualnego stanu demokracji (instytucje demokracji Roberta Allana Dahla) oraz konkretnych wydarzeń związanych z funkcjonowaniem systemu demokratycznego (jakość przeprowadzonych wyborów i poziom zaufania do wybranych władz). Aktywność obywatelska w czterech formach: społecznikostwo, partycypacja społeczna, indywidualna aktywność polityczna oraz partycypacja polityczna. Poglądy polityczne zostały ujęte w klasyczne kategorie: prawica – centrum – lewica oraz wyróżniono także osoby niewskazujące własnej orientacji politycznej. Badania przeprowadzone zostały po wyborach samorządowych 2014 roku na grupie 524 osób z różnych obszarów Polski. Uzyskane wyniki wskazują, że ocena demokracji jest raczej negatywna na każdym z poziomów oceny i w większym stopniu jest związana z poglądami politycznymi, niż z udziałem w wyborach. Najbardziej pozytywnie demokracja oceniana jest przez osoby o poglądach centrowych, najbardziej negatywnie zaś przez osoby o poglądach prawicowych. Natomiast większe zaangażowanie w każdy z wyróżnionych rodzajów aktywności obywatelskiej jest w większym stopniu powiązane z udziałem w wyborach, niż z poglądami politycznymi.

Słowa kluczowe: ocena demokracji, wybory samorządowe 2014, legitymizacja systemu, aktywność obywatelska, poglądy polityczne.

1. ISTOTA DEMOKRACJI I CECHY DEMOKRACJI WEDŁUG ROBERTA A. DAHLA

Istotą demokracji jest aktywność obywateli. Klasycznie, Arystoteles wskazuje na jej dwie podstawowe, powiązane z sobą zasady: wolności (obywatele, czyli ludzie wolni, mogą

---

¹ Dr Ryszard Klamut, Katedra Nauk Humanistycznych, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska; e-mail: rklamut@prz.edu.pl

² Mgr Agata Kantor

³ Dziękujemy osobom, które pomogły w zbieraniu danych: Jarosławowi Jastrzębskiemu, Marioli Łagunie, Piotrowi Próchniakowi, Krzysztofowi Michalskiemu, Wiktorowi Razmusowi, Hannie Sommer, Krzysztofowi Surowcowi.

żyć tak, jak chcą, realizować swoje prawa) i równości (wszyscy obywatele posiadają równe prawa i mają taki sam udział w kierowaniu państwem)⁴. W czasach współczesnych Robert Allan Dahl⁵ określał demokrację jako stan idealny, niemożliwy do osiągnięcia w pełni przez współczesne państwa, jednakże możliwe jest osiąganie pełniejszej demokratyzacji. W stworzonej przez siebie teorii demokracji poliarchicznej wskazał na sześć instytucji, których istnienie jest niezbędne w państwach demokratycznych, a które w różnych państwach są respektowane w różnym stopniu: (1) wybierani przedstawiciele przez obywateli mają możliwość autentycznego uczestnictwa we władzy oraz kontrolują działania rządu, (2) wolne, uczciwe i częste wybory przedstawicieli władz, w których obywatel ma równą i rzeczywistą szansę głosowania, a przez to ma kontrolę nad rządzącymi, (3) wolność słowa, wolność wyrażania własnych przekonań, sądów, dzięki czemu obywatele mogą realnie uczestniczyć w życiu politycznym; mogą swobodnie wypowiadać się na temat wszystkich zdarzeń związanych z działaniem rządu, wpływać na decyzje podejmowane przez rząd, mają prawo krytyki ustroju, ładu społeczno-gospodarczego, rządu bez żadnych negatywnych skutków, (4) dostępność do różnorodnych źródeł informacji, w których obywatel ma prawo korzystać z różnych i niezależnych informacji w czasopiśmie, mediach czy innych źródłach, które nie są pod kontrolą rządu oraz określonych sił politycznych, (5) niezależność stowarzyszeń, dająca obywatelom możliwość tworzenia niezależnych organizacji oraz dająca źródło wiedzy i edukacji obywatelskiej, dostarczająca informacje i umiejętności polityczne, (6) inkluzyjne obywatelstwo, które określa, że żaden obywatel nie może być pozbawiony swoich praw oraz które są niezbędne do działania wskazanych wyżej instytucji politycznych⁶. Wymienione instytucje demokracji mogą stanowić kryteria oceny jej stanu w państwie. Każde z kryteriów jest potrzebne, aby system demokratyczny mógł istnieć i poprawnie funkcjonować.

Człowiek w państwie demokratycznym traktowany jest jako istota polityczna. Jako obywatel uczestniczy w realiach społeczno-politycznych państwa. Potrzebuje rozumieć otaczający go świat⁷, a w tym społeczno-polityczną rzeczywistość i podejmuje także działania wynikające z uczestnictwa w systemie demokratycznym⁸. Ważność tej rzeczywistości dla człowieka wynika już z samej natury bycia istotą społeczną/polityczną, dlatego podejmuje aktywność umysłową, aby poznać zjawiska polityczne, ocenić je, zbudować zespół przekonań dotyczących ważnych spraw i w efekcie uczestniczyć w życiu społecznym i politycznym państwa⁹.

⁴ Arystoteles, *Polityka* [w:] tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. I, red., L. Piotrowicz, Warszawa 2003, s. 90, 95.

⁵ R.A. Dahl, *O demokracji*, Kraków 2000, s. 25–26.

⁶ R.A. Dahl, *O demokracji...*, s. 81–82; R.A. Dahl, *What Political Institutions Does Large-Scale Democracy Require?*, „Political Science Quarterly” 120(2), 2005, s. 188–189.

⁷ D.T. Kenrick, S.L. Neuberg, R.B. Cialdini, *Psychologia społeczna*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002, s. 30.

⁸ K. Skarżyńska, *Człowiek a polityka. Zarys psychologii politycznej*, Warszawa 2011, s. 11.

⁹ J. Reykowski, *Psychologia polityczna* [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*. t. III, red. J. Strelau, Gdańsk 2000, s. 383.

2. MODEL OCENY ŚWIATA SPOŁECZNO-POLITYCZNEGO PRZEZ CZŁOWIEKA-OBYWATELA

Człowiek jako obywatel – uczestnik życia społeczno-politycznego, by rozumieć i budować właściwe odniesienia społeczne, tworzy ocenę stanu demokracji. Demokracja obejmuje szerokie spektrum zjawisk i zdarzeń politycznych i społecznych związanych z jakością życia obywateli państwa¹⁰. Jako kategoria złożona, jest także spostrzegana i oceniana wieloaspektowo¹¹. Tworzone reprezentacje, teorie oraz sądy budujące ocenę demokracji można uporządkować w trzy poziomy różniące się pod względem stopnia ogólności¹². Pierwszy to poziom ogólnych przekonań dotyczących istniejącego w państwie porządku społecznego, nazywany legitymizacją systemu¹³. W perspektywie psychologicznej legitymizacja to przekonanie, że system społeczno-polityczny funkcjonuje dobrze, a jej celem jest obrona stanu aktualnego¹⁴. W Polsce legitymizacja systemu jest bardzo słaba¹⁵, co wskazuje na negatywną ocenę porządku społeczno-politycznego przez obywateli.

Drugi poziom oceny demokracji wiąże się z oceną jakości aktualnego stanu demokracji i może wyrażać się w charakterystyce sześciu instytucji wyróżnionych przez Dahla¹⁶. Podział ten ma charakter normatywny i określa czynniki niezbędne, aby państwo realizowało kryteria demokratyczności. Odniesienie do perspektywy normatywnej pozwala stawiać pytania o subiektywne rozumienie wyróżnionych instytucji.

Trzecim poziomem oceny demokracji jest ocena konkretnych wydarzeń powiązanych bezpośrednio z działaniem instytucji demokratycznych. Ocena tego rodzaju wyrażać się może przez: poziom zaufania do przedstawicieli władz oraz jakość przeprowadzonych wyborów.

Zaufanie do władz jest brane pod uwagę w analizach politologicznych i badaniach socjologicznych oraz w ramach psychologii politycznej¹⁷. Jest traktowane jako istotny element akceptacji działań władz, a jego brak jest podstawą do dyskredytowania całej polityki państwa. W Polskich realiach poziom zaufania do władz samorządowych jest wyższy

¹⁰ R.A. Dahl, *What Political...*, s. 193; J. Reykowski, *op. cit.*, s. 379.

¹¹ K. Jaśko, M. Kossowska, *Wpływ wartości na rozumienie pojęcia demokracji*, „Psychologia Społeczna” 3(8), 2008, s. 243.

¹² R. Klamut, A. Kantor, *Ocena demokracji i jej wybrane uwarunkowania w kontekście wyborów samorządowych w 2014 roku w Polsce*, „Roczniki Psychologiczne”, 2017 (w druku).

¹³ A.C. Kay, J.T. Jost, *Complementary justice: Effects of "poor but happy" and "poor but honest" stereotype examples on system justification and implicit activation of the justice motive*, „Journal of Personality and Social Psychology” 85(5), 2003, s. 825; B. Wojciszke, *Sprawczość i wspólnotowość. Podstawowe wymiary spostrzegania społecznego*, Gdańsk 2010, s. 276.

¹⁴ J.T. Jost, O. Hunyady, *Antecedents and Consequences of System – Justifying Ideologies*, „Current Directions in Psychological Science” 14(5), 2005, s. 260.

¹⁵ K. Skarżyńska, *Dla kogo Polska jest sprawiedliwie urządzonym, a dla kogo najlepszym krajem do życia?* „Studia Ekonomiczne” 4(75), 2012, s. 531; B. Wojciszke, *Sprawczość...*, s. 277.

¹⁶ R.A. Dahl, *O demokracji...*, s. 81–82.

¹⁷ Por. M.J. Hetherington, *The Political Relevance of Political Trust*, „The American Political Science Review” 92(4), 1998, s. 791; J. Nyckowiak, *Political Activity: Is Trust in Democratic Institutions Really a Relevant Determinant?* „International Journal of Sociology” 39(1), 2009, s. 49; M. Wiśniewski, *Zaufanie do samorządu terytorialnego w Polsce – próba oceny*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 3, 2015, s. 321.

niż do władz centralnych. W badaniach w 2015 roku 49,5% osób wskazało, że ufa władzom lokalnym, 37,5% zaś nie ma do nich zaufania¹⁸.

Sposób przeprowadzenia wyborów samorządowych w listopadzie 2014 roku dla wielu Polaków był doświadczeniem braku przejrzystości procedur demokratycznych. Może o tym świadczyć wiele zdarzeń i działań instytucji odpowiedzialnych za jakość wyborów: np. awaria nowego systemu informatycznego Polskiej Komisji Wyborczej, a w efekcie przedłużające się liczenie głosów, wiele nieprawidłowości przy liczeniu głosów, przy przekazywaniu protokołów, istotnie większa liczba pustych lub źle wypełnionych kart do głosowania w porównaniu do innych wyborów. W efekcie, w grudniowym badaniu CBOS¹⁹ 58% badanych wskazało, że wyniki wyborów do sejmików wojewódzkich są wiarygodne (w tym 19% zdecydowanie tak), (22%) wskazywała jednak na brak wiarygodności wyników, a 17% wstrzymało się z jednoznaczną odpowiedzią, co także wskazuje na brak pozytywnej oceny wyborów, a takiej należałoby się spodziewać w normalnej sytuacji w państwie o dobrze ugruntowanej demokracji. Biorąc pod uwagę jednak niskie wskaźniki legitymizacji systemu i zaufania do władz w Polsce, powyższe wyniki można traktować jako niepowiązane z oceną konkretnego wydarzenia, a jako wynik ogólnej tendencji.

Zaprezentowane poziomy oceny demokracji pozwalają na wieloaspektową charakterystykę systemu demokratycznego.

3. ZAANGAŻOWANIE W AKTYWNOŚĆ OBYWATELSKĄ

Oprócz oceny demokracji, tworzenia poznawczo-emocjonalnego obrazu sytuacji społeczno-politycznej, obywatel, jako osoba aktywna, realizująca własne cele i zamierzenia, podejmuje także różnego rodzaju działania społeczne, czy dokładniej mówiąc, obywatelskie. Ten rodzaj aktywności zależy od czynników motywacyjnych budujących zaangażowanie, ale też w dużym stopniu od rozumienia obywatelskich praw i obowiązków, przynależności do społeczności oraz uczestnictwa w zbiorowości²⁰.

Aktywność obywatelska w społeczeństwie demokratycznym rozumiana może być jako uczestnictwo w działalności organizacji i stowarzyszeń, działalność stricte polityczna oraz pomaganie innym ludziom²¹. Allen Omoto, Mark Snyder i Justin Hackett²² wskazują na różne formy aktywności na rzecz interesu społecznego. Aktywności te są miejscem obywatelskiego zaangażowania, społecznego działania oraz partycypacji obywatelskiej. Maria

¹⁸ GUS, *Jakość życia w Polsce w 2015 r. Wyniki badania spójności społecznej*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, 2017, s. 179; <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/jakosc-zycia-w-polsce-w-2015-roku-wyniki-badania-spojnosci-spoecznej,4,2.html> (dostęp: 09.02.2017 r.).

¹⁹ CBOS, *Zaufanie do procedur wyborczych*, Komunikat z badań, Centrum Badań Opinii Społecznej 2014, s. 2; http://cbos.pl/SPISKOM.POL/2014/K_174_14.PDF (dostęp: 15.07.2016 r.).

²⁰ X. Bukowska, E. Wnuk- Lipiński, *Obywatelskość a la polonaise – czyli jakimi obywatelami są Polacy?*, „Nauka” 1, 2009, s. 22.

²¹ K. Skarżyńska, K. Henne, *Studenci jako obywatele : kapitał ludzki i społeczny jako źródła akceptacji porządku politycznego i ekonomicznego oraz aktywności społecznej*, „Psychologia Społeczna” 2(21), 2012, s. 167.

²² A.M. Omoto, M. Snyder, J.D. Hackett, *Personality and Motivational Antecedents of Activism and Civic Engagement*, „Journal of Personality” 78(6), 2010, s. 1704.

Lewicka²³ rozróżnia zaś aktywność obywatelską zorganizowaną (m.in. udział w działaniach stowarzyszeń, organizacjach pozarządowych oraz przynależność do partii politycznych) oraz spontaniczną (działania na rzecz miejscowej społeczności lub aktywność protestacyjna).

Chcąc uporządkować rodzaje i formy aktywności obywatelskiej można wskazać na dwa kryteria²⁴. Jedno określa obszar zaangażowania i odróżnia zaangażowanie społeczne oraz zaangażowanie polityczne. Drugie wskazuje na kolektywność działań oddzielając działania indywidualne od działań wspólnotowych. W efekcie złożenia obu kryteriów można wyróżnić cztery rodzaje aktywności: zaangażowanie społeczne ukierunkowane na poprawę jakości życia jednostek w sferze działań społecznych, podejmowane indywidualnie, niezależnie od innych (*społecznikostwo*) lub realizowane zespołowo (*partycypacja społeczna*), a także zaangażowanie polityczne ukierunkowane na poprawę jakości życia jednostek w kontekście sposobu rządzenia państwem, również realizowane indywidualnie lub zespołowo. Istotą *indywidualnej aktywności politycznej* jest aktywność obywateli w obszarze politycznym poprzez tworzenie oceny rzeczywistości politycznej i bardziej intencjonalne podejmowanie działań nastawionych na wywieranie wpływu na rządzących. Istotą aktywności grupowej (*partycypacji politycznej*) jest udział w strukturach władzy i w ten sposób działanie na rzecz poprawy jakości życia obywateli. Przedstawione kategorie aktywności opisują pozytywne odniesienie do dobra społecznego (wspólnego)²⁵. Jest to model teoretyczny, na poziomie empirycznym poziom zaangażowania w poszczególne rodzaje aktywności w społeczeństwie polskim jest zróżnicowany. Największe zaangażowanie dotyczy *indywidualnej aktywności politycznej*, nieco mniejsze – *społecznikostwa* (wyniki bliskie średniej teoretycznej, odpowiednio: $M = 3,19$ oraz $M = 2,94$), zdecydowanie mniejsze zaangażowanie charakteryzuje aktywności realizowane wspólnotowo – *partycypacja społeczna* ($M = 2,18$) oraz *partycypacja polityczna* ($M = 1,49$). Poziom zaangażowania we wskazane rodzaje aktywności jest średni lub niski, a w zakresie działań określanych jako *partycypacja polityczna* jest bardzo niski²⁶

4. POGŁĄDY POLITYCZNE ORAZ UDZIAŁ W WYBORACH JAKO CZYNNIKI RÓŻNICUJĄCE OCENĘ DEMOKRACJI I POZIOM ZAANGAŻOWANIA W AKTYWNOŚĆ OBYWATELSKĄ

Człowiek-obywatel posiada własne, subiektywne poglądy społeczno-polityczne. Tworzą one rodzaj orientacji, czy też identyfikacji ideologicznej (politycznej)²⁷. Najbardziej ogólnie poglądy klasyfikuje się na kontinuum opisanym przez prawicowość i lewicowość. Mają one zasadnicze znaczenie dla zrozumienia systemu politycznego oraz dla potocznej

²³ M. Lewicka, *Kup Pan książkę... Mechanizmy aktywności obywatelskiej Polaków*, „Studia Psychologiczne” 42(4), 2004, s. 70–71.

²⁴ R. Klamut, *Aktywność obywatelska jako rodzaj aktywności społecznej – perspektywa psychologiczna*, „Studia Socjologiczne” 1(208), 2013, s. 193.

²⁵ *Ibidem*, s. 174.

²⁶ R. Klamut, *Kwestionariusz Aktywności Obywatelskiej – narzędzie do badania różnych rodzajów aktywności obywatelskiej*, „Psychologia Społeczna” 1(32), 2015, s. 77.

²⁷ K. Skarżyńska, K. Henne, *Lewicowość – prawicowość autoidentyfikacji politycznych a przekonania i kapitał społeczny – perspektywa psychologii politycznej*, „Studia Socjologiczne” 2(201), 2011, s. 85.

debaty o polityce. Orientacja lewicowa cechuje się równością praw społecznych, politycznych i ekonomicznych oraz bezpieczeństwa socjalnego dla wszystkich obywateli. Jest bardziej indywidualistyczna – skupia się na rozwoju człowieka. Orientacja prawicowa natomiast charakteryzuje się przywiązaniem do wartości tradycyjnych, jak rodzina, naród, religia, a także dążeniem do zachowania obecnie istniejących nierówności, wolności ekonomicznej oraz ochrony prawa własności. Prawica wymaga posłuszeństwa dla tradycyjnych norm, postuluje okrutniejsze kary; jest bardziej kolektywistyczna – koncentruje się na wspieraniu ładu społecznego, a więc na dobru wspólnym²⁸.

Wielu autorów zwraca uwagę na ograniczoność tak rozumianego rozróżnienia lewicowości – prawicowości do opisu postaw oraz działań politycznych, jednak stosowane jest ono w wielu obecnych analizach do opisu sceny politycznej, a także do charakterystyki społecznego dyskursu o polityce²⁹. Nadal wskazywana jest jego funkcjonalność³⁰. Z czasem w teoretycznej charakterystyce systemu społeczno-politycznego wyodrębniona została, oprócz określeń biegunowych kontinuum, też opcja polityczna centrum. Jest to określenie poglądów politycznych, które są wyśrodkowane pomiędzy lewicowymi a prawicowymi i odgrywają istotną rolę przede wszystkim w systemach wielopartyjnych. Centrum zakłada utrzymanie stanu równowagi pomiędzy interesami różnych grup oraz warstw społecznych oraz informuje, że wszystkie nierówności społeczne powinny być niwelowane nie przez państwo, a przez społeczeństwo³¹.

Opisane identyfikacje ideologiczne pozwalają przewidywać stosunek Polaków do różnych kwestii politycznych i moralnych, preferencje partyjne, stosunek do przeszłości sprzed roku 1989, a także stosunek do demokracji. Wykazują one powiązanie z elementami oceny opisywanej rzeczywistości, a także są charakterystyczne dla wyborców określonych partii, zwłaszcza w obszarze przekonań tożsamościowych. PiS jest oceniane jako partia najbardziej prawicowa, chociaż nie na wszystkich wymiarach oceny, PSL także, lecz opis jest mniej jednoznaczny, istniejący wówczas LiD jest lewicowy, zaś PO – jest opisywana najczęściej pomiędzy biegunami prawicowości i lewicowości³².

Jednakże nie każdy obywatel ma wystarczająco zdefiniowane poglądy polityczne. Niektórym trudno jest się określić na kontinuum lewicowości – prawicowości. W Polsce może to być nawet kilkanaście procent: w analizach wyników z European Values Study z 2008 roku odpowiedź „trudno powiedzieć” wybrało 12,5% badanych Polaków³³. Wydaje się, że są to osoby, dla których w sprawy społeczno-polityczne są na tyle mało istotne, że nie zbudowały własnej autoidentyfikacji.

Można wskazać, że wyróżnione poglądy polityczne na kontinuum lewica – prawica, to rodzaj filtra pomagającego w określony sposób spostrzegać i oceniać rzeczywistość społeczno-polityczną. Powinny mieć więc istotne związki z oceną różnych aspektów demokracji oraz, być może także, z poziomem zaangażowania w podejmowanie działań obywatelskich. Poglądy dotyczą jednak sfery poznawczego ustosunkowania się, zaś aktywność

²⁸ K. Skarżyńska, *Człowiek a polityka...*, s. 58.

²⁹ K. Skarżyńska, K. Henne, *Lewicowość...*, s. 85.

³⁰ *Ibidem*, s. 85.

³¹ V. Braithwaite, *The Value Balance Model and Democratic Governance*, „Psychological Inquiry” 20, 2009, s. 87.

³² K. Skarżyńska, K. Henne, *Lewicowość...*, s. 102

³³ *Ibidem*, s. 87.

obywatelska, czy aktywność polityczna, jak choćby udział w wyborach, to kwestia działania.

Człowiek, jako obywatel uczestniczy w wyborach politycznych. Głosowanie jest nie tylko prawem, ale jest wyrazem stosunku do sytuacji politycznej w kraju oraz rozumienia własnego wpływu na rzeczywistość polityczną w kraju. Istotnymi czynnikami w podejmowaniu decyzji wyborczej jest uzyskanie informacji o bieżącej sytuacji politycznej, a także informacji o kandydatach i ich programach (jednak raczej na wystarczającym, a nie optymalnym poziomie)³⁴. Potrzebny jest także na tyle wysoki poziom motywacji (udział w wyborach musi być na tyle ważnym działaniem), żeby wyborca podjął trud wzięcia udziału w głosowaniu. Wyborcę, który podejmuje decyzje, mogą charakteryzować dwa rodzaje procesów: derywacja i racjonalizacja. Derywacja jest to proces, gdzie decyzje wyborcze są skutkiem jednostkowych ocen indywidualnych informacji o kandydujących osobach i ich cechach. Wybór jest wtedy oparty na analizie konkretnych informacji. Natomiast racjonalizacja określa, że wybór kandydata oparty jest na jego ogólnej ocenie. Przesłanki tej oceny są słabo dostępne. Wybór więc jest oparty na ogólnym wrażeniu, który jedynie może być uzasadniony po fakcie. Wyborcy stosują obydwa sposoby podejmowania decyzji – oparty na emocjach oraz oparty na analizie argumentów³⁵. W jednej i drugiej sytuacji podstawą jest pewna „baza treściowa”; w niej odgrywać znaczenie może także ocena demokracji i uczestnictwo w działaniach nastawionych na dobro wspólne.

W związku z rozwojem, wzmocnieniem i rozprzestrzenianiem się demokracji w czasie, naukowcy analizując zjawiska polityczne wskazują na różne czynniki wyjaśniające postępowanie człowieka w kontekście podejmowania wyborów politycznych wykazali, że ludzie głosują głównie na tych kandydatów, których opinia na temat zagadnień społeczno-polityczny jest zbliżona do własnych poglądów wyborczych, w przeciwnym razie wyborcy nie podchodzą do głosowania³⁶. Zainteresowanie w określonych przez obywateli kwestiach wyborczych może być związane z zyskami lub stratami, bądź może wynikać z identyfikacji partyjnej. Również na głosowanie mają wpływ emocje wyborców – pozytywne i negatywne³⁷, a te powiązane są także z oceną sytuacji decyzyjnej. Udział w wyborach to określony rodzaj działania, który wymaga aktywności poznawczej, i który może być w większym stopniu charakterystyczny dla osób podejmujących także innego rodzaju działania dotyczące społeczno-politycznego obszaru ludzkiego życia. Poszukując przyczyn aktywności obywatelskiej Lewicka³⁸ wskazuje, że wyjaśnieniem może być czynnik „ogólnej motywacji do działania”.

Wyróżnione aspekty funkcjonowania człowieka jako istoty politycznej są z sobą powiązane, dotyczą bowiem właśnie sposobu realizacji bycia istotą polityczną. Wydaje się oczywistym, że poglądy polityczne obywateli wiążą się z różną oceną działań władz i opozycji, w zależności od tego, jaki jest poziom realizacji przez rządzących spraw ważnych dla osób o określonych poglądach i w jakim stopniu respektowane są podstawowe zasady demokra-

³⁴ K. Korzeniowski, *Psychospołeczne uwarunkowania zachowań wyborczych* [w:] *Podstawy psychologii politycznej*, red. K. Skarżyńska, Poznań 2002, s. 238.

³⁵ W. Cwalina, A. Falkowski, *Marketing polityczny*, Gdańsk 2006, s. 55 i n.

³⁶ G.V. Caprara, S. Schwartz, C. Capanna, M. Vecchione, C. Barbaranelli, *Personality and politics: Values, traits, and political choice*, „Political Psychology” 27, 2006, s. 22.

³⁷ K. Korzeniowski, *op. cit.*, s. 251.

³⁸ M. Lewicka, *op. cit.*, s. 66.

tyczne. Udział w wyborach zaś to najistotniejszy aspekt uczestnictwa w systemie demokratycznym, wynikający z zaangażowania obywatelskiego/politycznego.

Przyjmujemy więc, że poglądy i udział w wyborach mają związek z przyjętymi zmiennymi zależnymi: oceną demokracji i zaangażowaniem w aktywność obywatelską. Badania dotyczą określenia związków pomiędzy wskazanymi kategoriami zmiennych.

Pytania badawcze i hipotezy postawione w badaniach przedstawiają się następująco:

Pytanie 1. Czym różnią się osoby posiadające określone poglądy polityczne w zakresie oceny demokracji i form aktywności obywatelskiej.

H1. Osoby preferujące poglądy charakterystyczne dla opozycji mają bardziej krytyczną ocenę demokracji od osób o poglądach zgodnych z koalicją rządzącą, a także mocniej angażują się w aktywność obywatelską.

Interesujące jest także, jak w badanych obszarach będą funkcjonować osoby niewskazujące określonych poglądów politycznych.

Pytanie 2. Czym różnią się osoby głosujące i niegłosujące w zakresie oceny demokracji i form aktywności obywatelskiej?

H2. Osoby głosujące, jako bardziej zaangażowane i podejmujące aktywność celową, jaką jest głosowanie w wyborach, oceniają demokrację bardziej pozytywnie, (bo w niej uczestniczą), wskazują też wyższy poziom zaangażowania w różne formy aktywności obywatelskiej, zwłaszcza aktywności politycznej.

Pytanie 3. Jaki czynnik ma większy związek z badanymi zmiennymi: poglądy czy udział w wyborach?

H3. Poglądy, jako kategoria poznawcza, większy związek wykazują z poznawczymi kategoriami oceny demokracji, zaś udział w wyborach, jako określona aktywność, mocniej wiąże się z formami zaangażowania w aktywność obywatelską.

5. METODA

5.1. Osoby badane i sposób przeprowadzenia badań

Badania były przeprowadzone w okresie jednego miesiąca po drugiej turze wyborów samorządowych 2014 roku. W badaniu uczestniczyły 524 osoby (studenci studiów stacjonarnych i niestacjonarnych oraz osoby dorosłe niestudiujące) z rejonów Lublina, Rzeszowa, Słupska, Tarnobrzega i Warszawy). Badanie było przeprowadzone za pomocą papierowych kwestionariuszy rozdawanych grupowo w ramach zajęć akademickich oraz indywidualnie osobom starszym przez autorów badań oraz przez pośredników, pracowników uczelni wyższych. Wiek osób badanych mieścił się w przedziale od 18 do 80 lat, ($M = 24,32$, $SD = 8,58$), 4,8% próby (23 osoby) nie podało wieku. W grupie było 384 kobiety i 127 mężczyzn (proporcja 75:25%), 2,5% próby (13 osób) nie podało informacji o płci.

5.2. Narzędzia badawcze

W badaniach wykorzystano pięć narzędzi badawczych. Cztery służyły do badania oceny demokracji:

*Skala legitymizacji systemu*³⁹ składa się z ośmiu twierdzeń z siedmiostopniową skalą odpowiedzi. Znane narzędzie, w Polsce wykorzystywane przez różnych autorów, np. Skar-

³⁹ A.C. Kay, J.T. Jost, *op. cit.*, s. 828.

żyńską⁴⁰ czy Wojciszke⁴¹. Przykładowe twierdzenia: „Polski system polityczny działa tak, jak powinien”, „Polska jest świetnym krajem do życia”. Rzetelność skali w prowadzonych badaniach Alfa = 0,77.

Kwestionariusz Oceny Demokracji (KOD) (wersja eksperymentalna) zbudowany jest z 16. twierdzeń z pięciostopniową skalą odpowiedzi. W założeniu miał odnosić się do oceny sześciu instytucji demokracji wyróżnionych przez Dahla⁴². Walidacja została przeprowadzona na wynikach prowadzonych badań. Konfirmacyjna analiza czynnikowa została przeprowadzona z wykorzystaniem pakietu AMOS 23 (zastosowano metodę Maximum likelihood). Testowano trzy modele: podstawowy, sześcioczynnikowy stworzony na podstawie założeń teoretycznych teorii Dahla, złożony z 27 twierdzeń, trzyczynnikowy uzyskany w eksploracyjnej analizie czynnikowej na zbiorze 27 twierdzeń oraz trzyczynnikowy uproszczony złożony z itemów o najwyższej mocy dyskryminacyjnej. Najlepiej dopasowany do danych okazał się model trzeci złożony z szesnastu twierdzeń, w którym każdy czynnik jest zbudowany z twierdzeń dotyczących dwóch instytucji Dahla. Uzyskane wartości indeksów CFA pozwalają go zaakceptować⁴³: RMSEA = 0,063, SRMR = 0,046, GFI = 0,93, CFI = 0,91. Czynnik *Wybory* jest złożony z twierdzeń dotyczących instytucji: *Wybierani przedstawiciele* i *Wolne, uczciwe i częste wybory*; Alfa = 0,78. Przykładowe twierdzenia: „Każdy obywatel ma rzeczywisty wpływ na jakość życia poprzez wybieranie swoich przedstawicieli do władz”, „Wybory w Polsce są w pełni uczciwe”. Czynnik *Wolność* jest złożony z twierdzeń odnoszących się do instytucji: *Wolność słowa* i *Wolność stowarzyszania się*; Alfa = 0,72. Przykładowe twierdzenia: „Tak rządzący, jak i opozycja mają możliwość zaprezentowania swojej oceny aktualnych problemów w kraju”, „Państwo wspiera funkcjonowanie organizacji pozarządowych”. Czynnik *Zaangażowanie* jest złożony z twierdzeń odnoszących się do instytucji: *Dostęp do różnorodnych źródeł informacji* i *Inkluzywne obywatelstwo*; Alfa = 0,76. Przykładowe twierdzenia: „Polacy w dużym stopniu angażują się w działania na rzecz poprawy jakości życia współobywateli”, „Poziom kontroli władz przez obywateli pozwala wystarczająco zadbać o wysoką jakość demokracji”.

Skala Ocena wyborów samorządowych (wersja eksperymentalna) jest złożona z pięciu twierdzeń z siedmiostopniową skalą odpowiedzi. Twierdzenia dotyczą oceny poziomu akceptacji stylu przeprowadzenia wyborów; wysokie wyniki wskazują na pozytywną ocenę wyborów. Przykładowe twierdzenia: „Sposób przeprowadzenia wyborów samorządowych w 2014 roku obniżył moją ocenę demokracji w Polsce”(-), „Błędy w przebiegu wyborów są wynikiem obiektywnych trudności i są czymś naturalnym”. Przeprowadzona konfirmacyjna analiza czynnikowa wykazała, że najbardziej dostosowane do danych jest rozwiązanie jednoczynnikowe. Odpowiednie miary osiągnęły poziom świadczący o dobrym dopasowaniu modelu do danych⁴⁴: RMSEA = 0,075 i SRMR = 0,03. Także wskaźniki GFI = 0,99 i CFI = 0,97 wskazują na dobre dopasowanie⁴⁵. Alfa wynosi 0,75.

⁴⁰ K. Skarżyńska, *Dla kogo...*, s. 529

⁴¹ B. Wojciszke, *Sprawczość...*, s. 276.

⁴² R.A. Dahl, *O demokracji...*, s. 81–82.

⁴³ R.B. Kline, *Principles and practice of structural equation modeling*, London 2011, s. 206.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 206.

⁴⁵ S. Bedyńska, M. Książek, *Statystyczny drogowskaz 3. Praktyczny przewodnik wykorzystania modeli regresji oraz równań strukturalnych*, Warszawa 2012, s. 187.

Zaufanie do nowo wybranych władz – jedno twierdzenie z siedmiostopniową skalą odpowiedzi: „Jaki jest Pana/Pani poziom zaufania do aktualnie wybranych władz samorządowych w wyborach 2014?”

Piąte narzędzie służyło do badania poziomu zaangażowania w aktywność obywatelską: *Kwestionariusz Aktywności Obywatelskiej* (KAO), który pozwala zbadać aktywność obywatelską w czterech formach: *Społeczniostwo*, *Partycypacja Społeczna*, *Indywidualna Aktywność Polityczna* i *Partycypacja Polityczna*. Skale badające poszczególne formy aktywności charakteryzują się wysoką rzetelnością i trafnością⁴⁶, w prezentowanych badaniach Alfa wynosi odpowiednio: 0,73; 0,80; 0,73 oraz 0,86.

Osoby badane pytano także o udział w wyborach (*tak/nie*) oraz o poglądy polityczne (*prawicowe, centrowe, lewicowe* oraz *trudno powiedzieć*).

W przedstawianych badaniach pojawiły się braki danych. Przy bardzo niskim wskaźniku braków dla poszczególnych skal zaskakująca jest liczba niezaznaczonych odpowiedzi w skali *Zaufanie do nowo wybranych władz* przez 53,7% badanych. Tak wysoki procent braków danych może być wynikiem innej, niż w pozostałych narzędziach, formy graficznej pytania, lub braku chęci odpowiadania na to pytanie. Porównanie wyników przy zastosowaniu testu t-Studenta w grupach osób, które zaznaczyły i nie zaznaczyły odpowiedzi na pytanie o zaufanie do nowych władz w pozostałych skalach ujawniło istotne różnice jedynie w skali *Partycypacja polityczna* ($t(511) = -2,58$; $p < 0,01$). Ten wynik wskazuje, że osoby nie odpowiadające na pytanie o zaufanie do wybranych władz charakteryzują się wyższym poziomem zaangażowania we wspólnotową aktywność polityczną ($M = 1,75$; $SD = 0,87$), niż osoby odpowiadające na to pytanie ($M = 1,56$; $SD = 0,69$). Prawdopodobnie właśnie zaangażowanie w działania polityczne stanowiło przyczynę rezygnacji z odpowiedzi. W pozostałych skalach wyniki są jednorodne. W związku z brakami danych w analizach statystycznych zastosowano metodę usuwania braków danych parami.

6. WYNIKI

6.1. Ocena demokracji i poziom aktywności obywatelskiej a poglądy polityczne

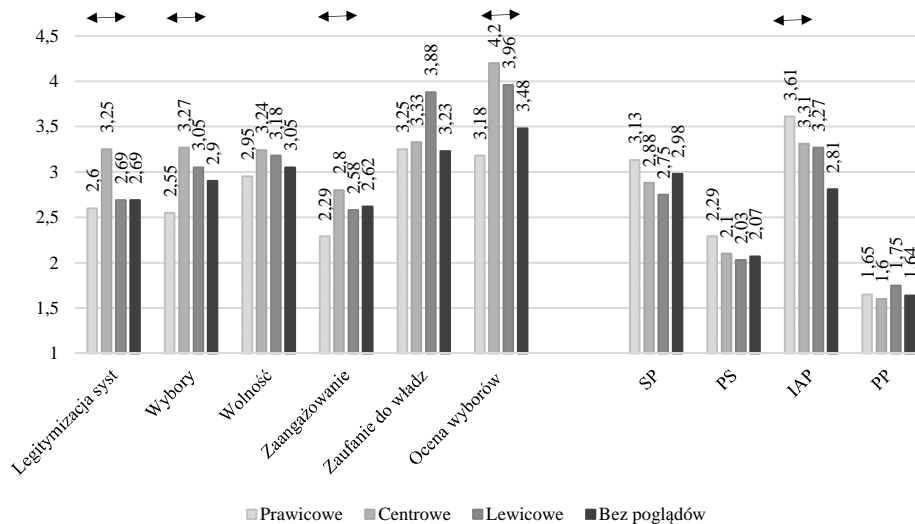
Uzyskane wyniki wskazują na niską ocenę demokracji w większości kategorii, na każdym poziomie oceny. Najniżej oceniana jest *Legitymizacja systemu* ($M = 2,72$; $SD = 0,89$; skala siedmiostopniowa) najwyżej zaś jakość demokracji w wymiarach *Wybory* i *Wolność* (wyniki w okolicach średniej teoretycznej, odpowiednio: $M_{Wybory} = 2,97$; $SD = 0,76$ i $M_{Wolność} = 3,01$; $SD = 0,66$; skala pięciostopniowa). Interesujące są także wyniki na poziomie oceny aktualnych wydarzeń ze względu na wysoką ich zmienność, która wynosi od $SD = 1,34$ dla skali *Ocena wyborów* do $SD = 1,52$ dla skali *Zaufanie do władz*.

Istotne różnice pomiędzy osobami deklującymi różne poglądy polityczne (prawicowe, centrowe lub lewicowe) i niedeklującymi ich dotyczą prawie wszystkich aspektów oceny demokracji na każdym z poziomów, chociaż wielkość różnic (η^2) nie jest duża (wykres 1).

Brak różnic dotyczy tylko zaufania do nowo wybranych władz ($F(3,223) = 0,47$, $p = 0,71$). Poziom legitymizacji systemu jest istotnie zróżnicowany ($F(3,476) = 5,91$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,04$). Najwyższe wyniki charakteryzują osoby deklujące poglądy centrowe. W analizach post-hoc zastosowano test Bonferroniego, który pozwolił określić istotność różnic pomiędzy wynikami osób o poglądach centrowych, a osób o poglądach pra-

⁴⁶ R. Klamut, *Kwestionariusz...*, s. 81.

wicowych, lewicowych oraz osób bez wskazanego poglądu. Jednakże poziom legitymizacji we wszystkich grupach, także w grupie o poglądach centrowych, świadczy o negatywnej ocenie funkcjonującego systemu społeczno-politycznego; średnie wyniki każdej z porównywanych grup są niższe od średniej teoretycznej równej 4,0.

↔ – skale, w których występują istotne różnice

Wykres 1. Zróżnicowanie wyników w skalach oceny demokracji poziomu aktywności obywatelskiej dla osób o różnych poglądach politycznych

Ocena demokracji na poziomie jakości demokracji, w obszarze podstawowych instytucji demokratycznych jest istotnie zróżnicowana w skalach *Wybory* $F(3,474) = 10,88$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,06$, oraz *Zaangażowanie* $F(3,475) = 9,13$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,06$. W skali *Wolność* zróżnicowanie jest na poziomie trendu ($F(3,471) = 2,22$, $p < 0,09$). W każdym obszarze oceny najwyższe wyniki charakteryzują osoby o poglądach centrowych, a najniższe – osoby o poglądach prawicowych. Osoby o poglądach lewicowych i niewskazujące poglądów uzyskują wyniki pośrednie. Test Bonferroniego pozwala stwierdzić, że wyniki osób o poglądach prawicowych są istotnie niższe od wyników osób o poglądach centrowych w skali *Wybory* oraz w skali *Zaangażowanie*. W skali *Wybory* wyniki osób o poglądach prawicowych są istotnie niższe także od pozostałych grup, jednocześnie wyniki osób o poglądach centrowych są istotnie wyższe od wyników osób niewskazujących poglądów. Istotna różnica widoczna jest także w skali *Zaangażowanie* pomiędzy wynikami osób o poglądach prawicowych a osobami z brakiem wskazanych poglądów.

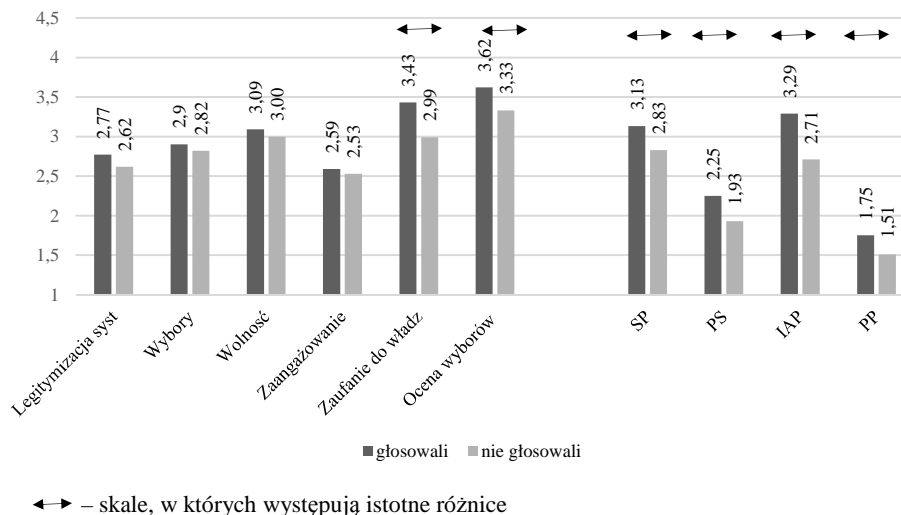
Również ocena jakości samych wyborów samorządowych jest istotnie zróżnicowana dla grup o odrębnych poglądach politycznych: skala *Ocena wyborów* $F(3,474) = 7,63$; $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,05$. Sposób przeprowadzenia wyborów jest najbardziej pozytywnie oceniany przez osoby o poglądach centrowych i istotnie bardziej niż osoby o poglądach prawicowych oraz bez wskazanych poglądów; obie te grupy oceniają wybory negatywnie. Istot-

nie wyższe wyniki w tym aspekcie oceny wyborów osiągają także osoby o poglądach lewicowych w porównaniu do osób o poglądach prawicowych.

Zróżnicowanie wyników w zakresie poziomu zaangażowania w różne formy aktywności obywatelskiej osób wskazujących różne poglądy na poziomie istotnym dotyczą jedynie *Indywidualnej Aktywności Politycznej* $F(3,468) = 27,40; p < 0,001, \eta^2 = 0,15$). Najbardziej odrębną grupę, charakteryzującą się najniższym poziomem zaangażowania w aktywność polityczną, stanowią osoby bez wskazanych poglądów i różnią się istotnie od wszystkich pozostałych grup. Najwyższy poziom zaangażowania charakteryzuje osoby o poglądach prawicowych. Różnice w zakresie indywidualnej aktywności politycznej są duże, zaś inne rodzaje aktywności obywatelskiej nie są związane z poglądami, ani z ich brakiem.

6.2. Ocena demokracji i aktywność obywatelska a udział w głosowaniu

Głosowanie w wyborach, w porównaniu z poglądami politycznymi, w inny sposób różnicuje ocenę demokracji i zaangażowanie w aktywność obywatelską; mniej istotnych różnic jest widocznych w obszarze oceny demokracji niż zaangażowania w różne rodzaje aktywności obywatelskiej (wykres 2).

Wykres 2. Zróżnicowanie wyników w skalach oceny demokracji i poziomu aktywności obywatelskiej dla osób głosujących i niegłosujących

W obszarze oceny demokracji różnice dotyczą poziomu oceny przeprowadzonych wyborów: *Zaufanie do wybranych władz* ($t(226) = 2,14, p < 0,05; d = 0,30$) oraz *Ocena wyborów* ($t(478) = 2,37, p < 0,05; d = 0,23$). Pewna zależność (na poziomie trendu) jest widoczna pomiędzy udziałem w wyborach a poziomem legitymizacji systemu ($t(480) = 1,79, p < 0,08$), zaś skale oceny jakości demokracji nie różnicują osób, które głosowały od niegłosujących (wyniki dla skali *Wybory* $t(478) = 1,21, p = 0,23$; dla skali *Wolność* $t(475) = 1,36, p = 0,17$ oraz dla skali *Zaangażowanie* $t(479) = 0,97, p = 0,33$).

Istotne zróżnicowanie dotyczy natomiast każdego z rodzajów aktywności obywatelskiej (dla *Spotecznikostwa* $t(473) = 3,57, p < 0,001; d = 0,34$; dla *Partycypacji Społecznej* –

$t(474) = 3,60, p < 0,001; d = 0,34$; dla *Indywidualnej Aktywności Politycznej* $t(472) = 7,29, p < 0,001; d = 0,69$ oraz dla *Partycypacji Politycznej* $t(477) = 3,19, p < 0,01; d = 0,31$). We wszystkich skalach oceny wyborów oraz rodzajach aktywności obywatelskiej wyższe wyniki charakteryzują osoby biorące udział w wyborach. Wielkość różnic pomiędzy osobami głosującymi i niegłosującymi w większości badanych skal jest mała, jedynie w skali *Indywidualnej Aktywności Politycznej* osiągnęła poziom przeciętny.

6.3. Dyskusja

Przeprowadzone badania dotyczą kwestii uczestnictwa w życiu społeczno-politycznym, tak na poziomie poznawczym, jak i behawioralnym. Głównym ich celem było poszukiwanie zależności pomiędzy deklarowanymi poglądami politycznymi oraz uczestnictwem w wyborach a oceną demokracji i zaangażowaniem w aktywność obywatelską. Uzyskane wyniki wskazują na istnienie zakładanych zależności.

Istotne znaczenie odgrywają poglądy polityczne⁴⁷. Osoby deklarujące inne poglądy różnią się między sobą w ocenie demokracji na każdym z poziomów oceny. Znaczenie odgrywa także wskazanie lub brak wskazania określonych poglądów. Osoby o poglądach centrowych w porównaniu do osób o poglądach prawicowych w większym stopniu legitymizują funkcjonujący system polityczny w kraju, lepiej oceniają stan demokracji w zakresie wolności słowa oraz możliwości zaangażowania się w działania obywatelskie, a także jakość wyborów samorządowych. Osoby o poglądach prawicowych oceniają jakość demokracji i wyborów po prostu negatywnie.

Jeśli poglądy tworzą identyfikację polityczną, a ta, jak wiadomo, wiąże się z określonymi przekonaniem tożsamościowymi⁴⁸, to takie odrębne ocenianie tej samej rzeczywistości przez osoby z poglądami centrowymi i prawicowymi można wyjaśnić odwołując się do teorii kategoryzacji społecznej i teorii identyfikacji grupowej⁴⁹. Osoby posiadające podobne poglądy, co władza, bardziej pozytywnie nastawione do rządzących, będą ich działania oceniać pozytywnie, bo utożsamiają się z nią (grupa własna), zaś osoby posiadające odmienne poglądy, przez to utożsamiające się w większym stopniu z opozycją, będą oceniać bardziej krytycznie rzeczywistość, za którą odpowiedzialność ponosi władza, bo traktują ją jako grupę obcą⁵⁰.

Interesujące, że ocena osób niewskazujących określonych poglądów mieści się na kontinuum pomiędzy grupami o poglądach centrowych i prawicowych. Osoby niewskazujące określonych poglądów charakteryzują się istotnie niższym od osób o poglądach centrowych poziomem legitymizacji systemu. Jednocześnie wykazują się bardziej negatywną oceną poziomu spełniania standardów demokratycznych przez wybory w Polsce (skala *Wybory*) oraz możliwości zaangażowania w aktywność demokratyczną (skala *Zaangażowanie*), a także oceny jakości wyborów samorządowych. Jednocześnie cechuje się istotnie wyższym od osób o poglądach prawicowych poziomem oceny wyborów jako aspektu demokracji (skala *Wybory*) i możliwości zaangażowania w różne działania (skala *Zaangażowanie*). Ocena osób, które mają trudność w określeniu własnych poglądów jest najbardziej zbliżona do

⁴⁷ K. Skarżyńska, K. Henne, *Lewicowość...*, s. 85.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 85.

⁴⁹ H. Taifel, J.C. Turner, *The social identity theory of intergroup behavior* [w:] *Political psychology. Key readings*. red. J.T. Jost i J. Sidanius, New York 2004, s. 276.

⁵⁰ B. Wojciszke, *Psychologia społeczna*, Warszawa 2015, s. 488; K. Korzeniowski, *op. cit.*, s. 251.

wyników średnich. Może to być skutkiem błędu tendencji centralnej w ocenianiu⁵¹. Taki sposób oceniania jest charakterystyczny dla osób, które nie angażują się w ocenianie, nie podejmują wysiłku, by przyjmować bardziej jednoznaczne stanowisko.

W zakresie zaangażowania w aktywność obywatelską osoby o różnych poglądach różnią się jedynie w ramach indywidualnej aktywności obywatelskiej. To ten rodzaj aktywności, który najbardziej bezpośrednio dotyczy rozumienia rzeczywistości społeczno-politycznej i zajmowania określonej postawy⁵². Osoby o poglądach prawicowych charakteryzuje najwyższy poziom indywidualnej aktywności politycznej, a u osób bez wybranych poglądów poziom tego rodzaju aktywności jest istotnie niższy od wszystkich pozostałych grup. Można więc wskazać, że posiadanie określonych poglądów wiąże się z wyższym poziomem zaangażowania w rozumienie funkcjonowania demokracji⁵³.

Zdecydowanie bardziej pozytywna ocena demokracji na każdym z poziomów oceny (ogólnych przekonań, jakości demokracji i jakości wyborów) przez osoby z poglądami centrowymi przy negatywnej ocenie dokonywanej przez osoby z poglądami prawicowymi potwierdza pierwszą hipotezę, chociaż różnice nie dotyczą wszystkich badanych obszarów. Brak określonych poglądów zaś może wiązać się z bardziej zdystansowanym spojrzeniem, albo raczej z nastawieniem: „nie obchodzi mnie to”. Stąd ocena najbliższa wyników średnich, a zaangażowanie w działania polityczne na poziomie najniższym z wszystkich porównywanych grup.

Udział w wyborach także powiązany jest z oceną demokracji oraz zaangażowaniem w różne rodzaje aktywności obywatelskiej. Interesujące, że nie wiąże się z oceną stanu demokracji na poziomie bardziej ogólnych przekonań. Jedynie aspekty oceny aktualnych wydarzeń były inaczej spostrzegane przez osoby, które nie uczestniczyły w wyborach (zdecydowanie bardziej negatywnie). Te osoby mają także niższy poziom zaufania do wybranych przedstawicieli władz samorządowych. Ci, co głosowali, oceniali wybory istotnie bardziej pozytywnie, chociaż nadal ocena była negatywna (wyniki poniżej średniej teoretycznej). Takie zachowanie może być wyjaśnione poprzez potrzebę zmniejszenia dysonansu poznawczego⁵⁴: osoba nie może oceniać wyborów zupełnie źle, jeśli sama brała w nich udział. Innym, dodatkowym wyjaśnieniem może być także teoria autoafirmacji⁵⁵. Człowiek stara się dbać o pozytywną samoocenę dowartościowując własne działania, także oceniając bardziej pozytywnie te, które w szerszej perspektywie oceniane są negatywnie, zgodnie z założeniem: „jeśli coś robię, to musi to mieć sens”.

Jednocześnie, co także zakładała hipoteza druga, osoby uczestniczące w wyborach charakteryzują się również istotnie wyższym poziomem zaangażowania w aktywność obywatelską. Biorąc udział w wyborach w większym stopniu ci, którzy są bardziej aktywni. Największe różnice dotyczą indywidualnej aktywności obywatelskiej. Takiego wyniku należało się spodziewać, bowiem istota tego rodzaju aktywności związana jest w największym stopniu właśnie z jednostkowym udziałem obywatela demokratycznego państwa w życiu politycznym⁵⁶. Jednak to, że osoby głosujące są bardziej zaangażowane także w pozostałe

⁵¹ T. Tyszka, *Psychologiczne pułapki oceniania i podejmowania decyzji*, Gdańsk 1999, s. 28.

⁵² R. Klamut, *Aktywność obywatelska...*, s. 196.

⁵³ K. Skarżyńska, *Człowiek...*, s. 63.

⁵⁴ D.T. Kenrick, S.L. Neuberg, R.B. Cialdini, *op. cit.*, s. 262.

⁵⁵ B. Wojciszke, *Psychologia społeczna...*, s. 186.

⁵⁶ R. Klamut, *Aktywność obywatelska...*, s. 196.

formy aktywności obywatelskiej nie jest już tak oczywiste, bowiem udział w wyborach teoretycznie nie wiąże się z zaangażowaniem w aktywność obywatelską nastawioną na służbę⁵⁷. Uzyskane wyniki wskazują na istnienie zależności bardziej ogólnej natury: osoby generalnie bardziej aktywne, także częściej biorą udział w wyborach. Na znaczenie czynnika „ogólnej motywacji do działania” wskazuje Lewicka⁵⁸.

Oba analizowane w badaniach czynniki różnicujące sposób uczestnictwa obywateli w życiu społeczno-politycznym tworzą odrębne modele zależności. Poglądy polityczne odgrywają większe znaczenie w zróżnicowaniu oceny demokracji w poszczególnych kategoriach oceny, zaś udział w wyborach wiąże się ze zróżnicowaniem wyników głównie w zakresie form aktywności obywatelskiej, co zakładała hipoteza trzecia. W tworzeniu ogólnego obrazu rzeczywistości bardziej związane z sobą są kategorie poznawcze (poglądy i ocena), zaś większa aktywność w kontekście społeczno-politycznym wiąże się z uczestnictwem w wyborach. Uzyskane modele wydają się psychologicznie czytelne, opisywane w kontekście psychologii poznawczej⁵⁹ czy psychologii społecznej⁶⁰.

Przeprowadzone badania mają jednak pewne ograniczenia. Po pierwsze badana grupa nie spełnia kryteriów reprezentatywności, chociaż jest ona dość liczna i badania były przeprowadzone w różnych obszarach Polski. Po drugie w pytaniu o zaufanie do władz pojawiła się duża liczba braków danych. I chociaż w analizach różnic mniejsza liczba odpowiedzi w zakresie jednej zmiennej nie ma istotnego znaczenia, jednak pozostaje niepewność co do wiarygodności uzyskanych wyników. W związku z tym przeprowadzone zostały dodatkowe analizy, które wskazują na homogeniczność wyników w analizowanych skalach u osób odpowiadających i nieodpowiadających na pytanie o zaufanie do władz. Po trzecie, w badaniach stosowane są narzędzia nowe, w wersjach eksperymentalnych, nie mające jeszcze odniesienia do innych narzędzi, jednakże uzyskane parametry psychometryczne wskazują na wystarczającą ich wartość badawczą.

Przeprowadzone analizy dotyczą oceny demokracji na danych uzyskanych bezpośrednio po wyborach samorządowych 2014 roku. Ten kontekst także może budzić pewne zastrzeżenia, bo trudno wskazywać na stałe zależności na podstawie analiz dotyczących specyficznej sytuacji, związanej z tymi wyborami, z drugiej strony uzyskane dane nie pozwalają na stwierdzenie, że opisywane zależności są związane z wpływem konkretnych okoliczności na uzyskane wyniki. Jednak zbierane dane dotyczące kolejnych wyborów mogą przynieść weryfikację specyfiki lub stałości uzyskanych zależności. Takie dane są gromadzone.

LITERATURA

- [1] Arystoteles, *Polityka* [w:] tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. I, red., L. Piotrowicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- [2] Bedyńska S., Książek M., *Statystyczny drogowskaz 3. Praktyczny przewodnik wykorzystania modeli regresji oraz równań strukturalnych*, Wydawnictwo Akademickie Sedno, Warszawa 2012.

⁵⁷ A.M. Zalewska, B. Krzywosz-Rynkiewicz, *Psychologiczne portrety młodych Polaków. Rozwojowe i podmiotowe uwarunkowania aktywności obywatelskiej młodzieży*, Warszawa 2011, s. 27.

⁵⁸ M. Lewicka, *op. cit.*, s. 66.

⁵⁹ E. Nęcka, J. Orzechowski, B. Szymura, *Psychologia poznawcza*, Warszawa 2006, s. 23.

⁶⁰ D.T. Kenrick, S.L. Neuberg, R.B. Cialdini, *op. cit.*, s. 262.

- [3] Braithwaite V., *The Value Balance Model and Democratic Governance*, „Psychological Inquiry” 20, 2009.
- [4] Bukowska X., Wnuk-Lipiński E., *Obywatelskość a la polonaise – czyli jakimi obywatelami są Polacy?*, „Nauka” 1, 2009.
- [5] CBOS, *Zaufanie do procedur wyborczych*, Komunikat z badań, Centrum Badania Opinii Społecznej 2014, http://cbos.pl/SPISKOM.POL/2014/K_174_14.PDF [dostęp: 15.07.2016].
- [6] Caprara G.V., Schwartz S., Capanna C., Vecchione M., Barbaranelli C., *Personality and politics: Values, traits, and political choice*, „Political Psychology” 27, 2006.
- [7] Cwalina, W., Falkowski, A., *Marketing polityczny*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.
- [8] Dahl R.A., *O demokracji*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2000.
- [9] Dahl R.A., *What Political Institutions Does Large-Scale Democracy Require?*, „Political Science Quarterly” 120(2), 2005.
- [10] GUS, *Jakość życia w Polsce w 2015 r. Wyniki badania spójności społecznej*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, 2017; <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/jakosc-zycia-w-polsce-w-2015-roku-wyniki-badania-spojnosci-spoecznej,4,2.html> [dostęp: 09.02.2017].
- [11] Hetherington M.J., *The Political Relevance of Political Trust*, „The American Political Science Review” 92(4), 1998.
- [12] Jaśko K., Kossowska M. *Wpływ wartości na rozumienie pojęcia demokracji*, „Psychologia Społeczna” 3(8), 2008.
- [13] Jost J., Hunyady T.O., *Antecedents and Consequences of System- Justifying Ideologies*, „Current Directions in Psychological Science” 14(5), 2005.
- [14] Kay A.C., Jost J.T., *Complementary justice: Effects of "poor but happy" and "poor but honest" stereotype examples on system justification and implicit activation of the justice motive*, „Journal of Personality and Social Psychology” 85(5), 2003.
- [15] Kenrick D.T., Neuberg S.L., Cialdini R.B., *Psychologia społeczna*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002.
- [16] Klamut R., *Aktywność obywatelska jako rodzaj aktywności społecznej – perspektywa psychologiczna*, „Studia Socjologiczne” 1(208), 2013.
- [17] Klamut R., *Kwestionariusz Aktywności Obywatelskiej – narzędzie do badania różnych rodzajów aktywności obywatelskiej*, „Psychologia Społeczna” 1(32), 2015.
- [18] Klamut R., Kantor A., *Ocena demokracji i jej wybrane uwarunkowania w kontekście wyborów samorządowych w 2014 roku w Polsce*, „Roczniki psychologiczne”, 2017, (w druku).
- [19] Kline R.B., *Principles and practice of structural equation modeling*, The Guilford Press, New York, London 2011.
- [20] Korzeniowski K., *Psychospołeczne uwarunkowania zachowań wyborczych [w:] Podstawy psychologii politycznej*, red. K. Skarżyńska. Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2002.
- [21] Lewicka M., *Kup Pan książkę... Mechanizmy aktywności obywatelskiej Polaków*, „Studia Psychologiczne” 42(4), 2004.
- [22] Nęcka E., Orzechowski J., Szymura B., *Psychologia poznawcza*, WN PWN, Warszawa 2006.

- [23] Nyćkowiak J., *Political Activity: Is Trust in Democratic Institutions Really a Relevant Determinant?*, „International Journal of Sociology” 39(1), 2009.
- [24] Omoto A.M., Snyder M., Hackett J.D., *Personality and Motivational Antecedents of Activism and Civic Engagement*, „Journal of Personality” 78(6), 2010.
- [25] Reykowski J., *Psychologia polityczna* [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*. t. III, red. J. Strelau, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000.
- [26] Skarżyńska K., *Człowiek a polityka. Zarys psychologii politycznej*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2011.
- [27] Skarżyńska K., *Dla kogo Polska jest sprawiedliwie urządzonym, a dla kogo najlepszym krajem do życia?*, „Studia Ekonomiczne” 4(75), 2012.
- [28] Skarżyńska K., Henne K., *Lewicowość – prawicowość autoidentyfikacji politycznych a przekonania i kapitał społeczny – perspektywa psychologii politycznej*, „Studia socjologiczne” 2(201), 2011.
- [29] Skarżyńska K., Henne K., *Studenci jako obywatele : kapitał ludzki i społeczny jako źródła akceptacji porządku politycznego i ekonomicznego oraz aktywności społecznej*, „Psychologia Społeczna” 2(21), 2012.
- [30] Taifel H., Turner J.C., *The social identity theory of intergroup behavior* [w:] *Political psychology. Key readings*. red. J.T. Jost i J. Sidanius, Psychology Press, New York 2004.
- [31] Tyszka T., *Psychologiczne pułapki oceniania i podejmowania decyzji*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1999.
- [32] Wiśniewski M., *Zaufanie do samorządu terytorialnego w Polsce – próba oceny*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 3, 2015.
- [33] Wojciszke B., *Sprawczość i wspólnotowość. Podstawowe wymiary spostrzegania społecznego*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2010.
- [34] Wojciszke B., *Psychologia społeczna*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2015.
- [35] Zalewska A.M., Krzywosz-Rynkiewicz B., *Psychologiczne portrety młodych Polaków. Rozwojowe i podmiotowe uwarunkowania aktywności obywatelskiej młodzieży*, Wydawnictwo SWPS, Warszawa 2011.

DEMOCRACY EVALUATION AND LEVEL OF CIVIC ENGAGEMENT AND THEIR RELATIONSHIPS WITH THE POLITICAL VIEWS AND PARTICIPATION IN ELECTION

The article aims to describe the connections between evaluation of democracy and engagement in civic activity on the one side, and political views and participation in political elections on the other. Examined factors are the elements of human functioning in the sociopolitical reality. Evaluation of democracy and political views builds its cognitive aspect, while participation in elections and civic engagement builds its behavioral aspect. A composite model of dependency was adopted in this research. Evaluation of democracy were examined at three levels: general beliefs (Jost's system justification), the current state of democracy (Dahl's democratic institutions), and specific events connected with the functioning of the democratic system (the quality of the elections and the level of trust in the elected representatives). Civic engagement was analyzed in four types: social involvement, social participation, individual political activity and political participation. Political views were included in the classic categories: right-wing, center and left-wing and also there were separated people who did not indicate their own political orientation.

The study was conducted shortly after the local election in Poland in November 2014 on a group of 524 respondents. The results show that the evaluation of democracy is rather negative at each level of evaluation and is more closely related to political views than to participation in elections. Democracy is the most positively evaluated by people with centrist views, and the most negatively by people with right-wing views. In turn, greater involvement in each of the distinguished types of civic engagement is more closely related to participation in the election than to the political views.

Keywords: democracy evaluation, 2014 local elections, system justification, civic engagement, political views.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.25

Przesłano do redakcji: czerwiec 2016 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

Monika KLEMKE-PITEK¹

WSPARCIE ADMINISTRACJI SAMORZĄDOWEJ W RAMACH PROJEKTÓW DOFINANSOWANYCH ZE ŚRODKÓW UNII EUROPEJSKIEJ

Głównym celem pracy jest charakterystyka udzielonego wsparcia administracji samorządowej w ramach projektów dofinansowanych ze środków Unii Europejskiej (UE) z Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki (POKL) w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS). We wprowadzeniu podkreślono rolę ustawicznego kształcenia w rozwoju pracowników z punktu widzenia diagnozy problemów kadrowych polskiej administracji samorządowej. Przedstawiono możliwości, jakie w tym zakresie stworzyły dofinansowywane ze środków Unii Europejskiej programy operacyjne w perspektywie lat 2007–2013. Następnie, korzystając z wyników diagnozy społeczno-ekonomicznej polskiej administracji wyszczególniono problemy instytucjonalne i kadrowe występujące w jednostkach samorządu terytorialnego (JST). W efekcie analizy dokumentów programowych POKL wskazano na możliwości uzyskania wsparcia przez samorzady ze środków UE. W dalszej części zaprezentowano przykłady zrealizowanych projektów samorządowych w jednym z powiatów województwa kujawsko-pomorskiego w trzech okresach badawczych oraz przedstawiono zakres wdrożeń i szkoleń skierowanych do 7 samorządów i ich 300 pracowników objętych dedykowanym procesem kształcenia. W szczególności omówiono specyfikę szkoleń, tj. zakres tematyczny, sposób organizacji oraz zastosowane metody, środki i narzędzia dydaktyczne. W ostatnim punkcie przedstawiono wyniki badań ewaluacyjnych przeprowadzonych wśród 300 pracowników (uczestników szkoleń) z punktu widzenia podniesienia kompetencji kadr, rozwoju ich kariery zawodowej oraz przydatności na stanowiskach pracy. Szczegółowe pytania dotyczyły zebrania opinii o przydatności realizowanych zagadnień, liczby godzin, sposobu organizacji oraz oceny zastosowanych metod, środków i narzędzi dydaktycznych. W zakończeniu omówiono korzyści, jakie odniosły polskie samorzady dzięki realizacji wdrożeń oraz dedykowanych szkoleń w ramach projektów dofinansowanych ze środków UE oraz zaprezentowano wnioski i rekomendacje dla potrzeb kontynuowania procesu kształcenia pracowników samorządowych.

Słowa kluczowe: pracownik samorządowy, jednostka samorządu terytorialnego, szkolenia, Unia Europejska, ocena szkoleń, rozwój osobisty, kariera zawodowa, stanowisko pracy.

1. WPROWADZENIE

Administracja samorządowa odpowiada za bezpieczeństwo i funkcjonowanie infrastruktury społecznej oraz musi spełnić rosnące oczekiwania obywateli, zarówno mieszkańców, jak i przedsiębiorców. Istotne jest zatem należyte przygotowanie pracowników admi-

---

¹ Dr Monika Klemke-Pitek, Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy, Wydział Zarządzania, ul. Kaliskiego 7, 85-796 Bydgoszcz, autor korespondencyjny: e-mail: monika.kp@utp.edu.pl; tel. +48501365005

nistracji samorządowej do prawidłowego wykonywania zadań publicznych na stanowisku pracy². Jest to możliwe dzięki procesowi sukcesywnych szkoleń i doskonalenia pracowników samorządowych w celu zwiększenia ich sprawności działania na stanowisku pracy³.

W ciągu ostatnich kilku lat w Polsce zauważa się wzrost zainteresowania kształceniem kadr administracji publicznej, w tym administracji samorządowej. Jest to związane z możliwościami kształcenia pracowników samorządowych ze środków Unii Europejskiej (UE), w tym w szczególności Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki (POKL)⁴.

POKL jest jednym z programów operacyjnych, który wspiera politykę społeczną i finansował działania Polski w dwóch płaszczyznach: przeciwdziałania bezrobociu oraz rozwoju zasobów ludzkich w latach 2007–2013. Program zawiera dziewięć osi priorytetowych, realizowanych równolegle na poziomie centralnym i regionalnym, w tym Priorytet V Dobre Rządzenie dedykowany administracji publicznej⁵.

Wykazane w części diagnostycznej POKL problemy polskiej administracji, wskazują na konieczność skoncentrowania wsparcia na priorytetowych wyzwaniach podniesienia potencjału administracyjnego polskiej administracji, jakim są: wzmocnienie zdolności do tworzenia wysokiej jakości prawa, opracowywania długofalowych programów i strategii oraz wzrostu jakości usług publicznych⁶.

W procesie pozyskiwania środków dla administracji samorządowej istotne jest przeprowadzenie właściwej diagnozy, adekwatnej do problemów kadrowych i instytucjonalnych administracji samorządowej. Obecnie uważa się, że jakość i zarządzanie jakością w administracji publicznej odgrywają istotną rolę w procesie absorpcji środków pochodzących z funduszy unijnych⁷. Przy realizacji projektów, samorządy muszą w większym zakresie wykorzystywać wiedzę zawartą w bliższym i dalszym otoczeniu oraz zawartą w całości jej zasobach wewnętrznych⁸.

W celu zapewnienia wysokiej efektywności procesu doskonalenia kadr – kluczowym elementem jest zaplanowanie działań projektowych odpowiedniej organizacji szkoleń oraz dostosowanie metodyki nauczania do specyfiki kształcenia osób dorosłych (cykl Kolba)⁹. Równocześnie zasadne jest przeprowadzanie ewaluacji, czyli oceny przydatności i skuteczności zrealizowanych działań szkoleniowych dla potrzeb permanentnego doskonalenia procesu kształcenia ustawicznego pracowników samorządowych¹⁰.

² K. Tkacz-Krupa, *Praktyka doskonalenia kadr administracji samorządowej w województwie opolskim – wyniki badań*, „Barometr Regionalny” 4/26 (2011), s. 85.

³ T. Listwan (red), *Zarządzanie kadrami. Studia ekonomiczne*, Warszawa 2006.

⁴ Zob. szerzej: E. Kornberger-Sokołowska (red), R. Cieślak, J. Zdanukiewicz, *Jednostki samorządu terytorialnego jako beneficjenci środków europejskich*, Warszawa 2012.

⁵ *Program Operacyjny Kapitał Ludzki. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007–2013*. Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa, 2015, s. 185–201.

⁶ Tamże.

⁷ A. Wojtach, *Uwarunkowania zdolności absorpcyjnej funduszy unijnych w administracji publicznej*, „Zarządzanie i Finanse” 3/1, 2012.

⁸ M. Bugdol, *Zarządzanie jakością w urzędach administracji publicznej. Teoria i praktyka*, Warszawa 2008, s. 139.

⁹ I. Kaźmierska, I. Lachowicz, L. Piotrowska, *Uczenie się dorosłych – CYKL KOLBA*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2014, s. 1–10.

¹⁰ T. Grzeszczak, *Modelowanie ewaluacji projektów europejskich*, Warszawa 2011.

2. ŚRODKI UNII EUROPEJSKIEJ DEDYKOWANE ADMINISTRACJI SAMORZĄDOWEJ

Szansą na budowę sprawnej i skutecznej administracji publicznej wszystkich szczebli upatruje się w środkach finansowych PO KL, którego jedna z dziesięciu osi priorytetowych (priorytet V Dobre Rządzenie, działanie 5.2.) dedykowana została administracji samorządowej. Celem głównym Priorytetu V POKL, działanie 5.2. Wzmocnienie potencjału administracji samorządowej jest: Wzrost jakości usług publicznych świadczonych przez urzędy na szczeblu samorządu terytorialnego oraz poprawa jakości polityk i programów o zasięgu regionalnym i lokalnym¹¹. Szczegółowe informacje prezentuje tabela 1.

Tabela 1. Podstawowe informacje o Priorytecie V Dobre Rządzenie działanie 5.2 na lata 20107–2013

Lp.	Nazwa programu operacyjnego	Program Operacyjny Kapitał Ludzki
1	Nazwa i nr priorytetu	Priorytet V Dobre Rządzenie
2	Nazwa funduszu	Europejski Fundusz Społeczny
3	Instytucja Zarządzająca	Ministerstwo Rozwoju Regionalnego
4	Instytucja Pośrednicząca	Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji
5	Numer i nazwa działania	5.2. Wzmocnienie potencjału administracji samorządowej
6	Cel działania	Wzrost jakości usług publicznych świadczonych przez urzędy na szczeblu samorządu terytorialnego oraz poprawa jakości polityk i programów o zasięgu regionalnym i lokalnym.
7	Typy możliwych operacji	<p>1. projekty ukierunkowane na poprawę obsługi obywatela i modernizację zarządzania w administracji samorządowej obejmujące m.in.:</p> <ul style="list-style-type: none"> - podnoszenie jakości, zwiększenie dostępności usług publicznych przez urzędy administracji samorządowej (a) - wdrażanie uprawnień zarządczych w administracji publicznej na poziomie całej organizacji w tym zakresie zarządzania jakością lub oceny poziomu funkcjonowania i rozwoju urzędów i w wybranych aspektach jej funkcjonowania komunikacja wewnętrzna obieg dokumentów, zarządzanie ryzykiem, planowanie strategiczne (b) <p>2. projekty ukierunkowane na podnoszenie kompetencji kadr m.in. przez:</p> <ul style="list-style-type: none"> - wzmocnianie działów kadrowo-szkoleniowych jako centrów zarządzania zasobami ludzkimi w urzędach samorządu terytorialnego w tym m.in poprzez szkolenia w zakresie modelu i narzędzi zarządzania zasobami ludzkimi, dofinansowanie studiów podyplomowych w zakresie zarządzania kadrami, opracowanie modelu i narzędzi zarządzania zasobami ludzkimi w samorządzie terytorialnym w zakresie: rekrutacji wdrażania na stanowisku pracy, okresowej

¹¹ Szczegółowy Opis Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki. Narodowa Strategia Spójności, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa 2014, s. 150–166.

Tabela 1 (cd.)

Lp.	Nazwa programu operacyjnego	Program Operacyjny Kapitał Ludzki
		<p>oceny pracowniczej, rozwoju zawodowego i motywacyjnego systemu wynagrodzeń (a),</p> <ul style="list-style-type: none"> - promowanie i wdrażanie zasad mechanizmów oraz procedur wzmacniających przejrzystość administracji oraz podnoszących poziom kultury etycznej kadr administracji samorządowej (b), - szkolenia ogólnie i specjalistyczne (stacjonarne i na odległość) dla kadr urzędów zatrudnionych w administracji samorządowej (c), - promowanie zasad i mechanizmów procedur wzmacniających przejrzystość w jednostkach samorządu terytorialnego, w szczególności w formie sieci wymiany doświadczeń, kampanii informacyjno-promocyjnych, seminariów, konferencji i konkursów (d) <p>3. projekty obejmujące wzmacnianie zdolności regulacyjnych i analitycznych w tym m.in.:</p> <ul style="list-style-type: none"> - wzmacnianie zdolności jednostek samorządu terytorialnego w zakresie stanowienia aktów prawa miejscowego oraz aktów administracyjnych (a), - wzmacnianie zdolności jednostek samorządu terytorialnego w zakresie opracowywania, wdrażania i ewaluacji polityk i strategii o zasięgu regionalnym i lokalnym (b), - wzmocnienie komórek w urzędach odpowiedzialnych za monitorowanie i ewaluację polityk i strategii o zasięgu regionalnym lub lokalnym (c) <p>4. wsparcie JST w zakresie wdrożenia standardów świadczenia e-usług oraz elektronizacji wymiany korespondencji za pomocą ePUAP, w tym m.in. poprzez wdrożenia dziedzinowych systemów informatycznych, podniesienie kwalifikacji pracowników samorządowych, działania informacyjne podnoszące stopień wykorzystania e-usług</p>
8	Alokacja finansowa na działanie [EUR]	199 609 967

Źródło: *Szczegółowy Opis Programu Operacyjnego...*

W ramach działania zaplanowano wiele wskaźników monitorujących efektywność szkoleń dla pracowników, tj.¹²:

- liczba pracowników JST, którzy ukończyli udział w szkoleniach z zakresu poprawy zdolności regulacyjnych – 23 000 osób;
- liczba JST, których pracownicy ukończyli szkolenia z zakresu świadczenia elektronicznych usług publicznych – 800 jednostek;
- liczba JST, których pracownicy ukończyli szkolenia z zakresu monitorowania polityk publicznych w województwie – 8 jednostek;
- liczba JST, których pracownicy ukończyli udział w szkoleniach z zakresu:
  - a) zarządzania satysfakcją klienta – 562 jednostki;

¹² Tamże.

- b) zarządzania jakością – 843 jednostki;
- c) zarządzania zasobami ludzkimi – 1124 jednostki;
- d) poprawy dostępu do administracji publicznej – 562 jednostki.

3. PRZYKŁADY ZREALIZOWANYCH PROJEKTÓW SZKOLENIOWO-WDROŻENIOWYCH DLA ADMINISTRACJI SAMORZĄDOWEJ

Na podstawie przedstawionej diagnozy w Programie Operacyjnym Kapitał Ludzki oraz alokacji i typach możliwych operacji określonych w Szczegółowym Opisie Osi Priorytetowych POKL – Instytucja Pośrednicząca rokrocznie zatwierdza roczne plany działania na lata programowania dla Priorytetu V oraz cyklicznie ogłasza konkursy z poddziałania 5.2.1 *Modernizacja zarządzania w administracji samorządowej* dedykowane JST.

W odpowiedzi samorządy przygotowują wnioski o dofinansowanie, w których planują i budżetują działania szkoleniowo-wdrożeniowe skierowane dla swoich jednostek. W tabeli 2 przedstawiono przykłady trzech zrealizowanych projektów skierowanych do 7 JST i ich pracowników w województwie kujawsko-pomorskim w latach 2007–2013. W szczególności wskazano na zróżnicowane podejście do organizacji procesu kształcenia: tj. wyboru miejsca szkoleń, liczby godzin szkoleniowych w module, liczby dni szkoleń w miesiącu oraz zakresu tematycznego modułów.

Tabela 2. Przykłady zrealizowanych projektów szkoleniowo-wdrożeniowych dofinansowanych z UE

Projekt numer	1	2	3
JST objęte projektem	Gmina Barcin, Gmina Gąsawa, Gmina Janowiec Wielkopolski, Gmina Łabiszyn, Gmina Rogowo, Gmina Żnin, Powiat Żniński		
Tytuł projektu	Europejskie Kompetencje Urzędnika	Profesjonalne Kadry – Sprawne Urzędy Powiatu Żnińskiego	Urzędy Powiatu Żnińskiego – gotowe na świadczenie elektronicznych usług publicznych dla mieszkańców
Nr konkursu	1/POKL/5.2.1/2008	2/POKL/5.2.1/2009	2/POKL/5.2.1/2013
Okres realizacji projektu	01.07.2008 – 30.06.2010	01.07.2010 – 30.06.2012	01.01.2014 – 30.06.2015
Wartość projektu [PLN]	887 744,24	1 227 001,98	1 906 214,65
Liczba osób	150	152	278
Wartość projektu na osobę [PLN]	5 918,29	8 072,38	6 856,89
Problem główny	Niewystarczająca sprawność działania administracji samorządowej szczebla gminnego i powiatowego ze względu na niskie kompetencje urzędników.	Niska sprawność funkcjonowania urzędów gmin wiejskich i miejsko-wiejskich w aspekcie świadczonych usług publicznych oraz niewystarczające kompetencje urzędników.	Niski standard świadczenia e-usług oraz niewystarczający poziom elektronicznej wymiany korespondencji za pomocą platformy ePUAP.

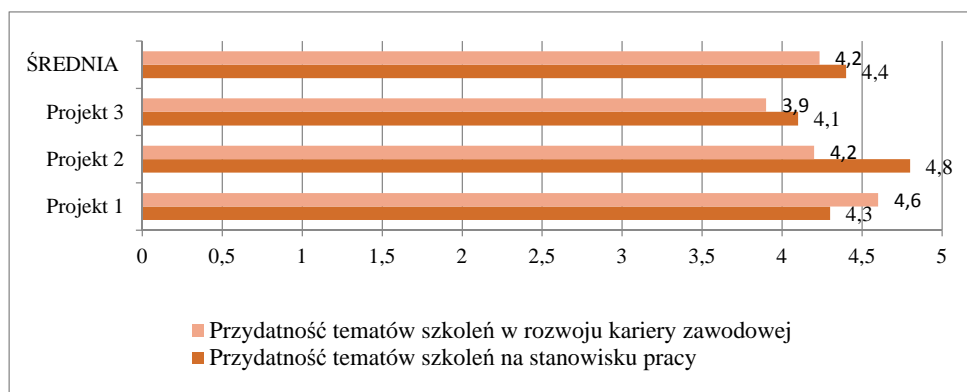
Projekt numer	1	2	3
Cel główny	Wzrost sprawności działania administracji samorządowej szczebla gminnego i powiatowego poprzez podniesienie kompetencji urzędników w ramach szkoleń.	Podniesienie sprawności funkcjonowania urzędów w aspekcie świadczonych usług publicznych oraz podwyższenie kompetencji urzędników.	Podwyższenie standardu świadczenia e-usług oraz podniesienie poziomu elektronicznej, w tym wymiany korespondencji za pomocą platformy ePUAP.
Zadania wdrożeniowe w projekcie	brak wdrożeń	3 wdrożenia: 1) system monitorowania poziomu satysfakcji klientów z jakości usług publicznych; 2) system kompetencji kadr w JST oparty na badaniu luk kompetencyjnych i potrzeb szkoleniowych urzędników na podstawie zaktualizowanych opisów stanowisk pracy; 3) procedura aktualizowania opisu usług świadczonych w JST.	3 wdrożenia: 1) wystawienie nowych e-usług świadczonych przez JST na platformie ePUAP; 2) uruchomienie w JST punktów potwierdzania Profilu Zaufanego; 3) działania informacyjno-promocyjne podnoszące stopień wykorzystania e-usług wśród mieszkańców.
Liczba konferencji	2	3	1
Moduły szkoleń [M]	M1. Kadra kierownicza (zarządzanie projektami, zarządzanie jakością, system ocen pracowniczych, zarządzanie ryzykiem, techniki komunikacji, zarządzanie czasem, umiejętność działania pod presją, etyka i wizerunek menedżera, narzędzia informatyczne w zarządzaniu). M2. Urzędnicy zajmujący się zarządzaniem gruntami, nieruchomościami i mieniem komunalnym (komunikacja i obsługa klienta, zarządzanie czasem i archiwizacja, dokumentów, stres w pracy, postępowanie	M1. Kadra kierownicza (ustawa o ochronie informacji niejawnych, zamówienia publiczne, zarządzanie ryzykiem, metodyka tworzenia prawa miejscowego, kontrola zarządcza). M2. Urzędnicy odpowiedzialni za przygotowanie i rozliczanie projektów UE (fundusze miękkie – EFS, fundusze twarde – EFRR). M3. Urzędnicy odpowiedzialni za rachunkowość budżetową i finanse publiczne (ordynacja podatkowa, KPA i orzecznictwo, zagadnienia prawne). M4. Urzędnicy zajmujący się bezpośrednio obsługą klienta (standardy obsługi klienta, komunikacja, stres, asertywność).	M1. Kadra kierownicza (zarządzanie zmianą w procesie świadczenia e-usług, zagadnienia prawne w świetle zmian ustawy o informatyzacji, elektroniczny obieg dokumentów, obsługa platformy ePUAP). M2. Urzędnicy (narzędzia informatyczne w pracy urzędnika; zagadnienia prawne w świetle zmian ustawy o informatyzacji, elektroniczny obieg dokumentów, obsługa platformy ePUAP).

Projekt numer	1	2	3
	<p>administracyjne zamówienia publiczne, gospodarka gruntami i nieruchomościami, prawo budowlane, planowanie i realizacja inwestycji gminnych, narzędzia informatyczne w pracy urzędnika.</p> <p>M3. Urzędnicy odpowiadający za gospodarkę finansami, podatki i realizację budżetu (postępowanie administracyjne, zamówienia publiczne, rachunkowość budżetowa, podatki i opłaty lokalne, finanse publiczne, narzędzia informatyczne w pracy urzędnika).</p> <p>M4. Urzędnicy zajmujący się promocją i rozwojem lokalnym budżetu (postępowanie administracyjne, zamówienia publiczne, zasady tworzenia strategii i planów rozwoju lokalnego, promocja gminy i powiatu, Public Relations w urzędzie, narzędzia informatyczne w pracy urzędnika).</p>	<p>M5. Urzędnicy przygotowujący decyzje administracyjne z zakresu spraw podatkowych (przygotowanie decyzji administracyjnych pod względem formalnym i merytorycznym).</p> <p>M6. Urzędnicy przygotowujący decyzje administracyjne z zakresu spraw obywatelskich (przygotowanie decyzji administracyjnych pod względem formalnym i merytorycznym).</p> <p>M7. Urzędnicy przygotowujący decyzje administracyjne z zakresu spraw zagospodarowania przestrzennego, budownictwa i ochrony środowiska (przygotowanie decyzji administracyjnych pod względem formalnym i merytorycznym).</p> <p>M8. Urzędnicy przygotowujący decyzje administracyjne z zakresu spraw gospodarki nieruchomościami i drogownictwa (przygotowanie decyzji administracyjnych pod względem formalnym i merytorycznym).</p>	<p>M3. Informatycy (dokument elektroniczny i proces umieszczania w CRWD; tworzenie i modyfikacja formularzy elektronicznych; implementacja usług i formularzy na platformie E-PUAP; bezpieczeństwo i utrzymanie systemów informatycznych).</p>
Miejsce szkoleń	poza urzędem (wyjazdowe)	poza urzędem (stacjonarne)	w urzędzie (stanowiskowe)
Liczba godzin szkoleniowych w module	10 dni x 8 h = 80 h	8 dni x 8 h = 64 h	6 dni x 8 h = 48 h
Liczba dni szkoleń w miesiącu	4 dni	2 dni	1 dzień
Metody dydaktyczne	wykład, ćwiczenia, dyskusja, case study		
Środki i narzędzia dydaktyczne	materiały drukowane, flipchart, prezentacja multimedialna, tablica interaktywna, programy komputerowe		

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ewaluacyjnych.

4. WYNIKI BADAŃ EWALUACYJNYCH PROJEKTÓW SZKOLENIOWO-WDROŻENIOWYCH DLA ADMINISTRACJI SAMORZĄDOWEJ

W niniejszej części przedstawiono wyniki badań ewaluacyjnych przeprowadzonych wśród 300 pracowników uczestniczących w szkoleniach w ramach trzech zrealizowanych projektów UE. Pracownicy dokonywali oceny szkoleń dla modułu, w którym uczestniczyli przy wykorzystaniu anonimowego kwestionariusza ankiety w skali 5-stopniowej (gdzie 5 oznacza ocenę najwyższą, a 1 ocenę najniższą). Uśrednione wyniki dla wszystkich projektów oraz indywidualnie dla każdego projektu zostały przedstawione na wykresach 1–4.

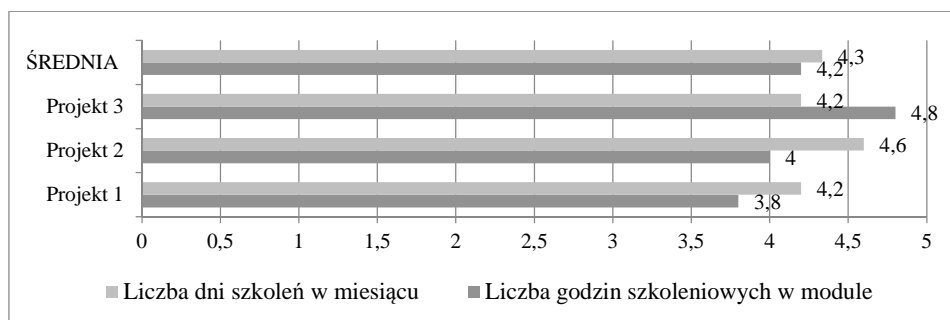

Wykres 1. Ocena przydatności tematów szkoleń na stanowisku pracy oraz w rozwoju kariery zawodowej pracowników

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ewaluacyjnych.

Średnia ocena przydatności tematów szkoleń na stanowisku pracy wyniosła 4,4, a w rozwoju kariery zawodowej nieco niżej (4,2). Oceny były zróżnicowane dla projektów:

- przydatność tematyki szkoleń na stanowisku pracy – oceniono najwyższej (4,8) w projekcie 2, a najniżej (4,1) w projekcie 3;
- przydatność tematyki szkoleń dla potrzeb rozwoju kariery zawodowej pracowników – oceniono najwyższej (4,6) w projekcie 1, a najniżej (3,9) w projekcie 3.

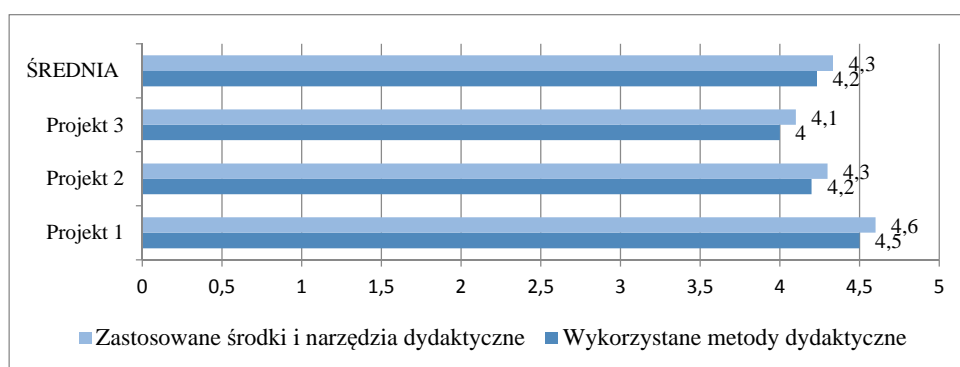

Wykres 2. Ocena procesu organizacji szkoleń: adekwatność liczby godzin szkoleniowych w module oraz zorganizowanych dni szkoleń w miesiącu

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ewaluacyjnych.

Średnia ocena organizacji szkoleń tj. liczby godzin szkoleniowych w module wyniosła 4,2, a dni szkoleń w miesiącu nieco wyżej (4,3). Oceny były zróżnicowane dla projektów:

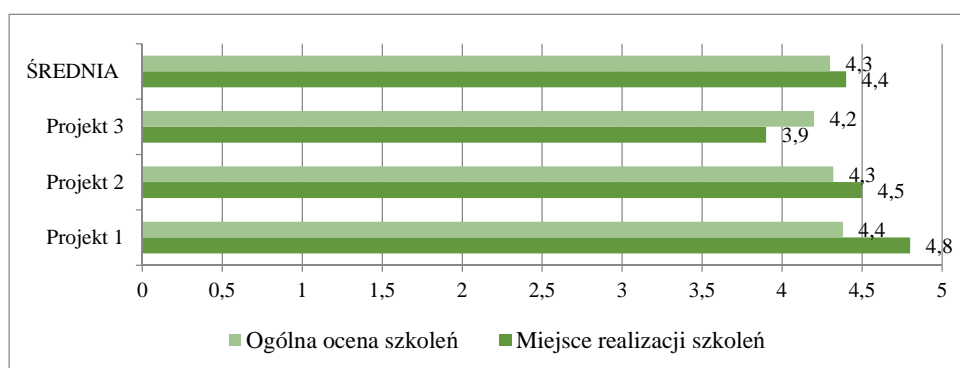
- adekwatność liczby godzin szkoleniowych została oceniona najwyżej (4,8) w projekcie 3, a najniżej (3,8) w projekcie 1;
- adekwatność liczby dni szkoleń w miesiącu została oceniona najwyżej (4,6) w projekcie 2, a niżej (4,2) w pozostałych projektach 1 i 3.

Wykres 3. Ocena wykorzystanych metod oraz zastosowanych środków i narzędzi dydaktycznych
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ewaluacyjnych.

Średnia ocena wykorzystanych metod dydaktycznych wyniosła 4,2, a zastosowanych środków i narzędzi dydaktycznych nieco wyżej 4,3. Oceny metod oraz środków i narzędzi były zróżnicowane dla projektów:

- wykorzystane metody dydaktyczne zostały ocenione najwyżej (4,5) w projekcie 1, a najniżej (4,0) w projekcie 3;
- zastosowane środki i narzędzia dydaktyczne zostały ocenione najwyżej (4,6) w projekcie 1, a najniżej (4,1) w projekcie 3.

Wykres 4. Ocena miejsca organizacji szkoleń oraz ogólna ocena szkoleń

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ewaluacyjnych.

Średnia ocena miejsca organizacji szkoleń wyniosła 4,4, natomiast ogólna ocena szkoleń ukształtowała się na poziomie nieco niższym (4,3). Oceny były zróżnicowane dla projektów:

- miejsce szkoleń zostało ocenione najwyżej (4,8) w projekcie 1, a najniżej (3,9) w projekcie 3;
- najwyższą ogólną ocenę szkoleń (4,4) uzyskał projekt 1, a najniższą (4,2) projekt 3.

5. PODSUMOWANIE

Dotychczasowa realizacja działania 5.2 PO KL w znaczący sposób przyczyniła się do zmodernizowania polskiej administracji samorządowej. Wsparciem w ramach 400 różnorodnych projektów w latach 2007–2013 objęto ponad 50% samorządów, czyli ok. 1400 JST. W efekcie zrealizowanych projektów szkoleniowo-wdrożeniowych uzyskano najważniejsze efekty i usprawnienia¹³:

- System kompetencji kadr w 680 JST (24%), w którym sporządzono kompetencyjne opisy stanowisk pracy, przeprowadzono pomiar kompetencji wśród pracowników, określono potrzeby szkoleniowe, co pozwoliło na dostosowanie polityki szkoleniowej do zdiagnozowanych potrzeb pracowników samorządowych.
- System monitorowania satysfakcji klientów w 615 JST (22%), w którym opracowano wzory papierowych i elektronicznych ankiet do badania satysfakcji klienta oraz procedury monitorowania i poprawy jakości usług świadczonych przez JST, co wpłynęło pozytywnie na zarządzanie jakością usług i wizerunek urzędów.
- Wspólna Metoda Samooceny CAF w 464 JST (17%), w której opracowano raporty samooceny i raporty doskonalenia JST, co wpłynęło na poprawę funkcjonowania JST i usprawnienie przepływu komunikacji wewnętrznej wśród pracowników.
- System zarządzania ISO (norma 9001) w 328 JST (12%), dzięki któremu przygotowano JST do wdrożenia systemu i przeprowadzenia audytu certyfikującego, co w efekcie poprawiło zarządzanie jakością usług w urzędach, w tym wizerunek urzędów.
- Uruchomienie nowych e-usług w 162 JST (6%), czyli możliwości załatwiania spraw urzędowych przez Internet dzięki udostępnieniu usług urzędowych na platformie ePUAP i umożliwienie uzyskania przez mieszkańców „profilu zaufanych”, czyli bezpłatnych podpisów elektronicznych, którymi mogą się posługiwać w komunikacji online z urzędem.

Oprócz powyższych wdrożeń – wsparciem szkoleniowym objęto ponad 120 tysięcy pracowników samorządowych w zakresie podnoszenia wiedzy i kwalifikacji zawodowych. Na podstawie wyników badań ewaluacyjnych przeprowadzonego procesu szkoleń sformułowano następujące wnioski, które mogą stanowić rekomendacje dla potrzeb procesu kształcenia pracowników samorządowych w kolejnym okresie programowania 2014–2020:

- Optymalne szkolenia dla pracowników samorządowych powinny być organizowane w cyklach 6 dni x 8 godzin szkoleń w czasie pracy, stąd moduł szkoleniowy nie powinien przekraczać 48 godzin.

---

¹³ Wsparcie administracji samorządowej w ramach Priorytetu V „Dobre Rządzenie” Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007–2013, Fundusze Europejskie w Polsce. Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Warszawa 2014.

- Miejsce szkoleń winno być zlokalizowane poza stanowiskiem pracy (w sali szkoleniowej); za najbardziej efektywne uznano 2-dniowe warsztaty wyjazdowe z noclegiem odbywające się 2 dni w miesiącu w grupie liczącej nie więcej niż 15 osób.
- Tematyka szkoleń w module powinna być zróżnicowana, stąd oprócz zagadnień specjalistycznych (szkoleń twardych) związanych z przekazywaniem wiedzy merytorycznej na stanowisku pracy – winny być poruszane zagadnienia ogólne (szkolenia miękkie) ukierunkowane na rozwijanie indywidualnych cech uczestników (komunikacja interpersonalna, asertywność, motywacja, radzenie sobie ze stresem, zarządzanie czasem, rozwiązywanie konfliktów w grupie).
- Metodyka zajęć powinna bazować na krótkim wprowadzeniu (wykładzie), następnie indywidualnych lub grupowych ćwiczeniach, przy wykorzystaniu case study i włączania uczestników do dyskusji oraz wymiany dobrych praktyk. W procesie szkoleń należy odwoływać się doświadczeń i wiedzy uczestników w zakresie faktycznych problemów na stanowisku pracy zgodnie z cyklem Kolba (doświadczenie – refleksja – generalizowanie – zastosowanie).
- Środki i narzędzia dydaktyczne muszą być zróżnicowane, uczestnicy powinni mieć możliwość pracy z tekstem, a trener powinien w jak najszerszym stopniu wykorzystywać urozmaicone środki przekazu (flipchart, prezentacja multimedialna, tablica interaktywna i programy komputerowe).

LITERATURA

- [1] Bugdol M., *Zarządzanie jakością w urzędach administracji publicznej*. Teoria i praktyka, Wydawnictwo Difin Sp. z o.o., Warszawa 2008.
- [2] Grzeszczak T. *Modelowanie ewaluacji projektów europejskich*, Wydawnictwo Placet, Warszawa 2011.
- [3] Kaźmierska, I. Lachowicz, L. Piotrowska, *Uczenie się dorosłych – CYKL KOLBA*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2014.
- [4] Kornberger-Sokołowska E. (red), Cieślak R., Zdanukiewicz J., *Jednostki samorządu terytorialnego jako beneficjenci środków europejskich*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska SA, Warszawa 2012.
- [5] Listwan T. (red), *Zarządzanie kadrami. Studia ekonomiczne*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2006.
- [6] *Program Operacyjny Kapitał Ludzki. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007–2013*. Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa 2015.
- [7] *Szczegółowy Opis Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki. Narodowa Strategia Spójności*, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa 2014.
- [8] Tkacz-Krupa K., *Praktyka doskonalenia kadr administracji samorządowej w województwie opolskim – wyniki badań*, „Barometr Regionalny” 4/26 (2011)
- [9] Wojtach A., *Uwarunkowania zdolności absorpcyjnej funduszy unijnych w administracji publicznej*, „Zarządzanie i Finanse” 3/1, 2012.
- [10] *Wsparcie administracji samorządowej w ramach Priorytetu V „Dobre Rządzenie” Programu Operacyjnego KAPITAŁ LUDZKI 2007–2013*, Fundusze Europejskie w Polsce. Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Warszawa 2014.

ASSISTANCE GRANTED TO LOCAL AUTHORITIES' ADMINISTRATION PERSONNEL AS A PART OF PROJECTS CO-FINANCED FROM THE EU FUNDS

The primary objective of the paper has been to provide characteristics of the assistance granted to local authorities' administration personnel as part of projects co-financed from the EU funds, the Operational Programme Human Capital (OPHC) as part of the the European Social Fund (ESF). The introduction highlights the role of lifelong learning in personnel development in terms of Polish local authorities administration HR problems diagnosis. The possibilities offered by the 2007–2013 EU co-financed operational programmes are presented. Then, drawing on the results of the socioeconomic Polish administration personnel diagnosis, institution – and HR-related problems of the local authorities are specified. As a result of the Operational Programme Human Capital programme documents analysis, possibilities of local authorities to receive EU funds assistance are demonstrated. Further the paper provides the characteristics of the local authority projects executed in one of the counties of the Kujawsko-Pomorskie Province in 3 research periods and demonstrates the scope of implementations and trainings for 7 local authorities and their 300 employees covered by dedicated lifelong learning; especially a specific nature of the trainings; the range of the topics, organization method and the teaching methods, means and tools applied. Finally, the article presents the research of evaluation studies which involved 300 employees (training participants). The employees evaluated the trainings in terms of staff competence enhancement, professional career development and the training outcomes applicability for the job. Detailed questions concerned a collection of opinions on the applicability of the issues covered, number of hours, organization methods and the evaluation of the teaching methods, means and tools applied. The conclusion discusses how Polish local authorities benefited from the implementations and dedicated trainings and demonstrates conclusions and recommendations for lifelong learning of local-authorities' personnel.

Keywords: local authorities' employee, local authority, trainings, the European Union, training evaluation, personal development, professional career, position.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.26

Przesłano do redakcji: luty 2017 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

Michał KLIMEK¹

EFFECTS OF ROAD TRANSPORT ON HUMAN SAFETY IN THE MAZOWIECKIE PROVINCE

The objective of the article is to frame a panorama of issues related to the negative influence of road transport-related threats on public safety in the Mazowieckie Province. On the basis of collected empirical data and its interpretation in the light of adopted theoretical assumptions, the author will try to identify and explain the conditions (reasons), types, and directions of changes regarding road transport threats and present their negative impact on security of the population in the study region. The research terminology that we may encounter in the subject literature on the security of the population and society relates to multiple determinants. Conducting a pilot study, it was found that the level of security of the population, living in the territory of the Province depends on the interaction of many negative factors, generated or resulting from activities carried out, which include, among others, risks caused by road transport. The level of security depends, inter alia, on the maintenance standard of existing infrastructure. The main problem of the Polish road network is the lack of motorways and express roads. This is an essential factor in reducing the transport accessibility of Poland and its individual areas. Because of the role that road transport plays in international trade and supply logistics for industry and commerce, the lack of road networks with high bandwidth becomes one of the most important factors causing danger to people using the road infrastructure.

Keywords: Road transport, Public safety, Social security, Road transport threats.

1. INTRODUCTION

Road transport is currently of crucial importance not only to logistics but also to many other areas. From the point of view of its economic definition, transport is a process of production accounting for the movement of people, goods and energy in space with the use of limited resources. In the context of its functions, transport guarantees a flow of resources from a low-demand to a high-demand site. The underlying logistic functions of transport relate to: the consumption function, which entails satisfying shipping needs by the provision of transport services; the production function, meaning satisfying production needs by the provision of transport services, i.e. by offering conditions for a business activity, stimulating this activity, and having an impact on market operations and goods' exchange; and the integration function, which integrates the state and the society via transport services. Safety associated with transport and the marketing of goods relates to the following aspects: assuring security in trade of goods of strategic importance, eliminating terrorist threats to transport infrastructure, and improving road infrastructure used by both civil and military transport users.

---

¹ Mgr inż. Michał Klimek (Msc, Eng.) Department of Social Sciences and Security, Faculty of Humanities, Siedlce University of Natural Sciences and Humanities.

Research terminology applied in source literature with regards to social security refers to manifold conditions. In the course of considerations it was noted that the level of social security of the population inhabiting a given area of a country depends on the effect of numerous negative factors, which are either generated by or resultant from conducted activities, including but not limited to other risks posed by road transport. The present standard of infrastructure maintenance and low quality collective transport stimulate individual car transport development. The basic problem of the Polish road network is lack of motorways and express roads. It is a key factor decreasing transport accessibility of the whole Polish territory and its individual regions. The capacity of connections “between main agglomerations has already been exhausted, resulting in heavy traffic on main state roads. Due to the role road transport plays in international exchange and logistic supplies for industry and trade, such shortage of high-capacity roads is becoming one of the most notable risk factors for populations using road infrastructure. Literature review, own observations, pilot studies, and data provided by the Information Processing Institute revealed that there are no research studies concerning the relationship between social security and the negative effect of road transport threats. Hence, there is a need for research in said area and for solutions aimed at improving social security and reducing the number of risks posed by road transport. Another key issue regarding security of trade of goods of strategic importance is an ongoing supervision to ensure that such goods and technologies are applied for peaceful purposes rather than arrive at countries willing to use them in an unconventional manner. And therefore the European Union trade policy’s application of transport control when exporting dual-use items and technologies. As indicated by expert research, strategic goods are not the only ones on the list of terrorist threats. Threats found in transport affect various lines of business, such as retail, land transport (rail and road transport) and industrial transport. In the examination of aspects of safety related to terrorist attacks in transport, we refer to the notion of anti-terrorism, i.e. all protective actions to reduce the probability of threatening situations or to limit their consequences. Such protection involves drafting crisis management plans and securing and providing measures to grant help and assess potential risks. The Ministry for Transport, Construction and Maritime Economy specifies the Transport Development Strategy, the main objective of which is to increase transport accessibility and improve safety of road users and the effectiveness of the transport sector by developing a coherent, sustainable and user-friendly system of transport on the state, European and global level. The strategic goal of the above strategy is to create an integrated system of transport and conditions allowing smooth functioning of transport markets and effective development of transport systems. A specific aspect of research concerns considerations on the influence of risks posed by road transport on social security. And it is the study’s objective to present the specificity of the issue.

2. THE IDEA OF SOCIAL SECURITY

For the purpose of conducting research in the thematic area, the author has selected a number of definitions regarding social security found when analysing Polish literature. For B. Rysz-Kowalczyk, social security means “freedom from want of material means of subsistence and presence of real guarantees of complete development of individuals, hence involving not only freedom from social risks but also from threats regarding psychological and social development of an individual that could originate from all social, political and

economic determinants”². R. Jakubczak, R. Kalinowski and K. Loranty, on the other hand, are of an opinion that social security referring to some components constituting the category of a society is defined as “quality of culture of the society, social structure and the system of distribution of work, allowing citizens to achieve individual values, manifested through undertaking cooperative actions oriented at common good by individuals, and natural and formal groups, and realizing well-recognized values of cultures with the use of accepted measures, and also maintaining and reinforcing social bonds assuring the shaping of community identity of a society under state’s political organization”³.

According to M. Leszczyński social security refers to “all legal, organizational actions carried out by (national and international) government entities, non-governmental bodies and citizens themselves, which aim at assuring a certain level of life to people, families and social groups and at preventing their marginalization and social exclusion...”⁴. The definition of social security formulated by A. Korcz, based on general security principles and understood within the context of national security, determines “such state of the society which ensures not only continuation and survival of the state-nation but also its development”⁵. For the purpose of this study the following definition of social security by A. Skrabacz is adopted: “as one of categories of national security, [social security] stands for protecting existential basics of human life, ensuring for ability to meet individual needs (material and spiritual ones), and accomplishing life aspirations by creating conditions for work and study, health protection and pension guarantees”⁶.

3. POPULATION SAFETY AND SOCIAL SECURITY VERSUS ROAD TRANSPORT THREATS

A structural problem of the Polish road network is that roads pass through developed areas thriving along road axes. This refers to both urban and rural areas. Transit traffic disorganises and disturbs life in many Polish cities. It often affects historical city centres. On many occasions, traffic becomes a nuisance for the inhabitants as it causes accidents, noise, fumes and vibrations. This, along urban traffic, leads to serious traffic congestion. On the other hand, transit through cities results in the creation of bottlenecks in the national road network, which decreases its capacity. The only solution is to move transit traffic out of the urban areas through the construction of ring roads.

Small towns and rural areas suffer not only from the unusual burden of transit traffic but also from exceptionally large risk it poses to health and life of their populations. In Poland, small towns and villages develop alongside main communication routes, in the immediately contiguous areas, which makes the state roads crossing through them major communication routes used for walking and cycling. To increase safety of people living there one needs to

---

² B. Rysz-Kowalczyk (ed.), *Leksykon polityki społecznej*, Warszawa 2001, p. 20.

³ R. Jakubczak, R. Kalinowski, K. Loranty, *Bezpieczeństwo społeczne w erze globalizacji*, Siedlce 2008, pp. 59–60.

⁴ M. Leszczyński, *Bezpieczeństwo społeczne a bezpieczeństwo państwa*, Kielce 2009, p. 37.

⁵ A. Korcz, *Bezpieczeństwo społeczne Rzeczypospolitej Polskiej*, materiał na prawach maszynopisu <http://adamkorcz.w.interiowo.pl/spol.pdf>, p. 18 (04.01.2016 r.).

⁶ A. Skrabacz, *Pojęcie, typologia i uwarunkowania bezpieczeństwa społecznego XXI wieku [w:] Współczesne bezpieczeństwo społeczne*, ed. M. Kubiak, M. Miękina, Warszawa–Siedlce 2013, p. 37.

build pavements, install traffic safety devices, and in many cases also stabilise traffic by constructing roundabouts, curving vehicle paths, elevating pedestrian crossings and crossroads, etc.

One of the drawbacks of the state road network in Poland is an insufficient number of bridge crossings, especially through large rivers. The longest distance between distinct crossings on the Vistula river is 82 km. Having regards to the obstacles to the state system of transport, the most crucial areas involved are the northern and central part of Poland. The river contours enhance developmental disproportions between different regions. Yet another problem is poor capacity of many of the existing bridges.

The parts of state roads crossing urban districts are overseen by municipal management boards. The condition of these road sections is worse than that of the remaining parts. Their improvement is associated with very high costs generated, for example, by the need to build new bridge crossings, ring roads within cities, to add new lanes or to construct multilevel crossroads. Such investment usually exceeds financial capabilities of cities, hence it is necessary to support modernization of urban sections of state roads with state resources.

The General Directorate for National Roads and Motorways (in Polish: Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad), which is a central authority, acts as an investor managing all new projects involving state roads (but for the sections of roads in urban districts). As a central governmental authority, GDDKiA is subject to limitations regarding the number of jobs and the payment fund, which seriously impedes investor works. At the same time, the general increase in investment expenditure creates demand for skilled staff in design and contractor companies, leading to an outflow of GDDKiA's human resources. For instance, only some of the employees of the former body, the Agency for Construction and Maintenance of Motorways, transferred to GDDKiA. The rest of staff found employment in commercial companies. These issues ought to be regulated urgently⁷.

Roads do not conform to the requirement for 115 kN per axle. The total number of kilometres of roads conforming to the requirement for axle load of 115 kN is currently 637 km. The EU Accession Treaty provides that in the international transport corridors running through Poland past 2008 the distance of roads meeting the above requirement for 115 kN per axle will be incrementing as follows: as of 1st January 2009 – 1,975.4 km, as of 1st January 2010 – 2,216.50 km, as of 1st January 2011 – 2,502.80 km. Such increase in carrying capacity requires large funding.

The condition of road surface is unsatisfactory. Needs regarding road repair and upgrade are unusually large. The present condition of roads is as follows: 46% – good condition, 28% – satisfactory condition, 26% – bad condition.

All this makes it necessary for new investment tasks to be conducted parallel with large scale renovation works and renewals of existing roads. Economic rationale requires that new, spectacular investments do not lead to the reduction of maintenance works or degradation of the infrastructure already in place.

Current condition of road infrastructure significantly affects the level of road safety. Major phenomena include: dangerous passes of roads through towns and cities, including transit roads, incorrectly designed crossroads and pedestrian crossings, lack of clear division into non-motorised transport modes and motorised transport modes, type and direction structure of traffic, "hard" road side environment, and improper road side management. Road network safety can be demonstrated by the following indicators: state roads – 20%

---

⁷ *Ibidem*, p. 86.

accidents, 37% fatalities, provincial roads – 14% accidents, 20% fatalities, municipal poviat roads – 36% accidents, 15% fatalities, other roads – 30% accidents, 28% fatalities.

Elements of roads and road sides: colliding with a tree or a pole – 11% accidents, 16% fatalities, transit roads passing through towns and cities – 16% accidents, 17% fatalities, crossroads – 23% accidents, 12% fatalities, separate pedestrian crossings – 20% accidents, 9% fatalities⁸.

The present discussion regarding management and effective practical experience of developed countries seem to indicate that there is a need for company aims and strategies to become predominantly time, quality, flexibility, innovation, and safety-oriented with regards to product development and completion⁹.

Safety is a state of non-threats, security and peace, i.e. freedom from harmful effects of wars.

Safety is a complex structure composed both of mental and non-mental elements, whereas security factors may take on a material and organizational form¹⁰.

4. SAFETY OF CIVILIAN POPULATION DURING MILITARY TRANSPORTS USING ROAD INFRASTRUCTURE

According to the law, strategic goods are products which may constitute a threat to security, peace, human rights considerations and civil liberties. In accordance with the statutory definition, strategic goods are dual-use goods or military goods. They are made for civilian purposes but due to their specific features there is a possibility of using them to manufacture conventional weapons and weapons of mass destruction.

Trading strategic goods is determined by legal provisions, including treaties, conventions and agreements. With the intention to ensuring strategic goods trading security, international bodies and organizations operate worldwide and combat illegal trade with said goods. Amongst the most important of said entities are: UN, Council of Europe, European Union, NATO and OSCE.

Problems regarding specialist transport in Poland refer to unsatisfactory condition of road infrastructure, insufficient capacity of main traffic routes, e.g. traffic limitations during military transport, insufficient interconnections between regions, low level of traffic security, low quality of service regarding intelligent transport systems. As indicated by expert research, strategic goods are not the only ones on the list of terrorist threats. Threats can be detected in the transport of various lines of business, such as retail, land transport (rail and road transport) and industrial transport.

5. SUMMARY

The main directions of interventions to enhance road security as identified and described in the National Programme of Road Security for the years 2013-2020 will concentrate on the following fields: safe behaviour of road users, safe road infrastructure, safe transport vehicles, effective system of emergency medical assistance and medical care, security sys-

---

⁸ *Ibidem*, p. 89.

⁹ P. Blaik, *Logistyka*, Warszawa 2001, pp. 135–136.

¹⁰ H. Wyřbek, *Wpływ polityki regionalnej na bezpieczeřstwo regionów* [in:] *Determinanty bezpieczeřstwa pařstwa*, (scientific ed.) T. Bąk, Z. Ciekankowski, L. Szot, Jarosław 2014, p. 218.

tems for military transport movements. Issues concerning road transport security in relation to reinforcement of institutions and facilitation of operations of competent authorities, including but not limited to the Police, Fire Brigade and other rescue services, have been included in the Strategy 'Efficient State 2020'. They are in line with the guidelines of the IV European Road Safety Action Programme 2011-2020, announced by the European Commission, and the Global Plan for the Decade of Action for Road Safety 2011-2020, specified by the UN. In comparison with many other sectors of the Polish economy, transport has exceptionally high developmental opportunities. Substantive changes in the sector, related mostly to obtaining large funds from EU for structural assistance, have already been started¹¹. It may be expected that the funds granted and continued assistance, together with increased domestic resources, will allow the basic transport-related needs of the country to be met by 2020. The scale of available resources should create within that time a modern network of national roads, including but not limited to all of the planned motorways and expressways. Even though further investment in the transport network will still be needed, it will mostly involve high-tech expenditures.

REFERENCES

- [1] Blaik P., *Logistyka*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2001.
- [2] Blaik P., *Logistyka. Koncepcja zintegrowanego zarządzania*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.
- [3] Borkowski W., *Bezpieczeństwo użytkowników wojskowych pojazdów mechanicznych w zdarzeniach drogowych*, „Logistyka” 5/2014.
- [4] Burnewicz J., *Ekonomika transportu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1993.
- [5] Ciesielski M., *Logistyka w biznesie*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006.
- [6] Dyrda M.J. *Morale – ukryta siła armii*, Departament Społeczno-Wychowawczy MON, Agencja Wydawnicza „Egros”, Warszawa 1998.
- [7] Ficoń K., *Logistyka ekonomiczna. Procesy logistyczne*, Bel Studio, Warszawa 2008.
- [8] Gołemska E., Kempny D., Witkowski J., *Eurologistyka w zarządzaniu międzynarodowym*, PWN, Warszawa 2005.
- [9] Gołemska E., Szymczak M., *Logistyka międzynarodowa*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2004.
- [10] Jakubczak R., Kalinowski R., Loranty K., *Bezpieczeństwo społeczne w erze globalizacji*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2008.
- [11] Jaworski J., Mytlewski A., *Funkcjonowanie systemów logistycznych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Gdańsku, Gdańsk 2009.
- [12] Korcz A., *Bezpieczeństwo społeczne Rzeczypospolitej Polskiej*, materiał na prawach maszynopisu <http://adamkorcz.w.interiowo.pl/spol.pdf> (04.01.2016 r.).
- [13] Leszczyński M., *Bezpieczeństwo społeczne a bezpieczeństwo państwa*, Wydawnictwo Humanistyczno-Przyrodnicze Kielce, Kielce 2009.
- [14] Mindur M., *Wzajemne związki i zależności między rozwojem gospodarki a transportem*, ITeE, Warszawa 2004.

---

¹¹ H. Wyřębek, *Transport w działalności logistycznej*, in: „Systemy Logistyczne Wojsk” nr 38/2012, pp. 322–326.

- [15] Naider J., *Transport międzynarodowy*, wyd. II zmienione, PWE, Warszawa 2012.
- [16] Neider J., *Transport międzynarodowy*, PWE, Warszawa 2008.
- [17] Nowacki G., *Potencjalne zagrożenia terrorystyczne dla infrastruktury transportowej* [in:] M. Kubiak, M. Minkina, *Współczesne bezpieczeństwo społeczne*, Wydawnictwo UPH w Siedlcach, Siedlce 2013.
- [18] Piasecka A., *Logistyka w wydawnictwie*, Wydawnictwo Biblioteka Analiz, Warszawa 2004.
- [19] Rysz-Kowalczyk B. (ed.), *Leksykon polityki społecznej*, Wydawnictwo Instytutu Polityki Społecznej UW, Warszawa 2001.
- [20] Skrabacz A., *Pojęcie, typologia i uwarunkowania bezpieczeństwa społecznego XXI wieku* [in:] *Współczesne bezpieczeństwo społeczne*, ed. M. Kubiak, M. Miękina, Wydawnictwo uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Warszawa–Siedlce 2013.
- [21] Stajniak M., Hajduk M., Foltyński M., Krupa A., *Transport i Spedycja*, Biblioteka Logistyka, Poznań 2008.
- [22] Szyszka G., *Logistyka w Polsce. Raport 2006*, Instytut Logistyki i Magazynowania, Poznań 2007.
- [23] Warmiński A., *Bezpieczeństwo obrotu towarami o znaczeniu strategicznym* [in:] M. Kubiak, M. Minkina, *Współczesne bezpieczeństwo społeczne*, Wydawnictwo UPH w Siedlcach, Siedlce 2013.
- [24] Wyřbek H., *Transport w działalności logistycznej*, „Systemy Logistyczne Wojsk” nr 38/2012.
- [25] Wyřbek H., *Wpływ polityki regionalnej na bezpieczeństwo regionów* [in:] *Determinanty bezpieczeństwa państwa*, scientific ed. T. Bąk, Z. Ciekanowski, L. Szot, Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu, Jarosław 2014.
- [26] Wyřbek H., Klimek M., *Uwarunkowanie bezpieczeństwa w transporcie* [in:] *Współczesny Marketing i Logistyka – innowacyjne rozwiązania*. Edited by: K. Pieniak-Lendzion, A. Marcysiak, T. Nowogródzka, Wydawnictwo UNITAS, Siedlce 2015.
- [27] *Strategia rozwoju transportu do 2020 roku (z perspektywą do 2030 roku)*, Ministerstwo Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej.

WPLYW TRANSPORTU DROGOWEGO NA BEZPIECZEŃSTWO LUDNOŚCI W WOJEWÓDZTWIE MAZOWIECKIM

Cel artykułu stanowi nakreślenie panoramy zagadnień związanych z negatywnym wpływem zagrożeń, powodowanych przez transport drogowy, na bezpieczeństwo ludności i społeczeństwa, mieszkającej w województwie mazowieckim. Autor korzystając z zebranych danych empirycznych i ich interpretacji w świetle przyjętych założeń teoretycznych, podejmuje próbę wyjaśnienia i identyfikacji uwarunkowań (przyczyn) oraz rodzajów i kierunków zmian zagrożeń powodowanych przez transport drogowy, jak również wskazania negatywnych skutków oddziaływania na bezpieczeństwo ludności, mieszkającej w badanym obszarze kraju. Terminologia badawcza, z którą możemy się spotkać w literaturze przedmiotu, dotycząca bezpieczeństwa ludności i społeczeństwa, odnosi się do wielorakich uwarunkowań. Prowadząc badania pilotażowe stwierdzono, że poziom bezpieczeństwa ludności, mieszkającej w danym obszarze państwa, zależy od oddziaływania wielu negatywnych czynników, generowanych lub będących skutkiem prowadzonych działań, do których należą między innymi zagrożenia powodowane przez transport drogowy. Poziom bezpieczeństwa zależy między innymi od standardu utrzymania istniejącej infrastruktury. Podstawowym problemem polskiej

sieci drogowej jest brak autostrad i dróg szybkiego ruchu. Jest to zasadniczy czynnik zmniejszający dostępność komunikacyjną terytorium Polski oraz poszczególnych jej obszarów. Ze względu na rolę, jaką transport drogowy odgrywa w wymianie międzynarodowej oraz w dostawach logistycznych dla przemysłu i handlu, brak sieci dróg o dużej przepustowości staje się jednym z najistotniejszych czynników powodujących zagrożenia dla ludności korzystającej z infrastruktury drogowej.

Słowa kluczowe: Transport drogowy, bezpieczeństwo ludności, bezpieczeństwo społeczne, zagrożenia powodowane przez transport drogowy.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.27

Przesłano do redakcji: luty 2017 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

Grzegorz LEW¹

BUDŻETOWANIE KOSZTÓW KLIENTÓW W PRZEDSIĘBIORSTWACH HANDLOWYCH

Klient jest podstawowym „dostarczycielem” przychodów w każdym przedsiębiorstwie. Z tego powodu relacje z klientami są kluczowym obszarem optymalizacji przez zarządzających jednostkami gospodarczymi. Zadaniem pracowników jednostek gospodarczych jest nawiązywanie i utrzymywanie długotrwałych rentownych relacji z klientami. Rentowne relacje to takie, dzięki którym jednostka gospodarcza osiąga zyski. W procesie optymalizacji rentowności relacji z klientami dużą rolę odgrywają narzędzia rachunkowości zarządczej, a w szczególności rachunki kosztów. Jedną z metod rachunkowości zarządczej jest budżetowanie, którego zadaniem jest planowanie wykorzystania zasobów jednostki gospodarczej oraz ustalenie ewentualnych odchyłeń w powstałych podczas realizacji zaplanowanych działań. Sporządzanie budżetów w przedsiębiorstwie handlowym wymaga integracji wszystkich założeń, które będą miały wpływ na przyszłe budżety. Na przebieg budżetowania ma wpływ wiele czynników wynikających ze specyfiki działania przedsiębiorstwa, jak również ze specyfiki samego przedsiębiorstwa, takich jak: cele działalności, złożoność przedmiotu działalności, styl zarządzania, gotowość pracowników na zmiany itp. Oznacza to, że nie ma jednego typowego schematu budżetowania, możliwego do zastosowania w każdym przedsiębiorstwie. W każdym przedsiębiorstwie do zagadnienia budżetowania należy podchodzić w sposób indywidualny. Koszty klientów budżetować należy w celu optymalizacji rentowności relacji z klientami. W literaturze oraz praktyce spotyka się wiele zastrzeżeń kierowanych pod adresem budżetowania. Jednak mimo oczywistych wad tej metody stosowanie jej jest relatywnie proste i skuteczne.

Celem opracowania jest wskazanie głównych założeń procesu budżetowania kosztów klientów na tle krytyki tego systemu w literaturze, szczególnie anglojęzycznej.

Słowa kluczowe: budżetowanie, klient, rentowność, rachunkowość.

1. WPROWADZENIE

Budżet stanowi metodę zarządzania przedsiębiorstwem². Budżetowanie to metoda integrowania całokształtu działalności przedsiębiorstwa³. Poprzez budżetowanie następuje przełożenie celów strategicznych na działania operacyjne wraz z przypisanymi im zasobami, które mają służyć realizacji tych działań. C. Drury wymienia następujące cele budżetowania⁴:

¹ Dr hab. inż. Grzegorz Lew, prof. PRz, Zakład Finansów, Bankowości i Rachunkowości, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska; e-mail: lewgrzes@prz.edu.pl.

² Zob.: J. Komorowski, *Budżetowanie jako metoda zarządzania przedsiębiorstwem*, Warszawa 1997; *Budżetowanie kosztów przedsiębiorstwa*, red. E. Nowak, Gdańsk 2002, s. 12.

³ M. Dylewski, B. Filipiak, P. Szczypa, *Budżetowanie w przedsiębiorstwie. Aspekty rachunkowe, finansowe i zarządcze*, Warszawa 2007, s. 11.

⁴ C. Drury, *Rachunek kosztów*, Warszawa 1996, s. 370.

- wsparcie planowania rocznej działalności,
- koordynacja działań wszystkich jednostek wewnętrznych przedsiębiorstwa,
- komunikowanie planów pracownikom,
- motywowanie pracowników i zarządzających do osiągnięcia celów dotyczących całego przedsiębiorstwa,
- kontrola – sterowanie działalnością przedsiębiorstwa,
- ocena pracy pracowników.

Można zatem stwierdzić, że budżetowanie jest skuteczną metodą zarządzania, przydatną zwłaszcza w tych przedsiębiorstwach, w których nastąpiła decentralizacja systemu zarządzania⁵. Zdecentralizowane struktury przedsiębiorstw handlowych sprzyjają nawiązywaniu i obsłudze relacji z klientami, w których premiowana jest kreatywność pracowników odpowiedzialnych za te działania. Budżetowanie pozwala zarządzającym ukierunkowywać działania pracowników na efektywną realizację celów przedsiębiorstwa⁶. Rezultatem budżetowania jest budżet, który jest predyktywnym modelem działalności przedsiębiorstwa wyrażonym w sposób kwantytatywny dla ustalonego okresu⁷. Budżet wyrażony jest w kategoriach wartościowych i/lub ilościowych⁸. Często uzupełnieniem celów ilościowo-wartościowych są cele jakościowe, które szczególnego charakteru nabierają w ocenie relacji z klientami.

Celem opracowania jest wskazanie głównych założeń procesu budżetowania kosztów klientów na tle krytyki tego systemu w literaturze, szczególnie anglojęzycznej.

2. RACHUNEK KOSZTÓW KLIENTA

Rachunek kosztów klienta należy definiować jako proces identyfikacji, klasyfikacji, pomiaru, wyceny, gromadzenia, rozliczania (kalkulowania), analizowania oraz prezentacji kosztów wynikających z nawiązywania, utrzymywania i prowadzenia relacji z klientami oraz wykorzystania zasobów na potrzeby obsługi tych relacji w sposób umożliwiający ustalenie skumulowanych kosztów klienta lub segmentu klientów.

Rachunek kosztów klienta jest bazą ustalenia rentowności klientów lub ich segmentów. Aby możliwe było ustalenie rentowności klientów, identyfikację i analizę przychodów osiągniętych dzięki tym klientom należy prowadzić z taką samą szczegółowością dotyczącą klientów lub ich segmentów jak jest stosowana do identyfikacji kosztów. Pozwoli to na ustalenie wyniku finansowego w przekroju klientów, a odpowiednia konstrukcja rachunku wyników⁹ umożliwi prześledzenie wpływu danych obiektów kosztowych na ogólną rentowność poszczególnych klientów.

⁵ R. Kotapski, *Budżetowanie w zarządzaniu przedsiębiorstwem budowlano-montażowym*, Wrocław 2014, s. 35.

⁶ W. Krawczyk, B. Bek-Gaik, M. Łada-Cieślak, *Budżetowanie działalności przedsiębiorstwa*, Kraków 2001, s. 100; J. Kisielnicki, *Zarządzanie projektami, Ludzie – procedury – wyniki*, Warszawa 2011, s. 220 i n.

⁷ R. Proctor, *Managerial Accounting for Business Decisions*, Prentice Hall, Third edition, London 2009, s. 345.

⁸ T. Wnuk-Pel, *Zarządzanie rentownością, Budżetowanie i kontrola. Activity Based Costing/Management*, Warszawa 2006, s. 23.

⁹ Rachunek wyników – tworzony jest w zindywidualizowany sposób w celach zarządczych przez dane przedsiębiorstwo, odpowiednik rachunku zysków i strat w rachunkowości finansowej. Jednak

Rachunek kosztów klienta powinien zatem obejmować swoim zakresem całość działań przedsiębiorstwa, tak aby w kompleksowy sposób wspierać zarządzających w podejmowaniu przez nich decyzji. Rachunek kosztów jest wyodrębnionym przedmiotowo oraz proceduralnie systemem informacyjnym przedsiębiorstwa.

Rachunek kosztów klienta jest jednolitym zbiorem informacji o kosztach klienta opracowanych według określonego modelu dostosowanego do potrzeb konkretnych użytkowników w danym przedsiębiorstwie.

3. BUDŻETOWANIE KOSZTÓW KLIENTA W KONTEKŚCIE KRYTYKI SYSTEMU BUDŻETOWANIA

Kompleksowy system budżetowania powinien uwzględniać dwa podstawowe aspekty¹⁰. Pierwszy dotyczy zakresu budżetowania, który koncentrować powinien się przede wszystkim na działalności operacyjnej przedsiębiorstwa handlowego. Drugi aspekt dotyczy przedmiotu budżetowania, który determinuje sposób i narzędzia pomiaru. Przedmiotem budżetowania mogą być różne kategorie ekonomiczne. Integracja budżetowania z rachunkiem kosztów klienta spowoduje ukierunkowanie budżetowania na relacje z klientami. Budżety powinny spełniać swoje zadania związane z planowaniem wykorzystania zasobów przedsiębiorstwa handlowego do realizacji relacji z klientami.

Budżetowanie relacji z klientami stanowi proces kreowania serii budżetów częściowych, zdeterminowanych ośrodkami odpowiedzialności¹¹ uwzględniających wszelkie koszty klientów, które następnie łączy się w jeden spójny budżet główny przedsiębiorstwa handlowego. Budżetowanie obejmuje cały szereg narzędzi rachunkowości zarządczej, której celem jest poprawa efektywności działania oraz egzekwowanie odpowiedzialności za wykonywane działania przez pracowników¹².

W literaturze współczesnej spotkać można wiele uwag krytycznych¹³ adresowanych do systemu budżetowania. Jako główny czynnik ograniczający budżetowanie przedstawia się wartość sprzedaży¹⁴, którą może osiągnąć przedsiębiorstwo handlowe. Ustalenie tej wartości jako pożądanej do osiągnięcia samo w sobie oznacza ograniczenie. Z kolei T. Libby, R.M. Lindsay argumentują, iż w praktyce można spotkać liczne problemy związane z budżetowaniem, do których należą:

---

rachunek zysków i strat jest znormalizowany normami prawnymi i jego głównym celem jest zaspokajanie potrzeb sprawozdawczych.

¹⁰ *Rachunkowość zarządcza*, red. E. Walińska, P. Urbanek, Łódź 2000, s. 164.

¹¹ Szerzej w: G. Lew, *Controlling przedsiębiorstw handlowych*, Warszawa 2004; zob. również: *Rachunkowość w zarządzaniu zdecentralizowanym przedsiębiorstwem*, red. E. Nowak, Warszawa 2001.

¹² J. Komorowski, *Budżetowanie jako metoda zarządzania przedsiębiorstwem*, Warszawa 1997, s. 18.

¹³ U. Nwagbara, *Beyond the Allure Of Budgeting: Assessing The suitability of Budget for Organisational Performance in the 21st Century*, Polish Journal of Management Studies, Vol. 5, Częstochowa 2012, s. 78–80; J. Hope, R. Fraser, *Beyond Budgeting: How Managers Can Break Free from the Annual Performance Trap*, Harvard Business School, Boston 2003, *Beyond Budgeting*, CIMA, Topic Gateway Series No. 35, London 2007, T. Libby, R.M. Lindsay, *Budgeting – an unnecessary evil*, CMA Management, Vol. 77, issue 1, March 2003.

¹⁴ K. Marecki, *Rachunkowość menedżerska w gospodarce finansowej przedsiębiorstwa*, Warszawa 2001, s. 125.

- możliwość manipulowania przez pracowników prognozami dotyczącymi sprzedaży (w kierunku ich zaniżania) oraz zawyżania szacunków dotyczących kosztów, tak aby łatwiej pracownikom było je zrealizować,
- zużywanie wszystkich zasobów przewidzianych w budżecie przed końcem okresu budżetowego, aby nie stracić możliwości uzyskania co najmniej tych samych wartości w kolejnym okresie budżetowym,
- podejmowanie działań, które prowadzą do realizacji budżetu za wszelką cenę bez zwracania uwagi na konsekwencje długoterminowe,
- stosowanie zbędnych zachęt dla klientów w celu skłonienia ich do dokonania zakupów towarów przed końcem okresu budżetowego, tak aby koniecznie wykonać budżet,
- przesuwanie dokonania sprzedaży na okresy późniejsze, tak aby przychód został zrealizowany w kolejnym okresie, jeżeli założenia obecnego okresu zostały zrealizowane, co również ma za zadanie spowodować łatwiejszą realizację budżetu w okresie przyszłym.

Specjaliści z *CIMA* również przedstawiają krytyczne podejście do klasycznego budżetowania. Wśród głównych krytycznych uwag wymieniają to, że¹⁵:

- budżety są czasochłonne i kosztowne przy ich konstruowaniu,
- budżety ograniczają elastyczność i szybkość reakcji oraz są często barierą do wprowadzenia zmian,
- budżety rzadko koncentrują się na strategicznych celach przedsiębiorstwa i bywają sprzeczne,
- budżety stanowią niewielką wartość dodaną, szczególnie biorąc pod uwagę czas potrzebny do ich przygotowania,
- budżety koncentrują się na obniżeniu kosztów, a nie na tworzeniu wartości,
- budżety wzmacniają pionowe zależności w hierarchii struktury organizacyjnej przedsiębiorstwa,
- budżety wzmacniają obszar kontroli,
- budżety nie odzwierciedlają rzeczywistych nowych struktur organizacyjnych w przedsiębiorstwie,
- budżety zachęcają pracowników do swoistej „gry” i nieetycznych zachowań,
- budżety sporządza się i aktualizuje zbyt rzadko, zwykle raz na rok,
- budżety oparte są na przewidywaniach i założeniach,
- budżety wzmacniają bariery związane ze swobodnym przepływem informacji zamiast zachęcać do dzielenia się wiedzą,
- budżety sprawiają, że ludzie czują się niedowartościowani.

Żaden jednak z autorów nie neguje zasadności stosowania budżetowania jako takiego, mimo że J. Hope i R. Fraser wyrażają pogląd o szkodliwości jego stosowania¹⁶, to jednak w koncepcji *beyond budgeting*, czyli „bez budżetowania”, którą proponują, można dopatrzyć się wielu elementów zaczerpniętych z systemu budżetowania. Mimo to twierdzą, że tradycyjne budżetowanie skłania do zarządzania przez liczby i nie spełnia swojego zada-

¹⁵ *Better budgeting*, CIMA Publishing, London 2007, s. 7.

¹⁶ J. Hope, R. Fraser, *Beyond Budgeting: Breaking through the Barrier to „the Third Wave”*, „Management Accounting”, December 1997, Vol. 75, No. 11, s. 20–23.

nia¹⁷. T. Libby, R.M. Lindsay w nieco inny sposób niż J. Hope i R. Fraser przedstawiają koncepcję¹⁸ programu BBRT (*Beyond budgeting roundtable*). Według nich należy wdrożyć siedem zasad, aby można było stosować model „bez budżetowania” w przedsiębiorstwach, które po dostosowaniu dotyczyć mogą w szczególności przedsiębiorstw handlowych:

1. Należy wyznaczać elastyczne, relatywnie ambitne cele działania. Cele nie mogą być sztywne, ustalone i narzucone z góry oraz niezmiennie w czasie, muszą być uzależnione od wewnętrznych lub zewnętrznych benchmarków. Dzięki temu realizacja tych celów przedstawionych w budżetach będzie powiązana z osiągnięciami konkurentów albo podmiotów przodujących w danej branży i na danym rynku. Wyznaczone cele powinny także zawierać, oprócz mierników finansowych (tj. przychody lub koszty), mierniki niefinansowe, jakościowe (tj. lojalność klientów, rzetelność dostaw).
2. Należy wprowadzić ciągłe planowanie. Cele długoterminowe, strategiczne całego przedsiębiorstwa handlowego powinny być rozdzielane na cele średniookresowe, a następnie krótkoterminowe, operacyjne dotyczące jednostek wewnętrznych funkcjonujących w ramach danego przedsiębiorstwa handlowego.
3. Należy wprowadzić prognozy kroczące. Prognozy kroczące powodują, że menedżerowie mogą relatywnie szybko otrzymywać informacje o zmianach zachodzących w kluczowych zmiennych. W przedsiębiorstwach handlowych zmiany te należy wprowadzać co miesiąc i powinny dotyczyć co najmniej jednego roku budżetowego.
4. Należy zmienić struktury zarządzania. Zasada ta determinuje zmianę scentralizowanego zarządzania na rzecz zarządzania relacjami, zaczynając od relacji z klientami, a kończąc na dostawcach. Oznacza to objęcie zarządzaniem relacjami całego łańcucha wartości danego przedsiębiorstwa handlowego. Wewnątrz przedsiębiorstwa handlowego należy wdrożyć pełny rachunek odpowiedzialności oparty na wewnętrznych cenach transferowych. Ma to za zadanie wyzwolić w przedsiębiorstwie orientację rynkową.
5. Należy wdrożyć decentralizację zarządzania zasobami. Zasada implikuje konieczność decentralizacji zarządzania zasobami przedsiębiorstwa handlowego. Zasoby powinny być na bieżąco dostępne zarządzającym niższych szczebli, którzy podejmują konkretne działania operacyjne, w których te zasoby się zużywają. Z decentralizacją zarządzania zasobami powiązana jest odpowiedzialność tych menedżerów za efektywność wykorzystania tych zasobów. Takie zarządzanie zasobami ma umożliwić zarządzającym bieżąco reagować na zmiany zachodzące w otoczeniu.
6. Należy przeorganizować kontrolę wykonania planów oraz umożliwić swobodny dostęp do wszelkich informacji. W ramach kontroli preferować należy samokontrolę, a także zapewnić możliwość wykorzystywania przez menedżerów niższych szczebli informacji strategicznych i dostosowywania do nich własnych działań. Szczególne znaczenie mają informacje, które można wykorzystać w benchmarkingu.
7. W systemach motywacyjnych należy stosować umiarkowane zachęty, które powinny być powiązanych z wynikiem działań określonej grup pracowników lub

¹⁷ W. Naruć, *Planowanie finansowe efektywnym narzędziem zarządzania. Teoria i praktyka*, Wrocław 2013, s. 116.

¹⁸ Z wykorzystaniem: T. Libby, R.M. Lindsay, *Budgeting – an unnecessary evil. How BBRT envisions a world without traditional budgeting*, CMA Management, Vol. 77, Issue 2, April 2003, s. 29–30.

całego przedsiębiorstwa handlowego. Należy rezygnować z bodźców o dużym stopniu oddziaływania na pracowników.

Autorzy tych zasad postulują ich wprowadzenie w celu zlikwidowania wad tradycyjnego budżetowania, jednak dla przykładu należy zauważyć, że postulat dotyczący wdrożenia prognozowania kroczącego wcale nie przyczyni się do zmniejszenia pracochłonności przygotowywania budżetów, lecz przeciwnie w istotny sposób tę pracochłonność zwiększy.

Przedstawione propozycje dotyczące koncepcji „bez budżetowania” nie wykluczają jednak stosowania tradycyjnego budżetowania, a tylko wskazują na zamiany, jakie powinny w tym systemie się dokonywać. Zmiany te mają charakter ewolucyjny, a nie rewolucyjny.

Krytyka systemu budżetowania bierze się między innymi stąd, że wiele stosujących budżetowanie przedsiębiorstw traktuje budżet za cel sam w sobie, a tak nie powinno być. Budżet faktycznie wyznacza cele, ale w żaden sposób ich nie ogranicza, przekraczanie wyznaczonych celów często jest pożądane. W dużej mierze za ograniczenia przypisywane budżetom w rzeczywistości są odpowiedzialne systemy motywacyjne, które sztywno traktują dane zawarte w budżetach, przypisując im nieelastyczne mierniki dokonań.

Problemy, dzięki którym budżetowanie spotyka się z krytyką mogą mieć podłoże dwójakiego rodzaju¹⁹:

- wady tkwiące wewnątrz systemu budżetowania wynikające z błędnych założeń,
- niewłaściwy przebieg wdrażania systemu budżetowania.

Według badań M. Krysik²⁰ zarządzający polskimi przedsiębiorstwami, mimo że są świadomi ograniczeń budżetowania, to nie zamierzają z niego rezygnować. Większość z nich dostrzega możliwości niwelacji negatywnych skutków budżetowania przez rozwijanie tego systemu integrując go z innymi narzędziami wykorzystywanymi w rachunkowości zarządczej. Wśród tych narzędzi wymieniają przede wszystkim prognozy kroczące, zrównoważoną kartę dokonań, czy budżetowanie oparte na działaniach.

A zatem koncepcja integracji rachunku kosztów klienta z budżetowaniem wpisuje się w ogólny trend rozwijania systemów budżetowania poprzez ich ewolucję. Integracja rachunku kosztów klienta z budżetowaniem jest w stanie zlikwidować jedną z podstawowych wad tradycyjnego budżetowania, wymienioną przez J. Gierusza²¹, która dotyczy trudności w odpowiedniej klasyfikacji kosztów i możliwości objęcia kontrolą niektórych grup kosztów. Podporządkowanie rachunku kosztów działaniom związanym z klientami w sposób istotny zmienia klasyfikację kosztów przedsiębiorstwa handlowego, w których pierwszym poziomem podziału należy uczynić podział na koszt związane z klientami oraz te niezwiązane z klientami. Koszty związane z klientami są kosztami, które są z nimi związane w sposób bezpośredni lub pośredni. Koszty niezwiązane z klientami można podzielić na koszty niezbędne do funkcjonowania przedsiębiorstwa i te, które należy wyeliminować. Różni autorzy²² wskazują również, że tradycyjny rachunek kosztów oraz funkcjonalna struktura organizacyjna przedsiębiorstwa ograniczają możliwości efektywnego budżetowa-

¹⁹ K. Czubakowska, *Budżetowanie w controllingu*, Gdańsk 2004, s. 198.

²⁰ M. Krysik, *Potencjalne kierunki zmian w budżetowaniu przedsiębiorstw działających w Polsce* [w:] *Rachunkowość w teorii i praktyce*, red. W. Gabrusewicz, Poznań 2007, s. 71–79.

²¹ J. Gierusz, *Ograniczenia systemu budżetowania*, *Controlling i Rachunkowość Zarządcza*, Infor, Warszawa 2000, nr 11, s. 34–39.

²² K. Czubakowska, *Budżetowanie w controllingu*, Gdańsk 2004, s. 201–202; G.K. Świdorska, K. Olszewski, M. Pielaszek, *Wpływ rachunku kosztów na proces budżetowania*, *Controlling i Rachunkowość Zarządcza*, Infor, Warszawa 2001, nr 11, s. 12.

nia. Dzieje się tak z tego powodu, że zorganizowany w ten sposób system budżetowania w zbyt małym zakresie wspiera procesy zarządzania przedsiębiorstwem handlowym. Przyczyny takiego stanu wynikają z²³:

- budżetowania wyników, zamiast stawiania celów,
- budżetowania głównie zasobów,
- nadmiernej szczegółowości budżetów,
- niewielkiego powiązania budżetów z celami biznesowymi.

Integrując rachunek kosztów klienta z systemem budżetowania na etapie planowania przedsiębiorstwo handlowe musi dokonać wyboru rodzaju rachunku kosztów klienta, który podda integracji z budżetowaniem. W sytuacji, kiedy nie prowadzi danego, w jego ocenie właściwego, rachunku kosztów musi rozważyć możliwość, czy też konieczność jego wdrożenia.

4. ZAKOŃCZENIE

Planując koszty klientów przedsiębiorstwa nie są pewne ich poniesienia ani wielkości, w jakiej wystąpią, ponieważ jest to uzależnione od konkretnych działań, jakie te przedsiębiorstwa będą prowadzić. Wysokość kosztów klientów uzależniona także będzie od działań i narzędzi wykorzystywanych podczas pozyskiwania i utrzymywania relacji z klientami. Budżetowanie kosztów klientów ma za zadanie optymalizację kosztów w budowaniu trwałych i rentownych relacji z klientami. Dzięki budżetowaniu kosztów klientów przedsiębiorstwa mogą lepiej oszacować rzeczywistą rentowność poszczególnych klientów, co prowadzi do optymalizacji całościowego wyniku finansowego przedsiębiorstwa.

W kolejnym etapie wdrażania lub prowadzenia systemu budżetowania przedsiębiorstwa handlowe powinny rozważyć możliwość integracji budżetowania z innymi metodami rachunkowości zarządczej, które w sposób skuteczny mogą wspierać zarządzających w optymalizacji rentownych relacji z klientami.

LITERATURA

- [1] *Beyond Budgeting*, CIMA, Topic Gateway Series No. 35, London 2007.
- [2] *Budżetowanie kosztów przedsiębiorstwa*, red. E. Nowak, ODDK, Gdańsk 2002.
- [3] Czubakowska K., *Budżetowanie w controllingu*, ODDK, Gdańsk 2004.
- [4] Derkowski A., *Budżetowanie a wartość przedsiębiorstwa*, Controlling i Rachunkowość Zarządcza, Infor, Warszawa 2008, nr 4, dodatek: Rozwiązania. Porady ekspertów.
- [4] Drury C., *Rachunek kosztów*, PWN, Warszawa 1996.
- [5] Dylewski M., Filipiak B., Szczypa P., *Budżetowanie w przedsiębiorstwie. Aspekty rachunkowe, finansowe i zarządcze*, CeDeWu, Warszawa 2007.
- [6] Gierusz J., *Ograniczenia systemu budżetowania*, Controlling i Rachunkowość Zarządcza, Infor, Warszawa 2000, nr 11.
- [7] Hope J., Fraser R., *Beyond Budgeting: Breaking through the Barrier to „the Third Wave”*, Management Accounting, December 1997, Vol. 75, No. 11.

---

²³ A. Derkowski, *Budżetowanie a wartość przedsiębiorstwa*, Controlling i Rachunkowość Zarządcza, Infor, Warszawa 2008, nr 4, dodatek: Rozwiązania. Porady ekspertów, s. 1–3.

- [8] Hope J., Fraser R., *Beyond Budgeting: How Managers Can Break Free from the Annual Performance Trap*, Harvard Business School, Boston 2003.
- [9] Kisielnicki J., *Zarządzanie projektami, Ludzie – procedury – wyniki*, Wolters Kluwer business, Warszawa 2011.
- [10] Komorowski J., *Budżetowanie jako metoda zarządzania przedsiębiorstwem*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
- [11] Kotapski R., *Budżetowanie w zarządzaniu przedsiębiorstwem budowlano-montażowym*, Marina, Wrocław 2014.
- [12] Krawczyk W., Bek-Gaik B., Łada-Cieślak M., *Budżetowanie działalności przedsiębiorstwa*, ART-TEKST, Kraków 2001.
- [13] Krysiak M., *Potencjalne kierunki zmian w budżetowaniu przedsiębiorstw działających w Polsce*, w: *Rachunkowość w teorii i praktyce*, red. W. Gabrusewicz, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2007.
- [14] Lew G., *Controlling przedsiębiorstw handlowych*, Difin, Warszawa 2004.
- [15] Libby T., Lindsay R.M., *Budgeting – an unnecessary evil*, CMA Management, vol. 77, Issue 1, March 2003.
- [16] Libby T., Lindsay R.M., *Budgeting – an unnecessary evil. How BBRT envisions a world without traditional budgeting*, CMA Management, Vol. 77, Issue 2, April 2003.
- [17] Marecki K., *Rachunkowość menedżerska w gospodarce finansowej przedsiębiorstwa*, Difin, Warszawa 2001.
- [18] Naruć W., *Planowanie finansowe efektywnym narzędziem zarządzania. Teoria i praktyka*, Marina, Wrocław 2013.
- [19] Nwagbara U., *Beyond the Allure Of Budgeting: Assessing The suitability of Budget for Organisational Performance in the 21st Century*, Polish Journal of Management Studies, Vol. 5, Częstochowa 2012.
- [20] Proctor R., *Managerial Accounting for Business Decisions*, Prentice Hall, Third edition, London 2009.
- [21] *Rachunkowość w zarządzaniu zdecentralizowanym przedsiębiorstwem*, red. E. Nowak, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2001.
- [22] *Rachunkowość zarządcza*, red. E. Walińska, P. Urbanek, Fundacja Rozwoju Rachunkowości w Polsce, Łódź 2000.
- [23] Świdorska G.K., Olszewski K., Pielaszek M., *Wpływ rachunku kosztów na proces budżetowania*, *Controlling i Rachunkowość Zarządcza*, Infor, Warszawa 2001, nr 11.
- [24] Wnuk-Pel T., *Zarządzanie rentownością, Budżetowanie i kontrola. Activity Based Costing/Management*, Difin, Warszawa 2006.

BUDGETING CUSTOMER COSTS IN COMMERCIAL ENTERPRISES

The customer is the primary “provider” of revenue in every company. For this reason, customer relationships are a key area for optimisation by business unit managers. It is the task of the employees of the business units to establish and maintain long-term profitable customer relations. Profitable relationships are those that make an enterprise profit. Management accounting tools, in particular cost accounting, play a significant role in the process of optimising the profitability of customer relations. One of the management accounting methods is budgeting, whose task is to plan the use of the enterprise's resources and to determine possible deviations in the realisation of planned activities. The drawing up of budgets in a commercial

enterprise requires the integration of all assumptions that will have an impact on future budgets. The course of budgeting is influenced by many factors resulting from the specific nature of the company's operations as well as from the specific nature of the company itself, such as: business objectives, the complexity of its business objects, management style, employee readiness to change, etc. The budgeting process is influenced by the specific nature of the company's operations. This means that there is no single typical budgeting scheme that can be applied to each enterprise. In each company budgeting should be dealt with individually. Customer costs should be budgeted in order to optimise the profitability of customer relations. In literature and practice, there are many reservations about budgeting. However, in spite of obvious drawbacks of this method, its application is relatively simple and effective.

The aim of the paper is to indicate the main assumptions of the process of budgeting clients' costs against the background of criticism of this system in literature, especially in English.

Keywords: budgeting, customer, profitability, accounting.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.28

Przesłano do redakcji: luty 2017 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

Rafał MATERA¹

G8 – SUSPENSION OR FALL? FROM COLD WAR TO COLD WAR. A SHORT HISTORY OF RUSSIAN PARTICIPATION IN MAJOR INDUSTRIAL DEMOCRACIES

As the result of Russian policy in Ukraine and annexation of the Crimea the G7 leaders agreed at the nuclear summit in the Hague on 25 March 2014, that instead of the G8 summit in Sochi in June 2014 there would be a meeting of G7 leaders in Brussels. These historic events concerning activities of the Group form the background for the specific research goals of this paper: to shortly present the reasons for establishing the G7 and G8; to briefly describe the various issues which have been discussed at annual summits; to introduce the multi-dimensional relations between the G7/G8 and other international organizations; and to assess the effectiveness of particular members of the Group in implementing the decisions taken at the summits. At the end of the paper an attempt is made to answer the question whether, in this new political situation, this specific international institution can continue to work actively for global security. One of the goals of this research was also to evaluate the activity of the G7/G8 from the perspective of more than 30 years. At the end of this paper I try to answer the question whether such a specific intergovernmental institution is still able to act effectively and influence the different dimensions of international security inherent in the new political situations, especially with respect to Russia's war-oriented foreign policy in 2014–2016.

Keywords: G7, G8, origin, system, international institutions, relations with Russia.

1. INTRODUCTION

On 12 March 2014 the leaders of Canada, France, Germany, Italy, Japan, the UK and the USA, as well as the Presidents of the European Council and European Commission, condemned the Russian Federation for its destabilizing actions, which resulted in a violation of Ukraine's sovereignty and territorial integrity. In a common statement they underscored that Russia violated the rules and values which the G7/G8 followed that time. As a result of Russia's policy, the leaders stopped preparation for G8 summit in Sochi in June 2014, postponing it until the correct conditions could appear for meaningful discussion in the same group². This firm statement resulted in cancellation of a summit the first time in the G8's history. A week later German Chancellor Angela Merkel said that the current tensions with

---

¹ Dr hab. Rafał Matera, prof. UŁ, associate professor, Faculty of Economics and Sociology, University of Lodz, paramat@wp.pl, rafal.matera@uni.lodz.pl

² Official Website of the Prime Minister of Canada, <http://www.pm.gc.ca/eng/news/2014/03/02/statement-g-7-nations> (14.06.2016).

Russia meant that the G8 no longer exists³. The suspension of the G8 summit did not mean, however, that meetings within the G7 format would be discontinued. At the nuclear summit in the Hague on 25 March 2014, the G7 leaders agreed that instead of the G8 summit in Sochi in June 2014 there would be a meeting of G7 leaders in Brussels.

These historic events concerning activities of the Group form the background for the specific research goals of this paper: to shortly present the reasons for establishing the G7 and G8; to briefly describe the various issues which have been discussed at annual summits; to introduce the multi-dimensional relations between the G7/G8 and other international organizations; and to assess the effectiveness of particular members of the Group in implementing the decisions taken at the summits. At the end of the paper an attempt is made to answer the question whether, in this new political situation, this specific international institution⁴ can continue to work actively for global security.

2. THE REASONS FOR ESTABLISHING THE G7 AND G8

The reasons underlying the creation of an organization of the most industrialized world states consisted of a combination of economic and political factors. The debates at the highest level were intensified by the difficulties in the world economy and energy problems. However, in order to counteract the economic difficulties it was also necessary to overcome political barriers, distrust among the leaders, and transatlantic discrepancies. This explains why the G7 summits constituted such great forums to debate the global situation and relations between world leaders, of both a political and economic scope.

Simultaneously with the diplomatic activities, intense discussions took place in the context of work in specialized groups and between ministries (especially finance ministers), both bilaterally and multilaterally. In the face of pressing monetary problems the finance ministers of the US, GFR, France, and the UK met periodically. The first meeting took place in the White House library in Washington in April 1973. The summits of finance ministers became known as the "Library Group". Later joined by Japan, the group met for a number of years and also came to be known as the Group of Five. The governors of the Central Banks of the G5 were also invited to these meetings⁵.

The final decision to organize the first meeting of the most industrialized powers was taken in Helsinki on 31 July 1975 during the Conference on Security and Cooperation in Europe. It was the initiative of President of France – Valéry Giscard d'Estaing, who invited Chancellor Helmut Schmidt, US President Gerald Ford and the British and Japanese Prime Ministers. The Italian governmental representative was added at the last minute. The very first summit, with six states participating, was held in Rambouillet, France in 1975. The

---

³ On March 20, 2014, Chancellor Merkel said in the Bundestag: "As long as there is no political environment for such an important political format as the G8, the G8 doesn't exist anymore – neither the summit nor the format" (PAP, <http://wiadomosci.gazeta.pl> (14.06.2016)).

⁴ Depending on the sphere of activity, such forums as the G7, G8 or G20 can be classified as multi-lateral political and economic institutions, having the features of operational institutions (i.e., those that affect the entire international environment) as well as normative institutions, which perpetuate the patterns of activity through the use of existing standards as well as the imposition of new ones (R. Matera, *G8 jako instytucja gospodarki światowej*, Łódź 2009, s. 90–94).

⁵ P. Hajnal, *The G-7 Summit and Its Documents*, "Government Information in Canada" [Electronic Journal], 1995, No. 3.3.

name G7 became official in 1976 when Canadian participants joined the representatives of France, Germany, Great Britain, Italy, Japan and the US. Since the third meeting in 1977 (in London), the representatives of the Commission of European Communities became participants in the summit, albeit only as observers. Hence the name G7 stayed in place. However, the advantage of Europe over other members of the world was better seen after the addition of Russia to the G7.

Until the end of the Cold War there was no discussion about enlargement of the forum. However, beginning in 1989 the leaders of the G7 began to communicate with representatives of the Soviet Union (since 1992, Russia). The first visible contact took place in 1989 when president of the USSR Mikhail Gorbachev sent a letter to that year's summit host, the French President. At a press conference summing up the summit, Mitterrand said that the Soviet Union is a big country and plays an important role in the world, but stressed that the G7 countries adhere to democracy and have democratic institutions. He added: "If any of the countries would unfortunately depart from democracy, it would lose the opportunity to participate in the summit. But we see the evolution in the Soviet Union, although we are still not at the same level. Of course one day it can be possible. (...) At the beginning there were five of us, now seven. Too many countries could hinder the exchange of views, but this is not an obstacle to the prospect of extension"⁶. Mitterrand's words can be regarded as prophetic, as Russia was already a member of the new G8 at the time of its annexation of the Crimea and attempts to destabilize Ukraine in 2014.

In 1990 (the Houston Summit) the G7 supported having a representative of the USSR in political and economic reforms and called upon international organizations (IMF, IBRD) to compile a study of Eastern European economies. Boris Yeltsin, the first President of Russia, was periodically invited to the summits, but at the beginning he did not participate in all the meetings. Although he arrived at the summit in Tokyo in 1993, his meeting with the leaders of the G7 took part after the official closing of the summit. The meeting in Naples in July 1994 was a breakthrough in relations with Russia. For the first time the President of Russia was invited to participate in the political part of the meeting. And in in Naples for the first time one of the documents (a political declaration) was signed by the governments of eight countries. The Congress in Denver in June 1997 was called the 'Summit of the Eight', but not yet officially a G8. Representatives of the Moscow authorities participated on an equal footing in the political and economic discussions. However, the President of Russia did not sign a document concerning the G7's economic affairs.

The transformation into the G8 was formally made possible in 1998 during the Birmingham summit, after a few years of negotiations and common work in the forum along with Russia in the so-called 'G7 + Russia'. In the years following 1998, in particular when Russia was added to the political apparatus of the now expanded institution, it devoted its efforts mainly to winning debt reduction⁷. A historic decision was taken at the 2002 Kananaskis Summit, which closed the fourth cycle of the leaders' meetings, when Russia's full membership was adopted spontaneously (the issue was not on the agenda). This was largely

---

⁶ Press Conference of Mr. François Mitterrand, President of the French Republic, on the Conclusion of the Fifteenth Summit of Industrialized Countries, July 16, 1989, www.g7.utoronto.ca (10.09.2010).

⁷ M. Lin, A. Morson, J. Muravska, D. Verli, *Russia and the G8. An Overview of Russia's Integration into the G8*, G8 Research Group, Toronto 2006, <http://www.g7.utoronto.ca> (12.11.2016).

thanks to Chancellor Gerhard Schröder, who agreed to give way to Russia before the summit in Germany. The first congress of the G8 with Russia as host took place in St. Petersburg (Strelna) in 2006. The second summit organized by the Kremlin was the one supposed to take place in Sochi.

It should be noted that various economic and political factors were intertwined during the creation of the G8. The event that brought about Moscow's dialogue with the G7 was the collapse of the communist system and the beginning of systemic transformation. Russia was hoping for direct economic assistance. The West, in turn, wished to have an impact on the transformation process, as the predictability of changes would have a stabilizing effect on the capital market. An important role in the access of Russia to the G7 was played by the issue of disarmament, especially the reduction of nuclear forces. It was hard to imagine the improvement of global security without Moscow's involvement⁸.

3. A BRIEF LOOK AT THE G7/G8 SYSTEM

Due to the lack of an international agreement establishing the principles of the G7/G8's operation, they have undergone significant changes over time (especially in terms of expanded activities). Thus, one can speak of the development of a 'G7/G8 system'. It was initially based on leaders' summits, but over the years was supplemented by new forms of cooperation and the emergence of various new instruments which were used by the forum participants.

Throughout its operation the G7/G8 has intensified cooperation with international organizations⁹, affecting the programs and decisions taken by the UN Security Council, IMF, WB, WTO, OECD and many others responsible for global political, economic, military, humanitarian, and ecological security. It is worth bearing in mind that the decisions taken by the leaders are a result of immense and intensive work by diplomats and experts (called Sherpas), who work year-round before and after each summit. In order to increase the efficiency of the implementation of new solutions, in addition to the leaders' summits, meetings at the ministerial level were organized¹⁰. As another element of the G7/G8 one should consider activities of special teams, appointed to undertake special tasks. These working groups generally focus on a detailed examination of certain topics and measure the effectiveness of the implementation of specific decisions or programs. Expert groups determine the possibilities for financing projects and help shape legislative initiatives taken by individual countries in order to coordinate policy¹¹.

---

⁸ R. Matera, Droga Rosji do pełnego uczestnictwa w systemie G8. Perspektywy rozszerzenia ugrupowania [w:] Rosja, Unia Europejska, Stany Zjednoczone – współpraca czy konfrontacja?, red. M. Pietrasiak, M. Rączkiewicz, Piotrków Trybunalski 2009, s. 137–151.

⁹ The leaders of the G7 back in 1977 emphasized that the global economy should be viewed more broadly than just from the perspective of cooperation between governments, and should also take into account the strengthening of international organizations (*Declaration: Downing Street Summit Conference*, May 8, 1977, www.g7.utoronto.ca [12.11.2016]).

¹⁰ C. Budd, G8 Summits and Their Preparation [w:] N. Bayne, S. Woolcock, *The New Economic Diplomacy. Decision-Making and Negotiation in International Economic Relations*, London 2005, s. 140.

¹¹ A. Dybczyński, Grupa Siedmiu (G-7/G-8) [w:] *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota, mechanizmy działania, zasięg*, red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 2004, s. 372.

The main document of each summit used to be an economic declaration (also called a declaration or final/summit communiqué). Separate communiqués on behalf of the G7 and G8 (the latter known as the 'Group of Eight' beginning in 1997) were issued during the period 1997-2002. The Summit in Evian, France in 2003 was the first in which all documents were signed by the eight leaders. Economic declarations, communiqués, and joint plans/programs of action included recommendations for members of the group, and they contained proposals directed to international organizations. The declarations encouraged the building of new bodies inside the G7/G8 system. But the output of the summits has also included many other documents: political declarations, special declarations on particular aspects of the world economy or the international situation, chairman's summaries, reports, and even press releases. The summit documents are the main source of the analysis of G7/G8 initiatives and the challenges undertaken in the fields of global economics and politics.

All these various documents cover a wide range of subjects: macroeconomic policy (inflation, employment, economic growth); trade and monetary system issues; new financial architectures; energy problems; North-South (including debt initiatives) and East-West relations; environmental themes; transnational questions; global political problems (e.g. terrorism); and many other regional issues (international conflicts and civil wars).

The G8 summit (now once again the G7 summit) as an institution is a place where a wide range of issues are taken up in debates (sometimes prepared by experts). However, it is difficult to make such a formula effective in all sectors or areas. A lot depends on the state which hosts a summit. This country and its representatives and experts (sherpas) prepare the schedule and agenda. Of course there can be no compromises on issues untouched by the summit, but concentrating on effectiveness of compromises reached and producing as many commitments as possible is the goal, and the number of problems to be solved is considered to be increasing in a positive direction if the total number of realized commitments are higher in each summit than in the previous meetings and consultations.

In examining the G7/G8 summits it is also worthwhile to investigate the role of particular countries in the process. There are wide differences in terms of their engagement in the execution of commitments. The highest ranking country in this regard is Canada, and Great Britain has also produced good results in this sphere, while the US, EC and Germany perform above average. The country with the lowest ranking in terms of execution of G8 recommendation is Russia. On one hand Russia enlarges the spectrum of interests of the G8 (especially with respect to international security), but in many other spheres it postpones important initiatives. At the same time it should be kept in mind that even the G7 was never a fully coherent group. Each of the states worked out its own position during the summits, which depended on each country's opportunities to act in specific spheres of international relations.

It is also crucial to answer the question whether the G7/G8 is an economic forum (as the founders planned), or rather a political forum. It is important to determine if the G7/G8 is a global forum aspiring to global governance, or rather an institution mainly focused on internal issues touching its members. In order to answer this question, the main stress in this paper is put on the numerous issues surrounding international security, and different dimensions of this are emphasized based on an analysis of the commitments made by the leaders, during the yearly summits, to resolve problems in this area. At the end of this paper I try to answer the question whether such a specific intergovernmental institution is still able to act effectively and influence the different dimensions of international security inherent in the

new political situations, especially with respect to Russia's war-oriented foreign policy in 2014-2016.

One of the goals of this research is to evaluate the activity of the G7/G8 from the perspective of more than 30 years. According to John Kirton – the Director of G8 Research Group at University of Toronto – G8 summits can be analyzed in terms of performing the most important governance functions. He listed six major roles of the summits: domestic political; deliberative; directional; decisional; delivery; and development of global governance¹².

The 'domestic political' role reflects the prestige of participating states. The leaders are voicing national concerns and attempting to secure support for their country's policies. The 'deliberative' role underlines the meaning and importance of direct communication, which helps to foster trust and transparency. The 'directional' role affirms and adjusts standards, norms, and principles. Summits create new issues and legitimize old ones. The 'decisional' role of the summit is easy to see, thanks to the taking of specific commitments and recommendations during the debate. The decisional functions cover a wide-range of both political and economic issues, and include "money mandates" and the institutional framework. The 'delivery' role refers to the process of implementation of the commitments. And last but not least, the role of 'developing global governance' is reflected in the summits' recommendations with respect to developing a permanent capacity to implement its own commitments, and to prepare and develop new ones in selected areas. These recommendations often include instructions for international organizations, mainly those which its members can control (e.g. IMF and IBRD). These instructions can contain far-reaching reforms, and they also can initiate the system's own G8 institutions¹³. In this sense the G8 can act as a global manager.

Figure 1 presents a scheme of the links between the G7/G8 and international organizations. This forum has had great influence on the policies, programs and decisions of UN bodies (from the Security Council to many particular agencies), as well as the IMF, IBRD, WTO, OECD and many other institutions. The simplified scheme shows how broad are the links between the G8 summit and other institutions, both economically and politically.

In looking at the period of G8 summits it is also worthwhile investigating the roles of the particular countries in that process. The difference in engagement in the execution of commitments is wide. The highest rank is held by Canada (66%), while Great Britain also attained good results (65%). The US, EC and Germany are above average, and the lowest level of the execution of G8 commitments is held by Russia. However, the process of adjustment takes place very slowly, which is quite obvious when we look into the political and economic differences between the former G7 and Russia. The leaders realize that every subsequent enlargement can reduce the effectiveness of the forum, which is why they have remained sceptical towards expansion, i.e. accepting new members. On one hand Russia enlarges the spectrum of interests of G8 (especially with respect to international security), but in many other areas it has postponed important initiatives. At the same time, as has been pointed out even the G7 was not a fully coherent group. Each of the states elaborated its own position at the summits, which depended in large part on its opportunities to act effectively in international relations. Differences even between the EU members of the G7/G8

---

¹² J. Kirton, *Explaining G8 Effectiveness: A Concert of Vulnerable Equals in a Globalizing World, March 2004*, G8 Research Group, Toronto 2004, <http://www.g7.utoronto.ca> (12.11.2016).

¹³ *Ibidem*.

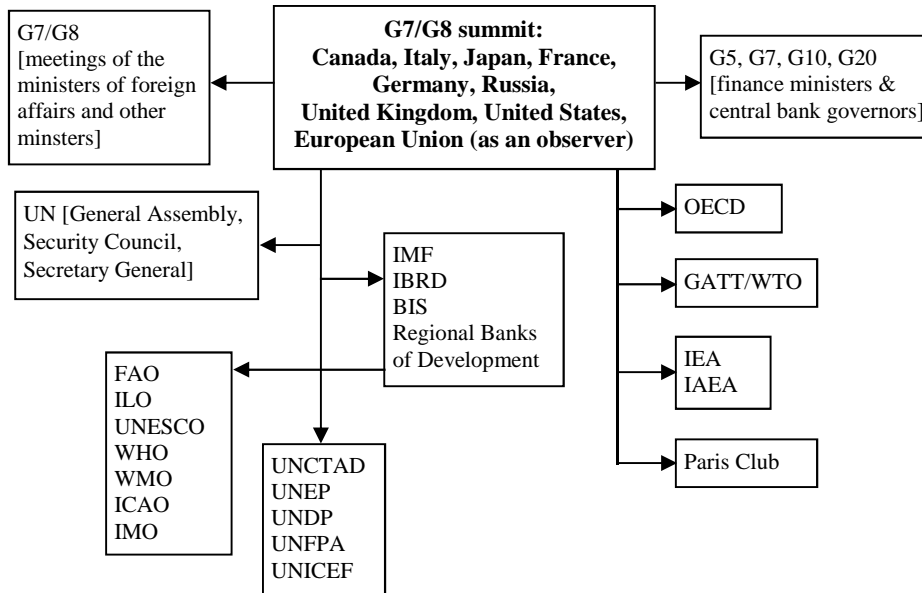

Figure 1. The G7/G8 System. Connection with international organizations

Source: R. Matera, *G8 jako instytucja gospodarki światowej*, Łódź 2009, s. 78.

can be seen, even though the representatives of European Communities try to develop a common position in many aspects. It is also worth underscoring that in the last six meetings the each of the states which hosted the summits has better executed their commitments. If we use this measure, the effectiveness of the G7/G8 in terms of executing its commitments should grow to an average of 77%. Such a result would constitute a real global success. This means that the mobilization efforts of each host are considered as both a great challenge and motivation for the subsequent summit organizers. The hosts also feel indirectly responsible for the global situation, and in addition are pushed by world opinion¹⁴.

4. INTEGRATION, DISINTEGRATION, AND THE POSSIBLE REINTEGRATION OF RUSSIA WITHIN THE G8

One of the issues about which the G7 countries have had different views was “integration” with Russia. Nevertheless, even though Russia had huge economic problems and failed to comply with Western democratic standards, it still became a member of the forum. Russia’s accession had mainly a political dimension. What mattered was the overall balance of profits for the West. There were many arguments in favour of Russia’s membership: its natural resources, generally high (albeit outdated) degree of industrialization, and its implementation of systemic transformation. In international relations, the rapid accession of Russia to the Group of Seven was considered a major breakthrough, since for more than 70 years the Eastern Empire had been a totalitarian system, and during the cold war competed

¹⁴ R. Matera, *G8 jako instytucja...*, s. 346–350.

for over 40 years with the Western block. Yet it took less than a decade following the fall of the communist system for it to find its way into the group of leading industrialized democracies. It should be noted that the G7 had an indirect impact on the transformation of the largest communist juggernaut into a state with certain characteristics of democracy. However, it turned out that having the same democratic institutions did not translate into compliance with the democratic rule of law, neither in Russia internally nor in its international relations.

After more than 15 years of joint summits (counting from 1998), it was the political factor that turned out to be decisive in terms of re-evaluating Russia's membership in the elite group. Russian's violation of international agreements in 2014, together with the end of dialogue with its Western partners, led to the suspension of Russia from the G8 project. In such a situation the question arises: Should the leaders return to the proven G7 system? Since the effectiveness of the old group was higher in many areas of cooperation than that of the G8, and the differences of opinion on a number of key issues were smaller, a return to the G7 format seems to be natural. One should not bury an institution which, by creating a proven framework for informal dialogue, maintained good relations between democratic leaders of the world economy for forty years.

At the G7 meeting on 24 March 2014 in Brussels (which was scheduled to be held in Sochi in June 2014), Russia's membership in the informal institution was suspended¹⁵. In addition, at the G20 summit in Brisbane in November 2014 Russian President Vladimir Putin left the meeting early after a series of individual confrontations with Western leaders, who publicly condemned him for destabilizing the situation in Ukraine¹⁶.

Particularly significant in this regard is the position of the EU powers – Great Britain, Germany, and France. At the G7 meeting which took place on 6-7 June 2015 in Elmau in Germany, the leaders all declared that they would maintain sanctions and even escalate them if necessary. Angela Merkel made it clear that “the conflict in Ukraine can be solved only by political means, on the basis of the peace agreements signed in February in Minsk”¹⁷ a statement which is consistent with the position taken by the US administration. The leaders said that the return of Vladimir Putin to their group is currently impossible.

Also, at the Japanese summit in Shimeji (Ise-Shima) on 26-27 May 2016, the G7 leaders reaffirmed their sanctions against Russia. As the result of the annexation of Crimea and Russian support for the pro-Russian rebels in eastern Ukraine, Russia is not only excluded from the G8, but also certain financial operations have been blocked and loans to Russian banks suspended, as well as introducing a ban on the sale of some advanced technologies to Russian companies. The G7 leaders declared that “We reaffirm that the duration of sanctions is clearly linked to Russia's complete implementation of the Minsk agreements and respect for Ukraine's sovereignty. Sanctions can be rolled back when Russia meets these commitments”¹⁸. Putin's policy and the behaviour of Russian rebels did not convince any

---

¹⁵ *G7 Leaders' Communiqué on Foreign Policy Brussels, June 4, 2014*, <http://www.g8.utoronto.ca/summit/2014brussels/foreign-policy.html> (21.04.2015).

¹⁶ *Vladimir Putin leaves G20 after leaders line up to browbeat him over Ukraine*, <https://www.theguardian.com/world/2014/nov/16/vladimir-putin-leaves-g20> (14.06.2015).

¹⁷ *Państwa G7 grożą Rosji dalszymi sankcjami*, http://wyborcza.pl/1,75477,18080320,Państwa_G7_groza_Rosji_dalszymi_sankcjami.html#ixzz3cV9BBVXo (14.06.2016).

¹⁸ *G7 Ise-Shima Leaders' Declaration, G7 Ise-Shima Summit, 26-27 May 2016*, <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2016/05/27/g7-ise-shima-leaders-declaration> (12.11.2016).

of the leaders. The sanctions were supported by all EU countries, the USA, Canada and Japan¹⁹.

Jean Monnet wrote that “nothing can be achieved without people, but nothing becomes permanent without institutions”²⁰. He saw a close correlation between people and institutions. People create institutions; they change and guide them. Human activity, however, is short-lived, while an institution may last longer and its long-term impact on society, the state, and the international environment is generally stronger. At the same time, it is people who take responsibility for the functioning of institutions. In the case of the G7/G8 summits, the influence of leaders on their form and results is greater than in the case of traditional, formalized organizations. With so few participants, it is more difficult for them to blame each other for any failure. These are the heads of governments, who accept compromise on key world issues and cannot evade responsibility for the fate of the world. They can also set higher standards for the other participants in international relations. Thus it was not Russia that did not fit the G8, but its leader Vladimir Putin who, by his decisions of March 2014, paved the way for Russia’s exclusion from the Group. At the same time however, while the G8 in its current composition has become useless as an institution working for world security, this does not stop the further involvement of the G7.

REFERENCES

- [1] Budd C., *G8 Summits and Their Preparation* [w:] N. Bayne, S. Woolcock, *The New Economic Diplomacy. Decision-Making and Negotiation in International Economic Relations*, London 2005.
- [2] *Declaration: Downing Street Summit Conference, May 8, 1977*, www.g7.utoronto.ca (12.11.2016).
- [3] Dybczyński A., *Grupa Siedmiu (G-7/G-8)* [w:] *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota, mechanizmy działania, zasięg*, red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 2004.
- [4] *G7 Ise-Shima Leaders’ Declaration, G7 Ise-Shima Summit, 26-27 May 2016* <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2016/05/27/g7-ise-shima-leaders-declaration> (12.11.2016).
- [5] *G7 Leaders’ Communiqué on Foreign Policy Brussels, June 4, 2014*, <http://www.g8.utoronto.ca/summit/2014brussels/foreign-policy.html> (21.04.2015).
- [6] Hajnal P., *The G-7 Summit and Its Documents*, “Government Information in Canada” [Electronic Journal], 1995, no 3.3.
- [7] Kirton J., *Explaining G8 Effectiveness: A Concert of Vulnerable Equals in a Globalizing World, March 2004*, G8 Research Group, Toronto 2004, <http://www.g7.utoronto.ca> (12.11.2016).
- [8] Lin M., A. Morson, Muravska J., Verli D., *Russia and the G8. An Overview of Russia’s Integration into the G8*, G8 Research Group, Toronto 2006, <http://www.g7.utoronto.ca> (12.11.2016).
- [9] Matera P., *Koordinacja sankcji Stanów Zjednoczonych i Unii Europejskiej wobec Rosji*, „Polityka i Społeczeństwo” 2016, nr 2(14), DOI: 10.15584/polispol.2016.2.3.

---

¹⁹ Read more: P. Matera, *Koordinacja sankcji Stanów Zjednoczonych i Unii Europejskiej wobec Rosji*, „Polityka i Społeczeństwo” 2016, nr 2(14), DOI: 10.15584/polispol.2016.2.3; S. Secieru, *Russia under Sanctions: Assessing the Damage, Scrutinizing Adaptation and Evasion*, Warszawa 2015.

²⁰ J. Monnet, *Memoirs*, New York 1978.

- [10] Matera R., *Droga Rosji do pełnego uczestnictwa w systemie G8. Perspektywy rozszerzenia ugrupowania* [w:] *Rosja, Unia Europejska, Stany Zjednoczone – współpraca czy konfrontacja?*, red. M. Pietrasiak, M. Rączkiewicz, Piotrków Trybunalski 2009.
- [11] Matera R., *G8 jako instytucja gospodarki światowej*, Łódź 2009.
- [12] Monnet J., *Memoirs*, New York 1978.
- [13] Official Website of the Prime Minister of Canada, <http://www.pm.gc.ca/eng/news/2014/03/02/statement-g-7-nations> (14.06.2016).
- [14] *Państwa G7 grożą Rosji dalszymi sankcjami*, http://wycza.pl/1,75477,18080320,Państwa_G7_groza_Rosji_dalszymi_sankcjami.html#ixzz3cV9BBVXo (14.06.2016).
- [15] PAP, <http://wiadomosci.gazeta.pl> (14.06.2016).
- [16] Press Conference of Mr. François Mitterrand, President of the French Republic, on the Conclusion of the Fifteenth Summit of Industrialized Countries, July 16, 1989, www.g7.utoronto.ca (10.09.2010).
- [17] Secieru S., *Russia under Sanctions: Assessing the Damage, Scrutinizing Adaptation and Evasion*, PISM, Warszawa 2015.
- [18] *Vladimir Putin leaves G20 after leaders line up to browbeat him over Ukraine*, <https://www.theguardian.com/world/2014/nov/16/vladimir-putin-leaves-g20> (14.06.2015).

G8 – ZMIERZCH CZY UPADEK? OD ZIMNEJ WOJNY DO ZIMNEJ WOJNY. KRÓTKA HISTORIA ROSYJSKIEGO UCZESTNICTWA W GRUPIE GŁÓWNYCH DEMOKRACJI PRZEMYSŁOWYCH

W wyniku rosyjskiej polityki na Ukrainie i po aneksji Krymu przywódcy G7 zdecydowali 25 marca 2014 r. na szczycie nuklearnym w Hadze, że zamiast spotkania G8 planowanego w Soczi w czerwcu 2014 r. odbędzie się szczyt przywódców G7 w Brukseli. Te wydarzenia dotyczące działania Grupy głównych demokracji przemysłowych zostały m.in. uwzględnione w prezentowanym artykule. Do podstawowych jego celów należały: krótkie przedstawienie przyczyn ustanowienia G7 i G8; syntetyczne wskazanie na różnorodne problemy omawiane na dorocznych szczytach; podkreślenie specyfiki stosunków G7/G8 z organizacjami międzynarodowymi oraz ocena efektywności poszczególnych państw Grupy w realizacji decyzji podejmowanych na szczytach. Na końcu artykułu podjęta została próba odpowiedzi na pytanie, czy w nowej politycznej sytuacji, ta instytucja międzynarodowa (funkcjonująca aktualnie bez Rosji) może nadal działać aktywnie na rzecz globalnego bezpieczeństwa, zwłaszcza śledząc działania rosyjskiej polityki zagranicznej w latach 2014–2016. Ważnym celem badania była również ocena aktywności całej G7 i G8 z perspektywy ponad 30 lat.

Słowa kluczowe: G7, G8, geneza, system, instytucje międzynarodowe, relacje z Rosją.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.29

*Przesłano do redakcji: luty 2017 r.
Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.*

Krzysztof MICHALSKI¹

PROGRAMY ETYCZNE W ZARZĄDZANIU ORGANIZACJAMI ZAINTERESOWANIA PUBLICZNEGO

W artykule zaprezentowano teoretycznie ugruntowaną i implementacyjnie dojrzałą koncepcję etyki korporacyjnej adresowaną do zarządzających organizacjami zainteresowania publicznego. Za główną przyczynę niepowodzeń w praktycznej realizacji dotychczasowych koncepcji etyki korporacyjnej uznano niewłaściwy sposób ich zaadresowania. Aby całościowa koncepcja zaproponowana w artykule uniknęła losu poprzedniczek, zaadresowano ją do organizacji, które szczególnie potrzebują rozległych programów etycznych do społecznego legitymizowania swojej działalności: instytucji administracji publicznej, przedsiębiorstw i organizacji społeczeństwa obywatelskiego, których działalność dostarcza społecznie ważnych dóbr, czerpie z takich dóbr lub poważnie zagraża takim dobrom. Na tle diagnozy deficytów w zakresie etyki i społecznej uczciwości, występujących w praktyce zarządzania tego typu organizacjami, zaproponowano w ramach szeroko zakrojonych programów etycznych rozwiązania normalizacyjne i narzędzia implementacyjne, których wzajemne sprzężenie gwarantuje efektywną realizację celów etyki. Omówiono funkcjonalności poszczególnych elementów typowego programu etycznego oraz określono warunki ich stosowania. Szczególny akcent położono na problemy społecznej wiarygodności mechanizmów weryfikacji i kontroli, takich jak audyty obywatelskie, wewnętrzne systemy anonimowego powiadamiania o nadużyciach i nieprawidłowościach (infolinie, telefony zaufania, platformy demaskatorskie itp.), programy ochrony whistleblowerów, systemy ciągłego programowania i parametrycznej oceny postępów wdrażania oraz systemy publicznego raportowania. Wyjaśniono znaczenie konieczności kompleksowego instalowania wszystkich takich elementów łącznie i podano przykłady sensownych realizacji.

Słowa kluczowe: etyka korporacyjna, etyka w zarządzaniu, etyka dyskursu, społeczna legitymizacja, polityka reputacyjna, CSR, etyczne programowanie w organizacji.

Gdy prześledzi się rozwój dyskusji naukowych i debat społecznych dotyczących remoralizacji sektora publicznego oraz etycznego i społecznie odpowiedzialnego biznesu, jakie toczyły się w Polsce w ostatnim ćwierćwieczu i porówna ich rezultaty z rozwojem inicjatyw organizacyjnych przedsiębiorstw, zrzeszeń biznesowych, instytucji państwa oraz podmiotów trzeciego sektora zmierzających do wbudowania motywów etycznych w rzeczywistą strukturę celów i codzienne funkcjonowanie organizacji, nie sposób nie zauważyć:

- rozdźwięku między teorią a praktyką (zbyt dużo się mówi o etyce, a zbyt mało robi w tej sprawie),

---

¹ Dr Krzysztof Michalski, adiunkt Zakładu Nauki o Bezpieczeństwie, Wydział Zarządzania Politechniki Rzeszowskiej

- inflacyjnego użycia i w efekcie wysokiego stopnia rozmycia pojęć roboczych: „etyka”, „społeczna odpowiedzialność”, „zrównoważoność” itp. na obu poziomach,
- czysto deklaratywnego charakteru zobowiązań, za którymi w praktyce zarządzania nie stoją żadne instrumenty wykonawcze,
- wszechobecnego afiszowania się etycznością i społeczną odpowiedzialnością, które w rzeczywistości jest jedynie grą pozorów na potrzeby polityki reputacyjnej (działania legitymizacyjne, ocieplanie wizerunku, wytwarzanie społecznego alibi, odwracanie uwagi itp.),
- braku jednolitych standardów normalizacyjnych odnoszących się do etyki w organizacji oraz prostych narzędzi do parametrycznej oceny zgodności umożliwiającymi pomiar postępów w ich wdrażaniu,
- dyskrepancji między stosunkowo dużym zaangażowaniem etycznym podmiotów drugiego i trzeciego sektora a stosunkowo niewielkim przejęciem sprawami uczciwości w instytucjach państwa oraz
- postępującej banalizacji spraw etyki w konsekwencji poprzednich zjawisk i procesów².

Wobec panującej obecnie sytuacji nie można dotychczasowych działań na rzecz upowszechnienia etyki w organizacjach ocenić inaczej, niż w kategoriach niepowodzenia. Wydaje się jednak, że do sukcesu brakuje naprawdę niewiele. Procesy społeczne przebiegające w różnych obszarach, związane przede wszystkim z gwałtownymi transformacjami technologicznymi, upowszechnianiem wiedzy, dostępu do informacji i rozwojem edukacji (społeczeństwo informacyjne i społeczeństwo wiedzy), upowszechnieniem nowoczesnych środków masowego przekazu oraz rewolucją w sektorze łączności (społeczeństwo sieci), wzrostem aktywności obywatelskiej, społecznego zaangażowania obywateli, zainteresowania sprawami publicznymi oraz nowymi możliwościami koordynacji współdziałania i partycypacji w publicznych procesach decyzyjnych dzięki (społeczeństwo obywatelskie), a także wieloma innymi współzależnymi procesami na obszarze stosunków międzynarodowych (m.in. procesy integracyjne oraz zmiany w geopolitycznym układzie sił), gospodarki (globalizacja i hegemonia superkorporacji przy jednoczesnym postępującym uspołecznieniu), nauki (m.in. komercjalizacja i rewolucja metodologiczna związana z rozwojem BigData i cyfrowych narzędzi analitycznych), polityki i administracji (m.in. jawność i partnerstwo międzysektorowe) oraz szeroko rozumianej kultury stworzyły dzisiaj „konieczne warunki możliwości” trwałego zainstalowania w organizacjach zainteresowania publicznego rozwiązań operacyjnych, które zagwarantują, że podmioty te będą prowadziły działalność na społecznie uczciwych warunkach. Znaczenie uczciwości, odpowiedzialności i moralnej integralności zarówno dla budowania w społeczeństwie właściwych relacji interpersonalnych opartych na zaufaniu, poszanowaniu godności osób oraz kulturze współdziałania zorientowanego na wspólne dobro, jak i dla prawidłowego funkcjonowania organizacji będących filarem życia publicznego stało się trwałym elementem świadomości jednostki i społecznych procesów opiniotwórczych za sprawą nagłaśniania w mediach oraz zmasowanych działań edukacyjnych. Powoli kształtujące się społeczeństwo obywatelskie,

---

² Więcej na temat diagnozy sytuacji etyki korporacyjnej w Polsce zob. K. Michalski, *Etyka przedsiębiorstwa. Od pozorowania społecznej odpowiedzialności do rzeczywistego zaangażowania społecznego firmy*, „Etyka Biznesu i Zrównoważony Rozwój. Interdyscyplinarne Studia Teoretyczno-Empiryczne” 3/2016, s. 57–74.

świadome swoich praw (obywatelskich, konsumenckich) i rosnących możliwości oddziaływania, w obronie swoich interesów w sposób coraz bardziej zdecydowany wywiera oddolne naciski zarówno na firmy, jak i na instytucje państwa. Również na szczeblach kierowniczych w poważnych przedsiębiorstwach i administracji publicznej dochodzi do zmiany pokoleniowej i formuje się nowa klasa liderów – ekonomicznie niezależnych, wszechstronnie wykształconych i wyróżniających się wysokim poziomem kultury osobistej „ludzi z zasadami”. Wzrost świadomości społecznej i ekologicznej konsumentów idący w parze ze wzrostem zasobności portfeli kształtuje nową, specjalną klasę klientów i inwestorów – ludzi o dobrym sercu, obdarzonych empatią, przejętych losem innych i wrażliwych na cierpienia zwierząt. Etyczne i społecznie odpowiedzialne firmy mogą oferować takim klientom podwójne zadowolenie (*nabywasz produkt, a przy okazji robisz coś dla innych ludzi i środowiska*), a inwestorom podwójną dywidendę (*nie musisz się już wstydzić, że nie pracując zarabiasz pieniądze, bo przecież przy okazji robisz coś dla innych ludzi i środowiska*). Pod wpływem oddolnych nacisków ze strony wyborców oraz horyzontalnych i diagonalnych presji politycznych wynikających z procesów międzynarodowej integracji i związanych z nimi wymagań spójności również polityczne ciała regulacyjne dostarczają organizacjom zainteresowania publicznego odgórnych stymulacji do reorientacji działalności w kierunku wzmocnienia jej społecznej akceptowalności i odpowiedniego przebudowania swoich systemów zarządzania pod kątem takich celów. Ze strony etyki biznesu również nie brakuje sensownych, całościowych, odpowiednio teoretycznie ugruntowanych i dopracowanych pod względem operacjonalizacyjnym rozwiązań, które nadają się do zaadaptowania do warunków prawie każdego rodzaju działalności. Wydaje się więc, że spełnione są wszystkie konieczne warunki do tego, aby zapoczątkować procesy społecznego przeprogramowania organizacji ważnych dla funkcjonowania jednostki i zbiorowości w podmioty etyczne i potrzeba jedynie odpowiedniego sprzężenia wszystkich wymienionych czynników.

W niewielu dotychczasowych dyskusjach i teoretycznych pracach poświęconych etyce korporacyjnej koncentrowano się na problemach implementacyjnych i proponowano dojrzałe rozwiązania organizacyjne nadające się do natychmiastowego zainstalowania w konkretnych warunkach. Zazwyczaj środek ciężkości w takich dyskusjach i opracowaniach niepotrzebnie przesuwano się w kierunku kontrowersyjnych kwestii aksjonormatywnych ze szkodą dla sprawy praktycznych zastosowań i potrzebnych działań wdrożeniowych. Takie rozłożenie akcentów wikła etykę korporacyjną już na wstępnym etapie budowania uniwersalnych katalogów wartości w niepotrzebne normatywistyczne spory i przyczynia się do jej powszechnego odrzucenia jako narzędzia bezużytecznego nawet z punktu widzenia kształtowania kultury organizacyjnej w małym i średnim przedsiębiorstwie, nie mówiąc o przydatności z punktu widzenia wielkich międzynarodowych, wielokulturowych korporacji czy też krajowych regulacji dotyczących standardów etycznych w organizacjach zainteresowania publicznego i zaufania społecznego. Z prakseologicznego punktu widzenia warto więc materialnie spory o wartości, o ich ontologiczny status i możliwości legitymizacji pozostawić akademickim filozofom moralności, a ponieważ spory te nigdy się nie zakończą, lepiej budowanie programów etycznych dla organizacji zainteresowania publicznego nie uzależniać od ich rezultatów. Ponieważ programy etyczne nie są utopijnymi receptami na ustanowienie raz na zawsze doskonałego, niezmiennego porządku moralnego w organizacji, ale strategiami optymalizacyjnymi zorientowanymi na ciągły proces udoskonalania, za normatywną podstawę może posłużyć dowolna prowizoryczna moralność w sensie Kartezjusza, na przykład model etyki dyskursu oparty na społecznych uzgodnieniach. Takie partycypa-

cyjne podejście w etyce ma niemało teoretyczno-metodologicznych wad i słabości³, ale w porównaniu z podejściami teoretycznie bardziej poprawnymi ma dwie ważne zalety: nadaje się do natychmiastowego zastosowania i jest samoreferencyjne, a więc można je efektywnie uprawomocnić na zasadzie transcendentnopragmatycznej uogólnialności bez obciążania czynności legitymizacyjnych filozoficznie kontrowersyjnymi normatywnymi presupozycjami. Nie ma więc ryzyka, że taki proceduralistyczny model etyki oparty na społecznych uzgodnieniach zostanie odrzucony w toku społecznych uzgodnień, bo takie odrzucenie naruszałoby konieczne warunki swojej własnej możliwości. Ważne, aby takie podejście rozumieć jako rozwiązanie chwilowe i prowizoryczne, zawsze otwarte na modyfikacje oraz zastąpienie innymi, które okażą się w danej sytuacji bardziej adekwatne.

1. ORGANIZACJE ZAINTERESOWANIA PUBLICZNEGO

Zanim zostanie zaprezentowana całościowa wizja programu etycznego dla organizacji zainteresowania publicznego, pewnych objaśnień wymaga samo pojęcie „organizacji zainteresowania publicznego”. Choć sformułowanie to wydaje się nośne i operacyjnie przydatne w etyce korporacyjnej, rzadko pojawia się ono w tego typu kontekstach. Pod względem semantycznym określenie „organizacja zainteresowania publicznego” nie odpowiada pojęciu jasne i wyraźne w sensie kartezjańskim, bo nie odwzorowuje ono wewnątrznie jednorodnej rzeczywistości, ani nie wytycza jej jednoznacznych granic. Pojęcie „organizacji zainteresowania publicznego” odnosi się do heterogenicznych podmiotów wszystkich sektorów, zarówno instytucji państwa, przedsiębiorstw, jak i organizacji społeczeństwa obywatelskiego, których wspólnymi cechami są społeczna ranga i doniosłość działalności, związane z nią zainteresowanie ze strony mediów, innych organizacji oraz pojedynczych obywateli oraz szczególne zaufanie otoczenia, bez którego organizacje takie nie byłyby w stanie właściwie funkcjonować i realizować swoich społecznie ważnych misji. Bliskie znaczeniowo są mu określenia „organizacja zaufania publicznego”, „organizacja interesu publicznego” i „organizacja pożytku publicznego”, przy czym w przypadku pierwszego określenia – poza pewnymi delikatnymi przesunięciami akcentów – nie ma zasadniczych przeszkód, aby używać go zamiennie ze sformułowaniem „organizacja zainteresowania publicznego”, natomiast określenia „organizacja interesu publicznego” „organizacja pożytku publicznego” są terminami specjalistycznymi pochodzącymi z języka prawniczego i zarezerwowanym dla określonego typu podmiotów (w przypadku organizacji interesu publicznego chodzi zwykle o instytucje rządowe, natomiast w przypadku organizacji pożytku publicznego o określonego typu organizacje pozarządowe), dlatego ich ewentualne użycie w kontekście etyki korporacyjnej mogłoby prowadzić do brzemiennej w skutkach nieporozumień. Najbardziej trafne z punktu widzenia zamierzeń niniejszego opracowania wydaje się być zatem określenie „organizacja zainteresowania publicznego”. Przynależność do tej kategorii organizacji wynika częściowo z dość subiektywnych i sytuacyjnie zmiennych kryteriów związanych z szerokim społecznym zainteresowaniem działalnością tych organiza-

³ Więcej krytycznych uwag na temat partycypacyjnych modeli wartościowania zob. K. Michalski, *Proceduralistyczna etyka techniki*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Ekonomia i Nauki Humanistyczne” 12 (205) 2003, s. 67–98; tenże, *Uczestnictwo obywateli w publicznych procesach decyzyjnych jako forma aktywności obywatelskiej na przykładzie partycypacyjnej oceny technologii* [w:] *Aktywność obywatelska we współczesnym społeczeństwie demokratycznym*. red. R. Klamut, K. Michalski, H. Sommer, Kraków 2010, s. 59–110.

cji, czasami zainteresowanie publiczne jest tylko chwilowe i wynika na przykład z ujawnionych przez media afer i nadużyć. Organizacjami zainteresowania publicznego są z definicji wszystkie publiczne instytucje, a organizacjami szczególnego zainteresowania publicznego z punktu widzenia etyki są te spośród nich, które nie podlegają normalnym procedurom społecznego nadzoru⁴ lub sprawują ustawową pieczęć nad szczególnie cennymi i chronionymi dobrami społecznymi (ochrona zdrowia i życia, pokój i bezpieczeństwo, ochrona praw i swobód obywatelskich, narodowy majątek itp.). W spektrum ciągłego zainteresowania publicznego pozostaje również wiele organizacji drugiego sektora, których działalność dostarcza społecznie ważnych dóbr, absorbuje społecznie ważne dobra lub poważnie zagraża takim dobrom. Chodzi tutaj przede wszystkim o spółki skarbu państwa, wielkie grupy kapitałowe, operatorów krytycznych infrastruktur, podmioty z sektora ochrony zdrowia (np. koncerny farmaceutyczne), wielkich pracodawców, monopolistów, przedsiębiorstwa wykonujące szczególne ważne społeczne misje (np. zatrudniające osoby niepełnosprawne lub dostarczające dóbr rzadkich lub takich, których kosztów wytworzenia nie da się pokryć z dochodów uzyskanych z normalnej sprzedaży) lub firmy, których działalność potencjalnie zagraża życiu, zdrowiu lub bezpieczeństwu wielu ludzi. Do organizacji zainteresowania publicznego można zaliczyć również wiele organizacji pozarządowych, które sprawują obywatelską kontrolę nad działalnością instytucji państwa albo przejmują inicjatywę w obszarach, w których instytucje państwa nie realizują w sposób właściwy swojej społecznej misji lub całkowicie wycofują się z zaangażowania w ramach transformacji ustrojowych albo pełnią ważne funkcje opiniotwórcze i opiniodawcze oraz dysponują dużym kapitałem zaufania społecznego. Do takich organizacji należą stowarzyszenia ekologiczne, organizacje antydyskryminacyjne i broniące praw człowieka, organizacje demaskatorskie i antykorupcyjne, organizacje dobroczynne i dostarczające pomocy socjalnej, ale także organizacje zasilane dużymi publicznymi dotacjami lub mające prawa wyłączności do zarządzania jakimś obszarem życia społecznego, np. związki sportowe.

Wbrew stereotypowym opiniom, nazewnictwo miewa czasami kluczowe znaczenie dla praktycznej realizacji pewnych teoretycznych koncepcji. Z punktu widzenia standardowo zdefiniowanych celów i funkcji etyki w zarządzaniu organizacjami niepowodzenia dotychczasowych prób zbudowania teoretycznie ugruntowanego, dojrzałego implementacyjnie, społecznie uzgodnionego i praktycznie użytecznego modelu etyki korporacyjnej miały zwykle związek z niewłaściwym sposobem ich zaadresowania. Rozwiązania proponowane dla przedsiębiorstw nie różnicowały adresatów pod kątem istotności regulacji etycznych⁵ dla ich każdorazowej działalności, co powodowało tylko konsternację i postawy awersyjne w stosunku do etyki biznesu jako takiej, a przez instytucje publicznej rozwiązania te – jako zalecenia adresowane do ludzi biznesu i przedsiębiorstw – były programowo ignorowane, chociaż zawierały one wiele użytecznych dla nich elementów, których odpowiednie wykorzystanie zapobiegłoby powszechnej erozji zaufania społecznego do organów władzy i pod-

⁴ Przykładem instytucji szczególnego zainteresowania publicznego w kontekście etyki są różne służby specjalne, które ze względów „taktycznych” nie podlegają normalnym standardom obywatelskiej kontroli i jawności, bo jednym z kluczowych warunków ich prawidłowego funkcjonowania jest utrzymywanie przynajmniej pewnych elementów działalności w ścisłej tajemnicy (np. sieci informatorów).

⁵ Nie wszystkie przedsiębiorstwa w równym stopniu wymagają wbudowania szeroko zakrojonych programów etycznych, a w wielu przypadkach w ogóle nie pozwalają na to rodzaj i skala działalności, struktura interesariuszy czy niewielka skala społecznego oddziaływania.

miotów administracji publicznej. Niewłaściwa wizja adresata bardziej niż słabości koncepcyjne i brak pragmatyzmu przesądziła o bezowocności dotychczasowych wysiłków zmierzających do upowszechnienia etyki w instytucjach publicznych, organizacjach gospodarczych i organizacjach pozarządowych. Dlatego aby nie powtórzyć błędów dotychczasowych inicjatyw lepiej zaadresować programy etyczne do organizacji zainteresowania publicznego, czyli tam, gdzie są one najbardziej potrzebne.

2. ETYKA W ORGANIZACJACH ZAINTERESOWANIA PUBLICZNEGO – TEORIA I PRAKTYKA

Przeprowadzone w latach 2011–2013 na zamówienie Komisji Europejskiej dwieście-kierowe kwerendy internetowe, którymi objęto m.in. serwisy internetowe różnego typu instytucji i jednostek administracji publicznej kilkudziesięciu krajów europejskich i pozaeuropejskich, dostarczyły zawstydzających wniosków. W przeciwieństwie do przedsiębiorstw, większość instytucji publicznych nie wykazuje żadnego zainteresowania sprawami etyki i nie posiada żadnych wewnętrznych regulacji odnoszących się do uczciwej i transparentnej polityki kadrowej, wynagradzania i awansowania pracowników, gospodarowania majątkiem, relacji z obywatelami czy demaskowania nadużyć. Skodyfikowane standardy etyczne częściej umieszczają na swoich stronach internetowych organizacje odpowiedzialne za obronność, bezpieczeństwo, sprawy socjalne i ochronę zdrowia, a rzadziej organizacje odpowiedzialne za finanse czy organy wymiaru sprawiedliwości, co wydaje się paradoksalne, biorąc pod uwagę znaczenie zaufania społecznego dla prawidłowego funkcjonowania poszczególnych instytucji (w przypadku organów wymiaru sprawiedliwości i instytucji odpowiedzialnych za finanse o wiele większe, niż w przypadku instytucji odpowiedzialnych za obronność czy sprawy socjalne) oraz poziomy zaufania, jakim te instytucje cieszą się w społeczeństwie (Policja, wojsko oraz straż pożarna cieszą się o wiele większym społecznym zaufaniem, niż sądownictwo czy administracja podatkowa)⁶.

W przypadku instytucji upubliczniających informacje o podejmowanych przez siebie inicjatywach zmierzających do wewnętrznego doregulowania kwestii społecznych niewystarczająco uregulowanych przepisami prawa nie można rzecz jasna mówić o szeroko zakrojonych programach etycznych, ale co najwyżej o fragmentarycznych, jednorazowych akcjach polegających na przyjęciu szablonowego kodeksu etycznego zgodnego z ogólnymi zaleceniami politycznymi dotyczącymi tego typu dokumentów⁷, często wzorowanego na podobnych dokumentach innych instytucji. Zapisy zawarte w takich wewnętrznych statutach awizowanych jako kodeksy etyczne określają zazwyczaj społeczną misję i cele działalności danej organizacji, obowiązki pracowników wobec pracodawcy i obywateli, a także zasady traktowania pracowników. Niektóre treści tych zapisów – najczęściej dość ogólne i niejednoznaczne – przybierają formę wytartych sloganów zawierających rytualne, nic nie znaczące zwroty grzecznościowe. Wiele zapisów niepotrzebnie dubluje treść różnych przepisów prawa i regulaminów służbowych, co świadczy nie tylko o zasadniczym

⁶ L. Jirsa et al. (ed.), *Sharing Best Practices in Introducing and Teaching Ethics Principles to Public Administration Employees*, Bruxelles, European Union 2013.

⁷ W przypadku polskich organów administracji publicznej punkt odniesienia stanowi zwykle zarządzenie nr 114 Prezesa Rady Ministrów z dnia 11 października 2002r. w sprawie ustanowienia Kodeksu Etyki Służby Cywilnej (M. P. z 2002 r., nr 46 poz. 683).

niezrozumieniu „ducha etyki”, ale także o nieporadności i braku wyobraźni autorów. Jeśli natrafi się w instytucjach na kodeksy etyczne zawierające bardziej konkretne zapisy, to znacznie częściej określają one obowiązki podwładnych niż przełożonych, co może świadczyć o tym, że nie wszystkie grupy pracownicze na zasadach równości brały udział w ich tworzeniu.

W przypadku większości całościowych kodeksów etycznych instytucji z pewnością największe wrażenie robią eleganckie preambuły. Zazwyczaj bardzo skromne przepisy wykonawcze stanowią w takich dokumentach najczęściej ostatni rozdział zatytułowany „postanowienia końcowe” i bywają ograniczone do dwóch – trzech standardowych formułek w stylu: „pracownik składa pisemne oświadczenie o zapoznaniu się z zapisami kodeksu etycznego” oraz „pracownik ponosi odpowiedzialność porządkową i dyscyplinarną za naruszenie zasad niniejszego kodeksu etyki”, co dobitnie świadczy o niewielkiej wadze przywiązywanej przez twórców takich dokumentów do rzeczywistego egzekwowania zawartych w nich zapisów⁸.

Na tle niewielkiego etycznego zaangażowania instytucji publicznych inicjatywy etyczne przedsiębiorstw generalnie prezentują się o wiele lepiej, choć tego, czym większość przedsiębiorstw uzurpujących sobie prestiż „firmy z zasadami” chwali się w swoich materiałach reklamowych, na pewno nie można nazwać realizacją etyki w organizacji na serio. Uroczyste roty ślubowań, eleganckie preambuły, dyplomy uznania, certyfikaty, deklaracje woli, świadectwa ukończenia szkoleń oraz spektakularne dobroczynne akcje robione jednorazowo na pokaz – wszystkie te elementy to tylko didaskalia, które w najmniejszej mierze nie zmieniają społecznie ponurej sytuacji panującej w większości przedsiębiorstw.

Wnioski z kwereń internetowych zogniskowanych na sposobach realizacji etyki w polskich i niemieckich firmach reprezentujących siedem branż, wylosowanych spośród przedsiębiorstw określających się jako „firmy z zasadami” i deklarujących społeczną wrażliwość i odpowiedzialność, nie pozostawiają złudzeń: większość badanych przedsiębiorstw zdecydowanie nadużywa statusu etycznej i społecznie odpowiedzialnej firmy i zamiast rzeczywistego zaangażowania społecznego jedynie pozoruje przejęcie sprawami etyki, wykorzystując korzystną koniunkturę. Slogany etyczne – po które firmy sięgają coraz chętniej w przekonaniu, że te do niczego konkretnego nie zobowiązują – stały się we współczesnym biznesie „gumą do żucia”. Większość firm dokumentuje swoje deklaracje etyczne błahymi, marginalnymi działaniami; często są to po prostu działania wymagane przepisami prawa. Nieuczciwe firmy, które w sposób bezpodstawny uzurpują sobie prestiż etycznej i odpowiedzialnej społecznie korporacji, grzeszą jednak podwójnie: nie tylko nadużywają w ten sposób zaufania swoich interesariuszy, ale także podsycają wszechobecną podejrzliwość i nieufność do autentycznych inicjatyw etycznych nielicznych firm, które do spraw etyki i odpowiedzialności społecznej podchodzą poważnie i angażują się w działania prospołeczne i proekologiczne wykraczając daleko poza społeczne standardy obowiązujące w międzynarodowym biznesie. Takie firmy najbardziej tracą na powszechnym propagowaniu niewiarygodności zachowań etycznych. Można wręcz stwierdzić, że firmy nieinteresujące się sprawami etyki biznesu i nieprowadzące swoich interesów w sposób społecznie odpowiedzialny i na społecznie uczciwych warunkach to jeszcze nie jest największe zło,

---

⁸ Więcej na ten temat zob. K. Michalski, *Problemy implementacyjne etyki korporacyjnej*, „Etyka Biznesu i Zrównoważony Rozwój. Interdyscyplinarne Studia Teoretyczno-Empiryczne” 4/2016, s. 54 i n.

bowiem pod względem konsekwencji pozorowanie etyczności i społecznej odpowiedzialności wydaje się być dużo gorsze⁹.

W codziennej praktyce biznesowej firm bardzo słabym echem odbijają się deklaracje wierności szlachetnym zasadom etycznym wygłaszane na uroczystościach z okazji objęcia fotela prezesa. Przedsiębiorstwa w swojej polityce kadrowej nie kierują się żadnymi zasadami społecznej odpowiedzialności wykraczającymi poza przepisy prawa pracy. Większość firm nie ma jednoznacznie określonych zasad rekrutacji, awansowania, wynagradzania i zwalniania pracowników ani wewnętrznych programów ochrony pracowników przed dyskryminacją, a nawet jeśli w wyjątkowych przypadkach takie wewnętrzne statuty istnieją, to przeważnie trudno byłoby wykazać, że powstały one na społecznie uczciwych warunkach¹⁰. W konsekwencji brak takich wewnętrznych regulacji na poziomie polityki kadrowej oraz narzędzi organizacyjnych do egzekwowania ich przestrzegania znacząco utrudnia zwalczanie różnych form dyskryminacji. Ofiarami dyskryminacji w tym obszarze padają zazwyczaj kobiety, osoby niepełnosprawne, osoby karane, osoby mające tzw. tło imigracyjne, a także osoby, które ze względu na sytuację rodzinną nie są w pełni dyspozycyjne, jak w przypadku osób wielodzietnych samotnie wychowujących dzieci. Często działania dyskryminacyjne firm rzucają się w oczy w sposób szczególny, tak jak w przypadku znanych firm odzieżowych lub kosmetycznych dedykujących swoje wyroby głównie kobietom, ale dyskryminujących swoje pracownice pod względem płacowym oraz awansowym. Podobnie wielu producentów wyrobów medycznych i sprzętu rehabilitacyjnego reklamuje swoje produkty jako „stworzone w trosce o osoby niepełnosprawne”, choć firmy te w większości wcale nie zatrudniają takich osób. W kwestiach społecznie uczciwej polityki kadrowej w instytucjach publicznych bywa nawet jeszcze gorzej. W przypadku firm główną przyczyną działań dyskryminacyjnych wobec pracowników jest zaprogramowanie przedsiębiorstw na zysk i wyzysk, a kryterium wydajności pracy jest co prawda bezduszne, ale przynajmniej obiektywne. Natomiast w przypadku instytucji publicznych dyskryminacja pracowników ma najczęściej charakter czysto uznaniowy, bo te organizacje są alimentowane przez państwo i wydajność pracy nie jest tutaj czynnikiem decydującym o przydatności pracownika. Przykładowo z czysto ekonomicznego punktu widzenia powszechna w polityce kadrowej w sektorze administracji publicznej dyskryminacja osób na wózkach nie znajduje żadnego racjonalnego uzasadnienia¹¹.

⁹ Por. *ibidem*, s. 52 i n.

¹⁰ Określenie „na społecznie uczciwych warunkach” oznacza tutaj tyle, że w procesie ustanawiania wewnętrznych regulaminów winni uczestniczyć na zasadzie równych szans przynajmniej przedstawiciele wszystkich grup pracowniczych: od najwyższych szczebli kierowniczych po kierowniców, sprzątaczkę i pracowników wypożyczonych z agencji pracy tymczasowej, wyłonieni w uczciwej procedurze wyboru. To wariant minimalistyczny, natomiast w wariantcie maksymalistycznym winni być włączeni również przedstawiciele innych grup interesariuszy: klientów, społeczności lokalnych, organizacji społecznych itp.

¹¹ Powszechnie wiadomo, że w ramach polityki spójności i wyrównywania szans Unia Europejska wymusiła na Polsce dostosowanie obiektów użyteczności publicznej, w tym instytucji administracji państwowej do potrzeb osób na wózkach. W budynkach powstały specjalne windy i podjazdy dla osób poruszających się na wózkach, ale te udogodnienia otworzyły tym osobom jedynie dostęp do urzędowych okienek, ale nie do istniejących tam stanowisk pracy. Dominująca w jednostkach budżetowych polityka kadrowa bezzasadnie faworyzująca osoby pełnosprawne jest nie tylko społecznie niesprawiedliwa, ale także mało sensowna z ekonomicznego punktu widzenia, bowiem rezygnacja z zatrudniania osób niepełnosprawnych w sektorze publicznym powoduje na drugim

Nie inaczej jest na płaszczyźnie gospodarowania majątkiem organizacji. Praktyki defraudacyjne – powszechne w codziennych realiach instytucji państwa i postrzegane przez społeczeństwo jako niegroźna patologia, z którą nie warto walczyć – przybierają różne, bardziej lub mniej uciążliwe społecznie formy, wynikają z kilku prostych uwarunkowań i są stosunkowo łatwe do wyeliminowania przy pomocy prostych narzędzi. Większość instytucji jako takich nie tylko wykazuje się brakiem powściągliwości w wydatkowaniu publicznych funduszy oraz nierzadko gorsząca niefrasobliwością w gospodarowaniu powierzonym sobie publicznym majątkiem, ale często grzeszy również brakiem wewnętrznej spójności i samorefleksywności działania. Ministerstwo Środowiska w swoich działaniach administracyjnych niewiele sobie robi ze szkodliwych oddziaływań na środowisko i w ogóle ich nie bada, a zawarte we własnych politycznych agendach slogany związane ze zrównowagowością i odpowiedzialnością za środowisko traktuje jako wyznaczniki obowiązków dla innych. Przy zakupach wyposażenia takie kryteria, jak kraj pochodzenia, certyfikaty środowiskowe, analizy cyklu życia i oceny oddziaływań środowiskowych w praktyce rzadko są brane pod uwagę przy wyborze ofert¹². Z podobną obłudą można się spotkać w polityce wewnętrznej wielu innych resortów. Dla przykładu Ministerstwo Zdrowia oraz Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki społecznej realizują rozległe programy promocji zatrudniania osób niepełnosprawnych, ale same te resorty uważają się często za zwolnione z takiego obowiązku. Jak w takiej sytuacji przekonać prywatnych pracodawców do tworzenia stanowisk pracy dla osób na wózkach, skoro w ministerstwach, które ich do tego namawiają, nie ma wzorów takich praktyk¹³.

---

końcu zwiększenie wydatków socjalnych państwa związanych z ochroną tych osób przed ubóstwem. Ze społecznego punktu widzenia taka polityka jest czynnikiem wykluczenia społecznego i ekonomicznego znacznego odsetka rodzin oraz pozbawia osoby niepełnosprawne poczucia godności, bo czym innym jest pełnowartościowe wynagrodzenie za pracę dające poczucie społecznej przydatności i przynależności, a czym innym upokarzająca jałmużna dająca osobie niepełnosprawnej poczucie bycia ciężarem dla innych.

¹² Z rozpowszechnionymi w polskiej administracji patologiami defraudacyjnymi i powszechnym brakiem odpowiedzialności wobec obywateli kontrastują pozytywne wzorce idące z sąsiednich krajów. I tak na przykład niemiecka federalna minister środowiska i bezpieczeństwa reaktorów Barbara Hendricks, kierując się zasadami odpowiedzialności za środowisko i odpowiedzialności społecznej wobec obywateli i podatników, z końcem 2016 roku zarządziła, aby podczas oficjalnych poczęstunków lub obiadów w jej resorcie serwowano wyłącznie potrawy wegetariańskie sporządzone ze składników pochodzących w całości z regionalnych upraw ekologicznych. Zaleciła, aby przy zakupie produktów spożywczych przeznaczonych do przyrządzania posiłków podawanych podczas oficjalnych spotkań w Federalnym Ministerstwie Środowiska i Bezpieczeństwa Reaktorów korzystano wyłącznie z oferty lokalnego rynku rolnego w celu uniknięcia uciążliwego dla środowiska transportowania produktów rolnych ze znacznych odległości. Osoby odpowiedzialne za zakupy mają wybierać jako dostawców w pierwszej kolejności wiarygodnie certyfikowane ekologiczne gospodarstwa rolne. Natomiast kierując się zasadami odpowiedzialności społecznej pani minister określiła także górny limit wydatków na osobę związanych z przygotowaniem posiłków w ministerstwie na potrzeby oficjalnych spotkań. Całkowity koszt obiadu nie może przekraczać 33 euro na osobę, a napoje nie mogą kosztować więcej niż 6 euro na osobę. Zarządzenie, z którego polscy decydenci sektora publicznego winni brać przykład, obowiązuje od lutego 2017 r. Por. <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/umweltministerium-serviert-bei-veranstaltungen-nur-noch-vegetarische-kost-a-1135231.html> (dostęp: 12.05.2017 r.).

¹³ Opinia autora w sprawie wewnętrznych praktyk resortów związanych z zatrudnianiem osób niepełnosprawnych opiera się na domniemaniu, a nie na faktach, bo ani Ministerstwo Rodziny, Pracy

Z punktu widzenia stopnia rozpowszechnienia praktyk defraudacyjnych w sektorze administracji publicznej nie ma w zasadzie większego znaczenia to, na jakim stanowisku zatrudniony jest konkretny pracownik i jakimi zasobami publicznymi rozporządza, bowiem zawsze znajdują się sposoby, aby zafundować sobie trochę luksusu na koszt podatników. W przypadku dyrektorów są to limuzyny, fundusze reprezentacyjne, sektory dla VIP-ów i apartamenty klasy premium w trakcie podróży służbowych, natomiast w przypadku sekretarek gadzety biurowe, serwisy kawowe i pachnące świeżością marmurowe toalety dla personelu, zamykane na klucz przed dostępem nieuprawnionych obywateli. Patologie defraudacyjne tak silnie wrosły w krajobraz instytucji publicznych, że zatrudnione tam osoby reagują niezrozumieniem na apele inicjatyw obywatelskich o gaszenie świateł, zamykanie okien, zakręcanie grzejników i zamykanie wody w budynkach administracji publicznej na czas weekendów i dni wolnych od pracy.

Rozpowszechnione w instytucjach publicznych praktyki defraudacyjne trwonią nie tylko ciężko wypracowany narodowy dobytek, ale społeczny kapitał zaufania do państwa i szacunku obywatela dla państwa. Nie należy się więc dziwić, że podatnicy, zarówno firmy, jak i zwykli obywatele, widząc rozrzutność i marnotrawstwo w instytucjach państwa usiłują na wszelkie sposoby unikać opodatkowania.

W przypadku przedsiębiorstw należących do kategorii organizacji zainteresowania publicznego problem defraudacji przybiera zwykle większą skalę, niż w przypadku normalnego prywatnego biznesu. Dzieje się tak przede wszystkim ze względu na odmienny status społeczny tych organizacji i specyficzną strukturę własności (w większości spółki akcyjne). W takich organizacjach brakuje trwałych materialnych podstaw do wzajemnych lojalności, wszystkich wewnętrznych interesariuszy (pracowników, kierownictwo, akcjonariuszy) wiążą tylko kontrakty terminowe (na czas określony) i taka sytuacja stwarza wszystkim sprzyjające warunki do kierowania się wyłącznie strategicznym interesem samozachowawczym, co z kolei otwiera nie tylko kierownictwu, ale również pracownikom „frontowym” sporo możliwości nadużyć w gospodarowaniu majątkiem firmy.

Omówienie skali i przejawów społecznej nieodpowiedzialności przedsiębiorstw na płaszczyźnie relacji z klientami oraz relacji ze społecznościami lokalnymi nie jest tutaj możliwe ze względu na ograniczenia objętościowe niniejszego artykułu. Nie oznacza to jednak, że z etycznego punktu widzenia problemy te mają mniejszą wagę, ani że zostały już w wystarczającym stopniu opracowane. Dotychczasowe prace poświęcone zagadnieniom etyki i odpowiedzialności społecznej firm w relacjach z klientami ograniczały się w większości do kwestii polityki jakościowej i bezpieczeństwa produktów, polityki informacyjnej i komunikacyjnej (oznakowanie produktów, reklama itp.), uczciwej ceny oraz standardów obsługi (np. załatwiania reklamacji lub wywiązywania się ze zobowiązań gwarancyjnych). W małym stopniu podejmowano natomiast tak aktualne wątki, jak choćby polityka poszanowania prywatności klientów, czyli postępowanie firm z danymi osobowymi klientów i spersonalizowanymi informacjami pochodzącymi z systemów elektronicznego dozoru, umożliwiającymi głębokie psychologiczne profilowanie klientów dzięki wykorzystaniu nowoczesnych narzędzi analitycznych BigData i ewentualne spożytkowanie rezultatów na

---

i Polityki Socjalnej, ani Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych nie zamieszczają w swoich serwisach informacyjnych żadnych danych dotyczących swojej wewnętrznej polityki zatrudniania takich osób. Por. <http://www.niepelnospawni.gov.pl/> (dostęp: 12.05.2017 r.).

potrzeby neuromarketingu¹⁴. W zbyt małym stopniu interesowano się także praktykami przedsiębiorstw i instytucji publicznych związanymi z włączaniem zewnętrznych interesariuszy w wewnętrzne procesy decyzyjne w organizacji.

3. PROGRAMOWANIE ETYKI W ORGANIZACJACH ZAINTERESOWANIA PUBLICZNEGO

Właściwa realizacja etyki w organizacjach zainteresowania publicznego wymaga szeroko zakrojonych, skoordynowanych i wielopłaszczyznowych działań oraz ich odpowiedniego programowania i harmonogramowania. Skuteczny i społecznie wiarygodny program etyczny w organizacji powinien wzajemnie sprzęgać kilka podstawowych elementów formalnych:

- 1) określenie trybu powoływania organów odpowiedzialnych za jego realizację i udoskonalanie (zespoły ds. etyki, komisje etyczne, pełnomocnicy ds. etyki) oraz

---

¹⁴ Przykładem etycznie wysoce kontrowersyjnych ingerencji w prywatność klientów są codzienne praktyki nie tylko operatorów serwisów sieciowych (Google, Facebook itp.), ale – co jest sprawą mniej znaną – także dużych sieci handlowych uzbrojonych w technologie RFID – ang. *Radio-Frequency Identification* – czyli systemy detekcji i identyfikacji obiektów wyposażonych w odpowiednią elektroniczną etykietę (transponder) z wykorzystaniem fal radiowych. Technologie RFID znajdują obecnie wszechstronne zastosowania w handlu, w systemach kontroli dostępu i rejestracji czasu pracy, systemach poboru opłat, rejestracji zwierząt, w logistyce i gospodarce magazynowej, ewidencjach wyposażenia, systemach śledzenia przesyłek, a także w elektronicznych biletach, kartach bankowych i kartach identyfikacyjnych. W placówkach handlowych korzystających z tej technologii wystarczy po wejściu do sklepu umieścić w koszyku jeden artykuł, aby umożliwić administratorowi systemu śledzenie przebiegu wizyty klienta w sklepie aż do punktu kulminacyjnego – bramki kasowej, gdzie użycie przez klienta karty płatniczej lub karty rabatowej pozwala ostatecznie skorelować wszystkie zgromadzone w systemie RFID informacje o jego zachowaniu z zapisanymi na karcie danymi osobowymi klienta. Dzięki nowoczesnym systemom komputerowej obróbki i analizy danych z informacji m.in. o tym, o jakiej porze klient robił zakupy, jak długo przebywał na terenie sklepu, którędy klient przemieszczał się po jego wnętrzu, jak zmieniło się tempo jego kroku w określonych sektorach, które obszary omijał, a przy jakich regałach się zatrzymywał i na jak długo, czy można zidentyfikować w jego zachowaniu momenty niezdecydowania, które towary brał do ręki, a następnie odkładał z powrotem na półkę, jakie towary ostatecznie znalazły się w jego koszyku, jak często ten sam klient odwiedza sklep i czy jego zachowania cechują dające się zidentyfikować regularności, a także z wielu innych informacji można wyprowadzić zaskakująco dużo wniosków dotyczących jego cech fizycznych (np. płeć, wiek, stan zdrowia, wzrost, rozmiar butów lub biustonosza), sytuacji egzystencjalnej (np. posiadanie dzieci i ich wiek, zasobność portfela, kubatura, wyposażenie i prawo własności do mieszkania), trybu życia (np. rodzaj i czasy pracy, hobby), jego zainteresowań, upodobań i skłonności, cech charakteru i osobowości, temperamentu, indywidualnej hierarchii wartości, a nawet tak osobistych cech jak przekonania religijne i sympatie polityczne. Takie informacje są następnie wykorzystywane do indywidualnego profilowania klientów na potrzeby marketingu, ale stanowią także cenną zdobycz dla wielu innych firm i są przez sieci handlowe powszechnie odsprzedawane na giełdach danych. Jedną z pierwszych firm „przyłapanych” na sprzedaży chronionych prawem danych klientów była niemiecka firma specjalizująca się w sprzedaży wysyłkowej Tchibo Direkt. Firma oferowała sprzedaż danych klientów za pośrednictwem serwisów AZ Direct/Arvato/Bertelsmann. Por. R. Tangens, *Tausche Bürgerrechte gegen Linsengericht. Die Wir-Wollen-Alles-Über-Sie-Wissensgesellschaft* [w:] *Wissen als Begleiter!?* Das Individuum als lebenslanger Lerner, red. R. Herwig, J. Uhlig, J. Küstner, LIT Verlag, Münster 2008, s. 142 i n.

- organów wewnętrznego i zewnętrznego nadzoru (audytorzy wewnętrzni, organizacje pozarządowe zajmujące się przeciwdziałaniem korupcji, specjalnie powoływane jednorazowe gremia obywatelskie itp.),
- 2) określenie długoterminowych i krótkoterminowych celów i pożądanych efektów działania oraz procedur pomiaru i parametrycznej oceny postępów w ich realizacji,
  - 3) zainstalowanie w organizacji wewnętrznego systemu powiadamiania o nadużyciach i nieprawidłowościach oraz programu ochrony demaskatorów (whistleblowerów) dającego gwarancje bezpieczeństwa osobom zgłaszającym nieprawidłowości,
  - 4) obudowanie programu odpowiednimi działaniami edukacyjnymi i informacyjnymi gwarantującymi odpowiedni poziom wiedzy o programie i świadomości etycznej wśród pracowników (np. opracowanie podręcznika standardów etycznych, instrukcji postępowania w przypadku podejrzenia nadużyć i nieprawidłowości, odpowiedniego programu szkoleń itp.),
  - 5) przyjęcie rozwiązań promujących postawy etyczne wśród pracowników oraz odpowiedniego systemu sankcji,
  - 6) określenie sposobu wewnętrznego i zewnętrznego raportowania z realizacji programu etycznego, dzięki któremu interesariusze organizacji i szeroka publiczność mieliby możliwość bieżącego dowiadywania się, jakie nieprawidłowości w organizacji wykryto, jakie w związku z nimi prowadzono postępowania, czym się one zakończyły dla sprawców nadużyć i co zrobiono, aby takie sytuacje więcej się nie powtórzyły¹⁵.

Dopiero po uzgodnieniu tych formalnych elementów przychodzi pora na określenie wspólnych wartości, opracowanie treściowych standardów etycznych i zredagowanie ich w formie kodeksów, deklaracji i dobrowolnych zobowiązań. Z powodu ograniczeń objętościowych niniejszego opracowania brak tutaj miejsca na szczegółowy instruktaż podający właściwe sposoby redagowania takich dokumentów¹⁶. Z prakseologicznego punktu widzenia dużo ważniejsze od tego, jakie treści zostaną ostatecznie zapisane w kodeksach etycznych, jest to, czy zapisy te powstały na społecznie uczciwych warunkach, tj. czy właściwy udział w ich społecznym uzgodnieniu miały wszystkie grupy pracownicze (od najwyższych szczebli kierowniczych po portierów, sprzątaczkę i kierowców) i czy w trakcie odnośnych prac zapewniono właściwy poziom ochrony mniejszości i osób o słabszej pozycji negocjacyjnej w strukturze hierarchicznej danej organizacji. Społeczna wiarygodność przestrzegania tak określonych standardów etycznych i realizacji przyjętego programu zależy od tego, na ile przewidziany w programie etycznym sposób nadzoru gwarantuje merytoryczność, bezstronność i przejrzystość wszystkich wykonywanych w ramach nadzoru czynności oraz wyklucza jakiegokolwiek podejrzenia poplecznictwa, bycia w zмовie lub stronnictwa. Zdolności do wykrywania i eliminowania nadużyć zależą od właściwego skonfigurowania wewnętrznego systemu powiadamiania o nadużyciach i reagowania na nadużycia¹⁷. Powinien on być łatwy w obsłudze, dostępny z każdego miejsca, powinien gwarantować dema-

¹⁵ Por. K. Michalski, *Problemy implementacyjne...*, s. 57 i n.

¹⁶ Więcej informacji na ten temat i poglądy autora niniejszego artykułu można znaleźć w innym przyczynku, zob. K. Michalski: *Główne zagadnienia etyki inżynierskiej [w:] Etyka i technika. Etyczne, społeczne i edukacyjne aspekty działalności inżynierskiej*, red. M. Małek, E. Mazurek, K. Serafin, Wrocław 2014, s. 33–62.

¹⁷ Niewiele operujących w Polsce przedsiębiorstw i jeszcze mniej instytucji publicznych posiada w swoich systemach zarządzania takie mechanizmy samokontroli. Niektóre przedsiębiorstwa

skatorom pełną poufność i bezpieczeństwo oraz posiadać wbudowane odpowiednie zabezpieczenia przed próbami modyfikowania, uszkodzania lub usuwania zapisanych w nim danych. Wewnętrzne systemy powiadamiania o nadużyciach nie służą w gruncie rzeczy przyłapywaniu sprawców nadużyć „na gorącym uczynku”, lecz mają działać odstrasza- jąco – mają niedoszłym sprawcom nadużyć gwarantować nieuchronność przykrych konsekwencji. Na potrzeby oceny postępów w realizacji programu etycznego należy ponadto zdefiniować konkretne, specyficzne, mierzalne, społecznie uzgodnione, relewantne i zloka- lizowane w czasie cele i efekty oraz opracować adekwatne, społecznie wiarygodne i mia- rodajne procedury pomiaru tych efektów. Można do tego celu posiłkować się wieloma znanymi i wypróbowanymi rozwiązaniami metodycznymi¹⁸.

Wyszczególnione powyżej elementy są koniecznym, ale nie wystarczającym warun- kiem powodzenia inicjatyw etycznych w organizacjach zainteresowania publicznego. Bez spełnienia tych minimalnych wymagań formalnych nie ma mowy o właściwym funkcyjno- waniu takiego systemu wewnątrz organizacji, ale zapewnienie formalnych warunków koniecznych do jego prawidłowego funkcjonowania dopiero rozpoczyna właściwy proces realizacji etyki w takich organizacjach. Zainstalowanie programów etycznych w systemach zarządzania organizacjami zainteresowania publicznego i ich konsekwentna realizacja jest

---

transportowe w celu poskramiania temperamentu i przeciwdziałania niebezpiecznym manewrom swoich kierowców wykorzystują pewne elementy systemów powiadamiania o nadużyciach, umieszczając w widocznych miejscach na rufach pojazdów numery bezpłatnych infolinii i zachę- cając innych uczestników ruchu drogowego do zgłaszania skarg na kierowców naruszających prze- pisy i zasady kultury lub narażających innych uczestników ruchu na niebezpieczeństwa. Ponieważ świadomość nieuchronności konsekwencji zniechęca do popełniania nadużyć, taka broń ma głów- nie funkcje odstrasżające. Procesy regulacyjne nakładające na organizacje zainteresowania pu- blicznego obowiązek instalowania wewnętrznych systemów powiadamiania o nadużyciach zapo- czętkowała Ustawa Sarbanesa-Oxleya, uchwalona w 2002 roku przez Kongres USA w reakcji na serię afer korupcyjnych (m.in. afery Enronu i WorldComu). Celem przeciwdziałania w przyszłości podobnym skandalom ustawa nałożyła na wszystkie spółki podlegające amerykańskiemu kodek- sowi papierów wartościowych obowiązek instalowania wewnętrznych systemów powiadamiania o nadużyciach, programów ochrony whistleblowerów oraz obowiązek informowania publiczności o wszelkich ujawnionych dzięki temu nieprawidłowościach oraz szczegółowego raportowania z prowadzonych w związku z tym postępowań. W połowie lutego 2017 r. Komisja Europejska wezwała Polskę i kilka innych krajów członkowskich do wdrożenia dyrektywy wykonawczej z 2014 roku dotyczącej badania sprawozdań finansowych oraz dyrektywy wykonawczej z 2015 roku dotyczącej whistleblowingu w zakresie przestępstw i nadużyć finansowych w jednostkach zainteresowania publicznego. Przepisy pierwszej dyrektywy dotyczą m.in. kryteriów wyboru i za- sad rejestracji zewnętrznych audytorów, wprowadzają wymogi dotyczące niezależności i obiekty- wizmu tych osób, zasady etyki oraz ramy organizacyjne społecznego nadzoru nad ich działalno- ścią. 17 czerwca 2016 r. minął termin wdrożenia pierwszej, a 3 lipca 2016 r. drugiej dyrektywy. Spośród wszystkich krajów członkowskich UE tylko Polska nie wdrożyła dotąd przepisów zawar- tych w obu wymienionych dyrektywach. Należy jednak pamiętać, że wspomniane dyrektywy od- noszą się tylko do nadużyć finansowych. Pozostaje tylko żałować, że rząd zjednoczonej Europy nie interesuje się nadużyciami na innych polach, które z punktu widzenia sprawiedliwości społecz- nej mają o wiele większy ciężar gatunkowy.

¹⁸ Najpopularniejszy zestaw ogólnych kryteriów ewaluacyjnych do parametrycznej oceny pro- gramów etycznych zawiera Corporate Ethics Quotient (CEQ), stosowany przez międzynarodowy panel Ethisphere do prowadzenia rankingów najbardziej etycznych firm świata, zob. <http://ethisphere.com/worlds-most-ethical/scoring-methodology/#sthash.tRyI88O9.dpuf> (dostęp: 12.05. 2017 r.).

najtańszym narzędziem budowania wewnątrz tych organizacji i w ich społecznym otoczeniu zaufania, które jest nie tylko źródłem społecznego mandatu (*licence-to-operate*) tych organizacji, ale także najprostszym i najefektywniejszym mechanizmem redukcji złożoności współczesnych procesów społecznych¹⁹. Właściwa realizacja programu etycznego zapobiega również konfliktom społecznym wewnątrz organizacji i w relacjach z otoczeniem, a w razie wystąpienia takich konfliktów łagodzi ich przebieg. Przykładowo pracownicy bardziej akceptują zmiany kadrowe, jeśli zasady zwalniania zostały wcześniej jasno określone w rezultacie społecznie uczciwych uzgodnień. Dlatego organizacje zainteresowania publicznego rozpoznając oczekiwania obywateli powinny się prześcigać we wdrażaniu programów etycznych i nie czekać, aż stanie się to w Polsce ustawowym obowiązkiem, o ile oczywiście ich menadżerom poważnie zależy na uniknięciu zawstydzających społecznych oskarżeń.

LITERATURA

- [1] Jirsa L. et al. (ed.), *Sharing Best Practices in Introducing and Teaching Ethics Principles to Public Administration Employees*. Bruxelles, European Union 2013.
- [2] Luhmann N., *Vertrauen. Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität*, UTB, Stuttgart 2000.
- [3] Michalski K., *Proceduralistyczna etyka techniki*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Ekonomia i Nauki Humanistyczne” 12 (205) 2003.
- [4] Michalski K., *Uczestnictwo obywateli w publicznych procesach decyzyjnych jako forma aktywności obywatelskiej na przykładzie partycypacyjnej oceny technologii* [w:] R. Klamut, H. Sommer, K. Michalski, *Aktywność obywatelska we współczesnym społeczeństwie demokratycznym. Wybrane zagadnienia*, Seiton, Kraków 2010.
- [5] Michalski K.: *Główne zagadnienia etyki inżynierskiej* [w:] *Etyka i technika. Etyczne, społeczne i edukacyjne aspekty działalności inżynierskiej*, red. M. Małek, E. Mazurek, K. Serafin, Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2014.
- [6] Michalski K., *Etyka przedsiębiorstwa. Od pozorowania społecznej odpowiedzialności do rzeczywistego zaangażowania społecznego firmy*, „Etyka Biznesu i Zrównoważony Rozwój. Interdyscyplinarne Studia Teoretyczno-Empiryczne” 3/2016.
- [7] Michalski K., *Problemy implementacyjne etyki korporacyjnej*, „Etyka Biznesu i Zrównoważony Rozwój. Interdyscyplinarne Studia Teoretyczno-Empiryczne” 4/2016.
- [8] Tangens R., *Tausche Bürgerrechte gegen Linsengericht. Die Wir-Wollen-Alles-Über-Sie-Wissensgesellschaft* [w:] Herwig R., Uhlig J., Küstner J. (Hrsg.), *Wissen als Begleiter!? Das Individuum als lebenslanger Lerner*, Münster, LIT Verlag 2008.

ETHICAL PROGRAMS IN THE PUBLIC INTERESTS ORGANIZATIONS MANAGEMENT

In the article the theoretically grounded and implementationally matured conception of corporate ethics, addressed to the managers of public interest organizations, was presented. As the main cause of failures in the practical realization of previous conceptions for corporate ethics the improper way of addressing was considered. So that the overall concept proposed in the article avoid the fate of predecessors, it was addressed to organizations that particularly

---

¹⁹ Por. N. Luhmann, *Vertrauen. Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität*, Stuttgart, UTB 2000.

need extensive ethical programs to legitimize their activities: public administration, business and civil society organizations whose activities provides socially important goods, draws on such goods or seriously threatens such goods. Because of ethical deficiencies and the lack of social fairness which appear in management of such organizations, standardization and implementation tools were proposed in the context of broader ethical programs of which the mutual coupling guarantees that ethical goals are effectively pursued. The functionality of the particular components of a typical ethical program were discussed and the conditions of their application were defined. The special attention was paid to the problems of social credibility of verification and control mechanisms such as citizen audits, internal anonymous fraud reporting systems (hotline, telephone calls, whistleblowing platforms etc.), whistleblower protection programs, continuous programming systems and parametric assessment of implementation progress and public reporting systems. The meaning of necessity of congeneric planting every of these elements concomitantly was explained and the examples of reasonable realizations were given.

Keywords: business ethics, corporate social responsibility (CSR), sustainable management, reputation policy.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.30

Przesłano do redakcji: luty 2017 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

Justyna OLEŹDZKA¹

STIMULATING THE HOLDINGISATION OF THE RUSSIAN ECONOMY IN 1991–2008. OUTLINE OF THE PROBLEM

Since the beginning of the 90s of the XX century, from a mass of over one hundred and forty million citizens of the Russian Federation only a few created a significant caste which shaped the economic situation, and often also the political one of this country. The process of creating oligarchy is labile, its dynamics correlates with the economic and political situation of Russia, as well as with the results of the global economy².

In all countries of the crumbling communist block, the system transformation meant not only the changes in the area of politics, political culture and mentality of societies, but it was also the time of formation of a new social stratification. In the last decade of the last century, at the junction of the private business – which, in principle, only then began to freely build the modern economy, based on private property and remains of the centrally controlled economy – representatives of the policy and the services of the previous and current system began the process of economic transformation in the ownership sphere³.

The capital expansion of oligarchy took place at a loss and for the society, of which 1/3 was plunged into poverty and for the whole political-economic system of Russia. Revolutionary and unfair redistribution of the national wealth was demoralising for the whole class of the representatives of business, but also for a serial citizen of the fallen empire, who sought the only possibility to improve his material status in ambiguous personal systems: nepotism, corruption and cronyism. Political transformation not only did not begin the real generational exchange on the level of government, the personal carousel started in the mid-80s gave surprising effects. Party officials very often came to the real wealth only in the Russian Federation.

The Russian country has not kept up with the hasty privatization, which so large scale would not be possible if not for the competence chaos, the lack of systematic changes in the field of economic legislation and the weakness of the just shaping political system. All changes, both in the economy and politics, were top-down decisions. The society was taking the effects of the political decisions as the effect of privatization in the economic field. The

---

¹ Dr Justyna Olędzka, Uniwersytet w Białymstoku.

² To prove the dynamics of the transformations of this social group we can provide an example of the obsolescence of the popular until recently determination “new Russians” in the journalism and replacing it with another one “new new Russians”.

³ B. Durka, *10 lat transformacji rosyjskiej gospodarki* [in:] *Federacja Rosyjska 1991 2001*, ed. J. Adamowski, A. Skrzypek, Warsaw 2002, p. 359; M. Smoleń, *Historia Rosji* [in:] *Rosjoznawstwo. Wprowadzenie do studiów nad Rosją. Podręcznik akademicki*, ed. L. Suchanek, Cracow 2004, p. 90.

situation was so pathological that the completely strange in terms of culture, legally unregulated, was lobbying, which function was taken over by corruption widespread in Russia.

As characteristic features of oligarchy we should mention: the clan structure and continuous variation of its components. Groups and sub-groups (cliques) within the oligarchy are conducting a constant dispute about the privileges, access to the mass media, the ability to influence power. In particular countries of Central-Eastern Europe the scope of action the generated position of oligarchy are different. By far the strongest and the most prosperous were the oligarchic Russian clans, which have been generated from a broader circle of participants of the economy privatization. In relation to the strong position of the president of the Russian Federation and the weak position of the government and parliament, actions of the oligarchy aimed at the stabilisation of own position, and most of all expanding the area of influences, mainly consisted of the formation of a kind of “court” around B. Yeltsin⁴. The representatives of this clan until the end of the second term of president Yeltsin had such an enormous influence on him so it is difficult to separate which of the actions were the sovereign decision of the head of the state, and which were the result of collective arrangements of coterie⁵.

The strength of Russian oligarchy of the 90s is the effect of the weakness of the country and the still strong position of bureaucracy, which system transformation has neither been hurt nor altered. Clans were so omnipotent that they replaced the voices of other subjects on the political arena active in the sphere of the broadly understood political culture. Political parties and social movements were the voice created and sponsored by oligarchs and eventually became the instrument of the inter-clan struggles for influence. Similarly, the function of a “tube” of oligarchs was fulfilled by the groups formed within the parliament. Our Home Russia (an examples of “the party of power”) was formed as a representative of a group of clans, even before the semi-official takeover of the power by the *familia*. At the head of the party operating in the years of 1995–2000 stood Viktor Chernomyrdin, a person who was the personification of the essence of the oligarchic system. He was the head of Gazprom, an then the head of the government of the Russian Federation. Provenance of the party leader decided about the shape of the political program (enfranchisement actions as the basis for economic transformations) and the personal compositions (representatives of the nomenclature) of this group. The fate of the group was the projection of the fate of the entire group of the so-called old Kremlin oligarchs. After losing the affection of B. Yeltsin the party had low election results and bad survey records. The threat of marginalization meant this party even though it officially ceased its operation in 2000, has actually revived, this time under the name of the United Russia and the patronage of V. Putin.

In the 90s the power focused on the supportive systems, focused around Kremlin. The impact of the president was based not on the formalised political hinterland, but on the permanent maintenance of the shaky balance between different groups of interest and pressure. The president was dependent on the native financial oligarchy, which torpedoed all attempts to reform the economy. This resulted in the real depreciation of the presidency and the crisis of functioning of other power structures. As a result of the weakening of the government, the power focused in the hands of the president’s entourage. As a result, the democratic transformation of the 90s proved to be incomplete and inconsistent.

---

⁴ G. Przebinda, *Piekło z widokiem na niebo*, Cracow 2004, p. 18.

⁵ Unofficial decision-making structures in Russia (see I. Topolski, *Siła militarna w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Lublin 2004, p. 37).

V. Putin used the motto of moving the oligarchs from power in order to move the group of businessmen, with informal influence, from the political sphere and the acquisition of the wealth – often illegally accumulated by them in the strategic areas of the state (mainly raw material, machine and financial)⁶. Ignoring the warnings of the president from engaging in the affairs of the Kremlin, Boris Berezovsky and Vladimir Gusinsky criticised in their media the policy of the head of the state, in particular with regard to Chechnya. They have also burdened the president with responsibility for the sinking of Kursk. V. Putin has then used the authority to limit their political influence and take a part of the wealth.

A typical measure in the fight against the oligarchs were the allegations of a financial nature. The result of the campaign against the oligarchs was for the Kremlin to recover the estates, or to gain control of the estates of the oligarchs, and consequently depriving them of their political ambitions, and even forcing them into exile. After the emigration of B. Berezovsky and W. Gusinsky from Russia, the only oligarch manifesting political ambitions was Mikhail Khodorkovsky. Initially, V. Putin had good relations with M. Khodorkovsky. Before the election to the Duma in 2003, the oligarchs began the efforts to maintain their influences. M. Khodorkovsky has then changed the course and started supporting the opposition parties. The political activity of M. Khodorkovsky exceeded the business lobbying and due to the financial possibilities of the head of Yukos, it was received in the Kremlin as an attempt to create a strong opposition to the government. The oligarch did not hide the ambition to take part in the presidential elections in 2008. V. Putin used the trial with him to confirm his power in the country. He did it even though there was a risk that the freezing of assets of Yukos can lead to the increased concern in the West and the decline of trust to Russia. The case of M. Khodorkovsky has brought several advantages to the Kremlin: elimination of the influential oligarch with great political ambitions, strengthening of the position of Rosneft and oligarchs have received a clear message from the Kremlin – either political ambitions or the security of interests.

The Yeltsin *familia* was the symbol of the moral decay. It was also the embodiment of the downfall of the state and economy, and the political and human weakness of the president. It included, among others: Roman Abramovich, Aleksandr Voloshin, Viktor Jumaszew, Tatiana Diaczenko, Vladimir Potanin, Vladimir Gusinsky. In reality, the *familia* was created by two oligarchic clans: Anatoly Chubais and Boris Berezovsky, which instead of fighting each other, have intensified their efforts in order to multiply their fortunes and political influence. In view of the political and health weakness of president Yeltsin, in the focus of the interest of the Kremlin *familia* was the president's daughter – T. Diaczenko. For a long time she was a close associate of the most known oligarch of the 90s, B. Berezovsky, the media tycoon (the owner of, among others, television: ORT, TW – 6 magazines: „Kommiersant”, „Niezawisimaja gazeta”, „Nowyje Izwestja”, „Ogoniok”). B. Berezovsky was a prominent figure not only among the business circles. He has also started his political career. From 29.10.1996 to 5.11.1997 the deputy of the Security Council of the Russian Federation responsible for the regulation of the Chechen crisis; from 29.04.1998 to 4 March 1999 the executive secretary of the Commonwealth of the Independent States. The position of B. Berezovsky in the structures of power did not reflect his real impact on the political decisions of B. Yeltsin, whose collapse also meant the end of one of the most

---

⁶ On 25 February 2000, the press published the “Open letter of Vladimir Putin to Russian voters” the announcement to condemn the clans and oligarchs in the structures of power at the regional and federal level; <http://www.putin2000.ru/> (access: 15.07.2010).

spectacular career of the transformation years. In reality, *familia* came to real power at the end of the Boris Yeltsin era, and the early 90s have formed much more affluent clans operating on huge areas of the Russian territory. Unquestionably the strongest clan, also known as the oil-gas lobby, is signed with the names of Viktor Chernomyrdin and Rem Wiachiriew. Gazprom is the company, which gave and gives unimaginable influences, sometimes is a springboard to the political career, or possibly the shelter at the end of this career (e.g. in the case of W. Chernomyrdin⁷, R. Wiachiriew⁸, Viktor Zubkov⁹). The struggle for influence with the oil-gas clan was conducted by a group of *siloviki*, symbolised by the trinity: Korżakow – Barsukow – Soskowiec¹⁰. They have lost the rivalry mainly due to the lobby for the conduct of the Chechen war, which in consequence led to delegitimize of the leadership of B. Yeltsin. Territorially limited clans were groups led by Yuri Luzhkov (near Moscow), A. Czubais (the group of “Petersburg liberals”, which later became the backbone of “Petersburg economists”), regional clans – Murtaz Rakhimov (Bashkortostan), Mintimer Szamijew (Tatarstan), Kirsan Ilmużynowa (Buryatia), Eduard Rossel (Urals).

B. Yeltsin was offered the access to own media and accounts by the oligarchs. In return, they wanted to maintain the *status quo* and resign from announcing the state of emergency. This was dictated by no means by the concern of oligarchs about the institution of democratic elections, but most of all there was fear about the destruction of the perfect symbiosis of bureaucracy and business. Media activities of clans proved to be so effective that B. Yeltsin, beginning the presidential campaign with the support of 2–3%, won the presidential election in 1996. This election marketing miracle and proof of extraordinary abilities of the election campaign manager A. Chubais was, however, extremely expensive for the Russian state¹¹. The next stage of privatization and distribution of state posts has began. For example, the head of the company Interros W. Potanin became the deputy, Sergei Kiriienko under pressure from the oil lobby became the Prime Minister. The Russian society definitely contested the behaviours of the Kremlin “court”, the citizens impoverished, and the speculators and millionaires multiplied their wealth. The economic crisis was blamed by the Russians on Yeltsin and his entourage, this group was thought to be the instigators of the economic collapse, who once again were trying to enlarge the fortunes at the expense of the Russian state¹². In fact, the real power of B. Yeltsin was then very modest, and his transaction of posting the actual part of power was forced by a difficult situation during the election campaign in 1996. As a result, the symbiosis of power and business was the essential ele-

---

⁷ Vice President, twice Prime Minister of Russia, the minister of the oil industry of the USSR, as well as the head of the board of Gazprom.

⁸ Deputy Minister of the USSR gas industry, then Gazprom, R. Wiachiriew, former president of Gazprom, adviser of D. Medvedev, then the deputy of the head of the administration of President Putin.

⁹ The first Deputy Prime Minister of Russia, at the end of his political career, the president of the Boards of Directors of *Gazprom*.

¹⁰ Until 1996 in the composition of the presidential administration.

¹¹ According to W. Panuszkin in exchange for support of B. Yeltsin, the Kremlin promised the privatization of oil wells and metallurgical plants, for W. Panuszkin, *Michaił Chodorkowski. Więzień ciszy*, Warsaw 2006, p. 53.

¹² *Ibid*, p. 51.

ments leading to the erosion of the legitimacy of the presidential authority¹³. The president was disregarded, he became a controllable person and his health has seriously deteriorated.

B. Yeltsin became the political hostage of oligarchs primarily because of their almost unlimited possibilities to create the media reality. Democratization of media and their privatization as a result led to the paradoxical situation of limiting the democratically legitimized power and its dependence on the representatives of the private business. President Yeltsin's achievements as the architect of the system transformation were overshadowed by his ambiguous behaviours towards the oligarchic clans, chaotically and rapidly accumulating all companies present in the economic arena of the country. His susceptibility to the oligarchy claims made the term "privatization process" in Russia gain a pejorative meaning. The erosion of the legitimacy of the state power was directly proportional to the rate of enrichment of the group of oligarchs and irretrievably deprived Yeltsin of opportunities for the reconstruction of authority in the society.

V. Putin in contrast to B. Yeltsin was not a hostage of oligarchy. He did not owe it any significant commitments during the election campaign. It should be added that the election campaign conducted by him, as well as its political and election context significantly differed from the situation, in which B. Yeltsin had to fight for the election. The oligarchic structure shaping the elements of the legitimacy process of the first term of V. Putin consisted of the inherited from B. Yeltsin "Old Kremlin clan – familia", the clan of Luzhkov and the "Old Petersburg clan", was supplemented with the "New Petersburg" clan. Each of these groups had a wide impact of influence on the political arena, starting from the influences in the Duma up to own political parties.

The initial stage of the operation "Successor" did not proclaim the clans with the change of the Kremlin policy towards them, because V. Putin was a person from the circles of B. Yeltsin and "familia". He collaborated with oligarchs, was also their client – B. Berezovsky conducted a campaign promoting V. Putin aired on ORT in 1999/2000. Strengthening the position of V. Putin has led to the open conflict with representatives of the old oligarchy. For V. Putin they were a great threat because of the existing media assets. Heirloom after B. Yeltsin began to burden V. Putin, and the confrontation with representatives of oligarchy was inevitable, but also risky. The open criticism of V. Putin's actions in media of B. Berezovsky and W. Gusiński forced the moderators of the "succession" operation to come against the recent allies and partners. After winning the election in 2000 m V. Putin took a much tougher stance against the oligarchs¹⁴. Also M. Khodorkovsky fell in disfavour, who began to compete with the Kremlin politically, granting financial support to the greatest opposition factions in the Duma. He sponsored, among others, opposition parties of Yabloko and SPS. He was arrested on charges of fraud and evasion of taxes, and the arrest was preceded by a massive media campaign against this oligarch and a series of tax audits in the foundation "Open Russia" and organizations cooperating

---

¹³ 13 most powerful oligarchs of Russia in fear of communists united the efforts, the campaign was supported by the avalanche of money, American specialists from the election campaigns in the USA: R. Dresner, S. Moore, G. Hormon, J. Schumate.

¹⁴ In May 2003, the National Strategic Council directed by the political scientist S. Biełkowski published a report "The country and oligarchy", which talks about the fact that the great business in Russia has too much power, see W. Paniuszkin, *op. cit.*, p. 145.

with it¹⁵. In reality, M. Khodorkovsky was the only representative of the old oligarchy, who had the personal potential to create a real competition for V. Putin. For political ambitions sanctions were issued to M. Khodorkovsky and his associate P. Lebedev of penalty of 9 years of imprisonment, and in 2009 the prosecutor once again reiterated the allegations¹⁶. The case of M. Khodorkovsky, recognized by AI as a political prisoner could prove dangerous for Putin for two reasons. His international positions as a result of critical attacks of the organisations fighting for human rights, potential diplomatic notes of the selected countries, condemning the use in the democratic regime, solutions typical for non-democratic systems could be reduced. Second, threatening for the Russian economy could be the negative reactions of companies with foreign capital, including the pacification of branches of foreign companies, or the withdrawal of assets. Nothing like that has taken place, what clearly confirmed that in the new political reality the oligarchy ceased to be a major player, creating the socio-political reality for other forms of social and economic activities. It also seems that for many years the oligarchy will be the party striving for the integrity of the developed consensus, because the penalty for breaking the established framework of cooperation has proven to be purely communist in the form and content.

B. Berezovsky elected in 1999 to the Duma, protesting against the authoritarian policies of president Putin a half year later renounced his mandate and began public anti-Putin protests, and then engaged in the creation of the Liberal Russia, a democratic and liberal party, opposition to the Kremlin¹⁷. Since 2001 he has lived on the "political exile" in Great Britain, in fact he has been saved most of all by the necessity to counter the prosecution claims about the fraud. The Prosecutor's Office continues to strive for extradition, in 2006 the General Prosecutor's Office of Russia initiated a new proceeding against him (allegations: plans to seize the power in the Russian Federation), and in 2007 the court issued a default judgment on him (six years of work in the colony). The specific immunity was also taken away from W. Gusiński, the owner of a powerful holding Media - Most, who after the conflict with V. Putin in 2000 was arrested for a few days. Then, he moved to Spain, where he was arrested based on the international arrest warrant. Released on bail he is the object of extradition of the Russian Prosecutor's Office, and some of his assets (including shares of companies belonging to Media - Most) were claimed in the settlement for the financial commitment to Gazprom. There are also opinions that they were the price of W. Gusiński for the opportunity to leave the Russian Federation.

Unquestionably, oligarchy after the departure of B. Yeltsin has been striped of its political and economic status. The extensive propaganda action has begun in favour of the "equal distance of oligarchs from power", and the popularity of this slogan has significantly improved V. Putin's results of the popularity polls. Initially, the presidential plan to fight with the oligarchy was even more radical. Because it assumed the settlement of the results of privatization of the 90s. Fighting with the ones getting rich on the unfair privatization was not the populist slogan, but the carrier¹⁸. In fact, because of that it was possible to fight with

---

¹⁵ On 24 February 2005, the Federal Tax Service started the next control in the established and directed by M. Khodorovsky foundation "Open Russia" and in the cooperating with it 23 partner organisations.

¹⁶ A new process of M. Khodorkovsky, began on 3 March, 2009.

¹⁷ A. Głowacki, A. Stepień Kuczyńska, *Rosja Putina*, Lodz 2008, p. 264.

¹⁸ I. Wiśniewska, *Niewidzialna ręka... Kremla. Kapitalizm państwowy po rosyjsku*, OSW Viewpoint no. 14, Warsaw, February 2007, p. 5.

the political opponents of all orientations, control the opposition and build in the media the image of the honest president. The oligarchs no longer constituting the autonomous political power reduced the plans of participation in the shaping of the political scene. The end of careers of two giants of the media industry was the beginning the a new agreement of V. Putin with oligarchs¹⁹. The guiding principle shaping these relations was that the essence of the oligarchic system remained unchanged, and the declared separation of the country and business remained only in the declarative sphere. Restrictive activities involved mostly oligarchs closely associated with B. Yeltsin, but not all of them²⁰. Some of them managed to more or less maintain the position and assets (Mikhail Fridman, Oleg Deripaska, Viktor Wekselberg, Aleksiej Mordaszow, Vladimir Potanin). Significant is an example of R. Abramovich, the former partner of B. Berezovsky, who in the years 2000–2008 became the Governor of the Chukotka Autonomous District, but against his numerous investments, performing this function seems a bit exotic²¹. In 2001 he spent from his own funds 18 million dollars to improve the living conditions of the inhabitants of Chukotka. The true test of his loyalty towards the new head of the Kremlin was in 2005 the sale of Sibneft to Gazprom. This is an example of re-nationalization of the company from the oil industry.

Loyalty of oligarchs appreciated by V. Putin gave tangible results. Because the president has often made public declarations to stop the studying of the privatization processes of the past years and abandonment of the revision of their results²². A consensus satisfactory for both parties resulted in, among others, the formation of the “lobbyists club” in place of the Federation Council, that is the oligarchic-governor effect of the staff policy (almost 1/3 of the Federation Council are the managers of private companies)²³. Oligarchy (cautiously) not focused around the Kremlin (outside the groups closely related to V. Putin), and to moved its activity the outskirts of the country, e.g., to Yakutia, Ewenkia. Was the “process of regionalization of interests of financial groups”.

CONCLUSIONS

Transformation of oligarchy of the times of V. Putin is definitely noticeable. The strategies of industrial-financial groups is different, they become the specialized units with the precise profile of action – different from the holdings of the 90s, in which all companies were present, which were profitably possessed, regardless of the industry in which they operated. Also their actions are different, these groups do not search for tax reliefs or special privileges, but aim for the system changes, comprehensive changes of the tax legislation, customs, or the reforms of the principles of managing the natural monopolies²⁴. Unquestionably, oligarchs show the full willingness to cooperate with the transformation

¹⁹ A. Dubas, J. Rogoża, I. Wiśniewska, *Rosja w kryzysie: rok pierwszy*, OSW Report 2010.01.27, p. 29.

²⁰ E.g. Russneft’ changed the owner: 30 July 2007 M. Gucerijew, president and the main shareholder (7. in terms of the size of extraction, the Russian oil company), announced that he withdraws from the business.

²¹ A. Głowacki, A. Stępień Kuczyńska, *op. cit.*, p. 263.

²² On 16 November in the speech, V. Putin had to ensure the integrity of the results of privatization and protection of private property.

²³ E. Paszyc, I. Wiśniewska, *Wielki biznes w rosyjskiej gospodarce i polityce za rządów Putina*, The „CES Studies”, p. 13.

²⁴ E. Paszyc, I. Wiśniewska, *op. cit.*, p.5.

processes of the media, adapting their activity to the Kremlin requirements (guidelines of the Kremlin strategists of the political communication and creators of election technologies) and thus guaranteeing the required information and personnel policies at the price of the possibilities to act in the economic sphere²⁵.

Around the person of V. Putin gathered the elite with the non-Moscow provenance, and the crisis of 1998 and the change of the president allowed to redistribute and renationalisation of the most attractive assets. These phenomena conditioned the broadening of the amount of assets, held by the ruling elite, and consequently strengthening the role of Putin as a manager and an arbitrator of this environment²⁶. The composition of the new oligarchy includes, among others, Giennadij Timczenko²⁷, Yuri Kowalczyk, Sergei Furskienko²⁸, Sergei Czemizow, Igor Sieczin (vicepremier), Vladimir Jakunin²⁹. President Putin pursued a policy of strengthening the country in the economy, what has yielded most of all in the significant improvement of the condition of the state holdings and weakening of the position of the private business, struggling with the economic problems, being the effect of the global crisis. It should be assed that the foreign expansion of the foreign capital has not been halted.

V. Putin made the reconstruction of the hierarchy of power, put an end to the supremacy of regional elites and local barons – governors and presidents of autonomous republics. The establishment of seven federal circuits and pacing at their heads the representatives of the president allowed Russia to introduce the common legal space and adapt the local regulations to the federal law. He has successfully introduced the elite of the regional power into the area of the central power elite. Actions in the sphere of politics resulted in the activity in the sphere of property. It is the Kremlin that decides today about the vectors of activity of entrepreneurs and the way of the distribution of goods.

REFERENCES

- [1] Dubas A., Rogoża J., Wiśniewska I., *Rosja w kryzysie: rok pierwszy*, OSW Report, 27.01.2010.
- [2] Durka B., *10 lat transformacji rosyjskiej gospodarki* [in:] *Federacja Rosyjska 1991–2001*, ed. J. Adamowski, A. Skrzypek, Warsaw 2002.
- [3] *Federacja Rosyjska 1991–2001*, ed. J. Adamowski, S. Skrzypek, Warsaw 2002.
- [4] Głowacki A., Stępień-Kuczyńska A., *Rosja Putina*, Lodz 2008.
- [5] Furier A., *Dekada Jelcyna*, Szczecin 2003.
- [6] Paszyc E., Wiśniewska I., *Wielki biznes w rosyjskiej gospodarce i polityce za rządów Putina*, The „CES Studies”.
- [7] Rogoża J., *Władzy raz zdobytej nie oddamy nigdy. Rosyjska elita władzy wobec sukcesji i kryzysu gospodarczego*, OSW works, October 2009, p. 8.

---

²⁵ Examples could be multiplied, see the example of the editor „Izwestia” of R. Szakirow.

²⁶ K. Kurczab-Redlich, *Głową o mur Kremla*, Warsaw 2007, p.58.

²⁷ Rapid expansion of companies controlled by G. Timchenko.

²⁸ J. Rogoża, *Władzy raz zdobytej nie oddamy nigdy. Rosyjska elita władzy wobec sukcesji i kryzysu gospodarczego*, OSW works, October 2009, p. 8.

²⁹ A. Dubas, J. Rogoża, I. Wiśniewska, *Rosja w kryzysie: rok pierwszy*, OSW Report, 2010.01.27, p. 29.

- [8] Wiśniewska I., *Niewidzialna ręka... Kremla. Kapitalizm państwowy po rosyjsku*, OSW Viewpoint no. 14, Warsaw, February 2007.

STYMULOWANIE HOLDINGIZACJI ROSYJSKIEJ GOSPODARKI W LATACH 1991–2008. ZARYS PROBLEMU

We wszystkich państwach rozpadającego się na początku lat 90. XX wieku bloku komunistycznego, transformacja systemowa oznaczała nie tylko zmiany w sferze polityki, kultury politycznej i mentalności społeczeństw – był to również czas tworzenia się nowej stratyfikacji społecznej. W Rosji, na styku prywatnego biznesu i państwa powstała grupa oligarchów, bez skrupowania wykorzystujących typowy dla transformujących się systemów symbiotyczny spłot: uwolnioną gospodarkę, opartą na własności prywatnej oraz pozostałości gospodarki centralnie sterowanej. Przedstawiciele elity władzy i elity biznesu rozpoczęli proces przekształceń gospodarczych w sferze własności. Pozycja oligarchii w rosyjskim systemie politycznym była kluczowa dla legitymizacji przywództwa państwowego w latach 1991–2008. Pozycja prezydenta oparta była bowiem nie o sformalizowane zaplecze polityczne, kluczowe było utrzymywanie chwiejnej równowagi między różnymi grupami interesu i nacisku. Instytucja prezydenta została na wiele lat osłabiona i uzależniona od wpływów oligarchii.

Słowa kluczowe: oligarchia, transformacja gospodarcza i polityczna, Federacja Rosyjska.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.31

Przesłano do redakcji: luty 2017 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

Anna OSTROWSKA-DANKIEWICZ¹
Katarzyna TOMPALSKA²

THE CANADIAN BASE PENSION PLAN FACING CONTEMPORARY CHALLENGES

The paper presents the current base pension plan operating in Canada. It describes each pillar of the Canadian pension scheme. The paper demonstrates that the benefits constitute a form of citizen's pension granted regardless of the years of service within the so-called state pension (OAS), which is granted to citizens after they reach a certain age. People are eligible for benefits after having at least 10 yearlong residency in Canada after turning 18, if they live in Canada. It also presents supplements to the pension available to the poorest pensioners. For the 1st pillar demographic factors are now the main source of threats. The article also presents the principles of the 2nd pillar (CPP), which is of redistribution-capital nature and which was seen by its creators as a supplement to the citizen's pension, allowing to achieve a 25% replacement rate with reference to the maximum income from which social insurance contributions were taken. Overachievements of the 2nd pillar enabled implementation of the capital component. The currently generated surpluses of incomes over expenditure in CPP allow to invest free resources in financial markets. The final part of the article present forecasts for the Canadian pension scheme, taking into account its base and supplementary parts. The significance of individual actions aimed at securing a source of income for the period following the professional career was emphasized.

Keywords: base pension plan, replacement rate, retirement benefits.

1. INTRODUCTION

A pension scheme is a type of a long-term contract in which a future pensioner, in return for the assurance of a source of income given by the scheme provider after their professional career is over, undertakes to put by certain amounts of money. This means that in return for limiting the current consumption of incomes, a scheme participant expects that during their retirement the scheme provider will assure they will receive income. The aim of pension schemes is to ensure financial security, whose degree is reflected in the replacement rate, that is the retirement pension to pre-retirement earnings ratio³.

The origins of pension plans can be found in ancient times, where retirement benefits, mostly of one-off nature, were granted exclusively to soldiers, whereas pensions for workers appeared as late as in the 19th century. The current pension systems emerged in post-war

---

¹ Dr Anna Ostrowska-Dankiewicz, adiunkt, Zakład Finansów, Bankowości i Rachunkowości, Politechnika Rzeszowska, coresponding author; e-mail: anna.ostrowskadankiewicz@gmail.com.

² Lic. Katarzyna Tompalska, Podkarpacki Dom Ubezpieczeń Sp. z o.o.; e-mail:katarzyna.tompalska@vp.pl.

³ P. Wang, M. Zhang, R. Shand, K. Howell, *Retirement, Pension Systems and Models of Pension Systems*, "Economics Working Paper", No. 1402, June 2014, pp. 2.

years, though their beginnings were shaped at the turn of the 19th and 20th centuries. The first pension plan for German workers was created in the 1880s by chancellor Otto von Bismarck. In order to win the support of the working class voters, he guaranteed pensions to insured workers who reached the age of 70. Even though the average life expectancy at that time was 45 years, this assurance of financial security for the old age convinced many farmers to seek employment in factories. A competitive system was developed in the first decade of the 20th century in Great Britain. Benefits offered by this system were a form of citizen's pension, allocated to those with the lowest incomes who reached the age of 70. The amounts of benefits offered by the state allowed them only to satisfy their very basic needs⁴.

The contemporary demographic structure of population in developed countries is characterized by aging societies. This phenomenon poses a challenge since it forces governments to shape their long-term policies to ensure the balance of current pensions and stability of pension plans, whose condition is often reflected in the general condition of public finance in the country. The basic pension plans belong to the systems of social security and are created to ensure that the working people, their families and the people who retired receive benefits and pensions⁵.

The aim of this article is to discuss the pension plan operating in Canada, to characterize its parts and to analyze its condition and prospects for the future, taking into account demographic and economic threats.

2. THE STRUCTURE OF THE CANADIAN PENSION SYSTEM

The pension system in Canada dates back to The Old Age Pension Act of 1927, which ensured pension benefits financed from the state and local budgets. The Old Age Security Act implemented in 1951 made provisions for the same size benefits depending on reaching the retirement age and living in Canada for at least 20 years after coming of age (18 years). At the beginning the retirement age was established at 70. Pensions paid in this system turned out to be too low and due to this in 1966 the Canada Pension Plan was implemented. It is an element of a universal system of social security which constitutes the second pillar of redistribution and capital nature.

The third pillar is purely capital and non-obligatory. Products offered within it may be based on individual contracts concluded by citizens and paid by them or programs financed by employers. The structure of the Canadian pension system was presented in Table 1 below.

The base part of the pension system in Canada consists of the I and the II pillars. The pension from the I pillar is financed from direct taxes. Within this part of the system pensioners may receive three types of payments, and they depend on pensioners' age, period of time they have lived in Canada and the level of incomes obtained by them, not on the period of professional activity. OAS pension is a monthly payment granted to a person who meets all the conditions specified below:

- they are over 65,

---

⁴ *Ibidem*, pp. 3–6.

⁵ K. Tompalska, E. Złydaszyk, *Rola form dodatkowego oszczędzania w zabezpieczeniu emerytalnym* [w:] *Ubezpieczenia społeczna i finanse*, red. B. Kołosowska, D. Walczak, Toruń 2015, pp. 23–24.

- they have Canadian citizenship or are lawful permanent residents
- have lived in Canada for at least 10 years after turning 18⁶.

Table 1. The structure of the pension system in Canada

I PILLAR	Old Age Security (OAS) – base pension Guaranteed Income Supplement (GIS) - an addition to the pension Allowance
II PILLAR	Canada Pension Plan (CPP)/ Quebec Pension Plan – pension from redistribution and capital pillar
III PILLAR	Registered Pension Plans Registered Savings Pension Plans Tax-Free Savings Accounts

Source: own elaboration.

In case of persons who want to receive this pension outside Canada, their previous stay in Canada must have lasted at least 20 years. The right to receive the base citizen's pension does not depend on the length of service. A person receiving the first pillar pension may still be employed or may never have worked. OAS is based on an assumption that during their lifetime each citizen somehow paid taxes and worked, even if they have not received any remuneration for that, therefore they are eligible for citizen's pension. The pension may be postponed for a period of 60 months – in such case it will be respectively higher. The amount of 100% of the OAS pension is granted to persons who have lived in Canada for 40 years, otherwise they receive a fortieth part of the base pension for each year of their residence in Canada.

In the first quarter of 2016 a monthly maximum amount of this pension was \$ 570.52, while the upper annual income guaranteeing the pension will receive it was \$ 119,398. An addition to this pension is GIS, eligible for people with low incomes. It is a kind of non-taxable allowance which may be received by persons residing in Canada. The third type of payment from the first pillar is the allowance, which is non-taxable. It is granted to married couples or partners. To benefit from it, a person must meet the following conditions:

- their age must be between 60 and 64 years,
- their spouse or partner must have the right to the base pension from OAS and to GIS supplement,
- they must have Canadian citizenship or stay in Canada legally,
- they must have lived in Canada for at least 10 years after their 18th birthday⁷.

The amounts of benefits from I pillar and limit incomes entitling pensioners to receive them are presented in Table 2 below.

⁶ Canadian Institute of Actuaries, *Planning for retirement: Are Canadians Saving Enough*, 2007, pp. 1–3.

⁷ *Old Age Security (OAS) – Eligibility*, 2016, <http://www.esdc.gc.ca/en/cpp/oas/eligibility.page>, (accessed: 22.01.2016).

Table 2. The amounts of pension benefits in 2016 paid within the I pillar

Type of benefit	Maximum annual income (in \$)	Maximum benefit (in \$)
Base pension from OAS	119398 (per person)	570,52
GIS (Guaranteed Income Supplement)		
single or divorced persons, widows and widowers	17304 (per person)	773,60
spouse or partner receives OAS pension	22848 (joint income)	512,96
spouse or partner does not receive OAS pension	41472 (joint income)	773,60
spouse or partner receives an allowance	41472 (joint income)	512,96
Allowance		
spouse or partner receives OAS pension and GIS	32016 (joint income)	1083,48
a single person whose spouse or partner has died	23328 (per person)	1213,00

Source: Own elaboration based on data from the Government of Canada, *Old Age Security payment amounts*, 2016, <http://www.esdc.gc.ca/en/cpp/oas/payments.page> (accessed: 22.01.2016).

Payments from the first pillar are subject to revaluation four times a year with Consumer Price Index (CPI). From April 2023 to January 2029 the retirement age enabling to receive the first pillar payments will be increasing. In case of the base pension and GSI the age will be increased from 65 to 67 years, the changes will affect people born after 1st April 1958. The age entitling to receive allowance will also increase during that time from 60 to 62 years. In 2013 the supplement (GSI) was used by 27.3% of women and 36.3% of men participating in the first pillar, whereas the allowance was received by 0.9% of women and 7% of men⁸.

3. ECONOMIC AND DEMOGRAPHIC THREATS TO THE BASE SYSTEM

By far the factors exerting the biggest influence on the shape and situation of the first pillar and its operation in the future are all demographic and economic determinants. Society aging is reflected in the ration of people aged 20–64 to those aged over 65. Currently this ration is approximately 4.1, but the forecasts warn that in 2050 it will be around 2.2. Within two decades the number of beneficiaries using the base pension (OAS) will grow from 5.3 to 8.4 million. This phenomenon will be related to the retirement of people born in the post-war baby boom, which lasted until around 1965 in Canada. Similarly, the number of people receiving supplements to citizen's pension (GSI and allowance) will also grow. It is estimated that the above number will increase from 1.8 million now to 3.3 million. The ever-growing number of pensioners will lead to the increasing amounts of money for payments. According to the government estimates, they may grow from the current level of 33 billion dollars to 144 billion dollars in 2050. It is also worrying to observe the low total fertility rate, which fell from 4 in the 1950s to 1.6 at the end of the 1980s. Currently it has stabilized at the level of 1.63. The average life expectancy which has been growing since

⁸ *Old Age Security (OAS)- Overview*, 2016, http://www.esdc.gc.ca/en/cpp/oas/index.page?_ga=1.10527228.930457323.1447442448, (accessed: 22.01.2016).

the 1960s will account for the fact that citizens will receive pensions for a longer period of time, therefore accumulated expenses per one person will grow, too. It is also estimated that the migration balance will fall from the current level of 0.77% to around 0.6% after 2017. Facing the negative consequences of the indicated phenomena, which pose a serious threat to the pension system which has been operating smoothly so far, the government is taking some action to fight the crisis in the first pillar, aimed mostly at extending the retirement age to 67 years⁹. The determinants affecting the condition of the pension system are presented in Table 3 below.

Economic factors refer to the share of professionally active people in the society and the growth of prices and salaries. The increased retirement age will allow to keep the level of labor for some time, this will also be supported by changes to employees' mentality, which are supposed to delay the retirement in the future. This is especially caused by the growing involvement in work and professional activity of women. According to estimates, the unemployment is to remain at the stable level of 6%, the real price growth will oscillate around 1.2%, while the inflation goal was established by Canada at 1%-3%. Real incomes obtained by citizens will grow faster than prices, which will be manifested in two ways. In the short run, tax revenues for the budget will grow faster than pension expenses, whose speed of change is determined by the Consumer Price Index (CPI). In the long run, bigger incomes will mean bigger payments to the 2nd pillar and potentially greater opportunities for saving some income in the 3rd pillar. When citizens' assets grow, the costs of the 1st pillar will decline¹⁰.

Table 3. Forecasts concerning the first pillar of pensions

Average life expectancy:	women	men
of people born after 2013	89.1 years	86.1 years
of people aged 65 in 2013	23.3 years	20.9 years
Net migration ratio	0.60% (2017+)	
total fertility rate	1.65 (2015+)	
share of people aged 15-65 in the society	76.8% (2030)	
Unemployment	6% (2023+)	
Inflation	2.2% (2021+)	
Real inflation	1.2% (2020+)	

Source: own elaboration based on: Office of the Superintendent of Financial Institutions Canada, *12th Actuarial Report on the Old Age Security Program as at 31st December 2012*, 2014, p. 14.

4. THE CHARACTERISTICS OF THE II PILLAR – CANADA/QUEBEC PENSION PLAN

The second pillar has been operating in Canada since 1966. It is an element of the universal system of social security. Originally, the 2nd pillar was to operate as generation redistribution, however, changes to the demographic structure account for the fact that

⁹ Office of the Superintendent of Financial Institutions Canada, *12th Actuarial Report on the Old Age Security Program as at 31st December 2012*, 2014, pp. 21–24.

¹⁰ R. Brown, *Economic Security in an Aging Canadian Population*, Department of Statistics & Actuarial Science, University of Waterloo, 2010, pp. 2–10.

currently approximately 20% of contributions are invested. The premiums are paid equally by an employee and an employer, who pay 4.95% of the salary each. Self-employed persons pay 9.9% of their earnings. There is a lower limit of 3500 dollars and an upper limit of 54,900 dollars (in 2016) of the annual income below and above which no contributions are made.

An assumption of CPP/QPP is to allow it to keep the 25% replacement rate for the income of people who pay the highest contributions. The general retirement age for the second pillar is 65 years, though beneficiaries may speed up or delay this moment by 5 years. The pension of those who want to receive it earlier may be as much as 36% lower than the pension available to them at the age of 65, since it is decreased by 0.6% for each month. For those who delay their retirement, the payment grows by 0.7% for each month of delay (maximally by 42%)¹¹.

CPP/QPP may be joined by persons over 18 who had at least once contribution deducted from their salaries. The payment amount depends on the number and value of contributions. When calculating the amount of payment, periods of lower earnings and non-earning periods are omitted, but the maximum period to be omitted is 17% of the insurance period. The purpose is to increase the amount of due pension. Pensions are indexed annually with the CPI. The law stipulates that there are two supplements to CPP/QPP payments: for persons still working when receiving pension from CPP (Post-Retirement Benefit – PRB) and for persons who, due to taking care of children, obtained lower incomes or did not earn at all (Child Rearing Provision). The former supplement is allocated to CPP/QPP beneficiaries aged 60-70, who still work and make contributions to the second pillar (employees aged 60-65 obligatorily make contributions for CPP/QPP). PRB allows to increase the amount of payment maximally by 1/40 for each year of making contributions and receiving pension. Currently pensions are paid to 5.2 million people. In 2015 the average monthly payment from CPP/QPP was 640 dollars, while the maximum payment was 1065 dollars. The sum of all second pillar expenses was 37.7 billion dollars in 2014, of which 2.93% was the costs of the system, while the incomes were at the level of 43.2 billion dollars¹².

5. FORECASTS FOR THE PENSION SYSTEM IN CANADA

The forecasts concerning the 2nd pillar say that until 2022 the incomes will exceed the expenses, therefore the main goal for system managers is to ensure financing and gradually move away from the redistribution into the capital system. Canada Pension Plan Investment Board (CPPIB) was established in 1997. It is a state enterprise independent of the government, which deals with investing premiums and whose goal is to maximize the return on investment rate while minimizing the risk of incurring losses. The monetary means owned by CPPIB are invested in public and private capital market instruments, at home and abroad and in real estate. Over 63% of the funds are invested outside Canada, especially in the USA. Currently, the most frequently chosen forms are shares and bonds of stock exchange companies, government securities are becoming less popular. The funds collected within CPP/QPP are insured and are not treated as other revenues to the budget. The forecasts concerning the second pillar say that if the return on investment rate is maintained at the

¹¹ *Canada Pension Plan (CPP)*, 2016, <http://www.cra-arc.gc.ca/tx/bsnss/tpcs/pyrll/clcltng/cpp-rpc/menu-eng.html> (accessed: 22.01.2016).

¹² Government of Canada, *Annual Report of the Canada Pension Plan 2013-2014*, 2014, pp. 1–4.

level of at least 4.4%, the system will receive sufficient funds to maintain the pension contribution at 9.9%. The average return rate in the past 10 years has been 5.6%, while in the past 5 years – 9.7%. The value of assets collected in the second pillar now amounts to 272.9 billion dollars¹³.

One of the measures of pension system efficiency is the replacement rate, that is the sum of pension incomes obtained in the first year of receiving pension to the sum of incomes received in the last year of professional activity ratio. In Canada, the replacement rate among the poorest pensioners, who obtained minimum incomes before they retired, may sometimes exceed 100%, since the base payment and supplements from the 1st pillar are granted regardless of the incomes obtained from employment. Figure 1 shows the replacement rate calculated by OECD. The base pension system allows people with average incomes to maintain nearly 50% of their current consumption level and its significance will decrease along with the beneficiaries' income growth. The total replacement rate from the base and additional systems exceeds the OECD average. The research conducted by OECD shows that Canada has one of the lowest poverty ratios among the elderly – 4.4%, whereas the OECD average ratio is 13.3%¹⁴.

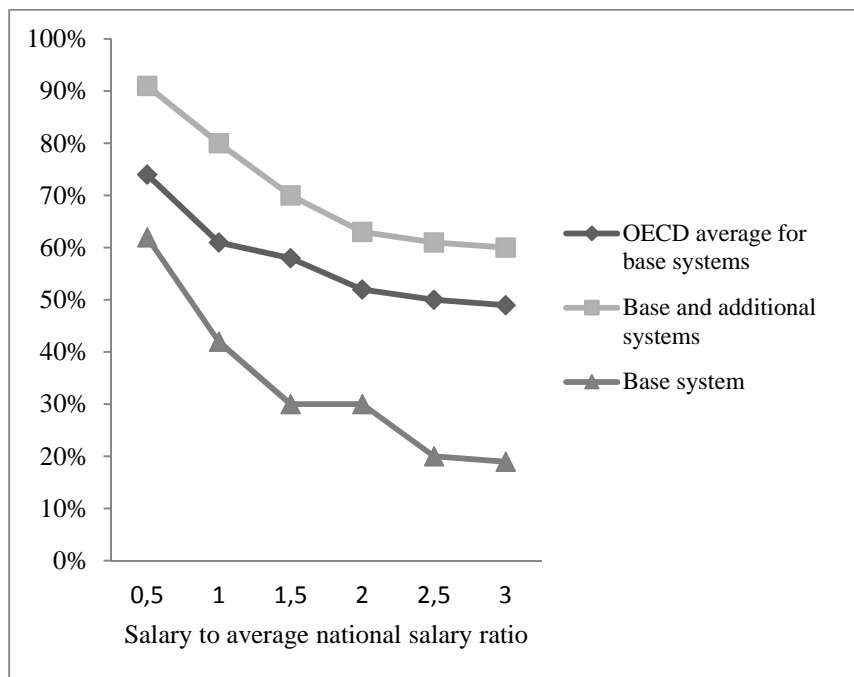

Fig. 1. The replacement rate in Canada compared to OECD average replacement rate

Source: own elaboration on the basis of OECD data.

¹³ *Ibidem*, p. 9.

¹⁴ OECD, *Pensions at Glance 2015: OECD and G20 indicators*, OECD Publishing, Paris 2015, pp. 225–228.

Recent years have also been marked with the development of the 3rd pillar, whose aim is to supplement the base benefits. The research commissioned by the government demonstrated that the value of savings collected in the 3rd pillar will allow 78% households reaching the level of 90% of their current consumption and 69% of household being able to keep the level of their consumption. The situation of Canadians is also improved by the fact that outside the third pillar they invest their savings in real estate and stock exchange. Participation in the third pillar is still very popular in Canada, though the percentage of employees participating in it has been falling recently. Non-obligatory nature of the system accounts for the fact that only some of the employees decide to secure their future source of income in this way. Approximately 30% of professionally active people choose individual saving plans. 21% of private employers invest financial resources in employee pension saving products for their staff. The situation of the capital part of the pension system is not aided by the capital market uncertainty, where return on investment rates may turn out to be too low. As a result of the 2008 crisis, the value of assets in the third pillar fell by 21.8%¹⁵.

6. CONCLUSIONS

Canada is often quoted in public debate as a country with efficient pension system, providing payments at high level, though it is obviously not fault-free. The demographic forecasts clearly indicate that the current level of base pensions will be difficult to maintain. Canada is a developed country and it may ensure its citizens enjoy the current level of benefits because the society is consuming the incomes generated in previous years. The base system allows to secure only the basic living standard. The payments received by citizens depend on their individual decisions. Reality shows that Canadians have so far been aware of the necessity to make additional savings and what is more, they often possess sufficient assets enabling them to maintain their consumption level from the time of their professional activity. The declining popularity of 3rd pillar participation proves, however, that the society will be less inclined to save for their retirement period.

REFERENCES

- [1] Brown R., *Economic Security in an Aging Canadian Population*, Department of Statistics & Actuarial Science, University of Waterloo 2010.
- [2] Canadian Institute of Actuaries (2007), *Planning for retirement: Are Canadians Saving Enough*.
- [3] *Canada Pension Plan (CPP)* (2016), <http://www.cra-arc.gc.ca/tx/bsnss/tpcs/pyrll/clcltng/cpp-rpc/menu-eng.html> (accessed: 22.01.2016).
- [4] Government of Canada (2014), *Annual Report of the Canada Pension Plan 2013–2014*.
- [5] OECD, *Pensions at Glance 2015: OECD and G20 indicators*, OECD Publishing, Paris 2015.
- [6] Office of the Superintendent of Financial Institutions Canada (2014), *12th Actuarial Report on the Old Age Security Program as at 31st December 2012*.
- [7] *Old Age Security (OAS) – Eligibility* (2016), <http://www.esdc.gc.ca/en/cpp/oas/eligibility.page> (accessed: 22.01.2016).

---

¹⁵ F. Vettese, *Why Canada has no retirement crisis*, “Rotman International Journal of Pension Management” 2013, Vol. 6, No. 1 pp. 32–34.

- [8] *Old Age Security (OAS) – Overview* (2016), http://www.esdc.gc.ca/en/cpp/oas/index.page?_ga=1.10527228.930457323.1447442448 (accessed: 22.01.2016).
- [9] *Old Age Security payment amounts* (2016), <http://www.esdc.gc.ca/en/cpp/oas/payments.page> (accessed: 22.01.2016).
- [10] Tompalska K., Złydaszyk E., *Rola form dodatkowego oszczędzania w doubezpieczeniu emerytalnym* [w:] *Ubezpieczenia społeczne i finanse*, red. B. Kołosowska, D. Walczak, PTE, Toruń 2015.
- [11] Wang P., Zhang M., Shand R., Howell K., *Retirement, Pension Systems and Models of Pension Systems*, “Economics Working Paper” 2014, No. 1402, June.
- [12] Vettese F., *Why Canada has no retirement crisis*, “Rotman International Journal of Pension Management” 2013, Vol. 6, No. 1.

KANADYJSKI PLAN EMERYTALNY W OBLICZU WSPÓŁCZESNYCH WYZWAŃ

W opracowaniu został przedstawiony obecnie funkcjonujący w Kanadzie bazowy system emerytalny. Omówiono I filar emerytalny, z którego świadczenia mają charakter emerytury obywatelskiej przyznawanej bez względu na przepracowane lata. Emerytura państwowa (OAS) przysługuje wszystkim obywatelom po osiągnięciu określonego wieku, którzy mieszkali na terenie Kanady po osiągnięciu pełnoletności przez co najmniej 10 lat, a dla pobierających to świadczenie za granicą okres ten wynosi 20 lat. Do świadczenia podstawowego przewidziane zostały dodatki dla osób najuboższych. Kolejno poddano analizie perspektywy I filaru oraz przedstawiono główne zagrożenia, wśród których te o najdonioślejszym znaczeniu związane są z czynnikami demograficznymi, tj. z rosnącą długością życia oraz malejącą dzietnością. W dalszej części opracowania skupiono się na II filarze emerytalnym (CPP), który ma charakter redystrybucyjno-kapitałowy. Ten element systemu emerytalnego jest finansowany ze składek finansowanych przez pracodawców i pracowników. W zamierzeniu II filar miał być uzupełnieniem dla emerytury obywatelskiej, pozwalając na uzyskanie 25% stopy zastąpienia w odniesieniu do maksymalnych oskładkowanych dochodów. Obecnie generowane nadwyżki wpływów nad wydatkami w CPP pozwalają na inwestowanie wolnych środków na rynkach finansowych, w filar ten dopiero z czasem wbudowano kapitałowy komponent. W ostatniej części tekstu omówiono prognozy dla kanadyjskiego systemu emerytalnego uwzględniające jego bazową i dodatkową część. Podkreślone zostało znaczenie indywidualnie podejmowanych działań mających na celu zapewnienie źródła dochodu po zaprzestaniu aktywności zawodowej.

Słowa kluczowe: bazowy system emerytalny, stopa zastąpienia, świadczenia emerytalne.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.32

Przesłano do redakcji: czerwiec 2016 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

Kamilla PEKALSKA¹

CHARAKTER PRAWNY I FUNKCJE WYSOKIEGO KOMISARZA OBWE DS. MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH

Autorka artykułu ukazuje rolę Wysokiego Komisarza OBWE ds. Mniejszości Narodowych (HCNM) w systemie międzynarodowej ochrony praw człowieka. Chodzi w szczególności o ustalenie, jak realizuje swą funkcję czuwania nad ochroną praw mniejszości narodowych w państwach członkowskich OBWE. W tym celu w artykule zaprezentowano: genezę HCNM, podstawy prawne działalności, charakter prawny, strukturę HCNM, funkcje, a także główne obszary działalności, tj.: zapobieganie i rozwiązywanie konfliktów narodowościowych; udzielanie wsparcia na rzecz nauczania języków mniejszości; promowanie aktywnego uczestnictwa w życiu publicznym; promowanie łatwego dostępu mniejszości do mediów; podkreślenie roli policji w społeczeństwach wieloetnicznych; promowanie dobrych stosunków między państwami; promowanie działań na rzecz integracji społeczeństw.

Analiza instytucji Wysokiego Komisarza OBWE ds. Mniejszości Narodowych podjęta w niniejszym artykule daje okazję do podjęcia ważnych rozważań naukowych w kwestii istoty ochrony praw mniejszości narodowych, zagrożeń które tu występują oraz wysiłków związanych z poszukiwaniem adekwatnych instrumentów rozwiązywania występujących w tym obszarze konfliktów. Formułowane na przestrzeni lat zalecenia Wysokiego Komisarza Mniejszości Narodowych, mimo iż mają charakter polityczno-prawny, stały się wyznacznikiem rozwiązań dla wielu regulacji prawnych na kontynencie, a także zobowiązały państwa członkowskie do przestrzegania ustalonych i przyjętych zasad. Siła ich oddziaływania została wzmocniona przez istniejące mechanizmy ochrony praw mniejszości, a także wsparcie na drodze konsensu państw członkowskich, jak też liczących się organizacji międzynarodowych. To właśnie dzięki instytucji Wysokiego Komisarza możemy mówić dziś, iż OBWE udało się stworzyć jeden z najbogatszych, choć bez mocy prawnie wiążącej, zakresów ochrony jednostek tworzących mniejszości narodowe w Europie. Charakter tego systemu, dzięki swojej otwartości stał się płaszczyzną do debat nad wszelkimi problemami dotyczącymi ochrony praw mniejszości, również tymi wykraczającymi ponad już ustalone standardy.

Słowa kluczowe: Wysoki Komisarz ds. Mniejszości Narodowych, OBWE, mniejszości narodowe, ochrona.

1. UWAGI WPROWADZAJĄCE

Wraz ze z początkiem lat 90. nastąpił znaczny wzrost napięć, których głównym podłożem były konflikty narodowościowe. Zmusiło to KBWE do poszukiwania instrumentów, które skutecznie wpłynęłyby na zapewnienie wywiązania się państw uczestniczących

---

¹ Doktorantka Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, Wydział Prawa, Administracji i Zarządzania.

z zawartych do tego czasu porozumień². Wcześniej taki ruch sygnalizowała Szwecja, wskazując na potrzebę poddania analizie wydarzeń związanych z prawami człowieka, a co za tym idzie powołania instytucji z ramienia KBWE, której głównym celem byłaby ochrona mniejszości narodowych³. Ten i inne czynniki związane m.in. ze wzrostem eskalacji napięć w Europie Środkowej i Wschodniej przyczyniły się do realizacji propozycji ministra spraw zagranicznych Holandii H. von der Broeka, na spotkaniu Rady KBWE w Pradze (styczeń 1992 r.)⁴. W efekcie, pomimo głosów wątpliwości m.in. dotyczących zakresu mandatu, osiągnięto kompromis. Decyzje, które zapadły na podstawie przyjętego na konferencji helsińskiej w dniu 10 lipca 1992 r. dokumentu zatytułowanego „Wyzwania czasu przemian”, stanowiły podstawę do utworzenia instytucji Wysokiego Komisarza do Spraw Mniejszości Narodowych (ang. *OSCE High Commissioner on National Minorities*)⁵. Na funkcję tę powołano w dniu 15 grudnia 1992 r. holenderskiego dyplomatę Maxa van der Stoela, który rozpoczął swoją działalność w Hadze z początkiem stycznia 1993 r.⁶

2. CHARAKTER PRAWNY WYSOKIEGO KOMISARZA OBWE DS. MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH

Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych (HCNM) jest przede wszystkim instrumentem politycznym, nie utworzonym w celu nadzorowania państw członkowskich w kwestii ich zgodności z zobowiązaniami wobec OBWE⁷ czy też zobowiązaniami międzynarodowymi w ogóle⁸. Co więcej, charakter prawny tego organu sprawia, że nie działa on w roli adwokata lub rzecznika praw mniejszość. Nie został on zatem powołany do rozpatrywania skarg indywidualnych w przypadku naruszenia praw człowieka. HCNM zwraca jednak szczególną uwagę na kwestie praw człowieka, przede wszystkim na wolność od dyskryminacji, wraz z poszanowaniem praw mniejszości⁹. W literaturze zwraca się zatem uwagę, iż organ ten został stworzony wyłącznie jako instrument zapobiegania konfliktów,

---

² Zob. E. McClintock, C. Kamp, *Preventive Diplomacy and the Organization for Security and Co-operation in Europe: Creating Incentives for Dialogue and Co-operation* [w:] *Preventing Conflict in the Post-Communist World. Mobilizing International and Regional Organizations* Brookings Institution, red. A. Chayes, A.H. Chayes, Washington 1996, s. 25–37.

³ Zob. M. Heinze, *Wysoki Komisarz OBWE do spraw Mniejszości Narodowych jako instytucja regionalnej ochrony praw człowieka w Europie Środkowej i Wschodniej* [w:] *Europejski system ochrony praw człowieka. Aksjologia – instytucje – efektywność*, t. III, red. nauk. J. Jaskiernia, Toruń 2015, s. 299.

⁴ Zob. M. Jeziorski, *Wysoki Komisarz KBWE ds. Mniejszości Narodowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1994, nr 2, s. 136–139.

⁵ Zob. A. Zieleniec, *Wyzwania czasu przemian KBWE – Dokument Helsiński 1992*, Warszawa 1992, s. 8.

⁶ C. Homan, *Interview with Max van der Stoel, former High Commissioner on National Minorities*, „Helsinki Monitor” 2002, No 3, s. 18.

⁷ Zob. M. Dam, M. van. Tilborg, *The OSCE and the Protection of Minorities*, „Merkourios” 1994, No. 44, s. 18–23.

⁸ Zob. D.J. Galbreath, C. Gebhard, *Cooperation or Conflict: Problematizing Organizational Overlap in Europe*, London 2010, s. 89.

⁹ Zob. M. Draper, *The Activities of the OSCE High Commissioner on National Minorities, June 2002-May 2003*, „European Yearbook of Minority Issues” 2002/2003, Vol. 2, s. 471–491.

a nie jako mechanizm wymiaru ludzkiego OBWE¹⁰. Jednakże zogniskowanie mandatu na zapobieganiu konfliktom nie pozbawiło HCNM możliwości zajmowania się równolegle monitoringiem zobowiązań wymiaru ludzkiego, w tym w dziedzinie praw osób należących do mniejszości narodowych¹¹. W ramach prowadzonej działalności prewencyjnej stara się nie dopuścić do powstania konfliktów narodowościowych poprzez zachęcanie stron do dialogu¹², współpracy, mediacji¹³, a przede wszystkim zyskując zaufanie.

Mandat HCNM odzwierciedla jego charakter polityczny. Zadania i narzędzia HCNM są sformułowane w kategoriach politycznych w taki sposób, aby można było dostosować je do zachodzących przemian w politykach państw uczestniczących¹⁴.

Mandat HCNM daje dużą swobodę dla państw OBWE. Bowiem każde z państw uczestniczących może blokować działania HCNM przez odmowę wyrażenia zgody na jego przyjęcie. Odzwierciedla to jednak przekonanie HCNM, że w ogromnej większości przypadków trwały postęp zależy od woli organów, które wyrażają chęć do współpracy i że współpraca a także kompromis nie mogą być narzucone¹⁵.

Z art. 6 mandatu HCNM wynika, iż bierze on pod uwagę dostępność środków demokratycznych a także instrumentów międzynarodowych w celu ich zastosowania oraz korzystania z nich przez zainteresowane strony. Kompetencja ta przewiduje prawo HCNM do oceny dostępności mechanizmów monitorujących i stopnia ich wykorzystania.

Warto zaznaczyć, iż mandat HCNM zabrania również wchodzić mu w kontakt z jakąkolwiek osobą lub Organizacją, która praktykuje lub daje przyzwolenie publicznemu terrorowi i przemocy (art. 5b i art. 25 DH). Przepis ten wprowadzony został na przykład w Wielkiej Brytanii i Turcji. Państwa te podjęły próbę zapobiegnięcia angażowania się przez HCNM w konflikty w Irlandii Północnej i Turcji¹⁶.

HCNM nie jest także uprawniony do działania w kwestiach problemów mniejszości narodowych w kraju, z którego pochodzi lub w którym mieszka na stałe (art. 5a DH). Odstępstwem od reguły jest zgoda wszystkich zainteresowanych stron.

HCNM działa w taki sposób, by zachęcać społeczeństwa do implementacji pewnych norm, czyli stosowania prawa o charakterze *soft law*. Co więcej, państwa mogą przyjmować, a także uznawać międzynarodowe normy oraz zasady zgodnie z niewiążącymi zale-

¹⁰ Zob. K. Drzewicki, *Zalecenia tematyczne Wysokiego Komisarza OBWE do Spraw Mniejszości Narodowych* [w:] *Państwo i prawo wobec współczesnych wyzwań. Teoria i filozofia państwa i prawa oraz aksjologia demokracji i ochrony praw człowieka. Księga jubileuszowa Profesora Jerzego Jaskierni*, red. nauk. R.M. Czarny, K. Spryszak, t. I, Toruń 2012, s. 627; Por. I.E. Edison, *The OSCE Human Dimension Seminar on National Minorities: Can National Minorities be Considered Positively*, "Helsinki Monitor – Quarterly on Security and Cooperation in Europe" 1993, No. 3, s. 39–43.

¹¹ K. Drzewicki, *Zalecenia tematyczne...*, s. 627.

¹² Zob. G. Edwards, *Early Warning and Preventive Diplomacy. The Role of the OSCE High Commissioner on National Minorities* 1996, No. 5, s. 42–46.

¹³ Por. C.A. Crocker, F.O. Hampson, P. Aall, *A Crowded Stage: Liabilities and Benefits of Multiparty Mediation*, "International Studies Perspectives" 2001, Vol. 2.

¹⁴ Zob. R. Zaagman, *Conflict Prevention in the Baltic States: The OSCE High Commissioner on National Minorities in Estonia, Latvia and Lithuania*, Flensburg 1999, s. 16.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Zob. H.J. Heinze, *Minority Issues in Western Europe and OSCE High Commissioner on National Minorities*, "International Journal on Minority and Group Rights" 2000, No. 7, s. 388.

ceniami HCNM. Wyrażenie zgody na stosowanie tych norm wiąże się z korzyściami dla całego społeczeństwa¹⁷.

W praktyce mamy do czynienia z dwoma typami zaleceń HCNM, tj.:

- *zalecenia krajowe*, nazywane również *zaleceniami indywidualnymi*. Ich treścią stały się oceny, uwagi i sugestie adresowane do indywidualnie wskazanego państwa w kontekście konkretnych zarzutów i w celu wprowadzenia określonych zmian w prawie i praktyce dotyczącej mniejszości narodowych. Zalecenia krajowe są co do zasady poufne, co stwarza państwom gwarancje wzajemnego zaufania w trakcie rokowań. Do ujawnienia zaleceń indywidualnych dochodzi niezwykle rzadko, z reguły wraz z upływem dłuższego czasu od chwili ich przekazania. Towarzyszą one praktycznie każdej interwencji HCNM w sprawy mniejszościowe danego państwa podjętej korespondencyjnie, a najczęściej w połączeniu z wizytą. Od powołania HCNM stanowią one naturalny rezultat jego działalności¹⁸.
- *zalecenia tematyczne*, które można również określić jako tematyczno-generalne, gdyż podejmują one problem o szerszym zasięgu niż tylko te dotyczące jednego państwa. Są to zatem zalecenia bardziej generalne, nadające się do zastosowania w innych państwach, podsumowujące pewne kwestie mniejszości narodowych na szerszy użytek w obszarze OBWE¹⁹.

Należy zauważyć, iż kraje OBWE często odwołują się do zaleceń HCNM w swoich kontaktach dwustronnych z innymi państwami. Dla przykładu Unia Europejska wykorzystywała zalecenia HCNM w rozmowach o członkostwo z takimi państwami jak Estonia²⁰ czy też Łotwa²¹.

3. FUNKCJE WYSOKIEGO KOMISARZA OBWE DS. MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH

Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych w ramach swojego mandatu monitoruje stosunki narodowościowe w państwach członkowskich OBWE, rozładowuje możliwe napięcia, jak też konflikty u źródła ich rozwoju, a nawet powstania. HCNM w związku z tym realizuje **funkcję „wczesnego ostrzegania”**²², która wpisuje się w nurt cichej dyplomacji²³. Wynika to z tego, iż HCNM swój mandat realizuje niezależnie od stron, których dana sytuacja dotyczy i działa poufnie (pkt 3–4 DH). Wszystkie działania związane z gromadzeniem szczegółowych informacji na temat interesujących go mniejszo-

¹⁷ Zob. J. Jackson-Preece, *The High Commissioner on National Minorities as a Normative Actor*, „Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe” 2013, No. 3, s. 79.

¹⁸ Zob. J. Packer, *The OSCE High Commissioner on National Minorities*, „Human Rights Tribune” 1996, No. 4, s. 37.

¹⁹ K. Drzewicki, *Zalecenia tematyczne...*, s. 636–643.

²⁰ Zob. G. Feldman, *Stabilizing Estonia: The International Dimension of State Security and Ethnic Integration Policy*, „Demokratizatsiya” 2003, Vol. 11, s. 29.

²¹ Por. J. Dorodnova, *Challenging Ethnic Democracy. Implementing of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Latvia, 1993 – 2001*, CORE Working Paper, No. 10, Hamburg 2003.

²² Zob. G. Edwards, *Early Warning...*s. 45.

²³ Zob. M. Heinze, *Wysoki Komisarz OBWE...*, s. 313.

ści, ocenianie charakteru i stadium napięć, czy roli stron, kwalifikuje się w tzw. kompetencjach własnych HCNM²⁴.

Funkcja kontrolna oznacza, że Wysoki Komisarz ds. Mniejszości Narodowych jest również upoważniony do wizytowania państw członkowskich i omawiania z zainteresowanymi stronami problemowych sytuacji (pkt 11–12 DH). Procedura ta wymaga wcześniejszych konsultacji z urzędującym przewodniczącym, który porozumiewa się z zainteresowanym państwem (pkt 17 oraz pkt 27–30 DH). HCNM zobowiązany jest przesłać zainteresowanej stronie dwa tygodnie wcześniej cel swojej wizyty, by dopracować jej szczegóły. Dopuszczalne jest zasięgnięcie poufnych informacji dotyczących konfliktu ze wszystkich, zgodnych z prawem źródeł, z wyłączeniem jednostek, jak też grup związanych z terroryzmem lub przemocą (pkt 23 DH). Może on objąć działaniami w zakresie pozyskania informacji związanych z incydem, czy konfliktem narodowościowym rządu państw członkowskich OBWE, nie wyłączając władz lokalnych, jak też regionalnych na obszarach, gdzie zamieszkują interesujące go mniejszości narodowe. One z kolei mogą upoważnić do ich reprezentowania przedstawicieli stowarzyszeń, grup religijnych, jak też pozostałych grup mniejszości narodowych żyjących na obszarach objętych zainteresowaniem Komisarza lub powiązanych w określony sposób z kwestią przez niego monitorowaną. Do grupy tej zaliczyć można także organizacje pozarządowe²⁵.

Funkcja „wczesnego reagowania” uzależniona jest od tego, czy HCNM otrzyma od Komitetu Wysokich Przedstawicieli upoważnienie do zabiegania o szersze kontakty z zainteresowanymi stronami, a także do przeprowadzenia szczegółowych konsultacji w obliczu niebezpieczeństwa konfliktu²⁶. Główny cel tych działań polega na poszukiwaniu właściwych sposobów rozwiązywania lub zmniejszenia napięcia między zwaśnionymi stronami (pkt 16 DH) i niedopuszczenie do rozwinięcia się procesu, który nie byłby obojętny dla pokoju oraz poprawnych stosunków międzynarodowych²⁷. W związku z możliwością prowadzenia akcji mediacyjnej „wczesne reagowanie” ma charakter aktywny²⁸. HCNM sam decyduje jednak, czy dana sytuacja wymknęła się spod działań z zakresu „wczesnego ostrzegania”.

Wypełniając **funkcję informacyjną**, HCNM po zakończeniu misji składa przewodniczącemu sprawozdanie, które zawiera rezultaty efektów, a także wnioski. Uzyskany materiał informacyjny jest konsultowany z zainteresowanymi państwami lub w szerszym zakresie, a w miarę potrzeb kierowany do Komitetu Wysokich Przedstawicieli (pkt 19 DH). Raporty końcowe HCNM ukazują wybrane aspekty prawne dotyczące mniejszości narodowych oraz uwagi do całości analizowanej kwestii lub jej zawężonego fragmentu. Przykładem działań HCNM w tym zakresie jest raport odnoszący się do praw językowych osób

²⁴ Zob. P. Grudziński, *KBWE/OBWE wobec problemów pokoju i bezpieczeństwa regionalnego*, Warszawa 2002, s. 240.

²⁵ Zob. F. Arnuscheh, *Regulating Minority Issues through Standard-Setting and Mediation: The Case of the High Commissioner on National Minorities*, „German Law Journal” 2008, Vol. 9, s. 1454–1455.

²⁶ Zob. A. Glover, *National Minorities in Europe*, „Studia Diplomatica” 1995, No 3, s. 53–61.

²⁷ Zob. M. Estebanéz, *Minority Protection and the Organisation for Security and Cooperation in Europe* [w:] *Minority Rights in the New Europa*, red. P. Cumper, S. Wheatley, The Hague 1999, s. 310.

²⁸ Zob. B.G. Ramcharan, *Preventive Human Rights Strategies*, Abington 2012, s. 64.

należących do mniejszości narodowych w obrębie działania OBWE z 1999 roku²⁹. Dotyczy on m.in. kwestii związanych z ich prawem do zakładania prywatnych szkół językowych, nauczania w języku mniejszości i uczenia się tego języka, wpływy na kształtowanie się programów nauczania, a także dostępu do mediów.

Zarówno „wczesne ostrzeżenie”, jak i „wczesne reagowanie” wiążą się z podjęciem takich działań Wysokiego Komisarza, w wyniku których nastąpi akceptowane przez uczestników sporu rozwiązanie. Zarówno w jednym, jak i w drugim przypadku chodzi o wdrożenie wszelkich czynności w jak najwcześniejszej fazie konfliktu³⁰.

Mając na uwadze powyższe działania HCNM, należy stwierdzić, iż organ ten stworzony został jako instrument międzynarodowego bezpieczeństwa, a w szczególności jako instrument zapobiegania i rozwiązywania konfliktów narodowościowych. HCNM angażuje się głównie w tych kwestiach, które posiadają komponenty lub też wykazują implikacje dla bezpieczeństwa³¹.

Zdaniem K. Drzewickiego misja HCNM ma dwojaki charakter: po pierwsze, zajmowanie się konfliktami i ich de-eskalacja oraz pełnienie roli „przekaznika”, tzn. alarmowanie OBWE o napięciach grożących rozwinięciem się do takiego stopnia, po przekroczeniu którego HCNM nie byłby już w stanie ich złagodzić za pomocą środków pozostających w jego dyspozycji³².

Z przeprowadzonej analizy wynika, iż mandat HCNM został skonstruowany zarówno po to, aby zapobiegać konfliktom, jak i zawarto w nim zbiór zobowiązań wymiaru ludzkiego, który może posłużyć zainteresowanym stronom w klimacie dialogu, poufności a także „cichej dyplomacji”.

Pozytywną rolę dialogu widać także w innych działaniach. Uwidacznia to się podczas inicjatyw powoływania różnych organów do spraw mniejszości narodowych w państwach członkowskich OBWE, udzielania rad, czy sugestii, np. odnoszących się do zmian w ustawodawstwie, jak też w uwidaczniającej się potrzebie zmiany polityki władz w stosunku do tych grup. Efektywność jego działania zwiększa się z chwilą podejmowania współpracy z różnymi strukturami międzynarodowymi, jak też chętnymi pozarządowymi. Systematycznie układa się ona z innymi instytucjami, np. ODIHR, jak też Przedstawicielem ds. Wolności Mediów, ze względu na częściowo pokrywające się i uzupełniające zasadnicze zakresy działań.

W swojej praktyce HCNM zbiera informacje dotyczące problemów narodowościowych w państwach członkowskich OBWE, prowadzi misje rozpoznawcze, będące operacjami pokojowymi, korzysta z pomocy ekspertów, dzieli się swoimi spostrzeżeniami z właściwymi organami organizacji, a także z rządami państw, w których przebywa³³. Jego zabiegi dyplomatyczne prowadzone w ostatnich latach w krajach Europy Środkowej i Wschodniej,

²⁹ Zob. Report on the linguistic Rights of Persons belonging to National minorities in the OSCE Area, OSCE, HCNM, 1999, <http://www.osce.org/hcnm> (dostęp: 11.05.2017 r.).

³⁰ Zob. G.E. Edwards, *Early Warning and Preventive Diplomacy – The Role of the OSCE High Commissioner on National Minorities*, „The RUSI Journal” 1996, Vol. 141, s. 42–46.

³¹ Zob. F. Zanker, *Integration as Conflict Prevention: Possibilities and Limitations in the Experience of the OSCE High Commissioner on National Minorities*, „Security and Human Rights” 2010, Vol. 12, s. 220–232.

³² K. Drzewicki, *Zalecenia tematyczne...*, s. 627.

³³ Zob. M. Sarv, *Integration by Reframing Legislation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Estonia, 1993–2001*, CORE Working Paper 7, Hamburg 2002, s. 19–29.

a przede wszystkim te wcześniejsze, przyczyniły się do poprawy warunków życia oraz do lepszego poznania problemów mniejszości przez Europejczyków.

Na przestrzeni wielu lat OBWE zorganizowała wiele misji, których zadaniem było zapobieganie konfliktom i ich szybkie rozwiązywanie w państwach zrzeszonych w OBWE. To właśnie misje badające fakty, jak również misje sprawozdawcze stały się ważnym instrumentem zapobiegania szerokim konfliktom m.in. w państwach byłego Związku Radzieckiego³⁴.

Ochrona praw człowieka, w tym praw mniejszości, jest nierozzerwalnie związana z zachowaniem pokoju i stabilności w relacjach między państwami³⁵. Państwa zobowiązane są do zapewnienia równych szans dla wszystkich, niezależnie od tego, czy należą oni do większości czy mniejszości, do udziału w życiu gospodarczym, społecznym, kulturowym oraz życiu politycznym społeczeństwa³⁶. W związku z wieloma powtarzającymi się problemami w obszarze mniejszości narodowych HCNM wydaje wytyczne oraz zalecenia, które są bezpośrednio związane z jego wysiłkami na rzecz zmniejszania napięć i zapobiegania konfliktom między grupami etnicznymi³⁷.

Należy jednak zauważyć, iż zasadniczy wpływ na powodzenie działań HCNM mają czynniki od niego niezależne, a mianowicie wola, chęci, a także odpowiedzialne podejście stron uwikłanych w konflikt narodowościowy. Trzeba tu podkreślić, że Wysoki Komisarz prowadzi swoje działania tam, gdzie stroną jest państwo, a więc w przypadku braku porozumienia w relacji władze publiczne a mniejszość.

Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych udziela wsparcia na rzecz nauczania języków mniejszości. HCNM wspierany jest w tym zakresie przez liczących się w międzynarodowym środowisku ekspertów³⁸. HCNM w swych działaniach daje wyraz temu, iż język ma decydujące znaczenie bowiem z jednej strony może być poważnym źródłem podziału społeczeństwa, ale z drugiej strony, gdy stosowana jest odpowiednia polityka, język może pełnić rolę narzędzia integracji. W celu wypełnienia tej funkcji języka, zarówno większość, jak i mniejszość muszą być gotowe do osiągnięcia kompromisu. Integracja bowiem oznacza, iż odpowiedzialność, obowiązki i prawa występują po obu stronach³⁹. Mniejszość powinna być gotowa uczyć się i używać języka lub języków wspieranych przez państwo, zazwyczaj języka większości⁴⁰. Jednocześnie większość musi uznać

³⁴ M. Heinze, *Wysoki Komisarz OBWE...*, s. 306.

³⁵ Zob. The Bolzano/Bozen Recommendations on National Minorities in Inter – State Relations & Explanatory Note, OSCE High Commissioner on National Minorities, The Hague 2008, www.osce.org/hcnm/336333Jdownload=true (dostęp: 11.05.2017 r.).

³⁶ Zob. F. Palermo. Ch. Altenhoener, *Civil Society Contributions to the Work of the OSCE High Commissioner on National Minorities*, "International Journal on Minority and Group Rights" 2011, Vol. 18, s. 201-218.

³⁷ Zob. *The Ljubljana Guidelines on Integration of Diverse Societies & Explanatory Note*, OSCE High Commissioner on National Minorities, The Hague 2012, www.osce.org/hcnm/96883?download=true (dostęp: 11.05.2017 r.).

³⁸ Zob. T. Białek, *Międzynarodowe standardy ochrony praw mniejszości narodowych i ich realizacja na przykładzie Białorusi, Litwy i Ukrainy*, Warszawa 2008, s. 132.

³⁹ Zob. W. Kundera, *Dyskryminacja mniejszości w prawie i polityce*, „Studia Erasmiensis Wratislaviensis” 2014, nr 8, s. 319–339.

⁴⁰ Zob. R. Wojda, *Prawo mniejszości narodowych do posługiwania się własnym językiem a rola języka urzędowego w świetle opinii Wysokiego Komisarza OBWE do Spraw Mniejszości Narodowych*

prawo do posługiwania się własnym językiem przez osoby należący do mniejszości narodowych⁴¹.

Na podstawie rekomendacji haskich skonsolidowano najważniejsze prawa związane z edukacją mniejszości narodowych, podkreślając potrzebę specyficznych działań państwa w tej sferze, obejmujących istniejące szczeble⁴².

Na pierwsze miejsce wysunięto odpowiednią znajomość języka ojczystego mniejszości, zdobytą na poszczególnych etapach i nieodzowną w pielęgnowaniu własnej tożsamości, a także języka kraju, z którym wiążą dalszą egzystencję. Zaznaczono równocześnie, iż nauczanie w języku mniejszości powinno być wprowadzone do szczebla najniższego. W szkole podstawowej programowa oferta, to nauka języka mniejszości w szerszym zakresie, w formie oddzielnego przedmiotu oraz pozostałych przedmiotów według ustalonych reguł. Zwiększoną liczbę przedmiotów nauczania w języku państwowym proponowano na etapie średnim, a kontynuację na szczeblu zawodowym, tudzież wyższym⁴³.

W rekomendacjach haskich wskazano także na konieczność udziału państw-stron w procesie asymilacji międzynarodowych standardów w obszarze praw edukacyjnych mniejszości, oczywiście przy pomocy zabezpieczonych przez nie środków lub pomocy z zewnątrz. Podkreślono prawo do zakładania, jak też utrzymywania prywatnych szkół a także instytucji, bez dyskryminacji w zakresie finansowania z budżetu państwa czy innych źródeł. Zachęcono do uczestnictwa we władzach regionalnych i lokalnych, w celu umożliwienia kształtowania programów nauczania, jak wpływu na politykę edukacyjną. Wskazano na wagę przekazywania informacji z zakresu historii, kultury mniejszości narodowych i szkolenia kadr.

Pod egidą HCNM wydawane są liczne raporty odnoszące się do określonych grup uprawnień, w tym także językowych. Ich przydatność jest o tyle duża, gdyż powstają one na podstawie wyników badań ankietowanych przeprowadzonych z rządami zainteresowanych państw. Dotyczą zazwyczaj analizy praw językowych, a konkretnie nauczania języka mniejszości i w języku mniejszości, tworzenia programów językowych, jak również prawa do otwierania prywatnych szkół językowych. Potwierdzają one także wiele różnic między zamieszkującymi mniejszościami⁴⁴.

W raportach HCNM wielokrotnie podkreślano, iż nie wszystkie państwa są świadome międzynarodowych standardów w zakresie praw językowych tych grup, i nie stosują w rozwiązywaniu problemów znanych i prawnych metod. Za niewystarczające uznano kontakty

---

wych [w:] *Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka. Efektywność mechanizmów ochrony praw człowieka, Rady Europy, Unii Europejskiej i OBWE*, t. I, red. J. Jaskiernia, Toruń 2012, s. 735.

⁴¹ Zob. Speaking the langue of integration: The role of the OSCE High Commissioner on National Minorities address by Rolf Ekeus OSCE High Commissioner on National Minorities to the University of Ottawa Conference "Debating Language Policies in Canada and Europe" Ottawa, Canada – 31 March 2005, s. 2, www.osce.org/hcnm/documents (dostęp: 11.05.2017 r.).

⁴² Zob. The Hague Recommendations Minority Education Rights, OSCE 1996.

⁴³ Zob. M. Heinze, *Edukacyjne prawa mniejszości narodowych w kontekście działalności Wysokiego Komisarza do Spraw Mniejszości Narodowych OBWE* [w:] *Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka. Efektywność mechanizmów ochrony praw człowieka, Rady Europy, Unii Europejskiej i OBWE*, red. J. Jaskiernia, t. I..., s. 724.

⁴⁴ Zob. Report on the Linguistic Rights of Persons Belonging to National Minorities in the OSCE Area, Organization for Security and Co-operation in Europe, High Commissioner on National Minorities, www.osce.org/hcnm/42060?download=true (dostęp: 11.05.2017 r.).

na linii rządu państw – przedstawiciele mniejszości, brak otwartego dialogu, nieświadomość edukacyjnych potrzeb tych grup.

Z analizy wynika, iż Wysocy Komisarze ds. Mniejszości Narodowych poszczególnych kadencji wskazywali na niepodważalną rolę państwa w powstawaniu i rozwoju szkół prywatnych, nauczania języka i w języku mniejszości, szanowaniu potrzeb mniejszości narodowych, włączaniu przedstawicieli w sprawy edukacji. Zachęcano również do zamieszczania w programach nauczania zagadnień dotyczących tradycji i kultury mniejszości narodowych. Podkreślano, że niewłaściwe podejście państw może zaburzyć kształtującą się tolerancję, zrozumienie między mniejszościami, a co się z tym wiąże, uderzyć w umacniającą się demokrację⁴⁵.

Efektywna polityka w zakresie języka wzmacnia rolę języka urzędowego bez ograniczania możliwości posługiwania się językami mniejszości narodowych. Zdaniem HCNM wzmacnianie roli języka urzędowego można osiągnąć takimi środkami, jak szkolenie i ulepszanie metod nauczania, a nie poprzez restrykcje⁴⁶. Dla przykładu, w tym kontekście HCNM poruszył problem znowelizowanej ustawy o języku państwowym Republiki Słowackiej⁴⁷, która wywołała wiele kontrowersji, gdyż wprowadziła grzywny za jej nieprzestrzeganie. Zasadniczo ustawa ta jest zgodna z międzynarodowymi normami. HCNM podkreśla, iż grzywny nie są instrumentem nielegalnym.

HCNM w swych działaniach daje wyraz temu, iż rolą jego urzędu jest pomaganie w znajdowaniu praktycznych sposobów, dzięki którym język może być stosowany jako narzędzie integracji i społecznej spójności, a nie jako instrument wykluczenia, represji czy asymilacji.

Takie podejście jest ważne, gdyż zbyt często mamy do czynienia z poglądem, zgodnie z którym wspieranie jednego języka zawsze odbywa się kosztem innych języków. Takie myślenie jest szkodliwe nie tylko dla mniejszości narodowych, ale i dla większości. Bardzo rzadko etniczne wspólnoty żyją wyłącznie w homogenicznym społeczeństwie, a to oznacza, że nawet językowa większość w danym państwie może okazać się mniejszością na terenie pewnych obszarów państwa.

Co więcej, w niektórych państwach należących do OBWE, większości narodowe stanowią mniejszości językowe, ponieważ ich język był w przeszłości represjonowany lub jego znaczenie zmalało na skutek oddziaływania bardziej potężnych języków.

W praktyce nie jest łatwe zachowanie równowagi pomiędzy ochroną języków mniejszości narodowych a zapewnieniem wiodącej roli językowi urzędowemu. Z tych powodów HCNM był inicjatorem opracowania przez wybitnych naukowców z całego świata zaleceń mających służyć pomocą władzom państwowym, większościom i mniejszościom etnicznym. Takim przykładem są *Zalecenia z OSLO* dotyczące praw językowych mniejszości narodowych⁴⁸. Stanowią one praktyczny przewodnik, jak mogą być realizowane potrzeby w zakresie języka różnych grup etnicznych, tj. pisownia imion i nazwisko oraz oznaczeń

⁴⁵ Por. *National Minority Standards. A Compilation of OSCE and Council of Europe texts*, Organization for Security and Co-operation in Europe, 1 June 2007.

⁴⁶ R. Wojda, *Prawo mniejszości narodowych...*, s. 736.

⁴⁷ Zob. Statement by Knut Vollebaek OSCE High Commissioner on National Minorities to the 813th lenary Meeting of the OSCE Permanent Council Vienna, Austria – 17 June 2010, s. 10, <http://www.osce.org/hcnm/documents> (dostęp: 11.05.2017 r.).

⁴⁸ Zob. The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities & Explanatory Note, February 1998, OSCE/HCNM.

topograficznych, praktykowanie religii, życie wspólnot i organizacje pozarządowe, media, życie gospodarcze, kontaktowanie się z władzami administracyjnymi, sądowymi i innymi organami państwa, czy w związku z pozbawieniem wolności. Te zalecenia są uzupełnione *Zaleceniami z Hagi* i *Zaleceniami z Lund* na temat efektywnego uczestnictwa mniejszości narodowych w życiu publicznym⁴⁹.

Przemiany po 1989 r. spowodowały, że państwa Europy Środkowo-Wschodniej zaczęły inaczej spoglądać na nowy ład budowany na demokracji, a także ochronę edukacyjnych praw mniejszości narodowych. Obecnie Białoruś, Litwa i Ukraina mają rozległe możliwości realizacyjne. Sfera ochrony edukacyjnych praw mniejszości narodowych uległa widocznemu wzmocnieniu dzięki aktywności Wysokiego Komisarza ds. Mniejszości Narodowych. Prawa edukacyjne, z wydanych pod jego egidą rekomendacji haskich z 1996 r. odzwierciedlają się w aktach prawnych. Nieodzowne w poszukiwaniu kompromisowych rozwiązań sytuacji konfliktowych okazują się wizyty w miejscu zajęć spornych, a także wydawane raporty z zaleceniami. Prowadzone działania powinny być dostosowane zawsze do specyfiki problemu, przebiegać poufnie, bezstronnie, przy użyciu dialogu i w klimacie współpracy.

Zalecane rozwiązania wywodzą się w mniejszym stopniu ze stanu regulacji prawa międzynarodowego, a bardziej z doświadczeń praktykowanych na szczeblu krajowym w wielu państwach, co pozwala odwołać się do nich. *Zalecenia z Lund* są dobrym tego przykładem⁵⁰.

Warto zauważyć, iż *Zalecenia z Lund* stanowią próbę sformułowania pewnych rozwiązań i działań, których wprowadzenie lub podjęcie ułatwia realizację indywidualnych praw mniejszości w sferze udziału w życiu publicznym. W tym sensie *Zalecenia* te odpowiadają na pytanie o środki i metody implementacji praw mniejszościowych, wskazując na praktyczne aspekty tego procesu.

W literaturze istnieje również pogląd, zgodnie z którym wbrew składanym przez HCNM oświadczeniom zaprzeczającym, że zalecenia nie mają tworzyć nowych norm, wiele postanowień posiada w istocie takie cechy poprzez uszczegółowienie treści uzgodnionych standardów⁵¹. Mając na uwadze brak bezpośredniego upoważnienia do tworzenia norm w sferze regulacji mniejszości narodowych, HCNM podszedł do tej materii w sposób instrumentalny, czyli z punktu widzenia celów, jakie ma realizować, a te wymagają odpowiednich instrumentów. Ostrożność podejścia HCNM podkreśla zwłaszcza jego rola jako organu, który sam nie sporządza zaleceń, lecz zleca to zadanie niezależnym ekspertom, sobie pozostawiając jedynie ich zatwierdzenie. Istotne jest przy tym, że omawiane instrumenty nie mają charakteru wiążącego, lecz pełnią funkcję sugestii, propozycji i wytycznych. Niektóre z nich sformułowane zostały jako alternatywy lub lista opcji, spośród których można dokonać wyboru preferowanego rozwiązania. Dla przykładu *Zalecenia z Lund* w pkt 9 nie nakazują państwom wyboru określonego systemu wyborczego, lecz wskazują, które systemy

⁴⁹ Zob. The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life, Organization for Security and Co-operation in Europe, 1 September 1999, www.osce.org/hcnm/32240 (dostęp: 11.05.2017 r.).

⁵⁰ Zob. K. Drzewicki, *Introduction. Ten Years of the Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life – Reflections on Progress and Unfinished Business*, "International Journal on Minority and Group Rights" 2009, No. 4, s. 521.

⁵¹ K. Drzewicki, *Zalecenia tematyczne...*, s. 643.

bądź rozwiązania wyborcze lepiej sprzyjają uzyskaniu reprezentacji w parlamencie i innych organach wybieralnych przez osoby należące do mniejszości narodowych⁵².

Dla samego HCNM zalecenia były i pozostają narzędziem używanym w sposób regularny w trakcie bezpośrednich rokowań, w listach, zaleceniach krajowych, sprawozdaniach oraz przemówieniach. Zdarzało się, że zalecenia stały się podstawą do opracowania bardziej szczegółowych wytycznych⁵³. W przypadku *Zaleceń z Lund* grupa ekspertów opracowała w 2000 r. *Wytyczne dla wspierania udziału mniejszości narodowych w procesach wyborczych*, które zawierają skonkretyzowane reguły wykonawcze do *Zaleceń z Lund* nr 7–10 w sprawach wyborczych⁵⁴.

Ważne jest, by we wszystkich państwach, gdzie występują znaczące mniejszości narodowe i etniczne, zadania z tego faktu wynikające pojawiały się pośród zobowiązań mediów publicznych⁵⁵. HCNM współpracuje bezpośrednio z rządami i przedstawicielami mniejszości, wspierając prawa mniejszości narodowych i ich dostęp do środków masowego przekazu. Tego typu działania często wymagają przeglądu przepisów i udzielania porad, szczególnie w dziedzinie języka, reprezentacji a także ram regulacyjnych. Ich przykładem mogą być wytyczne HCNM w tym obszarze, tj. *Wytyczne w sprawie stosowania języków mniejszości w mediach wraz z notą objaśniającą* z 10 października 2003 roku, w których czytamy m.in. że „wszystkie osoby, włączając w to osoby należące do mniejszości narodowych, mają prawo do korzystania z wolności wypowiedzi oraz do utrzymywania i ochrony swojej tożsamości za pośrednictwem środków masowego przekazu w warunkach równości i bez żadnej dyskryminacji”⁵⁶.

Dość istotna jest rola policji w społeczeństwach wieloetnicznych. Funkcjonariusze policji muszą być przygotowani do rozwiązywania problemów związanych z dyskryminacją grup marginalizowanych: mniejszości narodowych i etnicznych, migrantów, uchodźców, cudzoziemców i innych. Muszą w związku z tym posiadać wiedzę z obszaru prawa antydyskryminacyjnego, a także brać pod uwagę występowanie zjawiska dyskryminacji w strukturach policji, podczas wykonywania obowiązków służbowych, dlatego muszą rozwijać umiejętności właściwego identyfikowania takich zjawisk, reagowania a także przeciwdziałania im. Zadaniem funkcjonariuszy jest także rozwijanie umiejętności projektowania i upowszechniania narzędzi służących identyfikowaniu i przeciwdziałaniu dyskryminacji.

---

⁵² Zob. G. Dammacco, *Right of Minorities and Democratic Participation in the Electoral Law* [w:] *Aktualne problemy prawa wyborczego*, red. B. Banaszak, A. Bisztyga, A. Feja-Paszkiewicz, Zielona Góra 2015, s. 85–90.

⁵³ Zob. C. Neukirch, K. Simhandl, W. Zellner, *Implementing Minority Rights in the Framework of the CSCE/OSCE* [w:] *Mechanisms for the Implementation of Minority Rights*, Strasbourg 2004, s. 163–180.

⁵⁴ Zob. *Guidelines to Assist National Minority Participation in the Electoral Process*, OSCE/ODIHR, Warsaw 2001.

⁵⁵ A. Jaskiernia, *Publiczne media elektroniczne w Europie*, Warszawa 2006, s. 224.

⁵⁶ Zob. *Guidelines on the use of Minority Languages in the Broadcast Media & Explanatory Note – 2003* [w:] HCNM thematic recommendations 1996-2008, Published by the OSCE High Commissioner on National Minorities, The Hague 2010, s. 61.

W 2006 roku sformułowano *Zalecenia* w sprawie działalności policyjnej w społeczeństwach wieloetnicznych⁵⁷. Stanowią one reakcję Wysokiego Komisarza OBWE ds. Mniejszości Narodowych na problem napięć i niepokojów etnicznych a zwłaszcza na brak w wielu państwach odwiedzionych przez HCNM instytucjonalnych mechanizmów wspierających interakcje i współpracę między policją a osobami należącymi do mniejszości narodowych.

Problemy te ujawniły się wprawdzie w odniesieniu do tzw. nowych mniejszości narodowych, czyli wspólnot migrantów, a później w relacjach między większością społeczeństwa a klasycznymi mniejszościami narodowymi. Innymi słowy, *Zalecenia* zostały zaadresowane wobec obu sytuacji. Stąd w ich tytule nie używa się terminu „mniejszości narodowe”, jak w innych zaleceniach, ale stosuje się szerszy termin – „społeczeństwo wieloetniczne”⁵⁸.

Kolejnym obszarem działalności Wysokiego Komisarza OBWE ds. Mniejszości Narodowych są relacje mniejszości narodowych z państwem pobytu i państwem pokrewnym. Wynika, to z faktu, iż w prawie każdym kraju występujące tam mniejszości należą do wspólnot przekraczających granice państwowe. Wspólnoty te mogą służyć jako pomost i przyczynić się do przyjaznych stosunków. Mogą jednak występować także napięcia. Już w Dokumencie Spotkania Moskiewskiego z 1991 roku zostało uwypuklone, iż ochrona praw człowieka, w tym praw mniejszości stanowi element odpowiedzialności państwa oraz międzynarodowego porządku prawnego⁵⁹.

Na szczególną uwagę w tej materii zasługują *Zalecenia* z Bolzano/Bozen z 2008 r.⁶⁰. Podejmują one tradycyjny problem relacji trójkąta państwo gospodarcze – mniejszość narodowa – państwo pokrewne. Zasady rządzące wewnątrz tej relacji są jasne, ale w praktyce przynoszą wiele trudności. Z jednej strony państwa wykonują suwerenność wobec swojej ludności, z mniejszościami narodowymi włącznie. Państwa te powinny respektować oraz chronić prawa człowieka a także prawa mniejszościowe wobec podległych jej obywateli i innych osób podlegających ich jurysdykcji. Z drugiej strony, państwa pokrewne mają prawo do niepokoju wobec aktów naruszeń praw człowieka przez państwo – gospodarza. Państwo pokrewne posiada zarazem swój uzasadniony interes do wspierania „swojej” mniejszości zamieszkałej za granicą, co nie daje im jednak prawa do wykonywania jurysdykcji wobec tej mniejszości. *Zalecenia* możliwych i odrębnych działań obu państw, form współpracy a także jej mechanizmów⁶¹. Zdaniem K. Drzewickiego, ta delikatna i wrażliwa dla stosunków wewnątrz krajowych i międzynarodowych materia pozostawia nadal wiele trudnych do rozwiązania kwestii, które wymagają ogromnej kultury politycznej⁶².

Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych wspiera proces integracji mniejszości, przykładem tego jest jego raport zatytułowany „W kierunku dobrego zarzą-

⁵⁷ Zob. Recommendations on Policing in Multi-Ethnic Societies, The Hague 2006, www.osce.org/hcnm/3227?download=true (dostęp: 11.05.2017 r.).

⁵⁸ Zob. K. Drzewicki, *Zalecenia tematyczne...*, s. 641–642.

⁵⁹ Zob. Document of the Moscow Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE, www.osce.org/odihr/elections/14310?download=true (dostęp: 11.05.2017 r.).

⁶⁰ The Bolzano/Bozen Recommendations on National Minorities in Inter-State Relations & Explanatory Note, Organization for Security and Co-operation in Europe, 2 October 2008, www.osce.org/hcnm/33633 (dostęp: 11.05.2017 r.).

⁶¹ Szerzej: *National Minorities in Inter – State Relations*, red. F. Palermo, N. Sabanadze, Martinus Nijhoff Publishers, OSCE/HCNM, Genève 2011.

⁶² K. Drzewicki, *Zalecenia tematyczne...*, s. 642.

dzania i integracji społecznej”⁶³, który gromadzi kluczowe publikacje, dokumenty i myślenie o wspólnym i trwałym wyzwaniu integracji różnorodności w społeczeństwach pluralistycznych. W raporcie wskazano, iż celem integracji jest wspieranie wysiłków państw w celu sprostania temu wyzwaniu w kategoriach konkretnej i trwałej polityki a także jej skutecznej realizacji.

HCNM zgodnie z swym mandatem dostarcza wskazówek i zaleceń, które mają na celu niesienie pomocy państwom w kwestii spójności różnorodnych społeczeństw. Wytyczne z Lublany z 7 listopada 2012 roku dążą właśnie do zapewnienia państwom członkowskich OBWE wskazówek, jak najlepiej zintegrować odmienne społeczeństwa. Zawierają one zasady strukturalne, bez których trudno wdrożyć dobrą politykę integracji; zasady integracji, które obejmują niezbędne podstawowe tezy i wartości; elementy ram polityki i integracji z opisem mechanizmów, procesów i zagadnień przekrojowych a także kluczowe obszary polityki integracyjnej⁶⁴.

Zdaniem HCNM polityka integracyjna powinna obejmować środki, które zachęcają do dialogu między społecznościami i współdziałania opartego na tolerancji i wzajemnym szacunku⁶⁵. Zgodnie z wytycznymi z Lublany należy podejmować szeroki zakres inicjatyw w różnych dziedzinach, takich jak edukacja, środki masowej komunikacji i polityka językowa. Gdy jest to tylko możliwe, należy wykorzystywać pozytywne bodźce w celu zapewnienia wzajemnej zgodności, a nie stosować w tym celu środków karnych⁶⁶.

4. UWAGI KOŃCOWE

Wysoki Komisarz OBWE. ds. Mniejszości Narodowych obejmując wybrane kraje swoim zainteresowaniem, ma możliwość przede wszystkim poznania sytuacji zamieszkujących w nich mniejszości narodowych oraz przyjrzenia się ich problemom na tle dokonujących się, czy też dokonanych już przemian ustrojowych⁶⁷.

Wszelkie wizyty w państwach członkowskich OBWE dają możliwość sformułowania istotnych dokumentów wytyczających jasno i zwięźle standardy Organizacji w zakresie ochrony mniejszości narodowych. Ich wynikiem są przede wszystkim raporty ukazujące sytuację tych społeczności w różnych państwach, jak również zalecenia odnoszące się do sposobów rozwiązywania konkretnych problemów mniejszości, z którymi spotkali się na obszarze swoich działań.

Ustanowienie tej instytucji, to właściwy i zdecydowany krok naprzód w tworzeniu standardów ochrony mniejszości narodowych w Europie Środkowej i Wschodniej. Zdaniem J. Jaskierni, „istotą prowadzonej przez Wysokiego Komisarza dyplomacji jest nawiązanie

⁶³ Zob. The Report Towards Good Governance and Social Integration, OSCE/HCNM 2007.

⁶⁴ Zob. The Ljubljana Guidelines on Integration of Diverse Societies and Explanatory Note, OSCE High Commissioner on National Minorities, The Hague 2012.

⁶⁵ Zob. OSCE/HCNM, Integration Policies: Cover note by the OSCE High Commissioner on National Minorities, HCNM.GAL 06/06, 3 July 2006.

⁶⁶ Zob. R. Wojda, *Wytyczne z Lublany z 7 listopada 2012 r. dotyczące integracji społeczeństw jako przykład soft law tworzonego z inicjatywy Wysokiego Komisarza OBWE do Spraw Mniejszości Narodowych* [w:] *Europejski system ochrony praw człowieka. Aksjologia – instytucje – efektywność*, red. J. Jaskiernia, t. III..., s. 323.

⁶⁷ Zob. I.B. Kehris, *The High Commissioner on National Minorities at 20 – Introduction*, “Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe” 2013, No. 3, s. 1–7.

dialogu między stronami sporu oraz budowanie klimatu zaufania i współpracy między nimi⁶⁸. To również nieustanne dążenie do wygaszania ognisk konfliktów narodowościowych oraz równoczesne zabieganie o umocnienie na kontynencie nie tylko pokoju i stabilności, ale również właściwych stosunków między państwami w obszarze OBWE⁶⁹. Dlatego na koniec warto stwierdzić, iż interwencja HCNM będzie potrzebna tak długo, jak prawa mniejszości narodowych będą łamane.

LITERATURA

- [1] Arnuscheh F., *Regulating Minority Issues through Standard-Setting and Mediation: The Case of the High Commissioner on National Minorities*, "German Law Journal" 2008, Vol. 9.
- [2] Białek T., *Międzynarodowe standardy ochrony praw mniejszości narodowych i ich realizacja na przykładzie Białorusi, Litwy i Ukrainy*, Warszawa 2008.
- [3] Crocker C.A., Hampson F.A., Aall P., *A Crowded Stage: Liabilities and Benefits of Multi-party Mediation*, "International Studies Perspectives" 2001, Vol. 2.
- [4] Dam M., van Tilborg M., *The OSCE and the Protection of Minorities*, "Merkourios" 1994, No. 44.
- [5] Dammacco G., *Right of Minorities and Democratic Participation in the Electoral Law*, [w:] *Aktualne problemy prawa wyborczego*, red. B. Banaszak, A. Bisztyga, A. Feja-Paszkiwicz, Zielona Góra 2015.
- [6] Dorodnova J., *Challenging Ethnic Democracy. Implementing of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Latvia, 1993–2001*, CORE Working Paper, No. 10, Hamburg 2003.
- [7] Draper M., *The Activities of the OSCE High Commissioner on National Minorities, June 2002-May 2003*, "European Yearbook of Minority Issues" 2002/2003, Vol. 2.
- [8] Drzewicki K., *Introduction. Ten Years of the Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life – Reflections on Progress and Unfinished Business*, "International Journal on Minority and Group Rights" 2009, No 4.
- [9] Drzewicki K., *Zalecenia tematyczne Wysokiego Komisarza OBWE do Spraw Mniejszości Narodowych* [w:] *Państwo i prawo wobec współczesnych wyzwań. Teoria i filozofia państwa i prawa oraz aksjologia demokracji i ochrony praw człowieka. Księga jubileuszowa Profesora Jerzego Jaskierni*, red. nauk. R.M. Czarny, K. Spryszak, t. I, Toruń 2012.
- [10] Edison I.E., *The CSCE Human Dimension Seminar on National Minorities: Can National Minorities be Considered Positively*, "Helsinki Monitor – Quarterly on Security and Cooperation in Europe" 1993, No. 3.
- [11] Edwards G.E., *Early Warning and Preventive Diplomacy – The Role of the OSCE High Commissioner on National Minorities*, "The RUSI Journal" 1996, Vol. 141.
- [12] Estebanéz M., *Minority Protection and the Organisation for Security and Cooperation in Europe* [w:] *Minority Rights in the New Europa*, red. P. Cumper, S. Wheatley, The Hague 1999.

⁶⁸ J. Jaskiernia, *Rada Europy, Unia Europejska i OBWE w europejskim systemie ochrony praw człowieka – synergia działań czy konkurencja?* [w:] *Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka*, red. J. Jaskiernia, t. I..., s. 854.

⁶⁹ Zob. E. Friberg, H. Nasic, *The OSCE High Commissioner on National Minorities* [w:] *Institutions for the Management of Ethno Political Conflicts in Central and Eastern Europe*, Strasbourg 2008, s. 12–23.

- [13] Feldman G., *Stabilizing Estonia: The International Dimension of State Security and Ethnic Integration Policy*, "Demokratizatsiya" 2003, Vol. 11.
- [14] Galbreath D.J., Gebhard C., *Cooperation or Conflict: Problematizing Organizational Overlap in Europe*, London 2010.
- [15] Glover A., *National Minorities in Europe*, "Studia Diplomatica" 1995, No 3.
- [16] Grudziński P., *KBWE/OBWE wobec problemów pokoju i bezpieczeństwa regionalnego*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2002.
- [17] Heinze H.J., *Minority Issues in Western Europe and OSCE High Commissioner on National Minorities*, "International Journal on Minority and Group Rights" 2000, No. 7.
- [18] Heinze M., *Edukacyjne prawa mniejszości narodowych w kontekście działalności Wysokiego Komisarza do Spraw Mniejszości Narodowych OBWE* [w:] *Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka. Efektywność mechanizmów ochrony praw człowieka, Rady Europy, Unii Europejskiej i OBWE*, red. J. Jaskiernia, t. I, Toruń 2012.
- [19] Heinze M., *Wysoki Komisarz OBWE do spraw Mniejszości Narodowych jako instytucja regionalnej ochrony praw człowieka w Europie Środkowej i Wschodniej* [w:] *Europejski system ochrony praw człowieka. Aksjologia – instytucje – efektywność*, red. nauk. J. Jaskiernia, t. III, Toruń 2015.
- [20] Homan C., *Interview with Max van der Stoep, former High Commissioner on National Minorities*, "Helsinki Monitor" 2002, No. 3.
- [21] Jackson-Preece J., *The High Commissioner on National Minorities as a Normative Actor*, "Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe" 2013, No. 3.
- [22] Jaskiernia A., *Publiczne media elektroniczne w Europie*, Warszawa 2006.
- [23] Jaskiernia J., *Rada Europy, Unia Europejska i OBWE w europejskim systemie ochrony praw człowieka – synergia działań czy konkurencja?* [w:] *Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka*, red. J. Jaskiernia, t. I, Toruń 2012.
- [24] Jeziorski M., *Wysoki Komisarz KBWE ds. Mniejszości Narodowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1994, nr 2.
- [25] Kehris I.B., *The High Commissioner on National Minorities at 20 – Introduction*, "Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe" 2013, No. 3.
- [26] Kundera W., *Dyskryminacja mniejszości w prawie i polityce*, „Studia Erasmiensis Wratislaviensis” 2014, nr 8.
- [27] McClintock E., Kamp C., *Preventive Diplomacy and the Organization for Security and Co-operation in Europe: Creating Incentives for Dialogue and Co-operation* [w:] *Preventing Conflict in the Post-Communist World. Mobilizing International and Regional Organizations* Brookings Institution, red. A. Chayes, A.H. Chayes, Washington 1996.
- [28] Neukirch C., Simhandl K., Zellner W., *Implementing Minority Rights in the Framework of the CSCE/OSCE* [w:] *Mechanisms for the Implementation of Minority Rights*, Strasbourg 2004.
- [29] Packer J., *The OSCE High Commissioner on National Minorities*, "Human Rights Tribune" 1996, No. 4.
- [30] Palermo F., Altenhoener Ch., *Civil Society Contributions to the Work of the OSCE High Commissioner on National Minorities*, "International Journal on Minority and Group Rights" 2011, Vol. 18.
- [31] Ramcharan B.G., *Preventive Human Rights Strategies*, Abington 2012.

- [32] Sarv M., *Integration by Reframing Legislation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Estonia, 1993–2001*, CORE Working Paper 7, Hamburg 2002.
- [33] Wojda R., *Prawo mniejszości narodowych do posługiwania się własnym językiem a rola języka urzędowego w świetle opinii Wysokiego Komisarza OBWE do Spraw Mniejszości Narodowych* [w:] *Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka. Efektywność mechanizmów ochrony praw człowieka, Rady Europy, Unii Europejskiej i OBWE*, red. J. Jaskiernia, t. I, Toruń 2012.
- [34] Wojda R., *Wytoczne z Lublany z 7 listopada 2012 r. dotyczące integracji społeczeństw jako przykład soft law tworzonych z inicjatywy Wysokiego Komisarza OBWE do Spraw Mniejszości Narodowych* [w:] *Europejski system ochrony praw człowieka. Aksjologia – instytucje – efektywność*, red. J. Jaskiernia, t. III, Toruń 2015.
- [35] Zaagman R., *Conflict Prevention in the Baltic States: The OSCE High Commissioner on National Minorities in Estonia, Latvia and Lithuania*, Flensburg 1999.
- [36] Zanker F., *Integration as Conflict Prevention: Possibilities and Limitations in the Experience of the OSCE High Commissioner on National Minorities*, "Security and Human Rights" 2010, Vol. 12.
- [37] Zieleniec A., *Wyzwania czasu przemian KBWE – Dokument Helsiński 1992*, Warszawa 1992.

LEGAL STATUS AND FUNCTIONS OF THE HIGH COMMISSIONER FOR NATIONAL MINORITIES

The author of this article shows the role of the OSCE High Representative of National Minorities (HCNM) in the international protection of human rights. It is, in particular, to determine how it performs the function of guarding the rights of minorities in states

OSCE members. For this purpose, the article presents the origin of HCNM, legal bases of activity, legal status, HCNM structure, functions and main areas of activity, i.e.: prevention and resolution of ethnic conflicts; providing support for the teaching of minority languages; promoting active participation in public life; promoting easy access of minorities to the media; highlighting the role of the police in multiethnic societies; promotion of good interstate relations; promoting actions for the integration of societies.

The analysis of the OSCE National OSH Commissioner's position in this article gives an opportunity to make important scientific considerations on the essence of the protection of minority rights, the threats that occur here, and the efforts to seek adequate means of resolving conflicts in this area. The recommendations made by the High Commissioner for National Minorities over the years, despite their political and legal nature, have become a determinant of the many legal regulations on the continent, and have obliged Member States to abide by established and accepted principles. The strength of their impact has been strengthened by the existing mechanisms for the protection of minorities' rights, as well as support by the Member States, as well as important international organizations.

Keywords: High Commissioner for National Minorities, OSCE, national minorities, protection.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.33

Przesłano do redakcji: luty 2017 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

Lesław PIETREWICZ¹

NIEPEWNOŚĆ, POSTMODERNIZM I WZROST GOSPODARCZY²

Istnienie wzajemnego wpływu gospodarki i kultury nie budzi dziś wątpliwości. Panuje też szeroka zgoda odnośnie do zakończenia ery industrialnej w gospodarce i modernizmu w kulturze. Natomiast kwestie definicji i kluczowych cech wyróżniających obecnej kondycji ludzkości są przedmiotem nieustających sporów. Jednym z dominujących określeń współczesnej kultury jest postmodernizm. Pozostawiając na boku dyskusje dotyczące prawidłowości przyjętej nazwy, przedmiotem niniejszego artykułu są relacje wyróżniających cech współczesnej kultury i wzrostu gospodarczego. Celem artykułu jest poszerzenie naszej wiedzy o styku gospodarki i kultury poprzez zbadanie zależności kontynuacji wzrostu gospodarczego na obecnym etapie rozwoju kapitalizmu od wykształcenia w kulturze cech postmodernizmu. Główna teza pracy mówi, że zasadnicze cechy kulturowe, współdecydujące o nastaniu epoki postmodernizmu, są obecnie warunkiem koniecznym dalszego wzrostu popytu, a tym samym wzrostu gospodarczego.

W artykule pokazano, w jaki sposób ponowoczesna kultura pełni swoją kluczową funkcję, polegającą na pobudzaniu popytu i zapewnianiu, by nigdy nie został w pełni zaspokojony. Popyt, wbrew temu, co zakłada się w ekonomii głównego nurtu, nie może wraz ze wzrostem dochodów samoistnie rosnąć w nieskończoność. Wraz ze wzrostem dochodu, dalszy wzrost konsumpcji jest coraz bardziej utrudniony. Wzrost popytu staje się coraz bardziej zależny od zmiany samego podejścia do konsumpcji i jej rozumienia – od wykształcenia się cech postmodernizmu. Dopelnieniem analizy jest powiązanie z rozwojem postmodernizmu koncepcji tzw. zwrotu kulturowego w gospodarce.

Słowa kluczowe: postmodernizm, kultura, wzrost gospodarczy, kryzys, niepewność.

1. WPROWADZENIE

Gospodarka i kultura są ze sobą ściśle powiązane. Jakkolwiek badacze nie są zgodni, czy to bardziej kultura kształtuje gospodarkę, czy na odwrót, wzajemny wpływ tych dwóch sfer nie budzi dziś wątpliwości. Pomijanie sfery kultury przez ekonomistów głównego nurtu wynika raczej z przyjmowanych przez nich w celach modelowania zjawisk gospodarczych założeń, niż z braku świadomości owego wpływu lub z jego negowania. Z kolei „niełatwy” stosunek socjologii ekonomicznej do kwestii kultury³ powodował, że dopiero na przełomie

---

¹ Dr Lesław Pietrewicz, Instytut Nauk Ekonomicznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa; e-mail: pietrewi@inepan.waw.pl.

² W artykule wykorzystano fragmenty nieopublikowanego referatu autora wygłoszonego na konferencji „Imperatywy współpracy w turbulentnym świecie” („ИМПЕРАТИВЫ СОТРУДНИЧЕСТВА В ТУРБУЛЕНТНОМ МИРЕ”) 22 października 2015 r. w Moskwie.

³ N. Bandelj, F.F. Wherry, *The Cultural Wealth of Nations*, Stanford 2011, s. 5.

wieków perspektywa „kulturowej socjologii ekonomicznej” zaczęła się wyraźnie rozwijać, pozostając jednak poza głównym nurtem socjologii ekonomicznej.

Przedmiotem artykułu jest analiza styku gospodarki i kultury z wybranej, rzadko spotykanej w literaturze perspektywy. Jego celem jest zbadanie zależności kontynuacji wzrostu gospodarczego na obecnym etapie rozwoju od wykształcenia w kulturze cech postmodernizmu. Ze względu na to, że nauka wyjątkowo słabo radzi sobie z kwantyfikacją zjawisk i procesów kulturowych, przyjęta metodologia polega na zastosowaniu studiów literaturowych i wnioskowania dedukcyjnego. Praca stawia pytanie, czy określone zmiany po stronie gospodarki lub kultury miałyby miejsce bez sprzyjających zmian w drugim z tych obszarów i, w konsekwencji, czy jeden z nich może wspierać lub hamować zmiany w drugim. Główna teza pracy mówi, że zasadnicze cechy kulturowe, współdecydujące o nastaniu epoki postmodernizmu i zależne od osiągnięcia obecnego etapu rozwoju kapitalizmu, są warunkiem koniecznym dalszego wzrostu popytu, a tym samym wzrostu gospodarczego.

Kultura postmodernistyczna współgra z rynkiem⁴. Niniejsze opracowanie osadza postmodernizm we współczesnych realiach gospodarczych, pokazując go jako dopełnienie globalnych procesów społeczno-ekonomicznych, które doprowadziły do obecnego etapu rozwoju kapitalizmu. W pierwszej części artykułu krótko zarysowano tło analizy w postaci obecnego kryzysu gospodarczego i powiązanego z nim wzrostu niepewności. Druga część odnosi pojęcie i cechy postmodernizmu do ewolucji systemu kapitalistycznego w okresie ostatnich 100 lat. W trzeciej części postawiono pytanie o znaczenie postmodernizmu dla kontynuacji wzrostu gospodarczego, ponownie podnosząc kwestię niepewności. Ostatnia część zawiera krótką dyskusję i wnioski.

2. KRYZYS GOSPODARCZY CZY KRYZYS KAPITALIZMU?

Globalne załamanie gospodarcze, którego apogeum przypadło na 2009 rok, zdaniem wielu obserwatorów i badaczy nie jest zwykłym, cyklicznym okresem dekonjunktury gospodarczej. Często porównywane z Wielkim Kryzysem lat 1929–1933, między innymi ze względu na skalę spadku PKB, może też, podobnie jak ów kryzys, nieść ze sobą, obok głębokich strat dla gospodarek, także potencjał zmian w naszym myśleniu o ich funkcjonowaniu.

Wielki Kryzys obnażył słabości ówczesnego modelu kapitalizmu i dlatego stanowił podatny grunt dla rozwoju i szerokiej akceptacji myśli J.M. Keynesa – program reform społeczno-gospodarczych, zwany *New Deal* i wdrożony w latach 1933–1939, szeroko czerpał z Keynesa idei. Najnowszy kryzys miał częściowo podobny efekt – pokazał słabości i niebezpieczeństwa związane z obecną fazą rozwoju gospodarki kapitalistycznej, zwaną często kapitalizmem finansowym, kasyno-kapitalizmem⁵, kapitalizmem inwestorskim⁶ lub kapitalizmem kwartalnym⁷ i również stworzył możliwości nowego spojrzenia na gospodarkę. Niestety, jakkolwiek co do przyczyn kryzysu zapanowała zasadnicza zgoda i jego główni

⁴ Z. Bauman, *Kultura w płynnej nowoczesności*, Warszawa 2011.

⁵ Zob. D. Harvey, *The Condition of Postmodernity*, Cambridge 1989; S. Strange, *Casino Capitalism*, New York 1986.

⁶ Zob. J.C. Coffee, *The folklore of investor capitalism*, „Michigan Law Review” 95/6 (1997), s. 1970–1990; M. Useem, *Investor Capitalism: How Money Managers Are Changing the Face of Corporate America*, New York 1996.

⁷ Zob. D. Barton, *Capitalism for the long term*, „Harvard Business Review” 89/3 (2011), s. 84–91.

„winowajcy” zostali zidentyfikowani, szansa rzetelnego rozprawienia się z mechanizmami, które legły u podstaw głębokiego załamania modelu kapitalizmu została w dużym stopniu zmarnowana. Tym razem system pozostał zasadniczo niezmienny⁸. Podczas gdy rynek swapów kredytowych (CDS – *credit default swaps*) pozostaje 4-krotnie mniejszy niż w przededniu kryzysu⁹, rynek instrumentów sekurytyzacji obligacji (w tym gł. hipotecznych), tzw. CDO (obligacja zabezpieczona długiem – *collateralized debt obligation*), którego wypaczenia uznawane są powszechnie za najważniejszą bezpośrednią przyczynę wybuchu ostatniego kryzysu, po krótkim okresie głębokiego załamania w najostrejszej fazie kryzysu, ponownie dynamicznie rośnie i oczekiwany jest dalszy dynamiczny wzrost¹⁰. Napędza go ponownie pogoń za jak najwyższymi stopami zwrotu. Według danych Dealogic wolumen CDOs w roku 2014 wzrósł o 2/3 względem poprzedniego roku osiągając na razie 1/3 wartości z 2008 r.¹¹.

Jakkolwiek wpływ ostatniego kryzysu na rozwój naszej wiedzy na najgłębszym, najbardziej systemowym poziomie jest niezadowalający¹², przyniósł on pewne pozytywne długotrwałe efekty w zakresie poprawy naszej wiedzy na poziomie gospodarki realnej i siły jej powiązań z sektorem finansowym. W pierwszej kolejności uzmysłowił nam, jak silnie różne branże i sektory gospodarki są ze sobą powiązane. Wydarzenia pokazały, że załamanie jednego sektora w ważnym kraju może wywołać silne perturbacje w wydawałoby się odległych branżach i sektorach w krajach o niewielkich powiązaniach gospodarczych¹³. Pokazało to, jak złożonym systemem jest światowa gospodarka i z jak wysoką niepewnością mamy do czynienia, czy jesteśmy jej świadomi, czy też nie.

W wyniku ostatniego kryzysu zmieniło się nie tylko nasze rozumienie procesów gospodarczych, ale dalekosiężne i nieodwracalne zmiany przeszła sama gospodarka. Jak piszą Syrett i Devine, globalny kryzys finansowy 2008 r. wywołał „nową erę niepewności”¹⁴. Niepewność nie odeszła po odbiciu na giełdach, ale stała się trwałą cechą współczesnego świata¹⁵. „Postrzeganie aktualnego kryzysu gospodarczego jako po prostu kolejnego burzliwego okresu, przez który musimy przejść, może być głęboko uspokajające. Niestety jednak, dzisiejsza mieszanka pilności, wysokiej stawki gry i niepewności utrzyma się jako

⁸ J. Fox, *What We've Learned from the Financial Crisis*, "Harvard Business Review" 91/11 (2013), s. 94–101.

⁹ Według danych Banku Rozliczeń Międzynarodowych skurczył się z 60 bilionów USD w 2008 r. do 16 bilionów na koniec 2014 r. (Bank for International Settlements, *OTC derivatives statistics at end-December 2014*, April 2015, http://www.bis.org/publ/otc_hy1504.pdf (dostęp: 01.02.2016 r.).

¹⁰ T. Alloway, M. Mackenzie, *Boom-era credit deals poised for comeback*, "Financial Times" z 3 grudnia 2013 r., <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/1d2d33d8-5ba5-11e3-848e-00144feabdc0.html#axzz41TqBSHtR> (dostęp: 19.01.2014 r.).

¹¹ C. Thompson, *Synthetic CDO volumes double amid hunt for yield*, "Financial Times" z 25 stycznia 2015 r., <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/cb8d80d8-a323-11e4-9c06-00144feab7de.html#axzz41TqBSHtR> (dostęp: 20.02.2016 r.).

¹² Przykładowo Fox (2013) podsumowuje, że jakkolwiek prymat inwestorów i idea maksymalizacji wartości dla akcjonariuszy, których wynaturzenia były najgłębszymi przyczynami ostatniego kryzysu, po jego wybuchu spotkały się z szeroką krytyką, ich krytycy nie są w stanie zaproponować realnej alternatywy.

¹³ M. Strett, M. Devine, *Managing Uncertainty: Strategies for surviving and thriving in turbulent times*, Hoboken 2012.

¹⁴ *Ibidem*, s. 1-15.

¹⁵ *Ibidem*, s. XIII.

nowa norma nawet po ustąpieniu recesji. Gospodarki nie mogą zbudować zapory chroniącej przed nasilającą się globalną konkurencją, ograniczeniami dotyczącymi energii, zmianami klimatu i niestabilnością polityczną. Bezpośredni kryzys, który przewyciężymy z pomocą dostosowań po stronie narzędzi polityki gospodarczej, jedynie wyznacza scenę do długotrwałego lub nawet ciągłego kryzysu poważnych i nieznanymi wyzwani¹⁶.

Wpisując ostatni kryzys w szerszy kontekst zmian można powiedzieć, że stanowił on kumulację gwałtownych zmian gospodarczych, kulturowych, społecznych i politycznych, jakie przechodził świat od początku XXI wieku. Od mniej więcej przełomu wieków zaczęły nabierać mocy cztery siły rozrywające długo obowiązujące prawidłowości i zasady w niemal wszystkich obszarach światowej gospodarki: gwałtowna urbanizacja, przyspieszający postęp technologiczny, gwałtowne starzenie się społeczeństw i bezprecedensowy dostęp do informacji¹⁷. Owe siły, wzajemnie się wzmacniając i napędzając, zachwiały zasadami, które przez co najmniej dekady rządziły gospodarką, przełamując obowiązujące od dawna trendy, podważając założenia i negując przydatność wielu intuicji i zwyczajów. Autorzy ci szacują, że zmiany te zachodzą 10 razy szybciej w porównaniu do procesów rewolucji przemysłowej, ich skala jest 300 razy większa, a w rezultacie siła wpływu na rzeczywistość jest 3000 razy większa. O występowaniu obecnie „przesilenia cywilizacyjnego” pisze także prof. Kleer¹⁸, wskazując na pięć sił: globalizację, rewolucję informacyjną, rosnącą rolę miast, rozbięcie struktury społecznej ukształtowanej przez cywilizację przemysłową oraz imitacyjny charakter rozwoju społeczno-gospodarczego.

Zarysowane powyżej głębokie zmiany, które po wybuchu ostatniego globalnego kryzysu znalazły się w centrum uwagi ekonomistów i odpowiedzialnych za politykę gospodarczą, niewątpliwie nie wyczerpują wszystkich znamion obecnego przełomu cywilizacyjnego¹⁹. Dlatego też obecną bezprecedensową niepewność gospodarczą, która zapanowała po wybuchu ostatniego globalnego kryzysu, wpisać można w szerszy obraz zmian kulturowych identyfikowanych przez badaczy stopniowo od lat 70. ubiegłego wieku. Można nawet przyjąć, że opisane powyżej zmiany wpisują się w szeroki wachlarz następujących stopniowo ewolucyjnych zmian systemu społeczno-gospodarczego. Jeśli tak, „choroba” niepewności, nietrwałości i nieprzewidywalności w życiu społeczno-gospodarczym nie byłaby faktycznie czymś nowym, a po prostu weszłaby w nową, ostrą fazę.

3. EWOLUCJA KAPITALIZMU I POSTMODERNIZM

Koncepcja postmodernizmu nie doczekała się dotąd jednolitej interpretacji i definicji, co związane jest z bardzo szerokim zakresem pojęć z różnych dziedzin, którym jest przypisywana. W obszarze nauk społecznych można poszukiwać jej początków pod koniec lat 60. i na początku lat 70. ubiegłego wieku. Koncepcja ta jest zwykle wiązana z głębokimi zmianami społeczno-kulturowymi, które zinterpretowano jako schyłek modernizmu i po-

¹⁶ R. Heifetz, A. Grashow, M. Linsky, *Leadership in a (Permanent) Crisis*, “Harvard Business Review” 87/7-8 (2009), s. 62.

¹⁷ R. Dobbs, J. Manyika, J. Woetzel, *No Ordinary Distruption: The Four Forces Breaking All the Trends*, PublicAffairs, 2015.

¹⁸ J. Kleer, *Kryzys w ekonomii: jaki jest jego charakter* [w:] *Rewolucja informacyjna a kryzys intelektualny*, red. J. Auleytner, J. Kleer, Warszawa 2015, s. 25-49.

¹⁹ Z. Madej, *Postindustrialne kryzysy w ekonomii* [w:] *Rewolucja informacyjna...*, s. 50-76.

czątek „czegoś nowego”, co trzeba było jakoś nazwać. Postmodernizm miał być owym „nowym”. Warto dodać, że termin postmodernizm nie jest jedynym stosowanym od określenia tego „nowego”; prof. Bauman posługuje się terminem późnej nowoczesności albo zamiennie płynnej nowoczesności wskazując, że wiele elementów, które złożyły się na nowoczesność dalej jest obecne, jakkolwiek czasem w mocno zmienionej formie, i że możemy mówić o chaotycznej kontynuacji nowoczesności²⁰.

Myśl postmodernistyczna w pierwszej kolejności odrzuca uniwersalistyczną, modernistyczną wizję świata, z jej nieskazitelną wiarą w człowieka i postęp, który uszczęśliwi ludzi. Wiara ta załamała się po II wojnie światowej, do czego walenie przyczyniły się hitlerowskie obozy koncentracyjne, owe fabryki śmierci, gdzie efektywnie uśmiercano ludzi na masową skalę, a także wynalezienie bomby atomowej. Pozytywistyczna, technocentryczna i racjonalistyczna wizja modernizmu wskazująca prawdy absolutne i wiarę w możliwość zaplanowania idealnego porządku społecznego zastąpiło poczucie zaniku sensu historii i ogólnego deficytu sensu²¹, fragmentaryzacja, nieokreśloność i głęboki brak zaufania do jakiegokolwiek uniwersalnego lub „totalizującego” dyskursu (czyli odrzucenie wszelkich meta-narracji)²². Podkreślanie zróżnicowania i braku ciągłości historii, niepewność i nieprzewidywalność, wskazywanie na korelacje w miejsce doszukiwania się przyczynowości, postępy w matematyce związane nieoznaczonością (teorie chaosu i katastrof, geometria fraktalna), nawrót zainteresowania antropologią, związany z odrzuceniem etnocentryzmu, uniwersalizmu i szacunkiem dla „innego” wyznaczają głęboką przemianę „struktury odczuć”²³. Harvey cytuje Huysensa, który podsumowuje: „Natura i głębokość [tej] transformacji może być przedmiotem debat, ale sama transformacja nie”²⁴.

Szereg autorów umieściło rozwój postmodernizmu w szerszym kontekście zmian społeczno-ekonomicznych, wpisując ten proces w transformację gospodarczą od paradygmatu przemysłowego (industrialnego) do postindustrialnego²⁵, od kapitalizmu zorganizowanego do dezorganizowanego²⁶, od Fordyzmu i Fordyzmu-Keynesizmu do „elastycznego systemu akumulacji”²⁷, od kapitalizmu monopolistycznego do „późnego kapitalizmu”²⁸. Pewnego chaosu interpretacyjnego nie sposób więc uniknąć, co być może też można uznać za znak czasów, dobrze wpisujący się w wydzwięk omawianej koncepcji. Co jednak szczególnie ważne z punktu widzenia tematu niniejszego opracowania, wszyscy ci badacze wskazują na istnienie logicznego związku między przejściem od modernizmu do postmodernizmu, a gospodarczą i systemową transformacją, jakkolwiek byłaby nazwana i definiowana. U podstaw obserwowanych zmian, często wydających się chaotycznymi, a składających się na ową transformację, znajduje się pewna kulturowa logika²⁹.

²⁰ Warto odnotować, że dla innych autorów owa chaotyczność jest właśnie podstawowym wyznacznikiem postmodernizmu, a sam Bauman w swoich książkach niejednokrotnie zamiennie posługuje się terminem postmodernizm.

²¹ F. Jameson, *Postmodernism: Or the Cultural Logic of Late Capitalism*, London, New York 1991.

²² D. Harvey, *The Condition of Postmodernity*, Cambridge 1989.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, s. 39.

²⁵ W. Halal, *The New Capitalism*, New York 1986.

²⁶ S. Lash, J. Urry, *The End of Organized Capitalism*, Cambridge 1987.

²⁷ D. Harvey, *The Condition...*, s. 141–172.

²⁸ F. Jameson, *Postmodernism...*, s. 1–54.

²⁹ *Ibidem*.

Przechodząc do ogólnego obrazu zmian w funkcjonowaniu systemów gospodarczych w kontekście owej zmiany kulturowej, za najbardziej dojrzały tekst w tym obszarze szeroko uważa się książkę Davida Harveya pt. *The Condition of Postmodernity*³⁰, przyjmującego perspektywę ekonomii politycznej. Dlatego to ona posłuży do wprowadzenia do tej tematyki. Harvey odwołuje się tu do systemu akumulacji i powiązanego z nim trybu regulacji społecznej i politycznej. System ten wyznacza podział PKB między konsumpcję a akumulację, który może być stabilny w długim okresie dzięki wewnętrznej spójności.

Długi okres prosperity po drugiej wojnie światowej oparty był na pewnym zestawie systemów pracowniczych, „miksu” technologicznego, zwyczajów konsumpcyjnych i konfiguracji władzy polityczno-gospodarczej, który to zestaw Harvey nazywa mianem Fordyzmu-Keynesizmu. Upadek tego systemu, zapoczątkowany przez wybuch pierwszego kryzysu naftowego w 1973 r., dał początek okresowi gwałtownych, nieustających zmian i niepewności. Wytworzył się nowy system produkcji, którego cechami charakterystycznymi były m.in. większa elastyczność rynków, w tym rynków pracy, intensyfikacja przepływów między lokalizacjami i gwałtowne przemiany zachowań konsumpcyjnych. Harvey uważa, że rok 1973 wyznaczał początek nowego porządku gospodarczego – kontrast między systemem określanym jako Fordyzm, a nowym porządkiem, który nazywa on „elastycznym systemem akumulacji” jest tak duży, że uzasadnia postawienie takiej tezy.

Za początek Fordyzmu uznaje się zwykle rok 1914, kiedy Henry Ford wprowadził zaledwie 8-godzinny dzień pracy dla robotników zatrudnianych przy taśmie produkcyjnej za bardzo wysoką jak na tamte czasy pensję 5 dolarów, która zapewnić miała nie tylko motywację do ciężkiej pracy, ale także dać im siłę nabywczą niezbędną do konsumpcji masowo wytwarzanych produktów. To była najbardziej wyróżniająca cecha tego systemu – wizja H. Forda, zgodnie z którą masowa produkcja pozwoli na masową konsumpcję, nowy system relacji między pracownikami a menedżerami, nową estetykę i psychologię (pracy i konsumpcji), słowem – nowe racjonalne, modernistyczne, populistyczne demokratyczne społeczeństwo³¹. Po wybuchu Wielkiego Kryzysu jednym z kluczowych elementów Fordyzmu stało się zaangażowanie państwa w gospodarkę. Owe zaangażowanie rządów zachodnich państw kapitalistycznych, zwłaszcza po II wojnie światowej, odegrało zasadniczą rolę w stabilizacji wzrostu gospodarczego i zapewnieniu wzrostu standardu życia społeczeństwa poprzez realizację doktryny keynsofskiej i wpływ na kształtowanie się wynagrodzeń, co Harvey interpretuje jako rosnącą zależność Fordyzmu od aktywności państwa w obszarze społecznej regulacji. Dlatego też, zdaniem tego autora, Fordyzm po II wojnie światowej postrzegać należy nie tyle jako system masowej produkcji, co jako całościowy model życia: „Masowa produkcja oznaczała standaryzację produktu i masową konsumpcję, a to oznaczało całkowicie nową estetykę i utowarowienie kultury. [...] Fordyzm także wyrósł na i przyczynił się do estetyki modernizmu, zwłaszcza jego upodobania do funkcjonalności i efektywności [...], podczas gdy formy interwencjonizmu państwowego i konfiguracja władzy politycznej, która dała systemowi spójność, oparta była na idei masowej demokracji ekonomicznej”³².

Pierwszych sygnałów zmierzchu systemu Fordyzmu-Keynesizmu Harvey upatruje w rosnącym nasyceniu rynków wewnętrznych i rosnącej zależności od eksportu gospodarek zachodnich w połowie lat 60. ubiegłego wieku. Postęp technologiczny i wysiłek racjonalni-

³⁰ D. Harvey, *The Condition...*

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, s. 135–136.

zatorski pozwalał na coraz większe zwolnienia robotników, pogorszyły się relacje pracodawców z robotnikami, załamał się system walutowy z Breton Woods, co pociągnęło za sobą ogromną zmienność na rynku walutowym, zastępując system stałych kursów wymiany towarzyszący powojennemu bumowi gospodarczemu, zaś ostra recesja związana z pierwszym szokiem naftowym w 1973 r. wstrząsnęła tym systemem. Problemy z opisywanym systemem dotyczyły przede wszystkim jego małej elastyczności, związanej z długoterminowymi, wielkiej skali inwestycjami w masową produkcję blokującą zmienność modeli i designu, i zależną od stabilnego wzrostu na przewidywalnych rynkach produktów, a także małą elastycznością rynku pracy.

System Fordyzmu-Keynesizmu został stopniowo wyparty przez „system elastycznej akumulacji”³³. Jego podstawy to elastyczne systemy wytwórcze, elastyczny rynek pracy i wzorce konsumpcji. Charakteryzuje go pojawienie nowych sektorów wytwórczych, nowych usług finansowych, a przede wszystkim silny wzrost zatrudnienia w sektorze usług i ogromne nasilenie procesów innowacji technologicznych i organizacyjnych. System ten wyróżnia też kompresja czasowo-przestrzenna (ang. *time – space compression*)³⁴, polegająca na skróceniu horyzontu decyzji zarówno prywatnych jak i publicznych, przy jednoczesnym silnym przyspieszeniu i zwiększeniu oddziaływania przestrzennego owych decyzji na skutek postępu w technologiach komunikacji i spadku kosztów transportu.

Owa kompresja miała miejsce zarówno po stronie procesów i decyzji wytwórczych, jak też po stronie decyzji konsumenckich. Harvey wskazuje tu na wzrost uwagi przypisywanej przez konsumentów szybko zmieniającym się modom, na ferment, niestabilność i nieuchwytność postmodernistycznej estetyki.

Próba interpretacji opisanych zmian napotyka wiele problemów. Brakuje na przykład zgody co do kierunku przyczynowości współwystępujących procesów, co do języka, jakim należy się posługiwać do interpretacji tak szerokich zmian, dotyczących bardzo różnych sfer aktywności człowieka, a także co do tego, które zmiany i wskaźniki należy uznać za wiodące, a którym przypisać rolę wtórną, drugorzędną³⁵.

Szczyt zainteresowania koncepcją postmodernizmu w naukach społecznych przypadła na lata 80. i 90. ubiegłego wieku. Można więc powiedzieć, że dziś koncepcja postmodernizmu straciła dużo na swojej świeżości, nie tracąc jednak swojej aktualności³⁶. Jakkolwiek szczególnie ekonomiści stosują różne frazy do określenia obecnego etapu rozwoju kapitalizmu (na przykład era postindustrialna, gospodarka oparta na wiedzy), jeśli chcemy spojrzeć szerzej, wyjść poza ekonomię i zaczerpnąć ze zdobyczy innych nauk społecznych, zwłaszcza socjologii, koncepcja postmodernizmu wydaje się do tego najwłaściwsza i, co więcej, wyjątkowo dobrze wpisuje się w obecne dyskusje o kondycji gospodarki światowej po ostatnim globalnym kryzysie finansowym z 2009 roku. Zwraca uwagę zbieżność wielu spostrzeżeń dotyczących gospodarki lat 80. ubiegłego wieku, dokonanych przez Harveya (choćby podkreślanie niestabilności, określenie kasyno-kapitalizm) i opisu obecnej „ery niepewności” w gospodarce światowej, dokonanego w poprzedniej części.

³³ *Ibidem*, s. 147.

³⁴ *Ibidem*, s. 147.

³⁵ *Ibidem*, s. 171.

³⁶ Warto nadmienić, że jeden z najbardziej poczytnych autorów postmodernistycznych, Fredric Jameson, w jednej z późniejszych prac (2002) pisze o nawrocie modernizmu *wewnątrz* rozwiniętej fazy postmodernizmu, przy czym modernizm nie jest tu przez niego rozumiany w kategoriach industrializacji i postępu technologicznego, ale adaptacji do praw globalnego rynku.

4. POSTMODERNIZM DLA WZROSTU

Cała działalność gospodarcza wyrasta z ludzkich niedostatków i pragnień; ich wypełnianie jest celem, na który działalność gospodarcza jest nakierowana³⁷. W ekonomii tradycyjnie przyjmuje się, że ludzkie potrzeby są nieograniczone, zaś konsumpcja rośnie wraz ze wzrostem dochodów. Jeśli jednak wziąć pod uwagę bezprecedensowe w historycznej perspektywie tempo wzrostu gospodarczego od momentu rewolucji przemysłowej, ów automatyzm wzrostu konsumpcji przestaje być sprawą oczywistą i zasadne staje się pytanie o perspektywę pełnego zaspokojenia popytu (owych „niedostatków i pragnień”) ze wszystkimi tego konsekwencjami dla dalszego wzrostu gospodarczego.

Standardowa mikroekonomiczna teoria popytu ujmuje ludzi jako posiadaczy określonych gustów, funkcjonujących (i konsumujących) w ramach danego ograniczenia budżetowego. Gdy stać ich na więcej, zaczynają konsumować więcej. Kwestie zmian jakości i wzrostu różnorodności dostępnych produktów nie są tu przedmiotem analiz. Tymczasem odgrywają one kluczową rolę w zapewnieniu trwałego wzrostu popytu³⁸. Związane jest to z tym, że kiedy podstawowe potrzeby są zaspokojone, poszukujemy różnorodności w sposobach ich zaspokajania.

Dziś naukowcy dobrze rozumieją, że wzrost popytu nie może być po prostu kwestią nieustannego zwiększania konsumpcji tych samych produktów i usług. Jakkolwiek tego rodzaju multiplikatywny wzrost do pewnego stopnia ma miejsce, nie może on w pełni wyjaśnić obserwowanego tempa wzrostu konsumpcji *per capita*³⁹. W konsekwencji tego można stwierdzić, że wzrost gospodarczy jest w długiej perspektywie uwarunkowany zmianami po stronie produktów (innowacjami produktowymi) i zmianami preferencji po stronie konsumentów⁴⁰. Popyt na wiele produktów może osiągnąć poziom zaspokojenia, jednak w miarę wzrostu gospodarczego zmieniają się produkty i usługi oferowane konsumentom. Aby jednak zastępowanie jednych produktów innymi postępowało i wzrost gospodarczy nie wyczerpywał się, konieczne są towarzyszące zmianom oferty produktowej zmiany preferencji i w konsekwencji zachowań konsumpcyjnych.

Co w powyższym kontekście oznacza nadejście postmodernizmu? Oznacza zasadniczą zmianę po stronie kształtowania się preferencji konsumentów, a w konsekwencji sposobu podejmowania decyzji konsumpcyjnych. Mówiąc dokładniej, postmodernizm wpływa zarówno na mechanizmy, jak i na dynamikę zmian preferencji. Kierując uwagę na procesy kulturowe, badacze postmodernizmu pomagają lepiej zrozumieć współczesne procesy gospodarcze, w tym uwarunkowania wzrostu i rozwoju gospodarczego.

Opisana już pod koniec XIX wieku mikroekonomiczna teoria popytu, posługująca się pojęciem marginalnej użyteczności, sugerowała, że tym, co nadaje produktom wartość, nie jest wysiłek wymagany do ich wytworzenia, ani wyrzeczenia konieczne do ich nabycia, ale pragnienia poszukujące zaspokojenia, zaś „dawne spory o to, kto jest najlepszym sędzią odnośnie wartości produktów, wytwórca czy użytkownik, zostały rozstrzygnięte jedno-

³⁷ A.M. Sharp, C.A. Register, P.W. Grimes, *Economics of Social Issues*, Irwin/McGraw-Hill (13th ed.) 1998, s. 4.

³⁸ U. Witt, *Learning to consume – A theory of wants and the growth of demand*, “Journal of Evolutionary Economics” 2001/11, s. 24.

³⁹ *Ibidem*, s. 23.

⁴⁰ S. Bowles, *Endogenous Preferences: The Cultural Consequences of Markets and Other Economic Institutions*, “Journal of Economic Literature” 36/1 (1998), s. 75–111

znacznie na korzyść użytkownika⁴¹. Oznacza to, że aby wytworzyć wartość, najważniejsze jest wykreowanie odpowiednio wysokiej intensywności pożądanego. Stąd też najważniejszą potrzebą z punktu widzenia ciągłości wzrostu konsumpcji i wzrostu gospodarczego jest potrzeba potrzeb.

Tu właśnie uwidacznia się kluczowa rola gospodarza kultury postmodernizmu, zorganizowanej wokół konsumpcji napędzanej przez pokusy, coraz większe pragnienia i zmienne zachcianki⁴². Kompetencją szczególnie pożądaną w postmodernistycznej gospodarce jest bycie wprawnym i niezmordowanym konsumentem, co jest istotą konsumpcjonizmu, pojęcia centralnego dla postmodernizmu. Polega on na uczynieniu z konsumpcji sposobu na życie⁴³. Jest on więc czymś jakościowo innym od samej konsumpcji, będącej cechą wszystkich istot żywych i aspektem życia wspólnym dla wszystkich społeczeństw. Konsumpcja jest aktem, konsumpcjonizm – sposobem życia. W dzisiejszej kulturze konsumpcjonizmu nie chodzi już o samo zaspokajanie potrzeb. Potrzeby zostały zastąpione przez pragnienia (*desires*), które stanowią *spiritus movens* zachowań konsumenckich⁴⁴. Pragnienia mają tę przewagę nad potrzebami, że są bardziej zmienne, ulotne, nieuchwytnie, kapryśne i samonapędzające się, i nie wymagają uzasadnienia i przyczyny, w związku z czym w swojej konstrukcji mają pozostanie niezaspokojonymi. Jednakże wywołanie pragnień może wymagać znaczących nakładów ze strony producentów: „Konsumenci napędzani przez pragnienia muszą być nieustannie »produkowani« na nowo wysokim kosztem”⁴⁵. Dlatego bardziej zaawansowana forma konsumpcjonizmu nie jest zbudowana na stymulowaniu pragnień, ale na uwolnieniu „życzeniowych fantazji”, czy zachcianek i to one dopełniają lub wręcz zastępują pragnienia jako siła napędowa konsumpcji. Czas pragnień jako owej siły napędowej już mija, gdyż nie są one w stanie dalej pociągnąć wzrostu konsumpcji. Zachcianka natomiast nie wymaga wyjaśnienia, uzasadnienia, zakup może być przypadkowy, nieoczekiwany i spontaniczny⁴⁶.

Dla trwałości wzrostu gospodarczego ogromne znaczenie ma konstrukcja produktów oparta na wbudowanej skróconej „żywności psychologicznej” (*psychological obsolescence*). Towary obliczone są na wywarcie maksymalnego wrażenia i natychmiastowe grzybnienie⁴⁷. W dobie postmodernizmu dobra materialne stają się cenione nie ze względu na ich trwałość, a bardziej – na bycie modnymi i dlatego producenci dążą do tego, by jak najwięcej produktów stawało się przedmiotami mody, w które wpisane jest szybkie starzenie się. Zasada skróconej żywności psychologicznej, urastając do rangi uniwersalnej zasady, nabiera samowzmacniającego i samonapędzającego się charakteru⁴⁸. „Moda odgrywa kluczową rolę [we współczesnej gospodarce] ponieważ utrzymuje nieustające odnawianie popytu”⁴⁹.

W ponowoczesnej kulturze przywiązanie staje na drodze do szczęścia. „Trwałość rzeczy, a jeszcze bardziej trwałość przywiązania do nich, okazuje się być prawdziwym

⁴¹ Z. Bauman, *Excess: An Obituary*, „parallax” 7/1 (2001), s. 86.

⁴² Z. Bauman, *Life in Fragments. Essays in Postmodern Morality*, Cambridge 1995.

⁴³ S. Miles, *Consumerism – as a Way of Life*, Sage Publications, London 1998.

⁴⁴ Z. Bauman, *Liquid Modernity...*, s. 75.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 75.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 75.

⁴⁷ George Steiner, cytowany w: Z. Bauman, *Kultura...*, s. 30.

⁴⁸ S. Miles, *Consumerism...*

⁴⁹ *Ibidem*, s. 92.

marnotrawstwem, jedynym marnotrawstwem, które autentycznie przeraża i odpycha: marnotrawstwem szans, zwłaszcza tych jeszcze niezbadanych i niewyobrażonych. Krótkotrwałość rzeczy i zaangażowania jest zaletą, długoterminowe zaangażowanie – wadą⁵⁰.

Płynność jest najważniejszym wyróżnikiem postmodernizmu⁵¹. Dla konsumentów wszystko jest kwestią wyboru, „za wyjątkiem przymusu wybierania”. Jakkolwiek długa jest lista zakupów, „możliwości rezygnacji z zakupów na niej nie ma”⁵². Jeszcze dalej idzie Munro wskazując, że przedmiotem konsumpcji są dziś nie tylko produkty, ale i sam wybór – wykorzystujemy, a więc konsumujemy szanse dokonania wyboru⁵³. Najważniejszy może stać się sam fakt dokonywania wyboru, a nie późniejszego stosowania produktów. Ponieważ satysfakcję przynosi sam wybór, konsumujemy moment wyboru. Nawet jeśli produkt spełnia pokładane w nim oczekiwania, może nam szybko powszednieć. Natomiast o wiele rzadziej zdarza się, że powszednieje nam dokonywanie wyboru – lubimy kupować i lubimy wybierać. Tradycyjnie rozumiana konsumpcja produktu jest pochodną wcześniej dokonanego wyboru stanowiącego konsumpcję szansy, sposobności jego nabycia. Na etapie użytkowania zakupionego wcześniej produktu możemy czuć się ograniczeni wcześniejszym wyborem. Prawdziwą wolność i w efekcie satysfakcję czujemy w sklepie *konsumując wolność wyboru* (o ile oczywiście nas na to stać, tj. posiadamy ową wolność). Z kolei każdy wybór, który wiąże nas dłużej niż na sam moment satysfakcji, ogranicza nasze przyszłe wybory i zagraża przyszłej satysfakcji⁵⁴.

Dlatego dziś funkcją kultury jest dbałość o to, by wybór był i pozostał życiową koniecznością, zaś odpowiedzialność za dokonane wybory spoczywała na barkach jednostki⁵⁵. Płynna rzeczywistość to „teren wiecznej wojny na wyczerpanie wydanej wszelkiego rodzaju [...] konformizmowi i rutynie [...] narzucającym monotonię i podtrzymującym powtarzalność zdarzeń”⁵⁶. Dzisiejszą postmodernistyczną kulturę charakteryzuje pęd do nieustannej zmiany, ale, w odróżnieniu od oświeceniowej formy, nie jest to zmiana o z góry określonym kierunku; kultura jest dziś zorientowana na przyspieszenie obrotu towarów konsumpcyjnych; będące pod jej wpływem wybory konsumenckie charakteryzuje tymczasowość i niekonsekwencja⁵⁷.

Podsumowując znaczenie kultury postmodernizmu dla wzrostu współczesnych gospodarek krajów rozwiniętych można stwierdzić, że współczesne gospodarczo rozwinięte społeczeństwa są zależne od rozwoju kultury ponowoczesnej. Kultura pełni dziś zupełnie inną rolę, niż jeszcze kilkadziesiąt lat temu. Jak pisze Bauman, dzisiaj kultura składa się z ofert, nie nakazów, z propozycji, a nie norm, roztacza pokusy i rozstawia przynęty, kusi i uwodzi, a nie normuje i nie reguluje, zajmuje się produkcją nowych potrzeb, pragnień i zachcianek, a nie przymusem. „Kultura płynnej nowoczesności nie posiada »ludu« do oświecania i uszlachetniania; posiada natomiast klientów do uwodzenia. Uwodzenie, w odróżnieniu od

⁵⁰ Z. Bauman, *Excess...*, s. 91.

⁵¹ Zob. Z. Bauman, *Life in Fragments...*; Z. Bauman, *Liquid Modernity*, Cambridge 2000; Z. Bauman, *Kultura...*

⁵² Z. Bauman, *Life in Fragments...*, s.73.

⁵³ R. Munro, *The waiting of mass: endless displacement and the death of community* [w:] *The Consumption of Mass*, red. N. Lee, R. Munro, Oxford i Melden 2001.

⁵⁴ S. Miles, *Consumerism...*

⁵⁵ Z. Bauman, *Kultura...*

⁵⁶ *Ibidem*, s. 27.

⁵⁷ *Ibidem*.

oświecenia czy uszlachetnienia, nie jest zadaniem do jednorazowego, raz-na-zawsze spełnienia, lecz niekończącą się czynnością. Funkcją kultury nie jest zaspokajanie istniejących potrzeb, ale stwarzanie nowych – przy równoczesnym utrzymywaniu potrzeb już wprzód zakorzenionych czy posianych w stanie permanentnego niezaspokojenia.”⁵⁸. Innymi słowy, funkcją kultury doby postmodernizmu jest pobudzanie popytu i zapewnienie by nigdy nie został w pełni zaspokojony. Natomiast ulotność, przypadkowość, zmienność, nieprzewidywalność – słowem niepewność – są nieodzownymi elementami owej kultury i tym samym stałymi aspektami współczesnej gospodarki.

5. DYSKUSJA I WNIOSKI

Celem artykułu było pokazanie, że na osiągniętym poziomie rozwoju gospodarczego dalszy wzrost popytu, będący warunkiem koniecznym kontynuacji wzrostu gospodarczego stał się zależny od wykształcenia się w kulturze fenomenu postmodernizmu. Popyt, wbrew temu, co zakłada się w ekonomii głównego nurtu, nie może samoistnie rosnąć w nieskończoność. Warunkiem trwałości wzrostu popytu przy rosnących dochodach jest pojawianie się coraz to nowych, lepszych produktów i odpowiednia zmiana preferencji konsumentów. Jednak nawet przy spełnieniu tych warunków dochodzi się w pewnym momencie do poziomu konsumpcji, przy którym dalszy jej wzrost jest coraz bardziej utrudniony. Dalszy wzrost popytu staje się coraz bardziej zależny od zmiany samego podejścia do konsumpcji i jej rozumienia – od wykształcenia się cech postmodernizmu.

Kultura wywiera więc znaczący wpływ na popyt. Oczywiście konkluzja ta nie jest novum – na kulturowy charakter konsumpcji wskazywali na przykład antropolog McCracken⁵⁹, czy z późniejszych badaczy Bandelj i Wherry⁶⁰. To, czym obecna gospodarka wyróżnia się na tle wcześniejszych epok rozwoju, jest jej *rosnąca* zależność od kultury. Mniej więcej w pierwszej połowie lat 90. ubiegłego wieku wykształcił się w badaniach na styku gospodarki i kultury nurt analizujący i dokumentujący to zjawisko, głoszący tzw. kulturowy zwrot (ang. *cultural turn*). Autorzy tacy jak Lash i Urry⁶¹, du Gay⁶² i Ray i Sayer⁶³ (1999) podkreślali rosnące przenikanie się i scalanie sfer kultury i gospodarki „do tego stopnia, że rozróżniali między nimi traci sens”⁶⁴. Co jednak wymaga podkreślenia, badania te, prowadzone głównie przez socjologów, koncentrowały się na wzroście znaczenia sfery symbolicznej produktów wymiany kosztem ich aspektów materialnych i użytkowych. Powiązanie „zwrotu kulturowego” gospodarek z rozwojem postmodernizmu stanowi dodatkową wartość dodaną niniejszego artykułu.

Wzrost znaczenia sfery symbolicznej produktów i postmodernizm, jakkolwiek koncepcyjnie osobne, są ze sobą powiązane. Budowanie tożsamości wciąż na nowo i posługiwanie się do tego „konsumpcją symboliczną” powoduje, że popyt konsumencki nigdy nie może być w pełni zaspokojony. Gdyby ludzie dbali jedynie o wartości użytkowe, popyt rynkowy

⁵⁸ *Ibidem*, s. 30–31.

⁵⁹ G. McCracken, *Culture and Consumption: New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities*, Bloomington 1990.

⁶⁰ N. Bandelj, F.F. Wherry, *The Cultural Wealth of Nations...*

⁶¹ S. Lash, J. Urry, *Economies of Signs and Space*, London 1994.

⁶² P. Du Gay (red.), *Production of culture/Cultures of production*, Sage Publications 1997.

⁶³ L. Ray, A. Sayer, *Culture and Economy: After the Cultural Turn*, London 1999.

⁶⁴ D. Slater, F. Tonkiss, *Market Society*, Cambridge 2001, s. 176.

mógłby być dawno zaspokojony i gospodarki stanęłyby w obliczu kryzysu popytu⁶⁵. Zmienność, ulotność, niekonsekwencja i nieprzewidywalność gustów konsumenckich, systemów wartości i znaczeń, będące typowymi przejawami postmodernizmu, zwiększają niepewność trendów rynkowych poprzez przyspieszenie symbolicznego starzenia się produktów. To zaś wymusza nieustanne innowacje ze strony producentów. „Nieprzerwana dostawa wciąż nowych ofert jest warunkiem przyspieszenia towarowego obrotu, skracania czasowej odległości między nabyciem towaru a jego się pozbyciem i jego zastąpieniem »nowym i ulepszonym« towarem. Jest też niezbędna dla zapobiegnięcia sytuacji, w której rozczarowania klienta do konkretnych produktów skondensować by się mogły w ogólne zniechęcenia do życia tkanego z przędzy konsumpcyjnych uniesień”⁶⁶.

Jedną z fundamentalnych cech postmodernizmu jest brak wiary w linearny postęp cywilizacyjny. Świat nie jest tak prosty i uporządkowany. Sam postmodernizm nie jest też zwieńczeniem, ukoronowaniem i docelowym modelem kultury. Dalsza ewolucja relacji gospodarki i kultury jest możliwa. Nie musi oznaczać zaprzeczenia postmodernizmu; może oznaczać jego mutację.

LITERATURA

- [1] Alloway T., Mackenzie M., *Boom-era credit deals poised for comeback*, “Financial Times” z 3 grudnia 2013 r., <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/1d2d33d8-5ba5-11e3-848e-00144feabdc0.html#axzz41TqBSHtR> (dostęp: 19.01.2014 r.).
- [2] Bandelj N., Wherry F.F., *The Cultural Wealth of Nations*, Stanford University Press, Stanford 2011.
- [3] Barton D., *Capitalism for the long term*, “Harvard Business Review” 89/3 (2011).
- [4] Bauman Z., *Life in Fragments. Essays in Postmodern Morality*, Basil Blackwell, Cambridge 1995.
- [5] Bauman Z., *Liquid Modernity*, Polity Press, Cambridge 2000.
- [6] Bauman Z., *Excess: An Obituary*, “parallax” 7 / 1 (2001).
- [7] Bauman Z., *Kultura w płynnej nowoczesności*, Agora, Warszawa 2011.
- [8] Bowles S., *Endogenous Preferences: The Cultural Consequences of Markets and Other Economic Institutions*, “Journal of Economic Literature” 36/1 (1998).
- [9] Carruthers B., Babb S., *Economy/Society: Markets, Meanings, and Social Structure*. 2nd ed. Sage, London 2012.
- [10] Coffee J.C., *The folklore of investor capitalism*, “Michigan Law Review” 95/6 (1997).
- [11] Dobbs R., Manyika J., Woetzel J., *No Ordinary Disruption: The Four Forces Breaking All the Trends*, PublicAffairs, 2015.
- [12] Gay Du P. (red.), *Production of culture/Cultures of production*, Sage Publications 1997.
- [13] Fox J., *What We've Learned from the Financial Crisis*, “Harvard Business Review” 91/11 (2013).
- [14] Halal W., *The New Capitalism*, John Wiley & Sons, New York 1986.
- [15] Harvey D., *The Condition of Postmodernity*, Basil Blackwell, Cambridge 1989.

⁶⁵ B. Carruthers, S. Babb, *Economy/Society: Markets, Meanings, and Social Structure*. 2nd ed. Sage, London 2012, s. 38.

⁶⁶ Z. Bauman, *Kultura...*, s. 30.

- [16] Heifetz R., Grashow A., Linsky M., *Leadership in a (Permanent) Crisis*, "Harvard Business Review" 87/7-8 (2009).
- [17] Jameson F., *Postmodernism: Or the Cultural Logic of Late Capitalism*, Verso Books, London i New York 1991.
- [18] Jameson F., *A Singular Modernity: Essay on the Ontology of the Present*, Verso Books, London i New York 2002.
- [19] Kleer J., *Kryzys w ekonomii: jaki jest jego charakter [w:] Rewolucja informacyjna a kryzys intelektualny*, red. J. Auleytner, J. Kleer, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Warszawa 2015.
- [20] Lash S., Urry J., *Economies of Signs and Space*, Sage Publications, London 1994.
- [21] Madej Z., *Postindustrialne kryzysy w ekonomii [w:] Rewolucja informacyjna a kryzys intelektualny*, red. J. Auleytner, J. Kleer, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Warszawa 2015.
- [22] McCracken G., *Culture and Consumption: New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities*, Indiana University Press, Bloomington 1990.
- [23] Miles S., *Consumerism – as a Way of Life*, Sage Publications, London 1998.
- [24] Munro R., *The waiting of mass: endless displacement and the death of community [w:] The Consumption of Mass*, red. N. Lee, R. Munro, Blackwell Publishers, Oxford i Melden 2001.
- [25] Ray L., Sayer A., *Culture and Economy: After the Cultural Turn*, Sage, London 1999.
- [26] Sharp A.M., Register C.A., Grimes P.W., *Economics of Social Issues*, Irwin/McGraw-Hill (13th Ed.) 1998.
- [27] Slater D., Tonkiss F., *Market Society*, Polity Press, Cambridge 2001.
- [28] Strange S., *Casino Capitalism*, Basil Blackwell, Nowy Jork 1986.
- [29] Syrett M., Devine M., *Managing Uncertainty: Strategies for surviving and thriving in turbulent times*, John Wiley & Sons, Hoboken 2012.
- [30] Thompson C., *Synthetic CDO volumes double amid hunt for yield*, "Financial Times" z 25 stycznia 2015 r., <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/cb8d80d8-a323-11e4-9c06-00144feab7de.html#axzz41TqBShR> (dostęp: 20.02.2016 r.).
- [31] Useem M., *Investor Capitalism: How Money Managers Are Changing the Face of Corporate America*, BasicBooks, New York 1996.
- [32] Witt U., *Learning to consume – A theory of wants and the growth of demand*, "Journal of Evolutionary Economics" 2001/11.

UNCERTAINTY, POSTMODERNISM AND ECONOMIC GROWTH

There is little doubt that economy and culture are mutually related. It is also widely acknowledged that the industrial era in economics and modernism in culture have come to an end. In turn, the question of definition and distinctive characteristics of the current condition continue to raise disputes. One of the terms often used to describe the contemporary culture is postmodernism. Putting aside contentions about the validity of the term, the author focuses on the relationship between the defining characteristics of contemporary culture and economic growth. The aim of the paper is to advance the knowledge of economy and culture by investigating the issue of dependence of sustaining economic growth at the current stage of capitalism on developing characteristics of postmodern culture. It is argued that the underlying cultural characteristics of the postmodern condition are indispensable for continued growth of demand and, ipso facto, economic development.

The author explains how the postmodern culture plays its vital role of stimulating demand and assuring it will never be fully satiated. Contrary to what mainstream economics assumes, demand cannot automatically expand to keep pace infinitely with the growth of income. Further growth of consumption is ever more dependent on changing the very approach to consumption and its understanding – which come down to the emergence of the traits of postmodernism. Juxtaposing and relating the concept of “cultural turn” with postmodernism complements the analysis.

Keywords: postmodernism, culture, economic growth, crisis, uncertainty.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.34

Przesłano do redakcji: luty 2017 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

Krzysztof PRENDECKI¹
Krzysztof REJMAN²
Włodimir DEMCZENKO³
Kamil KARDIS⁴
BEÁTA BALOGOVÁ⁵

DIFFERENT APPROACHES TO FANS AND SPORTS ARENAS

Fans have self-worths and cells, an awareness of the separateness and an unofficial internal. They constitute the group based on the direct and personal contact, to a large extent are becoming involved emotionally and are identifying with the group. Fans are an interesting research topic. They are hatching for transformations, they are developing and are transforming. They are worrying and colourful, are shocking and fascinate, are arousing anxiety and embarrassment. Probably each of us heard about excesses of fans. Through their proceedings many persons suffered harm because of the health and the life, a personal property was destroyed and public, a public life underwent the destabilization and sports. However fans of the volleyball are completely different, constitute the phenomenon of exemplary supporting undoubtedly. They cause, that the court is changing into the stage performance, but fans, rather than competitors are becoming actors playing main parts. In the present article these colourful elements of supporting will be portrayed, with particular reference to one from best at Europe, of Resovii fans Rzeszów. It seems extremely important, introducing to the complexity of issues the sports consumer which is transforming from the industrial fan into the fan of sports impressions. Of unusually difficult consumer, due to the fact that ambulant fans are among a clientele to matches in case of successes. An issue of perceiving changes which are taking place in the business sphere and the sponsorship, seems very interesting where market rules are obscuring the traditional, fanatical form of supporting, making the buyer of services from the fan, best in the character of passes for the consecutive season of the volleyball.

Keywords: Fans, sports arenas, volleyball.

A lot of articles relating to the movement of fans show the increased interest in this aspect by social scientists. The above mentioned topic is under study and is constantly discussed in media, as the behavior of fans leaves much to be desired. We can often read the publications about fans sitting in the stands of stadiums. Mr. Piotrowski divided them into

---

¹ Dr Krzysztof Prendecki, Katedra Nauk Humanistycznych, Wydział Zarządzania Politechniki Rzeszowskiej, e-mail: prend@prz.edu.pl

² Dr Krzysztof Rejman, PWSTE Jarosław

³ Dr Włodimir Demczenko, Instytut Badań Regionalnych Ukrainińskiej Akademii Nauk, Ukraina

⁴ Doc. Mgr. Kamil Kardis, PhD, Uniwersytet Preszowski, Słowacja

⁵ Prof. PhDr. Beáta Balogová PhD, Uniwersytet Preszowski, Słowacja

consumers, fans and hooligans⁶. R. Kowalski defined them as animals, rowdies, official hooligans, ultras, football fans, fans, fanatics⁷. We can be sure that there are no hooligans in the volleyball, except few cases we are going to mention below. We can easily name the sports where one can see troublemakers – football occupies the first place; but hooligans can be also met in such sports as speedway, hockey or basketball. It often happens that the sport itself, because of its brutality, triggers the appropriate response from the audience. In 1987–1988 there were more fights in NBA than Mike Tyson had⁸. But it also happens that even in such kind of sport as tennis, one can face the inappropriate behavior of fans. During the Australian Open Marcos Baghdatis from Cyprus sang songs against the Turks; during the meeting with Novak Djokovic and Amer Delic there was a fight between Bosniaks and Serbs; the police used tear gases during the match of Fernando Gonzalez and Konstantinos; and tennis supporters from Bulgaria threw flares, used vulgarisms for a professional player Tamarin Tanasugarn. However, the great Polish fans, supporters of Adam Malysz called “małyszomaniacy” threw snowballs at Sven Hannawald in Harrachov.

In the following analysis we will focus on the volleyball. It occupies the second place in the national sport in Poland. The study of the 2012 shows that the first place in sport belongs to football, the number of people interested in football, to a large or very large extent, is 59 percent, and the second place occupies volleyball – 37.9 percent⁹. The volleyball, as well as boxing, basketball, athletics, football, handball, ski jumping, tennis and speedway are characterized by popularity, telegenicity and pageantry¹⁰.

L. Stomma describes a football game in the following way: “Let's start from the fact, that the game itself is connected with legs, the usage of hands is prohibited and results in sanctions against those who use them. (...) Without arms and possibility to use them a person is a cripple not only in the physical sense, but also from social and intellectual point of view. The hands are an expression of our socialization, at least, in its social issue. The leg has the opposite – a pejorative meaning and it is not enough to be a »leg« at school, because paradoxically, it can refer also to the football players who (...) lost the match. Prohibition of hands use with simultaneous apotheosis of legs is so exemplary, it is almost a textbook example of what Michael Bakhtin calls »carnival inversion« or rather »carnival placing the world on head«”¹¹.

Sponsors, players and the interested parties or supporters are interested in volleyball and they consider themselves to be the best in the world. But not everyone shares this opinion. For example, during the Volleyball World League arose the question: “Why the kitsch should be chosen?” The sport fan reports about the mass event: “It was a symbol of sport kitsch! Music, cheer leaders, enjoyment because of the Magiera-Kułaga duo performance (by the way, gentlemen, a great respect for professionalism in what you're doing!), crowded

⁶ Zob. P. Piotrowski, *Szalikowcy. O zachowaniach dewiacyjnych kibiców sportowych*, Toruń 2000.

⁷ R. Kowalski, *Potomkowie Hooligana. Szalikowcy. Społeczno-kulturowe źródła agresji widowni sportowych*, Toruń 2000, s. 33–35.

⁸ J. Bryant, *Przyjemność widza a przemoc w telewizyjnych transmisjach sportowych* [w:] A. Gwóźdź, *Media – eros – przemoc. Sport w czasach popkultury*, Kraków 2003, s. 155.

⁹ http://www.arc.com.pl/image/www/2012_02_02_Oblicza_polskiego_sportu_Sponsoring_Monitor_2012_2013.pdf

¹⁰ A. Ostrowski, *Telewizyjna transmisja sportowa, czyli największy teatr świata*, Wrocław 2007, s. 119.

¹¹ L. Stomma, *Futbol dla milionów* [w:] J. Ciechowicz, W. Moska, *Futbol w świecie sztuki*, Gdańsk 2012, s. 315–317.

grandstands, gifts from sponsors, competitions ... Everything is artificially inflated, and the fans are enjoyed even in situations, when their cult figures lose"¹².

P. Kovalchuk writes in a similar way about "Viagra for volleyball fans". "The organizers of the European Championship together with a ticket sell for fans a scream, noise, collective dances and songs. The point is not to treat sports event as puritanical devotion in church, but to make sport more important. Many organizers of sport event have another point of view and what is more, pandering to the tastes of crowds, they often turn the event into a festival of trash and kitsch"¹³.

Kitsch appears to be a bad thing, harmful and trivial, inauthentic, vulgar and artificial, secondary and exaggerated, stamped and biased, exuberant and bombastic. Why kitsch is used together with goodness? Polish situation with great consumer aspirations, small possibilities of satisfying them, cultural promotion of large social groups, traditionalism without culture traditions, especially in everyday life, complexes and snobbery – forms a separate and a very specific situation¹⁴. In our culture kitsch justifies immaturity, ability and insipidity¹⁵. In contrary to modern art, common sense (in Latin *sensus communis*) satisfies the requirements of modern sport¹⁶. It is an art for everyone¹⁷. It seems to be dealt with popular art of today¹⁸. The so-called, "ultras" are of great importance for football. One can find many analogies with bad art on sport arenas: cartons and balloons for children, labado dances, the same capes and fans, use of pyrotechnics to make everything colorful and in order not to see the pitch and the players, bad chants. It's difficult to judge about "ludic" art; only those, who take part in the games can state if they have a lot of fun, when it was worse or better¹⁹. Kitsch after all "saves us from everyday sadness"²⁰.

The choice of songs and fans chants depends largely on the nature of meeting. In Poland, because of inept music education, both at home and at school, we often face a "roar" of fans. D. Szwarzman drew attention to the voice at the stands, "no melody can be understood. (...). You have to start work concerning studying of good singing. (...). We should not only be seen, but we should be also heard and it shouldn't be any embarrassment"²¹. The composer K. Dębski noted: "We do not know how to tune, sing cleanly and evenly. The people from one side of the stadium interfere with those, who are on the opposite side, because they are in different phases. Even when the national anthem is sung, it is heard that everyone is singing in their own phase and at own altitude; people sing in different tunes and it is created a cacophony of (...). One can hear a roar, which is heard not as a single sound, but

---

¹² <http://www.sportfan.pl/artukul/sport-na-drugim-planie-fani-kochaja-kicz-a-ty-komentarz-1889#>. strona dostępna 11.03.2013.

¹³ P. Kowalczyk, *Viagra dla kibiców*, „Rzeczpospolita” z 22.09.2013 r., s. 20.

¹⁴ M. Porzęcka, *O złej sztuce*, Warszawa 1998, s. 207.

¹⁵ J. Burszta, E.A. Sekuła, *Smacznego* [w:] *Kiczosfery współczesności*, red. J. Burszta, E.A. Sekuła, Warszawa 2008, s. 8.

¹⁶ W. Welsch, *Sport – przez pryzmat estetyki, a nawet widziany jako sztuka?* [w:] *Media – eros – przemoc. Sport w czasach popkultury*, red. A. Gwóźdź, Kraków 2003, s. 326.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ A. Osęka, *Mitologie artysty*, Warszawa 1975, s. 121.

²⁰ A. Banach, *O kiczu*, Kraków 1968, s. 340.

²¹ <http://szwarzman.blog.polityka.pl/2007/11/18/czas-na-nauke-dopingu/>.

as the entire beam of different sounds. Such noise is not only incoherent, but almost soundless”²².

The repertoire of Polish national team fans is limited. Such chanting as: “Poland”, “White and red are for Poland”, “We are with you”, “Nothing happened” became the unofficial anthem of the national teams. The chanting is added by an Austrian folk song “Hey Sokoły” and by a song with the action taking place in the Ukrainian steppe, “Pieśń o małym rycerzu”, though even the lowest volleyball players of the Polish national team are up to 182 centimeters (Paul Woicki and Michael Zurek).

The most popular hit which can be heard at Polish stadiums during the matches of the Polish national team is our unofficial national anthem “Polacy nic się nie stało.” A. Łapicki wrote about the most stupid song of the millennium: “It happened – you lose, accept defeat, but the feisty chorus drowns out with the optimism – Nothing happened ...” (Nic się nie stało). There is no honorary failures, there is no “almost losers” – only winners are right. (...) We have enough beating – we want to win. Who failed – gets whistles (...)”²³. M. Zukowski noted: “The unusual situation in sport that the fans love, despite the failure, perhaps strengthened the volleyball players. It is not the truth that the chanting »Polacy nic się nie stało« is a hit of football fans. The chanting was initiated in the sport halls of retina and irritated for a long time. While hearing the chanting, the above mentioned Zdzisław Ambroziak became terribly nervous and explained to fans that it occurred the worst thing – the match was lost”.

The viewers had different points of view for whistling and humming; for some of them it was an example of boorishness and rudeness, others considered it to be a phenomena inherent in sport competition. The most famous sportsmen suffered. Kazimierz Deyna, a legend of Polish football got a lot of abusive epithets and depressing whistles against him. During the match with Portugal in Silesia in 1977 the captain of the team scored straight from a corner and as a “reward” got some whistles. Maldini who was associated with AC Milan during his lifetime (a football player and captain), won among others, the Italian championship (seven times) or the European Cup (five times), but after the match he got some loud whistles instead of cheers.

After the match Poland – Colombia the players did not blame themselves, but complained about whistling. Artur Boruc even muttered that the supporters behaved as bumpkins.²⁴ J. Miodek commented in favour of fans: “I have no pretensions to the fans. One should not be a supporter unconditionally”²⁵.

Daniel Olbrychski sent a letter in which he considered the retina supports to be the reason of the beating: “There has not been such situation yet, as it occurred at the Olympic Games. The whole world had a chance to see a shameful behavior of Polish fans in London during the match. It reminded me the Olympic Games in Moscow, where Soviet audience hummed and whistled when Kozakiewicz jumped in rivalry with the Soviet pole-vaulters.

²² D. Szwarzman (wywiad z K. Dębskim), *Wolniej panowie wolniej*, „Polityka” z 03.09.2005, s. 64.

²³ A. Łapicki, *Nic się nie stało*, Warszawa 2010, s. 61.

²⁴ M. Listkiewicz: „Celebryci piłkarscy lubują się ostatnio w dowalaniu innym epitetami związanymi z wioską. „Chłop wyjdzie ze wsi, wiocha z chłopą nigdy” – Jan Tomaszewski o Grzegorz Lacie. „Żarty Szczęsnego trąca wiochą” – Radosław Majdan o polskim bramkarzu Arsenalu. „Cześć, cześć, cześć – miasto wita wieś” – warszawscy kibice o drużynie z Bełchatowa czy Lubina.

²⁵ P. Zawadzki (wywiad z J. Miodkiem), *Kibice na Śląskim nie zrobili wiochy*, „Gazeta Wyborcza” z 01.06.2006 r., s. 34.

It was a deserved divine punishment in Moscow and in London. Kozakiewicz won in Moscow, Russians won in London. However, it was not shown the legendary gesture of Władek. That's a pity. These shameful whistles of Polish audience had to set the volleyball fans all over the world against Polish team"²⁶.

The most daunting may prove to be the noisy fans gadgets. As is well known doping should be positive, mainly powered by the throat and diaphragm in the form of singing and shouting, supplemented by steady clapping hands, beating applause etc. That is an ideal world of fans and is a dream of all the players. Unfortunately, depending on the sport there is no lack of kitsch inventions in the form of plastic trumpets and gas, sound batons, manual sirens, whistles, bells, rattles, ratchets. The World Cup in South Africa are remembered mainly due to sounds of vuvuzela. It was created an entire industry and Chinese manufacturers got profits in millions of juans. Earplugs were selling better than a string for balers during haymaking. The mass media were buying special headphones for announcers. The sound technicians started to work on production of the device to protect ears, as high sound pressure levels at close range can lead to permanent hearing loss for unprotected ears. Association of the vuvuzela supporters „Krzyżacy” organized a contest for a slogan designed to discourage the trumpeters to show off. The action was a success, there were 1800 voters and 450 proposals. The slogan under the title: "Moto Arena without trumpets" was chosen to be the best. There were also other proposals: "Love in the heart, a fire in the soul and you blow the trumpet in somebody's ear", "You won't fall into disfavor with somebody if you leave the trumpet at home", "Why do you blow the trumpet in the stands if everyone can cry", "Don't blow the sounds of trumpet you don't like".

They called on the Polish national volleyball players to leave trumpets at home and bring healthy throats and good humor, because the clatter of trumpet deconcentrates more than cheers. The seller of colorful trumpets from Rzeszów supermarket under the name Podprom was expelled from the stands.

It was mentioned in the introduction that the atmosphere around the retina is not conducive to bullies. The unique situation took place in Częstochowa, where local media reported on football hooligans in the volleyball hall (AZS Częstochowa) and usage of vulgarisms. After the semi-final of the World League in Sofia the crowds of Bulgarian football hooligans waited at the hall for the Polish volleyball players and only after the police arrival the last could safely leave the facility. During the meeting the hooligans threw lighters, papers and plastic cups on the floor.

An online bully is a hooligan of another category, he can also harm the competitor. Dorota Świeniewicz, the best Polish volleyball player, gave up the game for the Polish National Team, because of Internet attacks. She wrote on her website the following: "I have never had pretensions to professional and impartial criticism, but manic attack of me finally brought the results. I assure you, that physically there is nothing wrong with me, but my mentality is no longer sufficiently resistant to stress"²⁷. Due to the above situation, the most important Polish media began to lead the online discussion among the publicists "Who garbage in the network." The philosopher of religion prof. Zbigniew Mikołajko wrote in the Newsweek: "The nature of the Internet lynching in the world is the same. The first scathing

---

²⁶ http://wyborcza.pl/1,76842,12284482,Olbrychski__Haniebne_zachowanie_polskich_kibicow__list_.html#ixzz2v09xv7BU.

²⁷ <http://siatkowka-subiektywna.blogspot.com/2009/08/zaskakujaca-decyzja-doroty-swieniewicz.html>.

comment is of great importance and matters much. It appoints a clue. It will be quickly added by another comments. In a certain period of time the victim appears to be not very needed, only the rivalry among the Internet users is taken into consideration. And the most important thing is who will be crueler. Unfortunately, the violence mechanism looks like that”²⁸.

It is also worth mentioning the situation in Rzeszow referring to fans. The Resovia fan reported for the monthly „To My Kibice!” the events, which took place in December 2003:

“On Wednesday we had a volleyball Resovia match – Energy Sosnowiec, which took place exceptionally in the sports hall of Podprom. We gathered in the park, there were about 90 people of us. We were walking towards Podprom without the police. Not far from the hall one could see about 50 hooligans of the Stal team. It started the fight in the street. After a certain period of time the hooligans of the Stal were beside themselves. They were kicked. About 60 hooligans from Resovia took part in the fight. We surely were the winners. The Stal hooligans threw stones at the beginning and several of them had the belts in their hands. We had only one hammer. It was a cool fight without any equipment. I would like to have such situations as much as possible”.

The above situation resulted from many reasons. After World War II Rzeszow was divided into townspeople and intellectual ones, who were Resovia fans; while workers and peasants of Rzeszów were the fans of Stal. The stadium of the Stal was initially on the outskirts of the city, the football players were not from Rzeszów, the employees and the fans were often unskilled villagers. In addition, a new club at Odrońcy Stalingradu Street was associated with new communist authorities, and after the war it was forbidden to use the traditional name Resovia. One of the oldest Polish clubs had the name Ogniwo. There were also attempts to unite two clubs under the name of Stal. It is also worth noting, that the FAC was levying dues from tens of thousands of the employees in favor of the Sports Club of the company. The club was much richer than the rivals and it also bought professional players of the Resovia, such situation led to other animosities.

It is worth mentioning that, in addition to being interested in football, the fans were also keen on basketball and volleyball (Resovia) and a speedway (Stal). Hence, the Resovia fans did not support only the football players at the stadium, but they also supported the volleyball and basketball players at the Rosir sports hall (only one ticket booklet was valid). The fans gave also support at the meetings, which were out of town, especially during basketball matches; unfortunately it also caused disturbances at the halls in Tarnów and Przemyśl. The games in 1986–1987 were the historic ones, it was the year when the Resovia team played for the European Cup. While playing with Turkish Filament Bursa and Romanian Dinamo Bucharest, the volleyball players lost the game with the score 3:0. During the third set of the match with Romanians the game was interrupted, because of the floor, which was too slippery and the players wiped the pitch with their own tracksuits. The match would have been finished if the audience had left the stadium.

Not only the place of the match is of great importance for a supporter. It becomes safer at the grandstands from year to year, so there is a turf war in the neighborhoods of the city and the surrounding villages. It should be noted that the fans do not only lay claims to the territory where the match should take place²⁹. They are not satisfied only with

---

²⁸ „To My Kibice” 2003, nr 12.

²⁹ T. Sahaj, *Fani futbolowi. Historyczno-społeczne studium zjawiska kibicowania*, Poznań 2007, s. 149.

having advantage at the stadium, so they try to gain supremacy at a larger territories of the city³⁰.

The Stal housing estate: Nowe Miasto, Paderewskiego, Baranówka IV, Słocina, Dąbrowskiego, Drabiniaka, Piastów, Staromieście, Budziwój, Biała.

The Resovia housing estate: Śródmieście, Kmity, Krakowska Południe, Króla Stanisława Augusta, Baranówka I, II, III, 1000-lecia, Projektant, Sportowa, Pułaskiego, Przybyśzówka.

Currently, while going to the match to the Podprom sports hall, the Resovia fans do not wonder anybody; the current situation is sustainable, though it was an unusual situation at the beginning.

Considering the volleyball fans of Resovia, it should be noted, that during their meetings they are positively treated (behave in a proper way). As an example of football fans, many volleyball supporters in Poland go with their teams. In 2004, the Association of Volleyball Fans – "Resovia" was established, the members of the club travel all over the country and abroad; recently they covered the distance over 100 thousand kilometres (the longest one-way trip to Italy – 1800 km).

One of the main reasons for a good atmosphere and mobility is the fact, that the Fan Club, which is supported by the Resovia fans, takes care of getting good relations in the sports hall. It is enough to look through the song-book of a football fan and a volleyball fan of Resovia to note a similar repertoire, and even come to the conclusion, that most of these songs are originated from the football stadium. The main difference lies in the fact that there is a lack of songs with invectives in the volleyball sports hall.

The above songs are the core repertoire of Resovia soccer fans. It should be also emphasized that the volleyball fans of Resovia do not mention in their songs the sponsor of Asseco and in two cases appear such words as CWKS. As it was noted by Piotrek: "We, as fans should keep the traditions, we are not going to give them up.. The name for CWKS Resovia is preserved, is the same and will be the same".

The upholding of the above traditions was visible during the action designed to preserve the name of Resovia. It was said the following³¹. "We, fans of Asseco Resovia gathered together in the SSPS living in Rzeszow, in Podkarpacie and in other towns in Poland and abroad and those who support recently and those who remember the success of Rzeszow volleyball in former years, we express our deep concern about the disputes over the name of our club. The recent success of Asseco Resovia are a prime example how to combine the traditions with modern life. We are aware that it would be more difficult ,on the one hand, without reference to great traditions of Resovia concerning the success and fans; on the other hand, it would not be possible without the involvement of the sponsor, that is, Asseco company".

Football fans and volleyball fans have similar likes and dislikes due to the so-called agreements. The Resovia fan under the nickname Abdul wrote the following³²: "As for the situation with volleyball fans, before the final matches Resovia has completely broken off the friendly contacts with the Skra and now we have official relationship. We still get on well with "Jastrzęb" as it was demonstrated, by the way, during the Polish Cup, where we supported side by side (it has been already written about it). The others have also changes.

---

³⁰ *Ibidem*.

³¹ http://www.petycjeonline.com/apel_w_sprawie_zachowania_nazwy_asseco_resovia_rzeszow.

³² <http://forum.kibice.net/viewtopic.php?f=1&t=68&start=2200>.

Zaksa volleyball team have good relations with Skra team (they established contacts in Rzeszow at the final Polish Cup and I think they will be maintained in the current season). The Skra fans cheered from the Zaksa sector at the Polish Cup. Chemik Bydgoszcz club probably made an agreement with AZS Olsztyn club. I think so, because in Rzeszow there were supporters both in the colors of Bydgoszcz and AZS”.

Taking into account a good position of the Resovia fans, one can also state several incidents that have been more or less publicized by the media. One can mention a racist scandal among the Resovia fans. The daily newspaper “Nowiny” wrote: “Magdalena Onyenandu and her husband were forcibly turned out from the sector of the Resovia fans. What was the reason? Magda's husband is a Negro man. »Leśni« (Resovia football hooligans) call and say to take him out! I told them that they have nothing to do with my husband. Mirek said that he was ordered to do it”³³. They had to apology after the incident, but there was a disgust.

As it was already mentioned, the support of the professional players laid in whistling at the players by the contest team in the sport hall. Not everyone was satisfied with the situation.

~ Adapter: ”I am not a fan of Zaks, but of Delecta team, I am not here to support one or another team, but it should be admitted, that Resovia has the loudest and the rudest audience I have ever seen in Polish volleyball; they are sometimes worse than football fans; it is one thing to support the players and another thing to be a bloody idiot”³⁴.

~ tsa: People, every a self-respecting volleyball fan knows that in Rzeszow there is no enjoyment from the game, there is only a whistle and wailing and the commentators do not say anything about it, because they don't want to have enemies, as everyone knows that the situation is worse during the volleyball game than at the football match; you will see the situation during the third match in Kresow, Zaksa fans will even whistle and wail, it is a normal thing for them!³⁵

~ xD: “I'm just waiting that Resovia team will have to play on an empty arena, because of its fans'rudeness, .. maybe then they will understand”³⁶.

~ Kaczmar: And you take some water during match in Podprom, because your throats will be dry as you will whistle during the whole match and you must have saliva to spit on the opponents:)”³⁷.

There was also some dissatisfaction, because of fans behavior during the match:

“Watching the game in front of a computer screen, I heard the fans, shouting at commissars during video verification. They were Resovia fans, because such situations were also in cases with the Skra team. Their yelling was not polite, neither for them nor for people watching the game on TV or on the Internet”³⁸.

³³ M. Froń, *Rasistowski skandal na meczu Resovii*, „Nowiny” z 20.03.2008, s. 1.

³⁴ <http://eurosport.onet.pl/siatkowka/plus-liga/plusliga-zaksa-sprowadzila-asseco-resovie-na-ziemie-walka-o-tytul-trwa/qn9wj>.

³⁵ <http://www.plusliga.pl/news/id/7115/title/ZAKSA-prowadzi-w-walce-o-zloto/csort/creationDate/corder/desc/cpage/59>.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ www.blogi/paulaxj/2011/10/jak_chamstwo_kibicow_moze_zepsuc_piekne_widowisko_jakim_jest_mecz_siatkowki_v=1&obxx=218134&order=najfajniejsze&page=2.

There have also been other controversies during the matches with Skra. On requests for challenge, the supporters were yelling for Mariusz Wlazły “buffoonery”, “Mariusz challenge”, “cry out”. A famous volleyball player mentioned that fans can cause pain and mobilize “more the inscription of Resovia fans [“Game Over”], than the defeat itself. You can always lose, it is a sport. Even a favorite can lose, it's normal. That inscription motivated us, because the fans of both clubs are quasi-good friends, but such things should not be done”³⁹.

Despite a few unfavorable situations, one can often hear about the Resovia volleyball fans such definitions as: amazing, exceptional, indescribable, fantastic, those who create a real spectacle and make the best atmosphere in Podprom.

* * * * *

The aim of the article is to describe sport events, making particular emphasis on such kind of sport as a volleyball. One should take into account the reasons due to which football fans, as well as speedway fans or hockey fans cause troubles for organizers; and there are such kinds of sport that serve as an example of fans behavior. One should take into account, that in scientific or journalistic discussion some sport arenas are described as places where people keep calm; but there are arenas, where exists anxiety. Why is there a stadium crime and does not occur the indoor crime, or it occurs rarely?

Describing the behavior and experiences during a match, it worth comparing the participants of various kinds of sport in an international context and to distinguish the supporters of different clubs.

The evaluation of “wonderful” volleyball audience by activists, athletes, journalists and spectators make difficulties for researches. How to provide empirical ranking verifications of fans in the world and assess where is the best atmosphere of the match? Due to the number of sold tickets, vouchers, original gadgets, diversity of repertoire and singing, the number of trumpets and makeup faces in the stands, or due to permission for whistling and humming at the same time? And finally, is “Małyszomania” the same as “siatkówkomania?” Can we talk about fashion, fans of success or true fans who are with their national team or club, while losing and not achieving the success?

It seems to be also important to show the change in the behavior of fans at the example of Rzeszow and Resovia, where there has been appeared the division for soccer fans and volleyball ones; it is also important if we can find common characteristics, uniting the above mentioned sports, or on the contrary, if we show a significant difference, due to media and public.

REFERENCES

- [1] Banach A., *O kiczu*, Kraków 1968.
- [2] Bryant J., *Przyjemność widza a przemoc w telewizyjnych transmisjach sportowych* [w:] A. Gwóźdź, *Media – eros – przemoc. Sport w czasach popkultury*, Kraków 2003.
- [3] Burszta J., Sekuła E.A., *Smaczego* [w:] *Kiczosfery współczesności*, red. J. Burszta, E.A. Sekuła, Warszawa 2008.
- [4] Froń M., *Rasistowski skandal na meczu Resovii*, „Nowiny” z 20.03.2008 r.

---

³⁹ http://www.sport.pl/celebrities/1,87133,7464325,Mariusz_Wlazly_o_kibicach_Resovii__Takich_rzeczy_sie.html.

- [5] <http://eurosport.onet.pl/siatkowka/plus-liga/plusliga-zaksa-sprawadzila-assec-resovie-na-ziemie-walka-o-tytul-trwa/qn9wj>.
- [6] <http://forum.kibice.net/viewtopic.php?f=1&t=68&start=2200>.
- [7] <http://szwarcman.blog.polityka.pl/2007/11/18/czas-na-nauke-dopingu/>.
- [8] http://www.arc.com.pl/image/www/2012_02_02_Oblicza_polskiego_sportu_Sponsoring_Monitor_2012_2013.pdf.
- [9] http://www.petycjeonline.com/apel_w_sprawie_zachowania_nazwy_assec_resovia_rzeszow.
- [10] <http://www.plusliga.pl/news/id/7115/title/ZAKSA-prowadzi-w-walce-o-zloto/csort/creationDate/corder/desc/cpage/59>.
- [11] http://www.sport.pl/celebrities/1,87133,7464325,Mariusz_Wlazly_o_kibicach_Resovii_Takich_rzeczy_sie.html.
- [12] <http://www.sportfan.pl/artukul/sport-na-drugim-planie-fani-kochaja-kicz-a-ty-komentarz-1889#>.
- [13] http://wyborcza.pl/1,76842,12284482,Olbrychski__Haniebne_zachowanie_polskich_kibicow__list_.html#ixzz2v09xv7BU.
- [14] Kowalczuk P., *Viagra dla kibiców*, „Rzeczpospolita” z 22.09.2013 r.
- [15] Kowalski R., *Potomkowie Hooligana. Szalikowcy. Społeczno-kulturowe źródła agresji widowni sportowych*, Toruń 2000.
- [16] Łapicki A., *Nic się nie stało*, Warszawa 2010.
- [17] Osęka A., *Mitologie artysty*, Warszawa 1975.
- [18] Ostrowski A., *Telewizyjna transmisja sportowa, czyli największy teatr świata*, Wrocław 2007.
- [19] Piotrowski P., *Szalikowcy. O zachowaniach dewiacyjnych kibiców sportowych*, Toruń 2000.
- [20] Porzęcka M., *O złej sztuce*, Warszawa 1998.
- [21] Sahaj T., *Fani futbolowi. Historyczno-społeczne studium zjawiska kibicowania*, Poznań 2007.
- [22] Stomma L., *Futbol dla milionów* [w:] J. Ciechowicz, W. Moska, *Futbol w świecie sztuki*, Gdańsk 2012.
- [23] Szwarcman D. (wywiad z K. Dębskim), *Wolniej panowie wolniej*, „Polityka” z 03.09.2005 r.
- [24] <http://siatkowka-subiektywna.blogspot.com/2009/08/zaskakujaca-decyzja-doroty-swieniewicz.html>.
- [25] „To My Kibice” 2003, nr 12.
- [26] Welsch W., *Sport – przez pryzmat estetyki, a nawet widziany jako sztuka?* [w:] *Media – eros – przemoc. Sport w czasach popkultury*, red. A. Gwóźdź, Kraków 2003, s. 326.
- [27] www.blogi/paulaxj/2011/10/jak_chamstwo_kibicow_moze_zepsuc_piekne_widowisko_jakim_jest_mecz_siatkowki_?v=1&obxx=218134&order=najfajniejsze&page=2.
- [28] Zawadzki P. (wywiad z J. Miodkiem), *Kibice na Śląskim nie zrobili wiochy*, „Gazeta Wyborcza” z 01.06.2006, s. 34.

RÓŻNE OBLICZA KIBICÓW I AREN SPORTOWYCH

Kibice posiadają własne wartości i cele, świadomość odrębności i nieformalną organizację wewnętrzną. Stanowią grupę opartą na styczności bezpośredniej i osobistej, w dużym stopniu angażują się emocjonalnie i identyfikują z grupą. Fani są interesującym tematem badawczym. Ulegają przemianom, rozwijają się i przekształcają. Są to grupy niepokojące i wielobarwne, szokują i fascynują, budzą niepokój i zaniepokojenie. Zapewne każdy z nas słyszał o ekscesach kibiców. Przez ich postępowanie wiele osób ucierpiało na zdrowiu i życiu, zniszczone zostało

mienie prywatne i publiczne, uległo destabilizacji życie publiczne i sportowe. Jednak kibice siatkarscy są zupełnie inni, stanowią niewątpliwie fenomen kibicowania wzorowego. Powodują, że boisko przemienia się w spektakl teatralny, ale aktorami grającymi główne role stają się kibice, a nie zawodnicy. W artykule ukazano te barwne elementy kibicowania, ze szczególnym uwzględnieniem jednych z najlepszych w Europie, kibiców „Resovii” Rzeszów. Wydaje się niezwykle ważne przedstawienie złożoności problematyki konsumenta sportowego, który przeobraża się z kibica industrialnego w kibica wrażeń sportowych. Konsumenta niezwykle trudnego, z uwagi na fakt, że wśród klienteli znajdują się fani chodzący na mecze w przypadku sukcesów. Bardzo interesująca wydaje się kwestia postrzegania zmian jakie dokonują się w sferze biznesowej i sponsoringu, gdzie rynkowe reguły przysłaniają tradycyjną, fanatyczną formę kibicowania, czyniąc z kibica nabywcę usług, najlepiej w postaci karnetów na kolejny sezon siatkarski.

Słowa kluczowe: kibice, areny sportowe, siatkówka.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.35

Przesłano do redakcji: luty 2017 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

Ryszard PUKAŁA¹
Natalia VNUKOVA²

ОЦЕНКА РАЗВИТИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ С УЧЕТОМ ТРЕБОВАНИЙ ЕС

В статье рассмотрено состояние страхового рынка Украины в условиях ее евроинтеграции с учетом проведенной сравнительной оценки параметров развития страхового рынка стран ЕС и Украины. Требования ЕС повышают для Украины актуальность обеспечения надлежащего качества услуг страховщиками, адаптацию к увеличивающейся конкуренции на рынке финансовых услуг.

Реализация реформы финансового сектора в Украине будет осуществляться в соответствии с имплементацией 12 раздела Соглашения об Ассоциации между Украиной и Европейским Союзом в сфере финансовых услуг «Экономическое и отраслевое сотрудничество» через поддержку процесса адаптации регулирования финансовых услуг к потребностям открытой рыночной экономики; обеспечение эффективной и надлежащей защиты инвесторов и других потребителей финансовых услуг, а также через реализацию Комплексной программы развития финансового сектора Украины до 2020 года. Показано, что на современном этапе страховой рынок Украины требует существенного усовершенствования нормативно-правовой базы регулирования и надзора за деятельностью его участников, внедрения европейских стандартов для реализации его потенциала через пруденциальный страховой надзор с установлением требований к финансовой устойчивости страховщиков. При введении условий Solvency II учитываются текущие результаты в области страхования, оценивается управление рисками, уровень финансового менеджмента, разрабатываются и внедряются стандарты оценки инвестиционного риска, требования к капиталу и платежеспособности страховщика.

Сравнительный анализ доли выборки европейских стран на мировом рынке по объему страховых премий показал широкий диапазон (от 0,03 до 7,03%), характеризующий высокий уровень асимметрии в показателях развития страхового рынка – от наиболее развитого в Великобритании до зарождающегося в Украине.

Наибольшая доля страховых премий по страхованию жизни в общем объеме премий отмечается в Италии, в Великобритании и Франции. Польский рынок имеет паритетное соотношение страхования жизни и рисков видов страхования, но с меньшей долей страхования жизни, что свидетельствует о необходимости разработки более привлекательных программ в этом сегменте страхового рынка с ориентацией на лидеров.

Ключевые слова: страховой рынок, пруденциальный надзор, платежеспособность, страховые премии, Директивы ЕС.

---

¹ Рyszard Пукала, кандидат экономических наук, Государственная высшая технико-экономическая школа им.Б.Маркевича, Польша, г. Ярослав; e-mail: ryszard.pukala@interia.pl

² Наталья Внукова, доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой управления финансовыми услугами Харьковского национального экономического университета имени Семена Кузнеця; e-mail: ufp2007@meta.ua

1. ВВЕДЕНИЕ

В условиях глобализационных процессов государственные политики развития рынка финансовых услуг, в том числе европейских рынков, должны совпадать. Евроинтеграция создает возможность модернизации экономики всех европейских стран, в том числе и Украины, привлечения иностранных инвестиций и новейших технологий, повышения конкурентоспособности товаропроизводителей, выхода на мировые рынки, в том числе, и на рынок финансовых услуг и его составляющую – страховой рынок, который является неотъемлемым элементом рыночной экономики и фактором конкурентоспособности экономической системы.

Страховой рынок позволяет решить целый комплекс социально-экономических вопросов, начиная с формирования системы разнообразных гарантий для физических и юридических лиц и заканчивая укреплением инвестиционного потенциала как в национальном, так и международном масштабах.

Страна, которая не учитывает глобальных стратегий развития страхования, рискует остаться далеко позади лидеров мирового развития и не может рассчитывать на взаимовыгодное партнерство не только в европейском, но и в международном сообществе.

В настоящее время не только перед Украиной, но и другими странами ЕС стоит проблема выработки стратегических ориентиров в сфере страхования, которые позволят максимально быстро и эффективно адаптироваться к глобальным вызовам.

Евроинтеграционная стратегия Украины направлена на создание эффективного финансового пространства для всех финансовых учреждений. Углубление международной интеграции Украины после вступления в ВТО и расширения ЕС актуализирует необходимость оценки уровня обеспечения инвестиционной привлекательности украинского рынка финансовых услуг, в частности, страхового рынка³.

Проведенный SWOT-анализ⁴ позволяет сделать вывод, что евроинтеграция Украины станет стимулом для реализации стратегических возможностей и условием для создания стабильного законодательства, развития страхового рынка в соответствии с европейскими стандартами качества предоставления страховых услуг⁵.

На современном этапе европейский страховой рынок находится на пути развития и требует всестороннего анализа, который позволит шире и глубже изучить его состояние и положение лидеров.

Целью настоящего исследования является сравнительная оценка параметров развития страхового рынка стран ЕС и Украины.

Европейское направление государственной политики Украины повышает актуальность проблемы обеспечения надлежащего качества услуг страховщиками, учитывая, что ее страховому рынку, по сравнению со странами ЕС, будет сложно выдержать повышение конкуренции в условиях свободной торговли. Формирование

³ Офіційний сайт Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України, www.ukrproject.gov.ua.

⁴ О.М. Деркач, *Фактори впливу на стан фінансової безпеки страхового ринку*, „Бізнес Інформ” № 6, (2012), стр. 187.

⁵ С.Л. Дорошенко, *Зростання капіталізації страхових компаній у контексті глобалізаційних законодавчих змін*, Матеріали конференції "Страховий ринок України в умовах фінансової глобалізації" (Київ, 10-11 апреля 2014 р.г.), Лазурит Поліграф, Київ 2014, стр. 103.

развитого рынка страховых услуг в Украине обеспечит благоприятные условия для рыночной трансформации и стабильное развитие национальной экономики, развитие мировой экономики и международных отношений.

Анализ польских и украинских научных публикаций на тему оценки развития страхового рынка Украины с учетом требований ЕС показал, что тема является слабо исследованной, в основном, поиск показывает работы авторов настоящей статьи⁶.

2. СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ

В рамках реализации евроинтеграционной составляющей государственной политики Нацкомфинуслуг Украины осуществляет деятельность по выполнению мероприятий, определенных в плане мероприятий по имплементации Соглашения об Ассоциации между Украиной, с одной стороны, и Европейским Союзом⁷.

В соответствии с главой 12 раздела 5 «Экономическое и отраслевое сотрудничество» данного Соглашения, признавая важность эффективной системы правил и практики их реализации в сфере финансовых услуг для становления эффективной рыночной экономики и с целью содействия торговому обмену между сторонами Соглашения, стороны договорились сотрудничать в сфере финансовых услуг в части:

- поддержки процесса адаптации регулирования финансовых услуг с потребностями открытой рыночной экономики;
- обеспечения эффективной и надлежащей защиты инвесторов и других потребителей финансовых услуг;
- содействия стабильности и целостности мировой финансовой системы;
- поддержки сотрудничества между различными участниками финансовой системы, в частности регуляторных и надзорных органов;
- обеспечения независимого и эффективного надзора.

Рынок финансовых услуг, составляющей которого выступает страховой рынок, является одним из важнейших рыночных сегментов взаимодействия субъектов экономики, в результате функционирования которого реализуется механизм трансформации финансовых ресурсов в активно действующий инвестиционный капитал, что способствует устойчивому развитию экономики. На рынке финансовых услуг происходит аккумуляция и перераспределение финансовых ресурсов на основе

⁶ Р. Пукала, *Финансовая безопасность страховых компаний в соответствии с Директивой ЕС Solvency II* // Развитие рынков финансовых услуг в условиях глобализации : 36. мат-в Всеукр. науч.-практ. конф. (29 листопада 2012 р.). – Х.: ХНЕУ, Ексклюзив, 2012, С. 26–28. Пукала Р. *Шляхи розвитку страхових ринків країн Східної Європи* // Страхова справа, 2010, № 3, стр. 40–42. Пукала Р. *Фінансове забезпечення розвитку страхових компаній за Директивою ЄС Solvency II* // Економіка розвитку. – 2016, № 2, стр. 49-53, Н.М. Внукова, *Адаптація регулювання ринку страхових послуг до норм законодавства ЄС* // Фінансова політика України в умовах євроінтеграційних процесів : Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 25 березня 2016 р.). – К.: КІБС, 2016, стр. 134–139.

⁷ *Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони* [угоду ратифіковано законом № 1678-VII від 16.09.2014], http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (доступ 16.12.2016).

сбалансированных экономических интересов его участников с целью капитализации финансовых ресурсов.

Реформа рынка финансовых услуг обеспечит условия для эффективного функционирования и развития страхового рынка на основе развития рыночной конкурентной среды (в соответствии со стандартами Европейского Союза), в которую должна включиться Украина. В дальнейшем это даст возможность способствовать устойчивому развитию экономики, за счет привлечения инвестиционных ресурсов, и, сохраняя внутреннюю целостность рынка Украины, интегрироваться в европейское финансовое пространство.

Реализация реформы финансового сектора будет осуществляться в соответствии с Комплексной программой развития финансового сектора Украины до 2020 года⁸.

Согласно депутатскому коалиционному соглашению „Европейская Украина”⁹ осуществление требований Европейского Союза к развитию финансового сектора создаст условия для позитивных достижений путем введения эффективного надзора через усиление качества регулирования финансового сектора с целью более взвешенного консолидированного пруденциального надзора, гармонизации требований к участникам страхового рынка с Директивами ЕС и усиление контроля за выполнением пруденциальных требований с последующим повышением надежности участников страхового рынка; приведение законодательства о регулировании страховых компаний в соответствие с директивами ЕС.

Мировой опыт свидетельствует, что страховой рынок способствует развитию экономики и решению социальных проблем. В отличие от европейских стран, доля страхования в экономике Украины незначительна. Это объясняется тем, что рынок страховых услуг находится на этапе формирования, однако, темпы изменений слишком низкие.

Несмотря на увеличение доли страховых премий в структуре ВВП в 2011–2013 годах значение данного показателя оставалось очень низким, и, начиная с 2013 года, начало уменьшаться. В 2015 году доля валовых страховых премий относительно ВВП составила 1,5%, что на 0,2 п.п. меньше по сравнению с 2014 годом, а доля чистых страховых премий по отношению к ВВП 2015 года составила 1,1%, что на 0,1 п.п. меньше по сравнению с соответствующим показателем 2014 года. Уменьшение данных показателей можно объяснить кризисными явлениями в экономике и низким спросом на страхование, несмотря на актуальность его социальных функций.

Положение украинской экономики, учитывая события последних трех лет, проявилось негативными тенденциями на страховом рынке через общее снижение стоимости активов, уменьшение их ликвидности, особенно активов, размещенных в ликвидированных банковских учреждениях и на фондовом рынке; потерю доступа к недвижимому имуществу на определенных территориях, существенный рост расходов на обеспечение выполнения страховых обязательств в связи со значительной девальвацией национальной валюты.

---

⁸ *Реформа финансового сектора*, Портал reforms.in.ua, <http://reforms.in.ua/ua/reforms/reforma-finansovogo-sektoru> (доступ 16.12.2016).

⁹ *Угода про коаліцію депутатських фракцій "Європейська Україна"* підписання від 27.11.2014, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15> (доступ 16.12.2016).

В настоящее время только некоторые страховые компании, осуществлявшие умеренно консервативную инвестиционную политику, имеют надлежащий запас финансовой устойчивости и платежеспособности¹⁰.

В табл. 1 приведена динамика показателей развития страхового рынка Украины, которая свидетельствует о снижении количества страховых компаний, особенно по страхованию жизни, что является негативной тенденцией, которая объясняется повышением требований к деятельности страховщиков (в т.ч. к величине уставного капитала страховой компании), ограниченности платежеспособного спроса клиентов на услуги страхования.

В период экономической и политической нестабильности ряд страховых компаний рассматривает все возможные варианты сокращения расходов, в частности из-за реорганизации и сокращения своих обособленных подразделений, что также стало причиной уменьшения количества страховых компаний в последние годы.

Такая ситуация также может быть обусловлена непопулярными программами страхования жизни среди большинства населения страны, несоответствия требованиям пенсионного страхования, низким уровнем доверия населения к долговременному накоплению финансовых ресурсов на фоне значительной нестабильности экономической ситуации в стране.

Таблица 1. Динамика основных показателей развития страхового рынка Украины

Показатель	Значение показателей в динамике				
	2011	2012	2013	2014	2015
Количество страховых компаний по рисковому видам страхования, ед.	378	352	345	385	312
Количество страховых компаний по страхованию жизни, ед.	64	62	62	57	49
Чистые страховые премии, млн. грн.	17 970,0	20 277,5	21 551,4	18 592,8	22 354,9
Темп прироста, %	+34,8	+12,8	+6,3	-13,7	+20,2
Чистые страховые выплаты, млн. грн.	4 699,2	4 970,0	4 566,6	4 893,0	7 602,8
Темп прироста, %	-20,2	+5,8	- 8,1	+7,1	+55,4
Уровень страховых выплат, %	26,15	24,51	21,19	26,32	34,01
Темп прироста, %	-22,40	-6,27	-13,55	+24,20	+29,23

Источник: Підсумки діяльності страхових компаній за 2015 рік, www.nfp.gov.ua (доступ 16.12.2016).

Как видно из табл.1, прослеживается тенденция роста чистых страховых премий, исключая спад в 2014 году. Страховые выплаты имеют такие же тенденции:

¹⁰ Річний звіт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, 2015 рік, <https://nfp.gov.ua/content/rzvitni-nackomfinposlug.html> (доступ 16.12.2016).

наибольший объем страховых выплат приходится на 2015 год, темп прироста данного показателя по сравнению с предыдущим годом составляет более 55%, что отражается и на росте уровня страховых выплат. Это приближает страховой рынок Украины к европейским стандартам, несмотря на их пока еще низкий уровень. Дальнейшая деятельность по обоснованности тарифной политики страховых компаний, которая должна привести к оптимальному уровню страховых выплат, будет повышать доверие клиентов к страховщикам. Приведенные показатели свидетельствуют о том, что на современном этапе страховой рынок требует существенного усовершенствования, которое сдерживают некоторые факторы, среди них: несовершенство нормативно-правовой базы регулирования и надзора за деятельностью участников страхового рынка, несмотря на активное внедрение пруденциальных нормативов; ухудшающееся кадровое и научное обеспечение страхового рынка, неразвитость долгосрочного страхования жизни, как основной базы развития европейского страхования, в том числе, из-за низкого уровня страховой культуры населения, ограниченность надежных финансовых инструментов для инвестирования.

Анализируя данные табл. 1, можно утверждать, что вектор развития страхового рынка на основе функционирования рискованных видов страхования достаточно сформирован. В целом, в течение анализируемого периода, можно наблюдать пока незначительные колебания, снижение количества зарегистрированных страховых компаний на 66. Это объясняется, в том числе, усилением конкуренции, которая является основным фактором развития европейского страхового рынка, и к которой должны активно готовиться страховые компании Украины. В табл. 2 приведена динамика капитала страховых компаний Украины.

Как видно в табл. 2, в течение анализируемого периода объем страховых резервов ежегодно рос, и за пять лет он увеличился почти на 65%, при этом общие активы страховщиков сокращались вследствие девальвации национальной валюты и переоценки остатков валютных активов.

Совокупный объем активов в течение 2011-2014 годов имел тенденцию к ежегодному увеличению, наибольшее увеличение данного показателя наблюдалось в 2013 году (увеличение произошло более чем на 10 млрд. грн.). Это объясняется изменениями отчетных форм для страховщиков.

Противоположная тенденция наблюдалась в 2014–2015 годах. Отмечено уменьшение общей суммы активов страховщиков на 13,57%, на что повлияло также уменьшение общего количества страховых компаний.

Исходя из значительного уменьшения количества страховых компаний в течение данного периода, можно предположить, что это было одной из основных причин снижения общего объема активов.

Доля допустимых активов, определенных Законом Украины „О страховании”, в общей сумме активов в течение анализируемого периода колебалась в диапазоне 57–59%, что требует увеличения.

В целом, страховой рынок Украины требует внедрения европейских стандартов для реализации его потенциала. Целью государственной политики развития страхового рынка должна стать трансформация страхования в эффективную составляющую социальной защиты населения, создание доступного и привлекательного рынка страховых услуг.

Таблица 2. Динамика активов и капитала страховых компаний Украины

Показатель	Значение показателя в динамике					Темп роста 2015/2011 (%)
	2011	2012	2013	2014	2015	
Объем сформированных страховых резервов, млн. грн.	11 179,3	12 577,6	14 435,7	15 828,0	18 376,3	164,37
Активы, определенные ст. 31 ¹¹ Закона Украины „О страховании” как допустимые, млн. грн.	28 642,4	48 831,5	37 914,0	40 530,1	36 418,8	127,15
Общие активы страховщиков, млн. грн.	48 122,7	56 224,7	66 387,5	70 261,2	60 729,1	126,19
Доля активов, определенных Законом Украины «О страховании» как допустимые в общем объеме активов %	59,52	86,85	57,11	57,68	59,97	100,76

Источник: Підсумки діяльності страхових компаній за 2015 рік, www.nfp.gov.ua (Доступ: 16.12.2016).

3. СТРАХОВОЙ РЫНОК УКРАИНЫ НА ЕВРОПЕЙСКОМ РЫНКЕ СТРАХОВАНИЯ

В условиях глобализации мировой экономики государственное регулирование страховой деятельности предусматривает защиту интересов потребителей страховых услуг, поддержку национальных страховщиков и других профессиональных участников, укрепления законодательной базы защиты прав инвесторов и стимулирования размещения средств страховых резервов с целью повышения конкурентоспособности национальной экономики и улучшения качества жизни населения. Именно по этой причине в развитых странах мира уделяют большое внимание внедрению пруденциального страхового надзора, который является составной частью общей системы надзора. Его проводят органы, осуществляющие государственное регулирование рынков финансовых услуг. Надзор базируется на регулярном проведении оценки общего финансового состояния страховой компании, результатов деятельности системы и качества управления ею, соблюдении

¹¹ Статья 31 Закона Украины «О страховании» указывает на то, что средства страховых резервов должны размещаться в допустимые активы определенных категорий с учетом безопасности, прибыльности, ликвидности и диверсификации.

обязательных нормативов и других показателей и требований, ограничивающих риски по операциям с финансовыми активами.

Пруденциальный страховой надзор предусматривает установление требований к финансовой устойчивости страховщиков, которая призвана способствовать эффективному и стабильному функционированию страхового рынка в стабильное время и управлять ситуацией при возникновении угрозы финансового кризиса. Основой пруденциального страхового надзора являются пруденциальные нормативы.

Основным международным документом, регламентирующим пруденциальный надзор европейского страхового рынка является Директива Европейского Парламента и Совета № 2009/138 / ЕС от 25 ноября 2009 года¹², об учреждении и осуществлении деятельности по страхованию и перестрахованию (Solvency II), которая направлена на максимальную гармонизацию процедур пруденциального надзора.

Украина должна постепенно адаптировать свое законодательство, регулирующего страховой рынок, к требованиям ЕС. В этом контексте важное значение для евроинтеграционных процессов Украины имеет принятие Концепции внедрения пруденциального надзора за небанковскими финансовыми учреждениями¹³ и направлений развития системы пруденциального надзора за небанковскими финансовыми учреждениями, внедрение персональной профессиональной ответственности. Согласно направлениям Стратегии реформирования системы защиты прав потребителей на рынках финансовых услуг на 2012–2017 годы¹⁴ приоритетной задачей деятельности финансовых учреждений является повышение доверия потребителей к рынку финансовых услуг, в частности страховых компаний.

Усовершенствование системы защиты прав потребителей на рынке финансовых услуг положительно влияет на общую экономическую ситуацию в государстве, поскольку восстановление доверия к финансовым учреждениям будет способствовать привлечению в финансовую сферу сбережений населения.

В современных условиях понятие «пруденциальный надзор» рассматривается как предварительный, «ранний» надзор, позволяет регистрировать потенциальные возможности осложнений и проблем в деятельности финансовых учреждений, основанный на проверке финансовой отчетности¹⁵.

В соответствии с Основными принципами страхования и методологии Международной ассоциации органов надзора за страховой деятельностью (IAIS) система

¹² Директива 2009/138/ЕС Solvency II Европейского Парламента та Ради від 25 листопада 2009 року, <http://www.dfp.gov.ua/746.html>.

¹³ Концепція запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами та Програми розвитку системи пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами, Розпорядження Держфінпослуг (тепер Нацкомфінпослуг) від 15.07.2010 р. № 585, <https://www.dfp.gov.ua/197.html?&...>

¹⁴ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.10.2012 р., Стратегія реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012-2017 роки, № 867-р., www.rada.gov.ua.

¹⁵ M. Barth, *Risk-Based Insurance Solvency Regulation in the U.S.*, Presented at World Bank Contractual Savings Conference Supervisory and Regulatory Issues in Private Pensions and Life Insurance, http://info.worldbank.org/etools/docs/library/157491/contractual2003/pdf/day1/ses3_barth.pdf.

регулирования и надзора нужна для поддержки эффективных, безопасных, справедливых и стабильных страховых рынков для содействия роста и конкуренции в рамках сектора. Анализ задач регулирования и принципов IAIS позволяет отделить определенные сферы государственного воздействия¹⁶:

- 1) пруденциальное (предупредительное) регулирование (предупреждения нестабильности финансовой системы и предотвращения неплатежеспособности страховщиков);
- 2) правовое регулирование отношений (страховщиков, посредников и потребителей);
- 3) экономическое регулирование (налоговые рычаги для стимулирования или ограничения определенных действий на страховом рынке);
- 4) борьба с отмыванием денег и противодействие финансированию терроризма.

Возможная будущая интеграция украинского страхового рынка в единое европейское страховое пространство требует реформирования системы надзора за страховой деятельностью с учетом требований ЕС к национальным органам надзора, а также приведения в соответствие классификации видов страховой деятельности, а также адаптации национального страхового рынка к требованиям европейских Директив по регулированию (Solvency II).

Главная цель Solvency II – повышение защищенности страхователей в ЕС. При введении его условий учитываются текущие результаты в области страхования, управления рисками, финансового менеджмента, международной финансовой отчетности и др. Одной из основных целей является разработка и внедрение на оценке инвестиционного риска системы требований к собственным средствам субъектов страхового рынка. Оценка рисков является основным требованием к размеру капитала.

Положения Solvency II были разработаны Европейским комитетом надзора за страховыми рынками и профессиональными пенсионными схемами, и состоит из трех структурных компонент¹⁷: требования к финансовым ресурсам компании – это требования к капиталу, что формирует запас платежеспособности, к минимальному капиталу и др.; к корпоративным процессам и системам контроля (внутренней системы контроля, внутренней системы управления рисками и др.); к отчетности – это установление формы отчетности, обязательные отчеты.

Основными критериями, которые могут помочь в оценке уровня развития страхового рынка, относятся: страховые премии на душу населения, объем страховых премий, доля страховых премий в ВВП, что представлено в табл. 3.

Как видно в табл. 3, по объему общей суммы страховых премий лидирует Великобритания, в число лидеров входят Германия, Италия и Франция. Остальные из приведенных стран существенно отстают от лидеров, при этом показатель Украины составляет всего 0,4% от показателя лидера. По страховым премиям на

¹⁶ *Insurance Core Principles and Methodology*, International Association of Insurance Supervisors, October 2003, International Association of Insurance Supervisors, <http://www.iaisweb.org/Insurance-Core-Principles-material-adopted-in-2015-795>.

¹⁷ *Directive 2009/138/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 on the taking-up and pursuit of the business of Insurance and Reinsurance (Solvency II) (recast) (Text with EEA relevance)*, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:02009L0138-20140523&from=EN>

душу населения и доле страховых премий в ВВП лидеры не поменялись, но к ним приближается Австрия. Однако, с учетом низкого ВВП по показателю доли страховых премий в ВВП Украина опередила Румынию, вместе с тем, этот показатель в два раза ниже, чем в Польше, которая опережает Грецию.

Таблица 3. Сравнительный анализ основных показателей страхового рынка в избранных странах Европейского Союза и Украине в 2015 году

Страна	Объем общей суммы страховых премий, млн. дол. США	Страховые премии на душу населения, дол. США/душу населения	Доля страховых премий у ВВП, %	Доля страховых премий на мировом рынке, %
Австрия	19 402	2256,05	5,19	0,43
Великобритания	320 176	4910,67	9,97	7,03
Германия	213 263	2610,32	6,24	4,68
Греция	4 143	380,09	2,13	0,09
Испания	61 315	1321,44	5,11	1,77
Италия	165 037	2701,10	8,68	3,62
Польша	14 144	372,21	2,94	0,31
Румыния	2 137	10,69	1,28	0,05
Франция	230 545	3477,30	9,29	5,06
Украина	1 339	29,89	1,41	0,03

Источник: World Insurance in 2015 – sigma Swissre.com, http://www.media.swissre.com/documents/sigma2_2015_en.pdf [доступ 16.12.2016].

Относительно доли стран на мировом рынке по объему страховых премий отмечается широкий размах: от 7,03 до 0,03%, что показывает высокий уровень асимметрии в показателях развития страхового рынка, от наиболее развитого в Великобритании до зарождающегося в Украине. Польский рынок страхования имеет низкую долю на мировом рынке, однако, выше, чем в Греции, Румынии и Венгрии¹⁸.

В табл. 4 представлены показатели развития страхового рынка по странам в разрезе деления на рынок страхования жизни и рискованных видов страхования.

Как видно из табл.4, наибольшая доля страховых премий по страхованию жизни отмечается в Италии, затем идут Великобритания и Франция. При этом объем страховых премий по страхованию жизни превышает рискованные виды страхования в Италии – в 3 раза, в Великобритании – в 2 раза, во Франции – почти в 1,9 раза. Украина имеет наименьший удельный вес страховых премий по страхованию жизни в объеме страховых премий (всего 13,6%), что составляет только 15,7% от объема страховых премий по рискованным видам страхования. Польский рынок имеет паритетное соотношение данных видов страхования, однако с асимметрией

¹⁸ Cs. Lentner, L. Nagy, *Zadlženost' a úverovanie v cudzích menách v maďarskej ekonomike. In Podnikové financie vo vede a praxi. Zborník vedeckých statí Katedry podnikových financií. Vydavateľstvo Ekonóm, Bratislava 2016.*

в меньшую сторону страхования жизни, что требует разработки более привлекательных программ в этом сегменте страхового рынка и ориентации на лидеров.

Таблица 4. Сравнительный анализ объема страховых премий в избранных странах Европейского Союза и Украине в 2015 году по страхованию жизни и рисковым видам страхования

Страна	Объем общей суммы страховых премий, млн. дол. США	Объем страховых премий по страхованию жизни, млн. дол. США	Объем страховых премий рисковых видов страхования, млн. дол. США	Доля страховых премий по страхованию жизни в общей сумме страховых премий, %	Доля страховых премий рисковых видов страхования в общей сумме страховых премий, %	Соотношение страховых премий по страхованию жизни к рисковым видам страхования, %
Австрия	19 402	7 509	11 893	38,7	61,3	61,3
Великобритания	320 176	214 492	105 684	67,0	33,0	203,0
Германия	213 263	96 725	116 538	45,4	54,6	83,2
Греция	4 143	1 899	2 244	45,8	54,2	84,5
Испания	61 315	28 368	32 947	46,3	53,7	91,2
Италия	165 037	124 848	40 189	75,6	24,4	309,8
Польша	14 144	5 857	8 287	41,4	58,6	70,6
Румыния	2 137	427	1 710	20,0	80,0	25,0
Франция	230 545	150 143	80 402	65,1	34,9	186,5
Украина	1 339	182	1 157	13,6	86,4	15,7

Источник: World Insurance in 2015 – sigma Swissre.com, http://www.media.swissre.com/documents/sigma2_2015_en.pdf [доступ 16.12.2016].

4. ВЫВОДЫ

В соответствии с требованиями европейского законодательства государственный надзор осуществляется по пруденциальным нормативам.

При осуществлении страховой деятельности контролируются надлежащий уровень уставного фонда и других резервных фондов; соблюдение соответствующего уровня активов, выполнение требований по платежеспособности (Solvency II).

Основная цель осуществления пруденциального надзора – это защита интересов потребителей финансовых услуг и предотвращение наступления неплатежеспособности страховой компании.

Основными достижениями Украины на пути евроинтеграции в сфере пруденциального надзора на страховом рынке следует признать: принятие программных документов на уровне национального регулятора, начало расчета пруденциальных нормативов на основе Директивы ЕС по капиталу. Для этого необходима дальнейшая трансформация страхования в эффективную составляющую социальной защиты населения.

Высокая асимметрия страхового рынка в странах ЕС по показателям объема страховых платежей, их доли в ВВП и мировом рынке свидетельствует о необходимости разработки новых программ страхования, особенно страхования жизни. Это относится и к польскому рынку страхования, который пока остается в категории развивающихся, хотя и опережает страховые рынки Греции и Румынии, а также Украины.

БИБЛІОГРАФІЯ

- [1] Деркач О.М., *Фактори впливу на стан фінансової безпеки страхового ринку*, "Бізнес Інформ" № 6, (2012), стр. 187.
- [2] Директива 2009/138/ЄС Solvency II Європейського Парламенту та Ради від 25 листопада 2009 року, <http://www.dfp.gov.ua/746.html>.
- [3] Дорошенко С.Л., *Зростання капіталізації страхових компаній у контексті глобалізаційних законодавчих змін*, Матеріали конференції "Страховий ринок України в умовах фінансової глобалізації" (Київ, 10-11 апреля 2014 рр.), Лазурит Поліграф, Київ 2014, стр.103.
- [4] Розпорядження Держфінпослуг (тепер Нацкомфінпослуг) від 15.07.2010 р. Концепція запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами та Програми розвитку системи пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами, № 585, <https://www.dfp.gov.ua/197.html?&...>
- [5] Офіційний сайт державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України, www.ukrproject.gov.ua.
- [6] Підсумки діяльності страхових компаній за 2015 рік, www.nfp.gov.ua
- [7] Реформа фінансового сектору, Портал reforms.in.ua, <http://reforms.in.ua/ua/reforms/reforma-finansovogo-sektoru> (доступ 16.12.2016).
- [8] Річний звіт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, за 2015 рік, www.nfp.gov.ua.
- [9] Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.10.2012 р. Стратегія реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012-2017 роки, № 867-р., www.rada.gov.ua.
- [10] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (угоду ратифіковано законом № 1678-VII від 16.09.2014), http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (доступ 16.12.2016).
- [11] Угода про коаліцію депутатських фракцій "Європейська Україна" підписання від 27.11.2014, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15>
- [12] Barth M., *Risk-Based Insurance Solvency Regulation in the U.S., Presented at World Bank Contractual Savings Conference Supervisory and Regulatory Issues in Private Pensions and Life Insurance*, http://info.worldbank.org/etools/docs/library/157491/contractual2003/pdf/day1/ses3_barth.pdf.
- [13] Directive 2009/138/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 on the taking-up and pursuit of the business of Insurance and Reinsurance (Solvency II) (recast) (Text with EEA relevance), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:02009L0138-20140523&from=EN>
- [14] European Insurance – Key Facts, European Insurance, August 2015, p. 16.

- [15] Insurance Core Principles and Methodology, International Association of Insurance Supervisors, October 2003, International Association of Insurance Supervisors, <http://www.iaisweb.org/Insurance-Core-Principles-material-adopted-in-2015-795>.
- [16] World Insurance in 2015 – sigma Swissre.com, http://www.media.swissre.com/documents/sigma2_2015_en.pdf (доступ 16.12.2016).

THE ASSESSMENT OF THE DEVELOPMENT OF THE INSURANCE MARKET OF UKRAINE TAKING INTO ACCOUNT EU REQUIREMENTS

The article describes the state of the insurance market of Ukraine under conditions of European integration taking into account the comparative assessment of parameters of development of the insurance market of EU countries and Ukraine. The EU requirements to increase for Ukraine the relevance of ensuring proper quality of services insurers adapt to growing competition in the financial services market.

An implementation of reform of financial sector in Ukraine will be carried out in accordance with the implementation 12 section "Economic and sector cooperation" of the Association Agreement between Ukraine and the European Union in industry of the financial services through the support of the process of adaptation of regulation of financial services with the needs of open market economy; ensuring effective and adequate protection of investors and other consumers of financial services through the implementation of the Comprehensive program of development of the financial sector of Ukraine till 2020. It is shown that at the modern stage of insurance market of Ukraine requires significant improvement of regulatory legal base of regulation and oversight over the activities of its members, the implementation of European standards for the realization of his potential through prudential insurance supervision with the establishment of requirements to financial stability of insurers. The introduction of the Solvency II conditions accounted for the current results in the field of insurance, evaluates risk management, financial management, develop and implement standards for evaluation of investment risk, capital requirements and the solvency of the insurer.

A comparative analysis of the share of European countries in the global market by volume of insurance premiums showed a wide scope (0.03 - 7.03%), reflecting the high level of asymmetry in the indicators of insurance market development, as the most developed in Great Britain until the nascent in Ukraine.

The largest share of insurance premiums on life insurance in total premiums observed in Italy, Great Britain and France. The Polish market has a parity ratio of life insurance and risk insurance, but with a smaller portion of life insurance that requires the development of more attractive program in this segment of the insurance market with a focus on leaders.

Keywords: insurance market, prudential supervision, solvency, insurance premiums, EU Directives.

OCENA STANU ROZWOJU RYNKU UBEZPIECZENIOWEGO UKRAINY Z UWZGLĘDNIENIEM WYMOGÓW UE

W artykule dokonano oceny stanu rozwoju rynku ubezpieczeniowego Ukrainy w warunkach jej integracji europejskiej z uwzględnieniem przeprowadzonej analizy porównawczej wskaźników rozwoju rynku ubezpieczeniowego krajów UE i Ukrainy. Wymagania UE podnoszą dla Ukrainy aktualność zapewnienia właściwej jakości usług świadczonych przez ubezpieczycieli, adaptację do zwiększającej się konkurencji na rynku usług finansowych. Realizacja reformy sektora finansowego na Ukrainie będzie się odbywać w warunkach implementacji 12. rozdziału „Ekonomicznej i sektorowej współpracy” układu o

stowarzyszeniu pomiędzy Ukrainą i Unią Europejską w sferze usług finansowych poprzez wsparcie procesu adaptacji regulacji usług finansowych z wymogami otwartej gospodarki rynkowej, zabezpieczeniem efektywnej i odpowiedniej ochrony inwestorów i innych odbiorców usług finansowych poprzez realizację „Kompleksowego programu rozwoju sektora finansowego Ukrainy do 2020 roku”.

Wykazano, że na obecnym etapie rynek ubezpieczeniowy Ukrainy wymaga znacznego udoskonalenia ram normatywno-prawnych w zakresie regulacji i nadzoru nad działalnością jego uczestników, wdrożenia standardów europejskich w celu realizacji jego potencjału poprzez nadzór nad działalnością ubezpieczeniową z zastosowaniem wymogów w zakresie bezpieczeństwa finansowego ubezpieczycieli. Wraz z wdrożeniem warunków Solvency II uwzględniane są bieżące wyniki w zakresie ubezpieczeń, oceniane jest zarządzanie ryzykiem, poziom zarządzania finansami, opracowywane są i wdrażane standardy oceny ryzyka inwestycyjnego, wymogów kapitałowych oraz wypłacalności ubezpieczyciela.

Analiza porównawcza udziału wybranych krajów europejskich w rynku światowym w zakresie składki ubezpieczeniowej wskazuje szerokie dysproporcje (od 0,03 do 7,03%), co odzwierciedla wysoki poziom asymetrii we wskaźnikach rozwoju rynku ubezpieczeniowego, w przypadku Wielkiej Brytanii najlepiej rozwiniętego, zaś w przypadku Ukrainy dopiero się kształtującego.

Największy udział składek ubezpieczeń na życie w składce łącznej zauważalny jest we Włoszech, Wielkiej Brytanii i Francji. Polski rynek ubezpieczeniowy charakteryzuje się względnie parytetowym udziałem ubezpieczeń na życie i majątkowych, jednak z mniejszym udziałem życiowych, co wskazuje na potrzebę opracowania bardziej atrakcyjnych produktów w tej grupie ubezpieczeń z orientacją na liderów rynku.

Słowa kluczowe: rynek ubezpieczeniowy, nadzór ubezpieczeniowy, wypłacalność, składka ubezpieczeniowa, dyrektywy UE.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.36

Przesłano do redakcji: luty 2017 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

Agnieszka SMARZEWSKA¹
Ewelina MELANIUK²
Agnieszka DYMICKA³
Adam SZEPELUK⁴

KSZTAŁTOWANIE BEZPIECZEŃSTWA ZAWODOWEGO ABSOLWENTÓW

Szansę na znalezienie pracy wzrastają wraz z ukończeniem studiów wyższych. Zapewnienie bezpieczeństwa zawodowego absolwentom stanowi jedno z podstawowych działań kształtowanych przez bezpieczeństwo edukacyjne. Monitorowanie karier zawodowych absolwentów jest pożądanym działaniem szkoły, przekładającym się na aktualizację realizowanej strategii. Celem artykułu jest dokonanie analizy sytuacji absolwentów uczelni po ukończeniu kształcenia na poziomie studiów wyższych I i II stopnia. Efektem badań jest stwierdzenie, że wykształcenie wyższe zwiększa szanse na zatrudnienie, a realizowany w trakcie studiów program kształcenia umożliwia właściwe przygotowanie do wejścia na rynek pracy. Badania potwierdziły, iż stopień ukończonych studiów jest czynnikiem różnicującym szanse zawodowe absolwentów uczelni. Przedstawione wnioski kształtują pozytywną opinię absolwentów w zakresie wszystkich obszarów objętych badaniami, potwierdzając tym samym poprawność prowadzonej polityki uczelni i działań budujących bezpieczeństwo edukacyjne. Ponad 80% absolwentów jest przekonanych o właściwym przygotowaniu do pracy zawodowej. Główną zaletą zdobytego wykształcenia zdaniem absolwentów jest wzrost szans na rynku pracy. Absolwenci zastrzegają konieczność ulepszania oferty edukacyjnej, społecznej i kulturalnej uczelni, głównie poprzez organizację spotkań z ciekawymi ludźmi, kursów językowych oraz wycieczek naukowych/studyjnych. Prezentowane wyniki badań są zatem częścią cyklu badawczego z zakresu bezpieczeństwa edukacyjnego, uwzględniającego szereg tworzących je elementów, m.in. badania studentów I roku w zakresie wyboru uczelni oraz kierunku studiów, badania opinii pracodawców pod kątem oceny studentów odbywających praktyki zawodowe czy monitoringu karier zawodowych absolwentów.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, absolwent, rynek pracy, stopień studiów.

1. WPROWADZENIE

Bezpieczeństwo zawodowe jest efektem prawidłowo kształtowanego bezpieczeństwa edukacyjnego, traktowanego jako zapewnienie uczniom/studentom/absolwentom rozwoju i bezpieczeństwa w zakresie edukacji na poziomie szkoły czy studiów wyższych oraz efek-

---

¹ Dr inż. Agnieszka Smarzewska, Katedra Ekonomii i Zarządzania, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, ul. Sidorska 95/97, 21-500 Biała Podlaska, tel. 833449944; e-mail: a.smarzewska@pswbp.pl

² Mgr inż. Ewelina Melaniuk, PSW im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej.

³ Mgr Agnieszka Dymicka, PSW im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej.

⁴ Mgr Adam Szepełuk, PSW im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej.

tywnego funkcjonowania szkoły/uczelni (instytucji) w jej ustawowym oraz statutowym zakresie. Uzyskany dyplom czy świadectwo potwierdzają zdobyty przez absolwenta zawód i rozwinięte kompetencje, stanowiąc dokument zakończenia edukacji na określonym poziomie. Bezpieczeństwo człowieka jest więc ściśle związane z jego rozwojem edukacyjnym, a w konsekwencji zawodowym⁵.

Losy absolwentów uczelni wyższych, a w szczególności ich trajektorie na rynku pracy, są jednym z najistotniejszych i najszerzej dyskutowanych problemów w kraju⁶. Dostęp do rzetelnych wyników ogólnopolskich badań na temat przebiegu studiowania czy zapotrzebowania pracodawców na absolwentów konkretnych kierunków studiów, w tym posiadających określone umiejętności, z pewnością ułatwi dokonywanie wyborów edukacyjnych i zawodowych przez kandydatów na studia, studentów oraz absolwentów.

Prognozy demograficzne Głównego Urzędu Statystycznego do 2035 r., poparte statystykami demograficznymi, wskazują na znaczny spadek liczby urodzeń, pociągający za sobą systematyczne zmniejszanie się ludności Polski⁷. Sytuacja budzi zatem zainteresowanie nie tylko demografów, ale przekłada się w znaczny sposób na podejmowanie prób kreowania polityki państwa w odniesieniu do wielu sfer życia społecznego, ekonomicznego, gospodarczego, a także interesującego Autorów opracowania, edukacyjnego. Prognozowanie demograficzne nie napawa bowiem optymizmem.

W roku akademickim 2013/2014 działało w Polsce 438 szkół wyższych, kształcących łącznie 1 549 900 osób⁸. Wiele uczelni, wśród których znajdują się zarówno te o krótszych doświadczeniach akademickich, jak i te z tradycjami uniwersyteckimi, staje w obliczu sytuacji, na którą nie ma bezpośredniego wpływu. Jednym z rozwiązań pozostaje zatem wypracowanie takich mechanizmów, które pozwolą uczelniom wyższym stworzyć ciekawą jakościowo i skorelowaną z potrzebami rynku pracy ofertę edukacyjną. Narzędzia, które w znaczny sposób mogą usprawnić i nadać właściwy kierunek polityce edukacyjnej poszczególnym uczelniom zostały opracowane w ramach wewnętrznych systemów zapewnienia jakości kształcenia⁹. Jednym z ważnych ogniw przybliżających studentom rynek pracy, stwarzających możliwość zdobywania dodatkowych umiejętności podczas szkoleń, kursów, praktyk czy staży, jak również umożliwiających kontakt z pracodawcami poprzez organizację różnego rodzaju eventów, są działające w uczelniach akademickie biura karier¹⁰.

Dążenie do znacznej kompatybilności rynku usług edukacyjnych z rynkiem pracy przyczyniło się do wypracowania narzędzi, służących rozwojowi tego procesu, nakładając na uczelnie ustawowy obowiązek monitorowania karier zawodowych swoich absolwentów.

⁵ A. Smarzewska, E. Melaniuk, *Wpływ oceny na dyplomie na możliwość zatrudnienia absolwentów kierunku Bezpieczeństwo Narodowe*, Rozprawy Społeczne 2014, nr 4 (VIII), s. 43.

⁶ Pracownia Ewaluacji Jakości Kształcenia Uniwersytetu Warszawskiego, *Monitorowanie losów absolwentów uczelni wyższych z wykorzystaniem danych administracyjnych Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. Raport końcowy*, Warszawa 2014, s. 110–111.

⁷ CBOS, *Postawy prokreacyjne Polaków BS/4/2010*, Warszawa 2010, s. 1.

⁸ CBOS, *Studia wyższe – dla kogo, po co i z jakim skutkiem BS/92/2013*, Warszawa 2013, s. 1–4.

⁹ M. Próchnicka, *Zeszyt dobrych praktyk dotyczących wewnętrznego zapewnienia jakości kształcenia w uczelniach*, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2013, s. 11; D. Piotrowska, M. Ziółek, *Wewnętrzne systemy zapewnienia jakości kształcenia w odniesieniu do nowych regulacji prawnych*, Łódź 2012, <http://ekspertbolonscy.org.pl> (dostęp: 08.07.2015 r.).

¹⁰ Rzecznik Praw Absolwenta, *Akademickie Biura Karier w Polsce bieżąca działalność i możliwości rozwoju*, Warszawa 2014, s. 9–15, 25, 35.

W zamyśle zapis miał za zadanie dostosowanie kierunków studiów, a zarazem programów kształcenia do wymagań rynku pracy. Założeniem ustawowym była kontynuacja tego badania po trzech i pięciu latach od ukończenia studiów¹¹.

Nowelizacja ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym z 2014 roku proponuje uczelniom fakultatywne podejście do monitorowania karier zawodowych swoich absolwentów. Można jednak wnosić, iż informacja o utrzymaniu monitoringu będzie stanowiła jeden z atutów uczelni, zauważanych przez Polską Komisję Akredytacyjną, podkreślających dbałość o właściwe modyfikowanie programów kształcenia. Obowiązek zaś prowadzenia tego monitoringu został przypisany ministrowi nauki i szkolnictwa wyższego w odniesieniu do danych gromadzonych przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych. Ustawa określa również, jaki rodzaj informacji będzie monitorowany oraz precyzuje terminy monitoringu. Raport zawierający zgromadzone wyniki będzie publikowany na stronie internetowej urzędu obsługującego ministra właściwego do spraw szkolnictwa wyższego¹².

Zgodnie z wnioskami sformułowanymi przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej¹³ „czas pozostawania bez pracy wzrasta wraz z wiekiem bezrobotnych i obniża się wraz z podnoszeniem się poziomu kształcenia” – należy więc zaproponować sposób prowadzenia polityki edukacyjnej ściśle powiązany z potrzebami rynku pracy, co wpisuje się w budowanie bezpieczeństwa zawodowego absolwentów. Celem poznania trendów zachodzących na tym rynku wykonywane są badania ilościowe i jakościowe, którymi coraz częściej zostają objęci pracodawcy. Odnoszą się oni do kluczowych oczekiwań w zakresie posiadanych kompetencji kandydatów do pracy, wśród których za najbardziej pożądane uznali kompetencje kognitywne, interpersonalne i artystyczne¹⁴.

Odpowiedzi na pytanie, jak wygląda sytuacja absolwentów uczelni wyższych województwa lubelskiego dostarczają raporty przygotowane przez Lubelskie Obserwatorium Rynku Pracy WUP w Lublinie. Wyniki tych badań w dużej mierze pokrywają się z tendencjami zaobserwowanymi na rynku krajowym, gdzie większość dość nisko ocenia swoje szanse na znalezienie pracy zgodnej z ukończonym kierunkiem studiów. Ten aspekt stanowi również punkt odniesienia absolwentów w formułowaniu satysfakcji z ukończonych studiów, gdzie jednym z głównych wskaźników jest odniesienie jej do możliwości znalezienia pracy zgodnej z wykształceniem¹⁵. Badaniem objęto również kluczowe kompetencje, które zostały wskazane przez pracujących absolwentów jako najbardziej istotne dla uzyskania zatrudnienia, czyli w procesie rekrutacji. Najwyższe miejsce zajęły takie kompetencje

---

¹¹ Ustawa z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym, ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 84, poz. 455) – art.13a.

¹² Ustawa z dnia 11 lipca 2014 r. o zmianie ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2014 r., poz.1198 ze zm.) – art. 13b, art. 170c.

¹³ Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Sytuacja na rynku pracy osób młodych w 2014 roku*, Warszawa 2014, s. 3.

¹⁴ Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Zawody deficytowe i nadwyżkowe w 2014 roku*, Warszawa 2015.

¹⁵ P. Krześciński, *Dziś – przemysłany wybór kierunku studiów, w przyszłości – większa szansa na dobrą pracę*, Biuletyn Informacyjny Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Lublinie „Lubelskie na rynku pracy”, nr 3/12, Lublin 2014, s. 4–5.

jak: komunikatywność, sumienność i dokładność, zaangażowanie, samodzielność, organizacja pracy, branie odpowiedzialności czy odporność na stres¹⁶.

Przytoczone wyniki są przedmiotem analiz podejmowanych przez uczelnie wyższe. Nawiązywanie stałej współpracy z pracodawcami służy wypracowaniu praktycznych modeli w postaci udziału pracodawców w modyfikowaniu programów kształcenia, czy inspirowaniu uczelni wyższych do wykształcania wśród studentów pożądanych kompetencji¹⁷. Stanowi to efekt podejmowanych działań w zakresie bezpieczeństwa edukacyjnego, które posiada dualny charakter. Z perspektywy uczelni jest to realizacja statutowych działań, zaś ze strony studenta/absolwenta zaspokajanie potrzeb rozwoju osobistego, zawodowego i naukowego, a w konsekwencji sukcesu na rynku pracy w postaci zatrudnienia¹⁸.

W związku z faktem, iż szanse zatrudnienia wzrastają wraz z przejściem z kategorii posiadania tytułu licencjata (63,8% osób aktywnych zawodowo) do osoby posiadającej tytuł magistra (80,7%) można stwierdzić, iż czynnikiem różnicującym szanse zawodowe absolwentów uczelni jest stopień ukończonych studiów¹⁹. Mając powyższe na uwadze, przy podejmowaniu badań własnych w zakresie monitoringu losów zawodowych absolwentów szkoły wyższej uwzględniono stopień ukończenia studiów. Przeprowadzone badania pozwoliły dokonać analizy sytuacji ogółu absolwentów uczelni w momencie ukończenia studiów wyższych I i II stopnia, co stało się celem artykułu.

Należy nadmienić, iż autorzy opracowania od kilku lat podejmują problematykę bezpieczeństwa edukacyjnego absolwentów, zarówno w ujęciu sprofilowanym²⁰, jak i ogólnym²¹.

2. ORGANIZACJA BADAŃ

W roku akademickim 2013/2014 studia wyższe w Państwowej Szkole Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej ukończyło 640 absolwentów²². Autorski kwestio-

¹⁶ Wojewódzki Urząd Pracy w Lublinie, *Losy absolwentów szkół województwa lubelskiego. Raport z badań ilościowych wśród absolwentów szkół wyższych i jakościowych wśród absolwentów szkół ponadgimnazjalnych i wyższych*, Lublin 2014, s. 63.

¹⁷ Por. A. Dymicka, A. Smarzewska, E. Melaniuk, A. Szepeluk, *Praktyki zawodowe jako element bezpieczeństwa edukacyjnego* [w:] M. Kubiak, A. Smarzewska, *Perspektywy bezpieczeństwa narodowego w XXI wieku*, Biała Podlaska 2014, s. 141–153.

¹⁸ A. Smarzewska, E. Melaniuk, *Kompetencje studentów kierunku bezpieczeństwo narodowe PSW w Białej Podlaskiej*, *Kwartalnik Bellona* 2014, nr 4, s. 185.

¹⁹ Bilans Kapitału Ludzkiego, *Młodość czy doświadczenie? Kapitał ludzki w Polsce. Raport*, Warszawa 2013, s. 124.

²⁰ A. Smarzewska et al, *Realizacja specjalności zarządzanie kryzysowe w perspektywie wejścia na rynek pracy jej absolwentów* [w:] A. Polak, A. Smarzewska, P. Borek, *Oblicza i wyzwania obronności w XXI wieku*, Biała Podlaska 2015, s. 133–142.

²¹ A. Smarzewska, E. Melaniuk, *Wpływ oceny na dyplomie na możliwość zatrudnienia absolwentów kierunku Bezpieczeństwo Narodowe*, *Rozprawy Społeczne* 2014, nr 4 (VIII), s. 43–49; A. Smarzewska, E. Melaniuk, *Bezpieczeństwo edukacyjne absolwentów szkół ponadgimnazjalnych z powiatu białskiego i miasta Biała Podlaska zapewniane przez PSW im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej w latach 2010–2012*, *Rozprawy Społeczne* 2013, nr 2 (VII), s. 163–174.

²² Na podstawie Sprawozdania o studiach wyższych S-10 według stanu w dniu 30.11.2014 r., GUS.

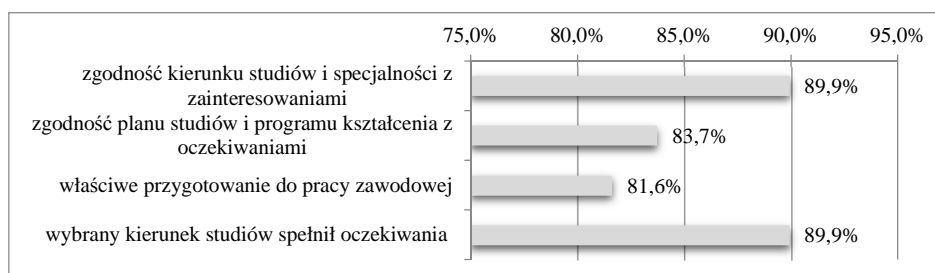
nariusz ankiety absolwenta PSW²³ wypełniło 487 osób, co stanowiło 76,1% ogółu. Należy zaznaczyć, iż uczestnictwo absolwentów w badaniu było dobrowolne, poprzez złożenie deklaracji zgody na udział w Monitorowaniu Karier Zawodowych Absolwentów²⁴. Uwzględniając płeć badanych kobiety stanowiły 66,7% ogółu, a mężczyźni 33,3%; miejsce zamieszkania – zarówno absolwenci z obszarów wiejskich, jak i miast (odpowiednio 48,4% i 47,1%); poziom studiów – liczba absolwentów studiów I stopnia była trzy razy większa, niż absolwentów studiów II stopnia (odpowiednio 73,1% oraz 26,9%). W badaniu udział wzięło 4,5% obcokrajowców.

Badanie przeprowadzono od czerwca do listopada 2014 roku. W programie STATISTICA10, przy wykorzystaniu testu Chi kwadrat Pearsona, zbadano zależności pomiędzy zmiennymi. We wszystkich analizowanych przypadkach przyjęto poziom istotności $p = 0,05$, a odpowiedzi istotne statystycznie oznaczono gwiazdką (*).

3. PREZENTACJA WYNIKÓW BADAŃ WŁASNYCH

W badaniach uwzględniono problematykę dotyczącą oceny studiów, warunków studiowania, opinii absolwentów w zakresie szans na rynku pracy, stopnia opanowania kompetencji niezbędnych na rynku pracy oraz zgodności programu kształcenia z oczekiwaniami absolwentów. Uzyskane wyniki pozwolą w procesie planowania celów taktycznych i operacyjnych uwzględnić działania służące zapewnieniu wysokiej jakości kształcenia, poprzez weryfikację programów kształcenia w oparciu o potrzeby rynku pracy.

W grupie badanych absolwentów ocena dotycząca ukończonych studiów wyższych była bardzo pozytywna. Blisko 90% wskazań respondentów odnosiło się odpowiednio do zgodności kierunku i specjalności studiów z zainteresowaniami oraz spełnienia oczekiwań w procesie kształcenia w zakresie wyboru studiów, co należy uznać za istotne z punktu widzenia uczelni. Absolwenci w znacznej większości ustosunkowali się do przygotowania do pracy zawodowej. Należy stwierdzić, iż w grupie blisko 82% ogółu badanych miało miejsce przekonanie o właściwym przygotowaniu do pracy zawodowej w trakcie studiów (rys. 1).

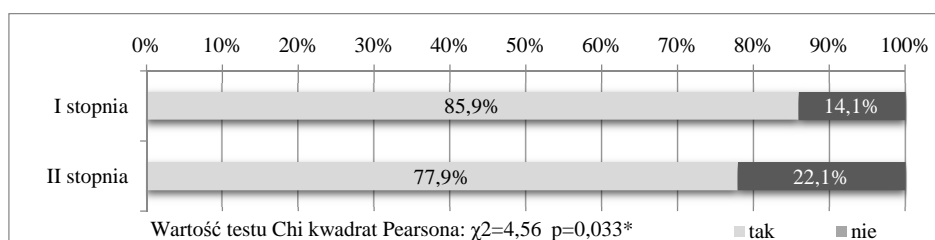
Rys. 1. Ocena studiów przez absolwentów

Źródło: opracowanie własne.

²³ Uchwała nr 53/2014 Senatu Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej z dnia 27.06.2014 roku w sprawie: zatwierdzenia zmian załączników Wewnętrznego Systemu Zapewnienia Jakości Kształcenia w Państwowej Szkole Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, załącznik 7 do WSZJK.

²⁴ Tamże, załącznik 6 do WSZJK.

Warto zaznaczyć, iż opinie absolwentów przedstawione na rys. 1 zostały poddane dalszej analizie statystycznej. Pozwoliło to poprzez zastosowanie testu Chi kwadrat Pearsona na zbadanie zależności pomiędzy omawianymi zmiennymi, a stopniem studiów I i II stopnia. W przypadku zdolności planu studiów i programu kształcenia z oczekiwaniami (rys. 2) stwierdzono zależność istotną statystycznie w odniesieniu do studiów I i II stopnia. W grupie absolwentów I stopnia studiów potwierdzona zgodność planu studiów i programu kształcenia z oczekiwaniami jest większa, niż w przypadku absolwentów studiów II stopnia (różnica na poziomie 8%), co może świadczyć o lepszym dopasowaniu kształcenia na poziomie studiów I stopnia.

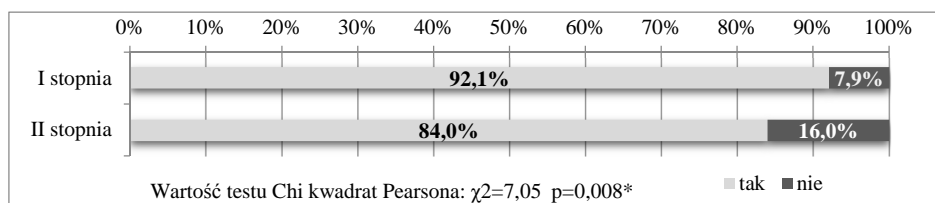

Rys. 2. Zgodność planu studiów i programu kształcenia z oczekiwaniami absolwentów z uwzględnieniem stopnia studiów

Źródło: opracowanie własne.

Odnośząc się do drugiej zmiennej, która także wykazała zależność istotną statystycznie, tj. spełnienie oczekiwań przez wybrany kierunek studiów (rys. 3) również absolwenci I stopnia studiów, częściej niż II stopnia, wskazują na zaspokojenie oczekiwań na wybranym kierunku studiów (różnica na poziomie 8,1%).

W przypadku pozostałych zmiennych, tj. zgodność kierunku i specjalności studiów z zainteresowaniami oraz właściwego przygotowania do pracy zawodowej nie stwierdzono zależności istotnych statystycznie w odniesieniu do stopnia studiów.

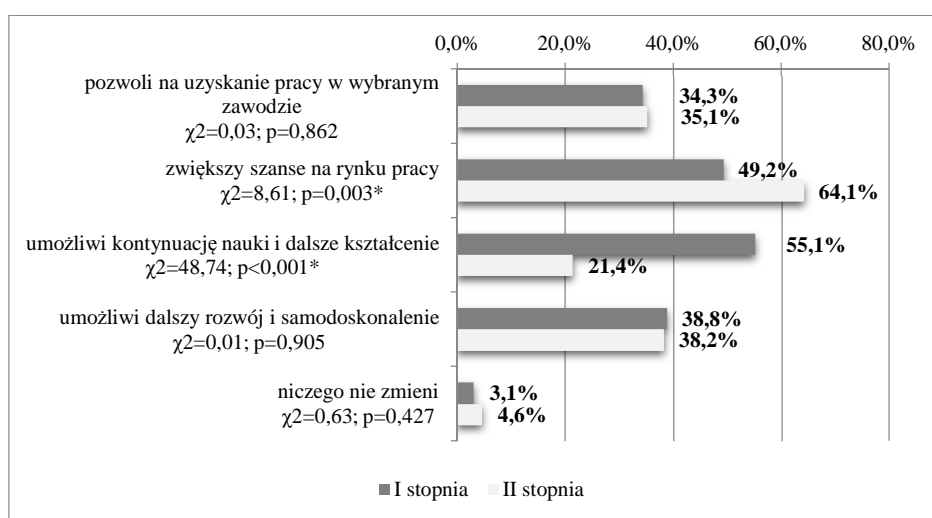

Rys. 3. Spełnienie oczekiwań absolwentów przez wybrany kierunek z uwzględnieniem stopnia studiów

Źródło: opracowanie własne.

Podobne działania, tj. badanie zależności zmiennych, podjęto w przypadku zalet zdobytego wykształcenia w odniesieniu do stopnia studiów (rys. 4). W grupie odpowiedzi dominowały takie, jak zwiększenie szans na rynku pracy (średnio 53,2% wskazań) oraz możliwość kontynuacji nauki i dalszego kształcenia (średnio 46% odpowiedzi). Ważnym

efektem badawczym jest obserwacja, iż absolwenci w minimalnej liczbie wskazań (średnio na poziomie 3,5%) stwierdzali, że zdobyte wykształcenie nic nie zmieni. Co ważne, obie zmienne o największej liczbie wskazań wykazują zależność istotną statystycznie. W przypadku absolwentów studiów I stopnia (55,1% wskazań) możliwość kontynuacji nauki i dalszego kształcenia jest ważniejsza, niż w grupie absolwentów studiów II stopnia (21,4%). Z kolei wzrost szans na rynku pracy ma większe znaczenia dla tej grupy absolwentów (64,1%), niż dla badanych po ukończeniu studiów I stopnia (49,2%). Niemniej jednak warto podkreślić, że obie grupy absolwentów (po studiach I i II stopnia) w liczbie co najmniej połowy badanych wskazują na to, iż szanse na rynku pracy są większe dzięki zdobytej edukacji.

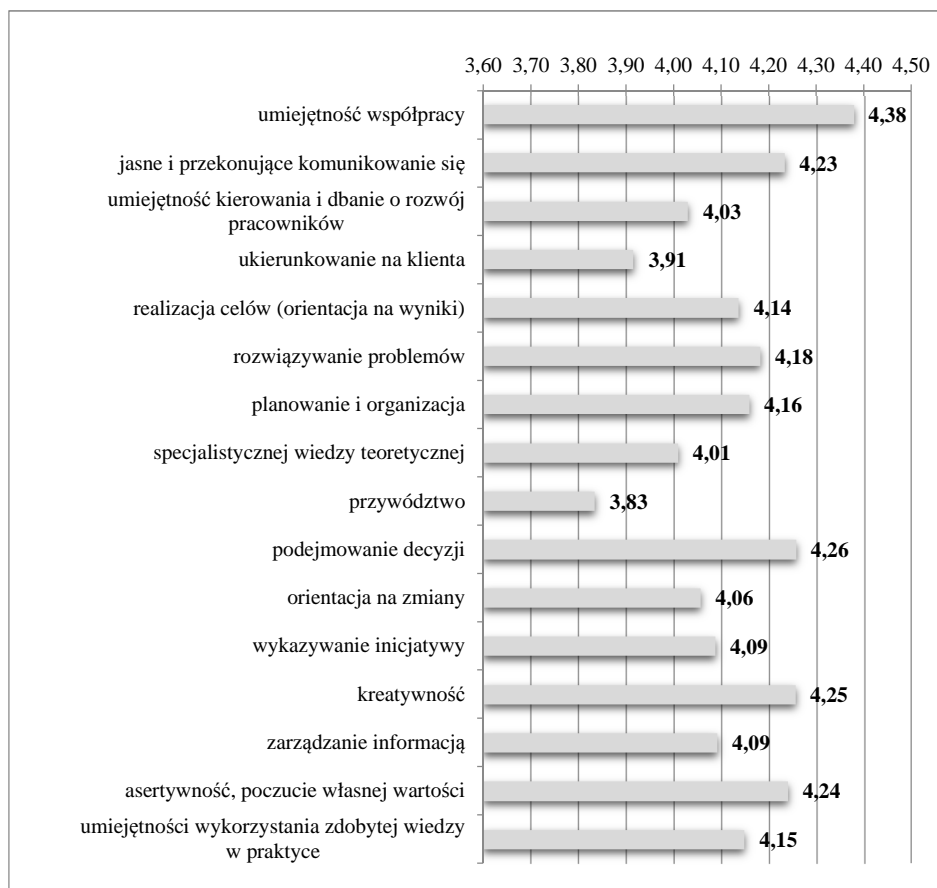

Rys. 4. Zalety zdobytego wykształcenia z uwzględnieniem stopnia studiów

Źródło: opracowanie własne.

Zdaniem badanych wzrost szans na rynku pracy jest elementem m.in. nauki i rozwoju kompetencji (rys. 5) oraz warunków studiowania (rys. 6). Zastosowano skalę ocen od 1 do 5, gdzie 1 było wartością minimalną, a 5 – maksymalną. Absolwenci jako wiodące kompetencje, które opanowali w najwyższym stopniu w trakcie kształcenia wskazali na umiejętność współpracy (średnia ocena 4,38), podejmowanie decyzji (4,26), kreatywność (4,25) oraz asertywność (4,24) i umiejętność komunikowania (4,23). Co istotne, w grupie wskazań kompetencji, wszyscy badani posiadli je na poziomie co najmniej 3,83, co stanowiło najniższą uzyskaną wartość, odnoszącą się do przywództwa.

W przypadku warunków studiowania najwyżej oceniono poziom zajęć dydaktycznych (średnia ocena 4,21) oraz dostępność informacji (4,17) i bazę materialną uczelni (4,15). Badani najslabiej spośród możliwych odpowiedzi do wyboru ocenili wspieranie ich rozwoju osobistego – na poziomie 3,97.

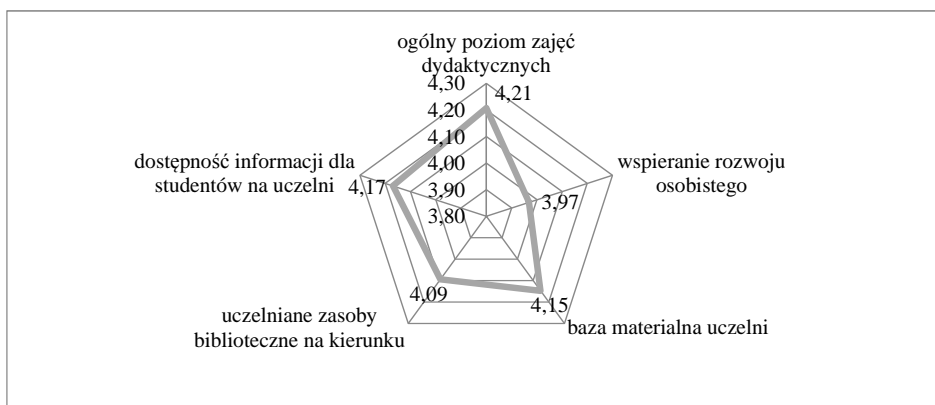
Rys. 5. Stopień opanowania kompetencji przez absolwentów

Źródło: opracowanie własne.

W związku z powyższym zapytano respondentów o wskazanie obszarów w ofercie edukacyjnej, społecznej i kulturalnej uczelni, które należałoby udoskonalać (rys. 7). Absolwenci wyróżnili trzy główne działania: organizację spotkań z ciekawymi ludźmi (blisko 45%), organizację kursów językowych (42,3%) oraz organizację wyjazdów studyjnych/wycieczek naukowych (40,7%).

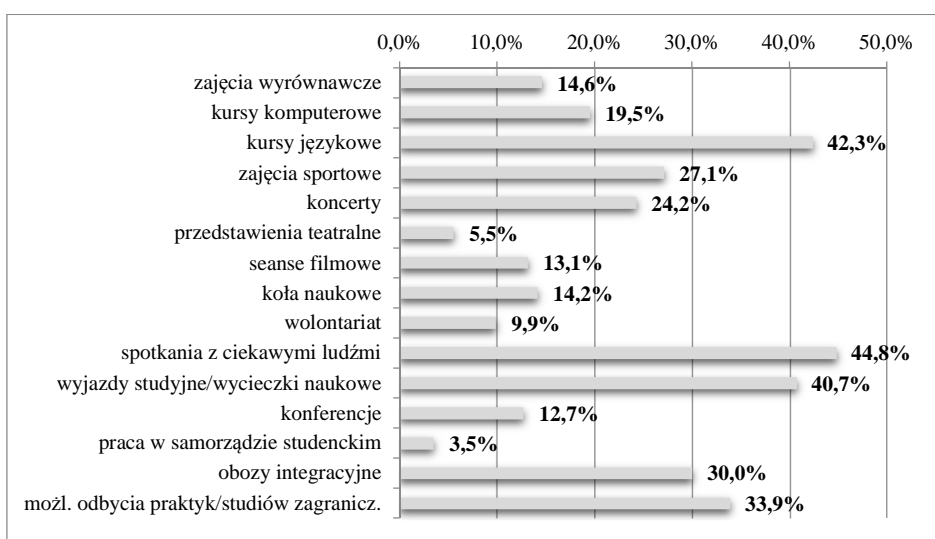
Co istotne, w grupie działań, które wskazała niewielka liczba (mniej, niż 10% badanych) znalazły się takie działania, jak prace w samorządzie studenckim (3,5%), przedstawienia teatralne (5,5%) oraz wolontariat (9,9% wskazań), co może oznaczać, iż te działania są w pełni realizowane przez uczelnię i nie należy nic udoskonalać lub działania te nie mają znaczenia w opinii badanych absolwentów.

Rys. 6. Warunki studiowania na uczelni

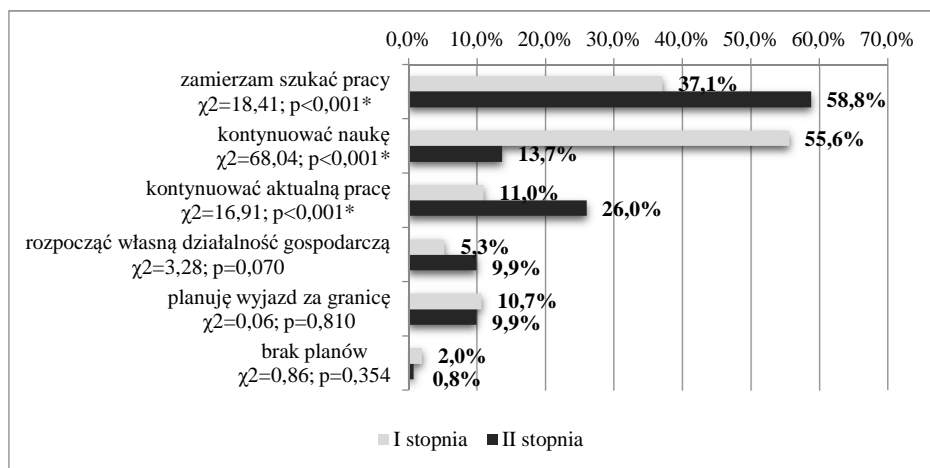
Źródło: opracowanie własne.

Rys. 7. Działania, które należałoby ulepszyć w ofercie edukacyjnej, społecznej i kulturalnej uczelni

Źródło: opracowanie własne.

W odniesieniu do planów po ukończeniu studiów absolwenci chcą kontynuować naukę lub szukać pracy (odpowiednio średnie wartości 42,9% oraz 44,4%). Należy stwierdzić, iż w grupie absolwentów plany posiadają prawie wszyscy badani (98,4%). Tylko co dziesiąty absolwent rozważa wyjazd za granicę lub rozpoczęcie własnej działalności gospodarczej (rys. 8).

Rys. 8. Plany absolwentów po ukończeniu studiów z uwzględnieniem stopnia studiów

Źródło: opracowanie własne.

Po zastosowaniu testu Chi kwadrat Pearsona zbadano zależność zmiennych takich jak: plany po ukończeniu studiów a stopień studiów, które wykazały zależność istotną statystycznie w przypadku trzech odpowiedzi, tj. szukania pracy, kontynuacji nauki oraz kontynuacji aktualnej pracy. Uzyskane wartości w odniesieniu do wskazanych zmiennych są zależne od stopnia studiów. Absolwenci studiów I stopnia przede wszystkim, w ponad połowie wskazań (55,6%), chcą kontynuować naukę (absolwenci studiów II stopnia tylko 13,7%) oraz szukać pracy 37,1%. Natomiast absolwenci studiów II stopnia zamierzają szukać pracy (blisko 60% badanych) lub kontynuować pracę już posiadaną (26,0%). Potwierdza to wnioski z raportu Bilansu Kapitału Ludzkiego²⁵, stwierdzające różnicowanie szans na rynku pracy w odniesieniu do ukończonego stopnia studiów.

4. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Mając na uwadze wielowymiarowy charakter bezpieczeństwa²⁶ należy przyjąć, iż w jeden z jego wymiarów wpisuje się problematyka podjęta w artykule. Tytułowe bezpieczeństwo zawodowe w odniesieniu do absolwenta uczelni wyższej można postrzegać jako stan gwarancji sukcesu na rynku pracy. Zdobyte wykształcenie, które jest efektem kształtowania bezpieczeństwa edukacyjnego staje się elementem mającym zapewnić powodzenie w zatrudnieniu. Przyjęte założenia artykułu, uwzględniające stopień studiów poprzez przeprowadzone analizy, pozwalają na wysunięcie wniosków z badań:

1. Ponad 80% absolwentów potwierdziło zgodność planu studiów i programu kształcenia z ich zainteresowaniami oraz oczekiwaniami, kształtując jednoznacznie pozytywną opinię badanych w odniesieniu do oceny studiów.

²⁵ Bilans Kapitału Ludzkiego, *Młodość czy doświadczenie? Kapitał ludzki w Polsce*. Raport, Warszawa 2013.

²⁶ L.F. Korzeniowski, *Podstawy nauk o bezpieczeństwie. Zarządzanie bezpieczeństwem*, Warszawa 2012, s. 76.

2. Ponad 80% absolwentów jest przekonanych o właściwym przygotowaniu do pracy zawodowej.
3. Istnieje zależność istotna statystycznie w badanej grupie absolwentów, która odnosi się do zgodności planu studiów i programu kształcenia z ich oczekiwaniami oraz że wybrany kierunek studiów spełnił oczekiwania absolwentów, przy uwzględnieniu studiów I i II stopnia. W przypadku obu wskazanych zmiennych, absolwenci studiów I stopnia (na poziomie wyższym o 8% od grupy absolwentów studiów II stopnia) częściej je wskazywali.
4. Główną zaletą zdobytego wykształcenia zdaniem absolwentów jest wzrost szans na rynku pracy (co najmniej połowa badanych).
5. Realizacja zakładanych programów kształcenia wpłynęła na dobre opanowanie kompetencji w opinii badanych. Najlepiej rozwiniętą kompetencją ich zdaniem jest umiejętność współpracy, opanowana na poziomie 4,38 w skali 1 (min) – 5 (max).
6. W grupie warunków studiowania na uczelni najwyżej oceniono poziom zajęć dydaktycznych (4,21) w skali 1 (min) – 5 (max).
7. Absolwenci zastrzegają konieczność ulepszania oferty edukacyjnej, społecznej i kulturalnej uczelni, głównie poprzez organizację spotkań z ciekawymi ludźmi, kursów językowych oraz wycieczek naukowych/studyjnych.
8. Plany absolwentów są zróżnicowane ze względu na stopień ukończonych studiów. Absolwenci studiów I stopnia chcą przede wszystkim kontynuować naukę (55,6%), natomiast absolwenci studiów II stopnia zamierzają szukać pracy (blisko 60%). Warto zauważyć, iż w grupie absolwentów studiów I stopnia co trzeci badany także planuje poszukiwanie pracy.

Przedstawione wnioski kształtują pozytywną opinię absolwentów w zakresie wszystkich obszarów objętych badaniami, potwierdzając tym samym poprawność prowadzonej polityki uczelni i działań budujących bezpieczeństwo edukacyjne. Niemniej jednak jest to badanie diagnozujące punkt wyjścia absolwenta z uczelni, które należy kontynuować. W odstępnie roku, trzech oraz pięciu lat od ukończenia studiów wyższych respondenci uczestniczący w badaniach, będących przedmiotem artykułu, ponownie się wypowiedzą – tym razem w zakresie aktywności zawodowej. Przygotowane narzędzie badawcze, stanowiące załącznik 8 do WSZJK²⁷ pozwoli na monitoring ich karier zawodowych.

Prezentowane wyniki badań są zatem częścią cyklu badawczego z zakresu bezpieczeństwa edukacyjnego, uwzględniającego szereg tworzących je elementów, m.in. badania studentów I roku w zakresie wyboru uczelni oraz kierunku studiów, badania opinii pracodawców pod kątem oceny studentów odbywających praktyki zawodowe czy monitoringu karier zawodowych absolwentów. Realizacja cyklu rozpoczęła się od 2013 roku i jest prowadzona aktualnie, przyczyniając się do zapewnienia bezpieczeństwa edukacyjnego poprzez podniesienie jakości kształcenia oraz w efekcie finalnym – osiągnięcie aktywności zawodowej absolwentów.

LITERATURA

- [1] Bilans Kapitału Ludzkiego, *Młodość czy doświadczenie? Kapitał ludzki w Polsce. Raport*, Warszawa 2013.
- [2] CBOS, *Postawy prokreacyjne Polaków BS/4/2010*, Warszawa 2010.

---

²⁷ Tamże, załącznik 8 do WSZJK.

- [3] CBOS, *Studia wyższe – dla kogo, po co i z jakim skutkiem BS/92/2013*, Warszawa 2013.
- [4] Dymicka A., Smarzewska A., Melaniuk E., Szepeluk A., *Praktyki zawodowe jako element bezpieczeństwa edukacyjnego* [w:] M. Kubiak, A. Smarzewska, *Perspektywy bezpieczeństwa narodowego w XXI wieku*, Wyd. PSW JPII, Biała Podlaska 2014.
- [5] Korzeniowski L.F., *Podstawy nauk o bezpieczeństwie. Zarządzanie bezpieczeństwem*, Difin, Warszawa 2012.
- [6] Krześciński, *Dziś – przemysłany wybór kierunku studiów, w przyszłości – większa szansa na dobrą pracę*, Biuletyn Informacyjny Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Lublinie „Lubelskie na rynku pracy”, nr 3/12, Lublin 2014.
- [7] Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Sytuacja na rynku pracy osób młodych w 2014 roku*, Warszawa 2014.
- [8] Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Zawody deficytowe i nadwyżkowe w 2014 roku*, Warszawa 2015.
- [9] Piotrowska D., Ziółek M., *Wewnętrzne systemy zapewnienia jakości kształcenia w odniesieniu do nowych regulacji prawnych*, Łódź 2012, <http://ekspercibolonscy.org.pl> (dostęp: 08.07.2015 r.).
- [10] Pracownia Ewaluacji Jakości Kształcenia Uniwersytetu Warszawskiego, *Monitorowanie losów absolwentów uczelni wyższych z wykorzystaniem danych administracyjnych Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. Raport końcowy*, IBE, Warszawa 2014.
- [11] Próchnicka M., *Zeszyt dobrych praktyk dotyczących wewnętrznego zapewnienia jakości kształcenia w uczelniach*, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2013.
- [12] Rzecznik Praw Absolwenta, *Akademickie Biura Karier w Polsce bieżąca działalność i możliwości rozwoju*, Warszawa 2014.
- [13] Smarzewska A., Melaniuk E., *Bezpieczeństwo edukacyjne absolwentów szkół ponadgimnazjalnych z powiatu bialskiego i miasta Biała Podlaska zapewniane przez PSW im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej w latach 2010–2012*, Rozprawy Społeczne 2013, nr 2 (VII).
- [14] Smarzewska A., Melaniuk E., Dymicka A., Szepeluk A., *Realizacja specjalności zarządzanie kryzysowe w perspektywie wejścia na rynek pracy jej absolwentów* [w:] A. Polak, A. Smarzewska, P. Borek, *Oblicza i wyzwania obronności w XXI wieku*, Wyd. PSW JPII, Biała Podlaska 2015.
- [15] Smarzewska A., Melaniuk E., *Kompetencje studentów kierunku bezpieczeństwo narodowe PSW w Białej Podlaskiej*, Kwartalnik Bellona 2014, nr 4.
- [16] Smarzewska A., Melaniuk E., *Wpływ oceny na dyplomie na możliwość zatrudnienia absolwentów kierunku Bezpieczeństwo Narodowe*, Rozprawy Społeczne 2014, nr 4 (VIII), s. 43–49.
- [17] Uchwała nr 53/2014 Senatu Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej z dnia 27.06.2014 roku w sprawie: zatwierdzenia zmian załączników Wewnętrznego Systemu Zapewnienia Jakości Kształcenia w Państwowej Szkole Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, załączniki 6, 7, 8 do WSZJK.
- [18] Ustawa z dnia 11 lipca 2014 r. o zmianie ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2014 r. poz. 1198 ze zm.).
- [19] Ustawa z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym, ustawy o stopniach naukowych i tytułach naukowych oraz o stopniach i tytułach w zakresie sztuki oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 84, poz. 455 ze zm.).

- [20] Wojewódzki Urząd Pracy w Lublinie, *Losy absolwentów szkół województwa lubelskiego. Raport z badań ilościowych wśród absolwentów szkół wyższych i jakościowych wśród absolwentów szkół ponadgimnazjalnych i wyższych*, Lublin 2014.

FORMING OF THE GRADUATES' PROFESSIONAL SAFETY

Chances of the placement are growing along with obtaining a university degree. Providing the occupational safety for graduates constitutes one of basic action shaped by the educational safety. Monitoring professional careers of graduates is desired with functioning of the school, translating into the update of the realized strategy. This article aims to analyze the situation of graduates after finishing education at the undergraduate level and postgraduate level. A statement that the higher education is lengthening the odds on the employment is an effect of survey, and the program carried out in the course of studies of the education enables due preparing for the transition to the labour market. The survey confirmed that the degree of completed studies was a factor diversifying professional chances of graduates of the college. Made conclusions are shaping the positive opinion of graduates in all areas provided with the survey, confirming the correctness of the pursued politics of the college and action creating the educational safety in the process. Over the 80% of graduates are convinced of the due preparation for the career. According to graduates' an increase in the labour market opportunities is a major advantage of the get education. Graduates are reserving the need to modify the college offer of the educational, social and cultural areas, mainly through the organization of meetings with interesting people, language courses and scientific trips. And so presented findings are a part of the research cycle from the margin of safety educational, taking into account the row of elements forming them, among others examining students at the beginning in choice of college and course degree, of opinion poll of employers in terms of the assessment of students undergoing traineeships or the monitoring of professional careers of graduates.

Keywords: safety, graduate, labor market, degree system.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.37

Przesłano do redakcji: czerwiec 2016 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

Hanna SOMMER¹

FLASH MOB – TŁUM SPONTANICZNY...?

*Tłumy są zawsze tą siłą, która rozsypuje
zmurszałą budowlę cywilizacji. Wtedy spełniają swą rolę,
a siła polegająca na ilości jest wówczas ideą przewodnią historii.
Czy nasza cywilizacja nie potrafi ująć podobnego losu?
Można się tego lękać, ale nie wiemy tego jeszcze.
Tak czy inaczej, musimy przygotować się
na rządy tłumów...*

Gustaw Le Bon

Artykuł jest próbą ukazania zjawiska społecznego, z którym obecnie mamy do czynienia w przestrzeni publicznej. Sztuczny tłum, który nazywany jest flash mobem traktowany jest, jako spontaniczna zabawa. Udana akcja flash moba zależy od elementu zaskoczenia i przykucia uwagi przypadkowych przechodniów.

W flash mobie bierze udział grupa obcych sobie ludzi, którzy organizują się za pomocą mediów elektronicznych, takich jak telefony komórkowe czy Internet. Gromadzą się w miejscu publicznym i zachowują w określony sposób, przez z góry określony czas, a następnie szybko się rozchodzą.

Wielu badaczy opisuje flash mob jako modę, która pokazuje zdolność ludzi do błyskawicznego organizowania się. Moda na tego typu akcje przywędrowała z Ameryki. Pierwszy Mob Projekt odbył się w Nowym Jorku na początku 2003 roku. Obecnie flash-mobowe szaleństwo opanowuje Europę.

Każdy flash mob jest wyjątkowy i stara się zwrócić uwagę przechodniów. Często o takich wydarzeniach mówi się, pisze i pokazuje je w mediach. Nie zawsze flash mob organizowany jest dla zabawy i przyjemności. Czasami organizatorzy chcą nagłośnić ważną sprawę. Może być to happening, który ma na celu pokazanie solidarności w jakiejś ważnej sprawie, wyrażenie swojej opinii, a nawet protestu. Akcje flash mobowe są też wykorzystywane do celów komercyjnych. Jest to jednak sprzeczne z ideologią flash moba, mówiącej o akcjach organizowanych dla czystej przyjemności i niemających żadnego innego celu.

Słowa kluczowe: flash mob, tłum, komunikowanie, zabawa.

1. WPROWADZENIE

Obecnie komunikowanie się przy pomocy Internetu jest coraz bardziej powszechne. Wpływ na to ma wzrost popularności portali społecznościowych i ciągłe udoskonalanie komunikatorów. Internet pozwala tworzyć i budować nowe sposoby interakcji społecznych, które wpływają na kształtowanie grup oraz stosunków społecznych. Współcześnie Internet odgrywa kluczową rolę w procesie komunikacji interpersonalnej, w wymianie i dzieleniu

---

¹ Dr Hanna Sommer, Zakład Nauk Humanistycznych, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, al. Powstańców Warszawy 8, 35-959 Rzeszów; e-mail: hansom@prz.edu.pl.

się informacją. Internet jest ważnym narzędziem społecznym, które pozwala trafić do szerokiego grona odbiorców. Bez jego udziału wiele zjawisk społecznych w dzisiejszym świecie nie miałyby szans zaistnieć.

Pomysłodawcą przełamania rutyny i inicjatorem pierwszego performance'u typu flash mob był amerykański dziennikarz Bill Wasik, który w 2003 roku wykorzystując pocztę e-mailową przesłał informacje ze swoim pomysłem. Była to forma eksperymentu społecznego, który miał pokazać podejście do aktywności publicznej. Interesowała go też reakcja przypadkowej publiczności.

Określenie „flash mob” pochodzi z języka angielskiego, co w wolnym tłumaczeniu oznacza „błyskawiczny tłum”. Nazwa ta bardzo dobrze obrazuje ideę tego zjawiska. Opiera się ono na prostej zasadzie, gdzie grupa ludzi spotyka się w określonym publicznym miejscu, o określonej godzinie i wykonuje te same czynności, po czym rozchodzi się.

Akcje flash mobów zazwyczaj organizowane są przy pomocy Internetu, gdzie mobbersi – obcy dla siebie ludzie, na odpowiednich stronach, krótko przed mityngiem zamieszczają dokładne wytyczne i szczegóły planowanych działań i dalej przekazują dane swoim znajomym, wykorzystując dostępne nowe technologie.

Flash mob stanowi jedną z najbardziej zaskakujących form aktywności, którą można spotkać w przestrzeni publicznej. Najbardziej znaczącym elementem jest tutaj właśnie zaskoczenie, co odróżnia flash moba od innych form takiej aktywności. Można powiedzieć, że jest to działanie zaplanowane, ale pojawia się spontanicznie i do końca nie jest znana liczba uczestników. Zatem można postawić pytanie czy jest to tłum spontaniczny czy też kontrolowany?

2. IDEA I PODSTAWOWE ZASADY FLASH MOBA

Klasyczna odmiana zachowań zbiorowych występuje w tłumie. Tłum składa się z jednostek, które nie znają się, a jedyne, co je łączy, to bycie razem w tym samym miejscu i czasie oraz jakiś powód, który wpłynął na to, że znaleźli się tam. W tłumie jednostki zachowują się bardziej emocjonalnie, bezkrytycznie i spontanicznie. Ludzie nie zastanawiają się, czy ich zachowanie ma sens i często poddają się nastrojowi chwili².

Flash mob traktowany jest, jako zabawa, w trakcie której może być przekazana wspólna idea. Nieznani sobie ludzie nawiązują kontakt przy pomocy nowych technologii i umawiają się w celu wspólnego zrealizowania pewnych czynności, w ściśle określonym miejscu i czasie. Zabawa trwa najczęściej kilka minut i jest zaskoczeniem dla obserwatorów, po czym jej uczestnicy rozchodzą się w różnych kierunkach. Ważne jest, aby uczestnicy szybko opuszczali miejsce akcji i z nikim o niej nie rozmawiali. Powinni sprawiać wrażenie, że nic się nie wydarzyło. Chodzi o to, aby wprowadzić dezorientację i zdumienie.

To właśnie zaskoczenie stanowi najbardziej znaczący czynnik, który odróżnia flash mob od innych form zbiorowości. Pomimo, że jest to zachowanie zaplanowane, to rodzi się spontanicznie i najczęściej nie jest znana liczba jego uczestników. Zgodnie z synchronizowanymi zegarkami i dokładną instrukcją działania, ludzie pojawiają się, aby zademonstrować swoją przypadkowość w niekonwencjonalny sposób. Bardzo często bezcelowość tych działań jest celem jedynym i nadrzędnym. Jest to forma walki z szarą rzeczywistością, jak twierdzą mobbersi. Cały czas obowiązuje zasada anonimowości, gdzie nikt o niczym nie wie, pomimo że media o tym mówią.

² P. Sztompka, *Socjologia – analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 152–153.

Wszystko odbywa się bardzo szybko. Zanim obserwujący to zjawisko zorientują się, o co chodzi, dziwnie zachowujący się tłum znika. Mobbersi na akcje najczęściej wybierają te miejsca, w których znajduje się dużo ludzi.

Najważniejszą ideą flash mobów jest zabawa i spontaniczne działanie. Jednak trochę inna zasada obowiązuje w flash mobie tanecznym, gdzie wymagane jest większe przygotowanie oraz ułożenie układu choreograficznego i przećwiczenie go przez uczestników.

Flash mob nie zawsze jest tylko zabawą. Czasem ma on konkretne przesłanie. Zorganizowana akcja zwraca uwagę na ważny problem społeczny. H. Rheinghold twierdzi, że flash moby są najnowszą formą społecznego protestu. Inteligentny tłum działa w porozumieniu, chociaż osoby wchodzące w jego skład nie znały się wcześniej³.

W maju 2015 roku odbył się w Rzeszowie największy w Polsce flash mob. Wzięło w nim udział około 500 osób. Uczestnicy wystąpili w maseczkach chirurgicznych. Miał on za zadanie zwrócić uwagę na problem transplantologii w Polsce.

Chociaż z reguły akcjami flash mobów nie kieruje jakaś ideologia, to mogą one mieć realny wpływ na sytuację w danym środowisku. Mogą być formą protestu, zorganizowaną w nietypowy, zaskakujący sposób. Przykładem tego typu flash moba był np. happening z przesłaniem w Przemyślu w 2008 roku (fot. 1). Wolontariusze Towarzystwa Ulepszenia Miasta oraz chętni mieszkańcy Przemyśla zamarli na dwie minuty w bezruchu, mając dłonie przyłożone do płyty rynku. Była to manifestacja sygnalizująca chęć wpływania na wygląd swojego miasta i forma protestu przeciwko koncepcji przebudowy rynku⁴.

Fot. 1. Akcja w Przemyślu – Rynek w Twoich rękach

Źródło:

https://www.google.pl/search?q=flash+mob&rlz=1C1AVSX_enPL398PL413&tbn=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwj-37z17fPNAhVLMBoKHRAPCa0QsAQIMA&biw=1280&bih=804#tbn=isch&q=flash+mob+przemysl%2008&imgsrc=CmW5OA__UrLvEM%3A (dostęp: 12 lipca 2016 r.)]

³ L. Goldstein, *The Mob Rules*, "Time", 10.08.2003, <http://205.188.238.109/time/magazine/article/0,9171,474547,00.html> (dostęp: 5 czerwca 2016 r.).

⁴ *Flash mob w Przemyślu*, http://miasta.gazeta.pl/rzeszow/1,34975,6102962,Flash_mob_w_Przemyslu.html (dostęp: 12 lipca 2016 r.).

Akcja zorganizowana w Przemyślu miała pokazać przywiązanie mieszkańców do swojego miasta i chęć wpływania na to, co się w nim dzieje. Miała zachęcić mieszkańców do społecznej aktywności.

Uczestnicy flash moba nie znają się, spotykają się najczęściej na kilka minut i nie mają przywódcy. Celem jest wywołanie zdziwienia oraz zaskoczenia wśród oglądających. Działania, które z pozoru nie mają żadnego sensu, ale gdy wykonywane są wspólnie z innymi, rodzą krótkotrwałe i bardzo intensywne, specyficzne więzi społeczne. Opierają się na odróżnieniu uczestników od widzów. Te z pozoru absurdalne akcje mają w rzeczywistości swój cel. Udział w flash mobie powoduje wyjście z domu i zauważenie innych osób i problemów życia społecznego. Flash mob istnieje dzięki elementowi zaskoczenia, który poprzez opisanie i rozpropagowanie go wśród ludzi może ulec zatraceniu.

3. QUASI WSPÓLNOTA

W tłumie, który przejawia wspólnie ukierunkowane, spontaniczne działanie, często dochodzi do naśladownictwa i chwilowego wyzbycia się indywidualizmu. Uczestnicy tłumy mogą czuć się silniejsi i stracić zdolność obiektywnej oceny.

Wiedząc, na jakiej zasadzie działa flash mob, trudno jest mówić o więziach, bo z góry zakłada się, że one nie istnieją. Jednak podejmując bardziej wnikliwą analizę można stwierdzić, że skoro jest grupa to jakieś więzi między jej członkami również są. Można zauważyć, iż flash mob posiada cechy więzi zarówno wspólnotowych jak i stowarzyszeniowych, które opisuje Ferdinand Tönnies⁵. Biorąc udział w flash mobie świadomie i w określonym celu dołączamy do grupy na bardzo krótki okres, łączymy się duchowo i bezinteresownie, solidarnie występujemy przeciwko rutynie. Można powiedzieć, że więzi te są wynikiem umowy i na kilka minut zabawy tworzą się relacje właściwe wspólnocie. Skupiając się na celach zabija się wspólnotę, co robi, np. organizator, opisując spotkania w Internecie. Interakcje między uczestnikami zabawy jednak nie są częste, a właśnie ich intensywność stanowi jedną z zasadniczych cech grupy społecznej.

Istotną kwestią jest też forma komunikacji pomiędzy uczestnikami flash mobów. Choć przyjmujemy się, że mobbersi nie znają się osobiście, to czasami przychodzą parami lub w większej grupie, co nie ma wpływu na cały tłum.

Komunikacja przebiega sprawnie. Po ukazaniu się informacji o planowanej zabawie na stronie organizatora jest ona przekazywana do znajomych przy pomocy SMS-ów i maili, którzy w ten sam sposób informują kolejnych znajomych. W efekcie wiadomość dociera do znacznej liczby osób w sposób błyskawiczny. Jednak trudno jest jednoznacznie ustalić czy to nowe technologie mają wpływ na to, iż flash moby potrafią gromadzić tak dużo osób.

Uczestnicy zabawy pozostają sobie obcy i po kilkuminutowej zabawie rozchodzą się w swoje strony. Na tej podstawie można stwierdzić, że flash mob nie jest sposobem na zawieranie nowych znajomości. Nie można tutaj zaobserwować zjawiska, o którym pisał Erving Goffman: „Gdy jednostka znajduje się pośród innych, to zazwyczaj starają się oni zdobyć o niej jakieś informacje”⁶. Ta anonimowość zostaje tutaj zachowana.

⁵ F. Tönnies, *Wspólnota i stowarzyszenie. Rozprawa o komunizmie i socjalizmie jako empirycznych formach kultury*, Warszawa 1988.

⁶ E. Goffman, *Człowiek w teatrze życia codziennego* [w:] *Antropologia widowisk, zagadnienia i wybór tekstów*, wstęp i redakcja L. Kolankiewicz, Warszawa 2005, s. 47.

Można zadawać sobie pytania, w jakim celu organizowane są flash moby? Łatwiej jest przecież zorganizować spotkania, gdzie ludzie mogą się integrować. Ale tutaj chodzi nie tylko o dobrą zabawę, ale, jak zauważa D. Górską, o szaleństwo, które uważa za motor błyskawicznego tłumy. Jest to coś, czego ludzie potrzebują, nawet, gdy sami je zorganizują⁷.

Flash mob w swoim założeniu ma walczyć z rutyną i wprowadzać w prozę codziennego życia trochę absurdu, czy inną formę zabawy od tej, którą oferują na przykład media. Mobbersi starają się rozweselić szarość dnia codziennego. Jak sami twierdzą: Nie możemy i nawet nie próbujemy zmienić świata, ale co jakiś czas staramy się zmienić kilka minut swojego życia w coś niezwykłego i niebanalnego.

Ludzie chłonni są różnego rodzaju sensacji. Czasami nietypowe zachowanie jednej osoby potrafi skupić uwagę wielu.

Flash moby w sposób szczególnie atrakcyjne są dla samych uczestników, którzy mają świadomość uczestniczenia w ciekawym widowisku obserwowanym przez przypadkowych świadków. Jeśli można wyodrębnić aktorów i widzów, to można mówić już o pewnej formie teatru. Nie jest to jego klasyczna forma, ale widać tutaj ideę performance'u.

Jest to rodzaj artystycznego performance'u stworzonego przez amatorów. Widzowie są zaskoczeni niezwykłym widowiskiem, rozgrywanym na ich oczach. To, że mobbersi często nie znają się osobiście świadczy o tym, że wydarzenia te nierozzerwalnie łączą się ze społecznościami tworzącymi się w Internecie.

4. FLASH MOB – METODA PROMOCJI

Początkowo flash moby organizowane były dla samej zabawy. Obecnie agencje reklamowe dostrzegły potencjał w tych eventach. Spontaniczna zabawa została szybko dostrzeżona przez specjalistów od marketingu. W tym kontekście wydarzenie to jest wcześniej bardzo dokładnie przygotowywane. Osobami, które tworzą to widowisko są najczęściej wynajęci aktorzy oraz statyści lub tancerze. Największą trudnością jest uzyskanie efektu spontaniczności, który jest podstawowym wyznacznikiem flash mobu.

Korporacje oraz firmy bardzo szybko zainteresowały się wykorzystaniem tego rodzaju aktywności jako metody promocji. Dzięki flash mobom promocyjnym można zwrócić uwagę potencjalnych klientów na markę i produkt, który będzie się kojarzył z pozytywnymi emocjami, towarzyszącymi takim przedsięwzięciom. Takie chwile są nagrywane i upowszechniane w sieci jako virale. Innym ważnym atutem jest panująca atmosfera otwartości oraz udział przypadkowych przechodniów w kreowaniu promocyjnej treści. Takie działania wzbudzają sympatię a ich koszt jest znikomy.

Flash moby promocyjne mogą w różny sposób wykorzystywać niejednoznaczne slogany, które nie są kojarzone wprost z promowanym produktem. To może skłaniać konsumentów do szukania dalszych informacji o danym wydarzeniu. Jest to dobra metoda na zaangażowanie potencjalnych klientów.

Obecnie flash moby cieszą się dużą popularnością i są wykorzystywane na całym świecie. W Polsce też wykorzystuje się tą metodę promocji. Bardzo ciekawą kampanię przeprowadziła Kompania Piwowarska. Jej celem była promocja piwa *Dog in the fog*, która została podzielona na siedem etapów. Pojawiła się jednocześnie w największych miastach Polski

---

⁷ D. Górską, *Szaleństwo kontrolowane*, „Obserwator” 2004, nr 5.

pod nazwą *Ludzie ze smyczami*. Osoby spacerowały trzymając smycz z niewidzialnymi psami, a w późniejszych etapach jeszcze podziwiały swoje niewidzialne zwierzątka. Cała kampania była utrzymywana w tajemnicy i nigdzie nie można było uzyskać żadnych informacji. Sytuacja ta wywołała mnóstwo dyskusji na forach internetowych, powstało nawet około dwudziestu publikacji na ten temat. Dopiero w finalnym etapie wyjaśniono sprawę na konferencji prasowej⁸.

Innym przykładem może być promocja płyty z musicalu „Les Miserables” w Warszawskich Tarasach. W akcję zaangażowano aktorów teatru „Roma” oraz przypadkowe osoby i odegrano utwór z tej płyty. Ciekawym przykładem była też promocja Centrum Handlowego Bielany. W akcji wykorzystano szturm świętych Mikołajów oraz liczne układy taneczne⁹. Efektem tych akcji były życzliwe komentarze oraz oceny w Internecie jak też pozytywne nastawienie do takich wydarzeń zaangażowanych w nie osób.

Podane przykłady dowodzą, że jest to dobry sposób na promocję. Dostarcza dużo pozytywnych emocji.

Fot. 2. Flash mob – Zatańcz, zaklaszcz i ... kup!

Źródło:

https://www.google.pl/search?q=flash+mob&rlz=1C1AVSX_enPL398PL413&tbm=isch&tbo=&u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwjU_sCu4fPNAhUGXRoKHXYFAoEQsAQIMA&biw=1280&bih=804 [dostęp: 12 lipca 2016 r.]

Flash mob jest również doskonałą ideą do promocji kultury. Na przykład w maju 2016 roku w Krakowie w samo południe na Rynku Głównym czytano na głos książki przez siedem minut. Celem tej akcji było zachęcenie krakowian do czytania i korzystania z krakowskich bibliotek¹⁰.

Im więcej osób angażuje się w dane przedsięwzięcie, tym lepszy jest przekaz, który świadczy o marce i jej promocji. Jednak trudno jest odróżnić wydarzenia sponsorowane od tych spontanicznych. Można jedynie wskazać ich cechy wspólne, którymi są: zaskoczenie, medialny potencjał oraz szansa na promocję.

⁸ <http://blog.ambnetmedia.pl/ciekawostki/flash-mob-jako-jedna-z-ciekawszych-metod-promocji/> (dostęp: 12 lipca 2016 r.).

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ <http://www.sbpkrakow.pl/index.php/filie/filia-4/16-polskie/krakowczyta/108-krakow-czyta-flash-mob> (dostęp: 12 lipca 2016 r.).

5. ZAKOŃCZENIE

Obserwując życie współczesnego człowieka można powiedzieć, że powstaje nowy fenomen społeczny. Osoby, które znajdują się w różnej przestrzeni i czasie mogą bardzo szybko zorganizować się i ze sobą współdziałać. W obecnym świecie silnej indywidualizacji, flash moby są sposobem dotarcia do wspólnoty, która zapewnia przynajmniej chwilowe poczucie bycia członkiem danej grupy.

Flash moby są też bardzo dobrym sposobem zwrócenia uwagi opinii publicznej na ważne problemy społeczne. Niektórzy postrzegają go jako pewną formę społeczności internetowych. Jednak jest to tłum, który nie posiada cech klasycznej społeczności.

Obserwuje się również wykorzystywanie flash mobów jako narzędzia promocji. W teorii najważniejszym ich celem jest spontaniczna zabawa. W praktyce wygląda to nieco inaczej. Wykorzystywane są przez agencje reklamowe, jako skuteczne narzędzie prowadzonych kampanii reklamowych.

Chociaż z reguły akcjami flash mobów nie kierują żadne ideologie, to mogą one mieć realny wpływ na swoje środowisko. Mogą być formą protestu, zorganizowaną w nowoczesny sposób.

Można powiedzieć, że flash moby wykraczają poza swoje pierwotne założenia i nie stanowią jedynie spontanicznej zabawy, ale w formie zorganizowanej mogą nieść ważne przesłania.

BIBLIOGRAFIA

- [1] *Flash mob w Przemysłu*, http://miasta.gazeta.pl/rzeszow/1,34975,6102962,Flash_mob_w_Przemyslu.html.
- [2] Goffman E., *Człowiek w teatrze życia codziennego* [w:] *Antropologia widowisk, zagadnienia i wybór tekstów*, wstęp i redakcja L. Kolankiewicz, wyd. UW, Warszawa 2005.
- [3] Goldstein L., *The Mob Rules*, "Time", 10.08.2003, <http://205.188.238.109/time/magazine/article/0,9171,474547,00.html>.
- [4] Górská D., *Szaleństwo kontrolowane*, „Obserwator” 2004, nr 5.
- [5] Sztompka P., *Socjologia – analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2002.
- [6] Tönnies F., *Wspólnota i stowarzyszenie. Rozprawa o komunizmie i socjalizmie jako empirycznych formach kultury*, PWN, Warszawa 1988.
- [7] http://rzeszow-news.pl/taneczny-flash-mob-w-rzeszowie-trzy-rekordy-pobite-zdjecia/#leaf_
- [8] http://www.sbpkrakow.pl/index.php/filie/filia-4/16-polskie/krakowczyta/108-krakow-czyta-flash-mob_
- [9] <http://blog.ambnetmedia.pl/ciekawostki/flash-mob-jako-jedna-z-ciekawszych-metod-promocji/>
- [10] https://www.google.pl/search?q=flash+mob&rlz=1C1AVSX_enPL398PL413&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwj-37z17fPNAhVLmBoKHRAPCa0QsAQIMA&biw=1280&bih=804#tbm=isch&q=flash+mob+przem%5B+2008&imgsrc=CmW5OA_UrLvEM%3A.
- [11] https://www.google.pl/search?q=flash+mob&rlz=1C1AVSX_enPL398PL413&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwjU_sCu4fPNAhUGXRoKHXyFAoEQsAQIMA&biw=1280&bih=804.

FLASH MOB – SPONTANEOUS CROWD...?

The article is an attempt to show a social phenomenon which we now face in the public space. Artificial crowd, which is called a flash mob, is treated as a spontaneous fun. A successful flash mob action depends on the element of surprise and attention from bystanders.

The flash mob involves a group of strangers who organize it using electronic media, such as mobile phones or the Internet. They gather in a public place and behave in a certain way for a predetermined time, then quickly disperse.

Many researchers describe flash mob as a fashion, which shows the human ability to organize instantly. The fashion for this type of actions was brought from America. First Mob Project was held in New York in early 2003. Currently flash mobs madness came to Europe.

Each flash mob is unique and tries to draw the attention of passers. Such events are often bespoke and shown in the media. Not every flash mob is organized for fun and pleasure. Sometimes the organizers want to publicize an important case. This may be a happening which is intended to show solidarity in some important matter, to express some opinions or even protest. Flash mobs are also used for commercial purposes. However, this is contrary to the ideology of the flash mob speaking about actions organized for pure pleasure and without other purpose.

Keywords: flash mob, crowd, communication, fun.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.38

Przesłano do redakcji: marzec 2017 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

Marek URBANIK¹

ANALYSIS OF CONSUMER EXPECTATIONS RELATED TO THE SERVICES PROVIDED BY GAS COMPANY

The aim of the study was getting an opinion of gas consumers on the functioning of the gas distribution subsystem. The conducted survey concerned the issues related to the assessment of nuisance, the effectiveness of notification and the assessment of losses caused by interruptions in gas supply. The survey also included the satisfaction of the respondents with the quality of services provided by the gas enterprise. An important issue is the assessment of nuisance of gas supply interruptions, their time and frequency, knowledge of the causes, nuisances and losses caused by the lack of gas supply. Additional questions concern, among others, the issues of costs associated with gas consumption, the continuity of gas supply and the required pressure. Customer feedback may be used to determine the compensation for losses resulting from gas supply disruptions. Consumers opinions can be used in determining the standards of gas supply reliability. In turn, the respondents' suggestions are aimed at improving the quality of services provided by the gas company. In order to assess the level of satisfaction and continuously improve the quality of service the gas company should carry out continuous monitoring of satisfaction among gas recipients by conducting surveys among them. The performed research can be very helpful in planning potential modernization of critical infrastructure and to maintain its proper functioning.

Keywords: consumers survey, gas infrastructure operation, gas supply, assessment of gas supply.

1. INTRODUCTION

One of the basic conditions for the functioning of urban agglomerations in the face of crisis situations or even during normal functioning of gas infrastructure is to ensure safe delivery of gas for consumption through gas infrastructure. The occurrence of undesirable events and processes, as well as their cumulation, can lead to a threat for proper and safe functioning of the system or even to its development. As critical infrastructure includes energy supply, energy resources and fuels, in order to ensure the security of the state and its citizens, its protection should be improved continuously according to the Act of 26 April 2007 on Crisis Management (OJ 2007, No. 89, item 590, as amended) and the Directive 2008/114/EC of identification and designation of European critical infrastructure and assessing the need to improve its protection (EC 345 from 23.12.2008). According to the previously mentioned regulations, critical infrastructure should meet the specified requirements according to such criteria as casualties criterion assessed in terms of the potential

---

¹ Mgr inż. Marek Urbanik, Wydział Budownictwa, Inżynierii Środowiska i Architektury, Politechnika Rzeszowska, al. Powstańców Warszawy 6, 35-959 Rzeszów; e-mail: marekurbanik@onet.pl.

number of fatalities or injuries and economic effects criterion assessed in terms of the significance of economic losses and degradation of products or services, also including potential environmental effects². Also important is public effects criterion assessed in terms of the impact on public confidence, physical suffering and disruption of daily life, including the loss of essential services³. Also important is public effects criterion assessed in terms of the impact on public confidence, physical suffering and disruption of daily life, including the loss of essential services. Taking into account the last criterion it is important to conduct the survey to find people's opinions on the operation of gas systems, which can help in performing the assessment of quality of service provided by the gas company as gas should reach the recipients at the right time and place, also in the necessary quantity and quality. Studies of critical infrastructure concerning gas resources and gas supply failures are presented in numerous works, among others⁴. Companies supervising critical infrastructure conduct such studies more and more often because thanks to their results they can find a lot of information about the systems functioning which in the future can help improve the quality of services and plan potential modernization of network, as well as maintain the reliable functioning of critical infrastructure⁵ and determine the emergency source of supply⁶.

The results obtained from the conducted studies allow controlling responsible companies and knowledge of recipients dissatisfaction allows to indicate what should be done to improve quality of provided services.

---

² B. Tchórzewska-Cieślak, J. Rak, *Ryzyko w systemie zaopatrzenia w gaz ziemny (Risk in natural gas supply system)*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Budownictwo i Inżynieria Środowiska”, 2003, No. 2, pp. 231–242.

³ J. Rak, E. Tułacz, *Analiza opinii sondażu użytkowników wodociągów publicznych na temat przerw w dostawie wody (Analysis of consumer reviews of drinking water about lack of water supply)*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Budownictwo i Inżynieria Środowiska” 2004, No. 2, pp. 337–348.

⁴ J. Rak, K. Pietrucha-Urbanik, *Badanie sondażowe związane z brakiem dostawy wody wodociągowej w sytuacjach kryzysowych (Survey related to lack of water supply water in crisis situations)*, „Instal” 2016, No. 2, pp. 54–58; J. Rak, *Analiza opinii konsumentów wody do spożycia korzystających z wodociągu publicznego miasta Rzeszowa (Analysis of consumer reviews of drinking water using the public water network of Rzeszow city)*, „Technologia Wody” 2012, No. 1, pp. 30–34; J. Rak, E. Tułacz, *Analiza opinii konsumentów wody do spożycia korzystających z wodociągu publicznego na terenie województwa podkarpackiego (Analysis of consumer reviews of drinking water using water form network in Podkarpacie)*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Budownictwo i Inżynieria Środowiska”, 2007, No. 3, pp. 123–136.

⁵ J. Rak, K. Pietrucha-Urbanik, *New directions for the protection and evolution of water supply systems – smart water supply*, „Czasopismo Inżynierii Lądowej, Środowiska i Architektury – Journal of Civil Engineering, Environment and Architecture, JCEEA”, 2015, No z. 3/I, pp. 365–373. DOI: 10.7862/rb.2015.121; A. Studziński, K. Pietrucha-Urbanik, *Preventive maintenance and reliability of water supply system elements*, „Czasopismo Inżynierii Lądowej, Środowiska i Architektury – Journal of Civil Engineering, Environment and Architecture, JCEEA”, 2015, No. 3/I, pp. 429–436. DOI: 10.7862/rb.2015.126.

⁶ J.R. Rak, *Propozycja oceny dywersyfikacji objętości wody w sieciowych zbiornikach wodociągowych (The proposal of diversification assessment of water volume in water supply network tanks)*, „Czasopismo Inżynierii Lądowej, Środowiska i Architektury – Journal of Civil Engineering, Environment and Architecture, JCEEA” 2015, No. 1, pp. 339–349, DOI: 10.7862/rb.2015.23.

Suppliers should provide services on the proper level as to meet certain legal regulations in order to deliver the medium without interruption and with proper pressure⁷.

The conducted surveys can be a good source of information for supervising companies, also through expressing a degree of customer satisfaction about provided services⁸. It is recommended to form the direct questions in surveys, also form the group of recipients of similar age and gender, as suggested in following works⁹. Also numerous tools can be applied to perform surveys, as recommended in work¹⁰, as surveys are a valuable source of information for gas companies¹¹.

2. METHODOLOGY OF RESEARCH

The research concerned individual persons using the gas distribution subsystem. In order to determine the size of the survey sample the size of the allowable error was taken into account¹². The error margin of the recommended size of the survey sample for a confidence level of 95% is 3% for the number of persons 1000, for the number of persons 300, the margin of error is 6%, and for the number of persons 200, the error margin is 7%¹³. The survey was conducted both through direct interview as well as telephone interview and through a specially created questionnaire via the Internet, in order to reach a large group of respondents in a relatively short time and a diverse group of recipients. The study was conducted in September 2016. A non-random sampling was used in the case of direct interviews, as the sample was selected for the specific network of users of the city's gas distri-

---

⁷ B. Tchórzewska-Cieślak, *Method of assessing of risk of failure in water supply system*. European safety and reliability conference (ESREL), Risk, reliability and societal safety, Taylor & Francis, 2007, Vol. 2, pp. 1535–1539; B. Tchórzewska-Cieślak, J. Rak, *Metoda wyznaczania niezawodności podsystemu dystrybucji gazu ziemnego dla jednostek osadniczych (Method of determining the reliability of the natural gas distribution subsystem for settlement units)*, „Gaz, Woda i Technika Sanitarna” 2001, No. 12, pp. 222–229; B. Tchórzewska-Cieślak, J. Rak, *Analiza modernizacji remontów dystrybucyjnej sieci gazowej na przykładzie miasta Rzeszowa (Analysis of modernization and repaired distributive gas systems based on the example of the city of Rzeszow)*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Budownictwo i Inżynieria Środowiska”, 2003, No. 2, pp. 222–229.

⁸ V.R. Shinde, N. Hirayama, S. Itoh, *Development of evaluation model for consumers' satisfaction of water supply service*, „WIT Transactions on Ecology and The Environment”, 2014, Vol 178, pp. 215–223, DOI:10.2495/13WS130181.

⁹ P. Hague, *Badania marketingowe. Planowanie, metodologia i ocena wyników (Marketing research. Planning, methodology and evaluation of results)*, HELION, Gliwice 2006; S. Kaczmarczyk, *Badania marketingowe. Metody i techniki (Marketing research. Methods and techniques)*, PWE, Warszawa 2003.

¹⁰ M. Goodyear, *Qualitative research*, ESOMAR, London 1998; R.J. Kaden, *Badania marketingowe (Marketing research)*, PWE, Warszawa 2008.

¹¹ J. Rak, *Zasady badań marketingowych związanych z zaopatrzeniem w wodę (Principles of marketing research related to water supply)*, „Wodociągi-Kanalizacja” (Sewerage-Water Supply Systems), 2005, No. 5(14), pp. 13–16.

¹² S. Kaczmarczyk, *Badania marketingowe...*

¹³ M. Szewczyk, M. Ciesielska, *Podstawy statystyczne badań marketingowych (Statistical basics of marketing research)*, Publisher Opole University of Technology, Opole 2010; W.O. Bearden, R.G. Netemeyer, *Handbook of Marketing Scales*. Sage Publications, London 1999.

tribution subsystem¹⁴. In the case of the Internet and telephone research, simple random selection and the so-called comfortable selection were used.

The survey consisted of an even number of respondents on the basis of sex of the respondents, who participated in the study. The study included an even number of respondents of the same sex. Also, a comparable age structure was established. Among the surveyed 45% of people have technical education or technical professions, the rest has the so-called non-technical and general education. According to the respondent's place of residence, the structure was as follows: multi-storey blocks about 45% of respondents, tenement house – 19% of respondents, family houses – 36% of respondents. The research was conducted in the form of a survey questionnaire for about two hundred recipients and presented in the form of 21 questions.

In the last part of the questionnaire there is the metrics containing seven questions concerning education, occupation, age and area of the respondent residence, the number of people residing in the surveyed household, in order to determine the unit gas consumption in the individual households, and the optional question about income. The aim of the metrics is to verify if the tested sample is similar to the whole population¹⁵.

The questionnaire contained both closed questions and open questions so that the respondent could additionally comment the given subject. The questions were both open and closed, either of single or multiple choice. For each question a set of answers was formulated in a way that does not exclude the other questions, the so-called cafeteria questions. Prior to the survey, people who did not have knowledge of the subject were eliminated from the study¹⁶. The results of the performed survey can be compared with the results of previous studies taking into account the respondents' attitude from different groups. The reference point can be almost any indicator, as well as the applicable legal regulations and industry standards or comparison of available concepts and different target segments of comparative analysis¹⁷.

The questionnaire survey was performed through the software package Statistica 12.

3. RESULTS OF RESEARCH

The first question concerned the assessment of the quality of services provided by the gas company. The activity of the gas company was assessed on the basis of the question about satisfaction or dissatisfaction with the quality of services provided by the gas company. After performed analysis, 65% of respondents were satisfied with the provided services by gas company, on the other hand, 15% of respondents reported dissatisfaction with

---

¹⁴ T. Kramer, *Podstawy marketingu (Basics of marketing)*, PWE, Warszawa 1994; G.A. Churchill, *Badania marketingowe (Marketing research)*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

¹⁵ S. Itoh, S. Shiro, N. Hirayama, S. Echigo, Y. Ohkouchi, *Psychosocial considerations on strategies for improving customers' satisfaction with tap water based on casual modelling*, „Journal of Japan Water Works Association” 2007, No. 4, pp. 25–37.

¹⁶ J. Rak, *Zasady badań marketingowych związanych...*, pp. 13–16; A. Speers, S. Burn, D.H. MacDonald, B. Nancarrow, G. Syme, M. Young, *Determining Customer Service Levels – Development of a Methodology*. Overarching Report. BCE Doc. No. 01/199, CSIRO 2002.

¹⁷ M. Walesiak, *Metody analizy danych marketingowych (Methods of marketing data analysis)*; PWN, Warsaw 1996; E. Kiezel, *Konsument i jego zachowania na rynku europejskim (Consumer and its behavior on the European market)*, PWE, Warsaw 2010.

the quality of services provided by the gas company and 20% have no opinion. This is not a good situation for the company because there is a high risk that people who do not have any opinion can go to the side of dissatisfied people, therefore the company must constantly improve its service level so that undecided people will be among satisfied people¹⁸.

56% of respondents had contact with the gas company's office, recipients which had contact with the customer service positively assessed the work of its employees, about 83% indicate the competence, culture and fast service. On the other hand, the negative rating was related to the length of service which, according to the respondents, was associated with a small number of staff serving clients, as shown in¹⁹.

The respondents participating in the survey were asked to rank the five qualities of supplied gas, using a hierarchy according to the most important qualities. The most important qualities for almost 70% of respondents were continuity and appropriate pressure of the delivered gas. It can be stated that for the gas recipients more important is quality of delivered gas than a price of supplied gas and low failure rate of gas network.

The conducted survey verifies the research presented in²⁰. Considering the division of consumers into the age groups it can be noted that the most important quality for every group is continuity and the pressure of supplied gas. Examining the pressure of the supplied gas, the majority of respondents (almost 93%) are satisfied with pressure of gas provided by the gas company, however, there were also those who were not satisfied. Such situation may be due to various factors as failures or leaks in the gas supply network.

The activity of the gas company was also assessed in terms of the way the gas meter was read, with as many as half of the respondents indicating manual readings through the company's employees, the others indicated reading by the Internet via the company's website or about 25% by email. The Internet readings are mostly preferred by young people, as opposed to traditional reading methods that are opted by older people. Taking into account the satisfaction of the recipients of meter reading almost 90% of respondents are satisfied with the way of reading the gas meter. On the other hand, the unsatisfied respondents indicated that they would prefer to change to radio readings via telemetry as well as to change to monthly readings, which confirm previous studies²¹.

Recipients were also asked if they submit complaints about not meeting the standards of provided services, about 3% of respondents placed such complaint during three years. In comparison to survey performed by the Ofgem and GfK Energy Research Panel, which

---

¹⁸ S. Itoh, S. Shiro, N. Hirayama, S. Echigo, Y. Ohkouchi, *Psychosocial considerations...*, pp. 25–37.

¹⁹ J. Rak, *Zasady badań marketingowych związanych...*, pp. 13–16; J. Rak, E. Tułacz, *Analiza opinii konsumentów wody do spożycia korzystających z wodociągu publicznego na terenie województwa podkarpackiego (Analysis of consumer reviews of drinking water using water form network in Podkarpackie)*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Budownictwo i Inżynieria Środowiska”, 2007, No. 3, pp. 123–136.

²⁰ A. Wiczysty, P. Krawczyk, *Ocena uciążliwości przerw w dostawie wody przez jej odbiorców (Assessment of the nuisance of water supply interruptions by its recipients)*. Conf. Proc. of II Conf. „Safety, reliability, diagnostics equipment and systems of gas, water, sewage and heating”, Publisher PZITS O/Cracow, 2001, No. 797, Zakopane, pp. 409–417.

²¹ Energy Community Regulatory Board, *Survey on the status quo of gas billing practices in the Energy Community*, December 2011, https://www.energy-community.org/dam/jcr:d515927b-4a76-4d2b-ba39-2a45d73208c3/ECRB_survey_status_quo.pdf. [access 11.2017].

compare supplier performance on customer service, about 26% complaints were received by the largest supplier²².

The functioning of gas companies in terms of the quality of gas supply service was also rated by respondents for the effectiveness of the notification of interruptions in gas supply. More than 76% of respondents stated that used information method was effective. The large percentage of respondents (73.6%) are informed about lack of gas supply in the form of the written notification. Quite large groups are the respondents who do not get the information which can be a reason of low assessment of the notification effectiveness of interruptions of the gas supply. Interruptions in the gas supply can cause various inconveniences if occur during the day, therefore respondents were asked to indicate the hours of the day in which they are most disturbed by the lack of gas supply. The biggest nuisance, according to respondents, causes gas supply disruptions occurring in the evening from 5 to 8 p.m, it may be due to the fact that respondents are at home at those hours. Therefore during this period of time any planned repair of the gas supply system (except for sudden failures) should not be performed.

Very important issue is the assessment of lack of supply medium through the critical infrastructure²³, therefore respondents were also asked what inconveniences are occurring during gas supply interruptions. The most common responses indicate heating and preparation of hot gas needed for personal hygiene, preparing meals during breaks in gas supply, other responses were associated with the performance of domestic work, including dish-washing. As people perform these activities when they are present at home so the natural thing is that break in gas supply is the most inconvenient during free days and holidays.

Assessing the hierarchy nuisance of frequency interruptions in gas supply, it was stated that three daily interruption of gas supply once a year for 73% of the respondents were defined as high nuisance, the break from 2 to 4 hours per year, by 85% of respondents were identified as very small.

The next examined issue concerns the opinion of consumers about the losses resulting from interruptions in gas supply and the need for compensation. Only 15% of respondents believe that a gas supply break causes some financial loss to their household, compared to 85% of respondents who think that a break in gas supply does not cause financial losses. Respondents who believe that gas supply disruptions are generating financial losses justify it by the need to reorganize planned work, difficulty in preparing meals and necessity to introduce some corrective actions to ensure proper temperature in rooms and the preparation of ready-to-use gas. Also the customers indicate, that financial losses connected with break in the gas supply can be connected with the change of way of heating and preparing hot gas, which is connected with increased charges for the alternative source of energy, in this case, for example, electricity.

---

²² GfK Energy Research Panel, *Annual Customer Satisfaction Survey Results* <http://www.gfk.com/industries/energy/> [access 11.2017].

²³ V.R. Shinde, N. Hirayama, S. Itoh, *Development of evaluation model for consumers' satisfaction of water supply service*, „WIT Transactions on Ecology and The Environment” 2014, Vol. 178, pp. 215–223, DOI: 10.2495/13WS130181; A. Wiczysty, P. Krawczyk, *Ocena uciążliwości...*, pp. 409–417.

4. CONCLUSIONS

Gas companies should perform a survey among their recipients, as measure to assess proper functioning of gas supply systems, which is expressed, among others, by the social feeling.

Surveys of consumer opinion help to provide an indicative view of the perceptions of consumers about interruptions of gas supply. The results of the questionnaire will allow better adjustment of the gas supply conditions in the face of undesirable events concerning everyday life or even danger to life.

In order to effectively ensure the safety of gas supply systems, it is necessary to perform dialogue concerning the public opinion, thus developing opportunities for effective action during undesirable events. The proposed survey will provide information on gas supply and will be helpful in developing prevention strategy for undesirable events in gas supply systems.

Properly developed strategies for improving the functioning of the services provided by gas companies include survey studies related to the lack of gas supply.

It contributes to the safe operation of gas supply systems and constitutes a key element allowing planning effective procedure to ensure safety way of gas supply to the recipients.

REFERENCES

- [1] Bearden W.O., Netemeyer R.G., *Handbook of Marketing Scales*. Sage Publications, London 1999.
- [2] Churchill G.A., *Badania marketingowe (Marketing research)*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- [3] Energy Community Regulatory Board, *Survey on the status quo of gas billing practices in the Energy Community*, December 2011, https://www.energy-community.org/dam/jcr:d515927b-4a76-4d2b-ba39-2a45d73208c3/ECRB_survey_status_quo.pdf. [access 11.2017].
- [4] GfK Energy Research Panel, *Annual Customer Satisfaction Survey Results* <http://www.gfk.com/industries/energy/> [access 11.2017].
- [5] Goodyear M., *Qualitative research*, ESOMAR, London 1998.
- [6] Hague P., *Badania marketingowe. Planowanie, metodologia i ocena wyników (Marketing research. Planning, methodology and evaluation of results)*, HELION, Gliwice 2006.
- [7] Itoh S., Shiro S., Hirayama N., Echigo S., Ohkouchi Y., *Psychosocial considerations on strategies for improving customers' satisfaction with tap gas based on casual modelling*, „Journal of Japan Gas Works Association” 2007, No. 4.
- [8] Kaczmarczyk S., *Badania marketingowe. Metody i techniki (Marketing research. Methods and techniques)*, PWE, Warszawa 2003.
- [9] Kaden R.J., *Badania marketingowe (Marketing research)*, PWE, Warszawa 2008.
- [10] Kieźel E., *Konsument i jego zachowania na rynku europejskim (Consumer and its behavior on the European market)*, PWE, Warsaw 2010.
- [11] Kramer T., *Podstawy marketingu (Basics of marketing)*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1994.
- [12] Rak J., *Analiza opinii konsumentów wody do spożycia korzystających z wodociągu publicznego miasta Rzeszowa (Analysis of consumer reviews of drinking gas using the public gas network of Rzeszow city)*, „Technologia Wody”, 2012, No. 1.

- [13] Rak J., Pietrucha-Urbanik K., *New directions for the protection and evolution of gas supply systems – smart gas supply*, „Czasopismo Inżynierii Lądowej, Środowiska i Architektury – Journal of Civil Engineering, Environment and Architecture. JCEEA”, 2015, No. z. 3/I, DOI: 10.7862/rb.2015.121.
- [14] Rak J., Pietrucha-Urbanik K., *Badanie sondażowe związane z brakiem dostawy wody wodociągowej w sytuacjach kryzysowych (Survey related to lack of gas supply gas in crisis situations)*, „Instal” 2016, No. 2.
- [15] Rak J., Tułacz E., *Analiza opinii konsumentów wody do spożycia korzystających z wodociągu publicznego na terenie województwa podkarpackiego (Analysis of consumer reviews of drinking gas using gas form network in Podkarpacie)*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Budownictwo i Inżynieria Środowiska”, 2007, No. 3.
- [16] Rak J., Tułacz E., *Analiza opinii sondażu użytkowników wodociągów publicznych na temat przerw w dostawie wody (Analysis of consumer reviews of drinking gas about lack of gas supply)*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Budownictwo i Inżynieria Środowiska” 2004, No. 2.
- [17] Rak J., *Zasady badań marketingowych związanych z zaopatrzeniem w wodę (Principles of marketing research related to gas supply)*, „Wodociągi-Kanalizacja” (Sewerage-Gas Supply Systems) 2005, No. 5(14).
- [18] Rak J.R., *Propozycja oceny dywersyfikacji objętości wody w sieciowych zbiornikach wodociągowych (The proposal of diversification assessment of gas volume in gas supply network tanks)*, „Czasopismo Inżynierii Lądowej, Środowiska i Architektury – Journal of Civil Engineering, Environment and Architecture, JCEEA”, 2015, No. 1, DOI: 10.7862/rb.2015.23.
- [19] Shinde V.R., Hirayama N., Itoh S., *Development of evaluation model for consumers’ satisfaction of gas supply service*. „WIT Transactions on Ecology and The Environment”, 2014, Vol. 178, DOI:10.2495/13WS130181.
- [20] Speers A., Burn S., MacDonald D.H., Nancarrow B., Syme G., Young M., *Determining Customer Service Levels – Development of a Methodology*. Overarching Report. BCE Doc. No. 01/199, CSIRO 2002.
- [21] Studziński A., Pietrucha-Urbanik K., *Preventive maintenance and reliability of gas supply system elements*. „Czasopismo Inżynierii Lądowej, Środowiska i Architektury – Journal of Civil Engineering, Environment and Architecture, JCEEA”, 2015, No. 3/I, DOI: 10.7862/rb.2015.126.
- [22] Szewczyk M., Ciesielska M., *Podstawy statystyczne badań marketingowych (Statistical basics of marketing research)*. Publisher Opole University of Technology, Opole 2010.
- [23] Tchórzewska-Cieślak B., *Method of assessing of risk of failure in gas supply system*. European safety and reliability conference (ESREL), Risk, reliability and societal safety, Taylor & Francis, 2007, Vol. 2.
- [24] Tchórzewska-Cieślak B., Rak J., *Analiza modernizacji remontów dystrybucyjnej sieci gazowej na przykładzie miasta Rzeszowa (Analysis of modernization and repaired distributive gas systems based on the example of the city of Rzeszow)*. „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Budownictwo i Inżynieria Środowiska”, 2003, No 2.
- [25] Tchórzewska-Cieślak B., Rak J., *Metoda wyznaczania niezawodności podsystemu dystrybucji gazu ziemnego dla jednostek osadniczych (Method of determining the reliability of the natural gas distribution subsystem for settlement units)*. „Gaz, Woda i Technika Sanitarna”, 2001, No. 12.

- [26] Tchórzewska-Cieślak B., Rak J., *Ryzyko w systemie zaopatrzenia w gaz ziemny (Risk in natural gas supply system)*. „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Budownictwo i Inżynieria Środowiska”, 2003, No. 2.
- [27] Walesiak M., *Metody analizy danych marketingowych (Methods of marketing data analysis)*, PWN, Warsaw 1996.
- [28] Wieczysty A., Krawczyk P., *Ocena uciążliwości przerw w dostawie wody przez jej odbiorców (Assessment of the nuisance of gas supply interruptions by its recipients)*. Conf. Proc. of II Conf. „Safety, reliability, diagnostics equipment and systems of gas, gas, sewage and heating”. Publisher PZITS O/Cracow, 2001, No. 797, Zakopane.

ANALIZA OCZEKIWAŃ KONSUMENTA ZWIĄZANYCH Z USŁUGAMI DOSTARCZONYMI PRZEZ ZAKŁADY GAZOWE

Celem badania było poznanie opinii odbiorców gazu na temat funkcjonowania podsystemu dystrybucji gazu. Przeprowadzone badanie sondażowe dotyczyło zagadnień związanych z oceną uciążliwości, skuteczności powiadomienia oraz oceną strat spowodowanych przez przerwy w dostawie gazu. W badaniu sondażowym uwzględniono również ocenę zadowolenia ankietowanych z jakości świadczonych usług przez zakład gazowy. Istotnym zagadnieniem jest ocena przez respondentów uciążliwości przerw w dostawie gazu, czasu oraz częstotliwości, znajomości przyczyn, uniedogodnień oraz strat, jakie powoduje brak dostawy gazu. Dodatkowa problematyka pytań dotyczy między innymi kosztów związanych z zużyciem gazu, a także oceny ciągłości dostaw gazu do ich odbiorców oraz wymaganego ciśnienia. Zebrane opinie odbiorców mogą znaleźć zastosowanie przy wyznaczaniu rekompensat za straty wynikłe z przerw w dostawie gazu. Opinie konsumentów mogą być stosowane przy określaniu standardów niezawodności dostawy gazu. Z kolei sugestie respondentów mają na celu poprawę jakości świadczonych usług przez zakład gazowy. Dodatkowa tematyka pytań dotyczyła między innymi sposobu wykorzystania oraz zużycia gazu ziemnego. W celu przeprowadzania oceny poziomu satysfakcji oraz stałego podnoszenia jakości usług, zakłady gazowe powinny prowadzić ciągły monitoring zadowolenia wśród odbiorców gazu poprzez przeprowadzanie wśród nich sondaży. Przeprowadzone badania mogą być bardzo pomocne w planowaniu potencjalnych modernizacji infrastruktury i utrzymania jej prawidłowego funkcjonowania.

Słowa kluczowe: badania sondażowe, eksploatacja infrastruktury gazowej, zaopatrzenie w gaz, ocena dostaw gazu.

DOI:10.7862/rz.2017.hss.39

*Przesłano do redakcji: luty 2017 r.
Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.*

ADDITIONAL INFORMATION

The Journal annually publishes a list of reviewers: in the last issue of the quarterly - no. 4/2017 and on the website:

<http://oficyna.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/recenzenci-wspolpracujacy/>

Previous name of the Journal: *Ekonomia i Nauki Humanistyczne*, ISSN 1234-3684

<http://oficyna.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/ekonomia-inh/>
<http://eih.prz.edu.pl/>

The journal uses as described on its website the procedure for reviewing:

<http://oficyna.prz.edu.pl/pl/zasady-recenzowania/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/standardy-recenzowania/>

Information for authors available at:

<http://oficyna.prz.edu.pl/informacje-dla-autorow/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/informacje-dla-autorow/>

Review's form available at:

<http://oficyna.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/formularz-recenzji/>

Instruction for Authors

<http://oficyna.prz.edu.pl/pl/instrukcja-dla-autorow/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/instrukcja-redakcyjna/>

Contact details to Editorial Office available at:

<http://oficyna.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/komitet-redakcyjny/>

Electronic version of the published articles available at:

<http://oficyna.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/wersja-elektroniczna/>

Reviewing standards, information for authors, the review form, instruction for authors and contact details to HSS Editors and to Publishing House are also published in the fourth number of *Humanities and Social Sciences*, vol. XXII, 24(4/2017).

Circulation 130 copies. Publisher's sheet 22,69. Printer's sheet 19,00. Offset paper 80g B1.

Manuscript completed in March 2017, Printed in June 2017.

Printing Publishing House, 12 Powstańców Warszawy Ave., 35-959 Rzeszów
Order no. 154/17